

**ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ НА
ЗАКАРПАТТІ У КОНТЕКСТІ
ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИХ ВИБОРІВ**

УДК 324 (477.87)
ББК Ф3 (4Укр – 4 Зак), 131
О – 76

Рецензенти:

Романюк Анатолій Семенович

доктор політичних наук, професор кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка

Ротар Наталія Юріївна

доктор політичних наук, професор кафедри політології і державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Гон Максим Мойсеєвич

доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету

У монографії досліджено електоральні процеси на Закарпатті через призму загальнонаціональних виборів, зокрема, характеризуються теоретико-методологічні підходи до вивчення виборчого процесу, поведінки виборців, участі національних меншин у виборчих кампаніях.

Проаналізовано виборчі кампанії в Україні та Закарпатській області за період 1991–2015 рр. Висвітлена участь політичних партій, національних меншин у виборчих процесах, охарактеризовані результати виборів, їх політичні наслідки та вплив на суспільно-політичні процеси в області.

Видання розраховане на науковців, викладачів вузів, студентів, політиків, державних службовців і всіх тих, хто цікавиться проблематикою електоральних процесів.

Друкується за ухвалою Вченої ради Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» (протокол № 2278/01-27 від 28 серпня 2014 року)

З М І С Т

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ: ДОСЛІДНИЦЬКІ НАПРЯМКИ ТА МЕТОДИ АНАЛІЗУ	10
1.1. Виборчі системи та їх політичні наслідки.....	10
1.2. Участь політичних партій у виборчих процесах.	19
1.3. Електоральна поведінка, її сутність, основні підходи до вивчення	31
1.4. Емпіричні методи дослідження електорального процесу	39
1.5. Електоральні дослідження на Закарпатті	49
РОЗДІЛ 2. ЗАКАРПАТТЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНЕ.....	56
2.1. Електоральні традиції Закарпаття	56
2.2. Соціально-демографічні характеристики електорату Закарпатської області та аналіз чинників впливу на електоральний вибір	61
2.3. Структурування партійного простору області..... (1991–2015 рр.)	69
2.4. Етнополітичний чинник електоральних процесів на Закарпатті.....	84
РОЗДІЛ 3. ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ І НА ЗАКАРПАТТІ (1991–1998 РР.).....	101
3.1. Установчі вибори 1991 та 1994 рр.....	101
3.2. Результати парламентських виборів 1998 року в Україні	110
3.3. Парламентські вибори 1998 року в Закарпатті: партійна і мажоритарна складові.....	115
РОЗДІЛ 4. РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2002 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	131
4.1. Результати парламентських виборів 2002 року в Україні	131
4.2. Партійна та мажоритарна складові парламентських виборів на Закарпатті	142
4.3. Місцеві вибори 2002 року на Закарпатті	154
РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У 2004 РОЦІ НА ЗАКАРПАТТІ	166
5.1. Загальнонаціональний контекст президентських виборів.....	166
5.2. Передвиборче позиціонування політичних сил та організація роботи виборчих комісій на Закарпатті	174

5.3. Регіональні особливості проведення та аналіз результатів президентських виборів.....	183
РОЗДІЛ 6. ПАРЛАМЕНТСЬКІ ТА МІСЦЕВІ ВИБОРИ 2006 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ	208
6.1. Загальна характеристика парламентських виборів 2006 року в Україні	208
6.2. Парламентські вибори 2006 року на Закарпатті: розташування партійно-політичних сил, особливості виборчої кампанії, аналіз результатів	212
6.3. Результати виборів до місцевих органів влади.....	223
6.4. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті.....	230
РОЗДІЛ 7. ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ЦИКЛ 2010–2012 РР. В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР.....	255
7.1. Результати президентських виборів в Україні.....	255
7.2. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області:	261
організація виборчої кампанії та характеристика результатів	261
7.3. Регіональні особливості місцевих виборів 2010 року в Закарпатській області	274
7.4. Вибори до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року: загальнонаціональний контекст та регіональна специфіка	289
РОЗДІЛ 8. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2014–2015 РР.....	313
8.1. Президентські вибори 2014 року в Україні у регіональному вимірі	313
8.2. Регіональні особливості парламентських виборів 2014 року	320
8.3. Місцеві вибори 2015 року в Україні	337
ВИСНОВКИ	364
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	377
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	409

ВСТУП

Важливим механізмом трансформації суспільних відносин в Україні на сучасному етапі є вибори. Вибори – основа демократичного суспільства, головна форма політичної участі населення. Зокрема, вибори забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію в боротьбі за владу, ротацію національної і регіональної еліти тощо. При цьому самі політичні вибори або виборчий процес зумовлюється специфікою політичної системи. Тобто виборчий процес відбувається в рамках правил, установлених виборчою системою і в умовах відповідного соціокультурного середовища. Це ті основні чинники, які зумовлюють спрямованість і особливість перебігу виборчої кампанії. Головною динамічною складовою виборчого процесу є електоральна поведінка, аналіз якої дає можливість вивчати явища і процеси, що були непомітними у міжвиборчий період.

Електоральні дослідження були започатковані у США на початку ХІХ століття і відтоді стали одним із головних напрямків досліджень політичної науки. В Україні інституціоналізація електоральних досліджень пов'язана з першими президентськими виборами (1991 р.). При цьому слід відзначити, що до 1994 р. дослідження виборчого процесу були прерогативою фахівців-соціологів. Застосування порівняльних політологічних моделей електоральних систем (М.Дюверже, Дж.Сарторі, А.Лейпхарт, М.Шугарт) і електоральної поведінки (П.Лазарсфельд, А.Кемпбелл, М.Фіоріна, Е.Даунс) у вітчизняних електоральних дослідженнях почалося тільки з 1998 р.

Аналіз вітчизняного електорального досвіду дає можливість зробити однозначний висновок щодо специфіки організації і проведення виборів в окремих регіонах України. Результати виборів до Верховної Ради України в 1998, 2002, 2006, 2012, 2014 рр. показали, що окремі політичні сили долали виборчий бар'єр тільки завдяки голосуванню за них в одній або декількох областях України. А президентські вибори 2004 та 2010 рр. актуалізували соціополітичне та соціокультурне розмежування України на Захід і Схід. Саме з цієї причини важливими є дослідження регіонального електорального досвіду, а відтак потребують суттєвого доповнення політичні знання про регіональні відмінності в електоральній поведінці громадян, специфічних ознаках суспільно-політичного розвитку регіону в цілому.

Регіональні особливості політичних виборів визначаються декількома важливими факторами історичного характеру. Адже в розрізі політичної регіоналістики ключовою є проблема політико-територіальної організації суспільства на рівні регіонів впродовж певного часу. Регіон

розглядається як історично сформоване соціальне середовище, що має властивість до самовідновлення і саморозвитку. Регіон формується на основі комплексу взаємопов'язаних факторів: території, природних умов, історії та культури, населення, економічних, соціальних і політичних структур та інститутів. Звідси маємо правило, що регіони виступають підсистемами держав або цивілізаційних ареалів і виступають як макросистеми для місцевих спільнот.

Довгий час перебування Закарпаття у складі різних держав сформували в соціальній пам'яті населення постійне прагнення до самозбереження, самозахисту і самоствердження. Мінлива, складна політична історія визначала в різні часи часті зміни умов суспільно-політичного розвитку регіону. Упродовж лише останнього століття край пережив цілу низку політичних змін, які проявилися в процесі різнобічних елементів державотворення, становлення та занепаду політичних режимів тощо. У цей час Закарпаття мало різні офіційні назви, що в тій чи іншій мірі відображало специфіку політичного розвитку регіону протягом останніх сто років: Руська Крайна, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська Україна, Закарпатська область.

На кожному із цих етапів змінювався характер електоральних відносин, а насамперед умови виборчих процесів, що безперечно залишило відбиток у політичній свідомості та політичній культурі місцевого населення. Історичні події першої половини ХХ століття не могли не залишити слід у ментальності місцевого населення регіону. Тому цілий ряд особливостей електорального вибору населення Закарпаття в наш час пояснюється історичними традиціями (наприклад, голосування в Хустському та Ужгородському виборчих округах за національно-демократичні сили). А низка створених і діючих у наші дні політичних партій, національно-культурних товариств своїм корінням сягають у період 1920 – 1930-х рр. Значна їх частина засвідчила про свою історичну правонаступність, а окремі зберегли навіть колишні назви.

Нині Закарпатська область – це одна з наймолодших і найменших областей України, яка розташована на крайньому заході і межує з Польщею, Словаччиною, Угорщиною та Румунією. Загальна її площа складає 12, 8 тис. км. З них близько 70 відсотків – гірська і передгірська місцевість. Закарпатська область поділяється на 13 адміністративних районів, має 11 міст, з яких 5 обласного підпорядкування (Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Чоп), 19 селищ міського типу та 579 сіл.

Аналіз виборчої статистики в області засвідчує специфіку електоральних уподобань населення краю. Для прикладу, в Закарпатті діють три партії, які сформувалися виключно за рахунок регіональних особливостей і в той же час здійснюють потужний вплив на політичні процеси та електоральний вибір. Це ПП «Єдиний Центр», Демократична

партія угорців України, Партія угорців України (КМКС). Загалом же населення Закарпаття, яке відносять до Західного регіону, завжди робить дещо інший електоральний вибір, ніж Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська область.

Актуальність та необхідність такого дослідження зумовлена реформуваннями виборчого законодавства, активізацією в електоральному просторі України і області політичних партій, постановкою нових вимог до компетентності та відповідальності виборців, членів виборчих комісій, до організації виборчого процесу загалом.

Вивчення виборів актуалізується й наявністю соціального замовлення від зацікавлених суб'єктів виборчого процесу, яким необхідні наукові знання про особливості поведінки виборців, способи мобілізації електорату, шляхи підвищення культури політичного вибору та механізм відносно достовірного прогнозування результатів виборчого процесу. Знання про проведення виборів, діяльність осередків політичних партій, обумовленість електоральної поведінки в окремих регіонах необхідні організаторам виборчих кампаній, відповідним фахівцям, державним службовцям для осмислення попереднього електорального досвіду і планування наступних виборчих кампаній.

Актуальність дослідження очевидна також і з огляду на відсутність комплексного вивчення регіональних особливостей виборчих процесів в Україні, належної політологічної оцінки попередніх студій, переосмислення деяких міфологем окремих дослідників.

Дане монографічне дослідження узгоджується із комплексною науковою темою, яку розробляє кафедра політології та державного управління факультету суспільних наук Ужгородського національного університету та відображає один з напрямів роботи Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики.

Мета дослідження – виявити і дослідити загальнонаціональні та регіональні закономірності і особливості виборчого процесу в Україні. Регіональна особливість організації і проведення виборчих кампаній, мотивація вибору електорату аналізується на прикладі Закарпатської області.

- Досягнення мети пропонованого дослідження реалізується через вирішення таких основних завдань:
- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до вивчення виборчих процесів та дати оцінку основним напрямкам електоральних досліджень в Україні та Закарпатській області;
- охарактеризувати електоральні процеси в Україні (1991 – 2015 рр.), акцентувавши увагу на їх регіональних особливостях;
- виявити зміни в електоральних уподобаннях виборців Закарпаття на

основі порівняльного аналізу результатів виборів;

- з'ясувати рівень партійної ідентифікації населення краю, мотивацію електорального вибору, структурування партійно-політичного простору області.

Об'єктом дослідження є електоральні процеси в Україні (1991 – 2015 рр.).

Предметом дослідження є регіональний вимір електоральних процесів, який досліджується на прикладі Закарпатської області у порівнянні з іншими регіонами України; участь громадян, осередків політичних партій у виборчих кампаніях, мотивація вибору електорату.

Монографічне дослідження побудоване на використанні загальнонаукових (індукція, дедукція, абстрагування), порівняльно-історичних, системних методів аналізу політичної дійсності.

Електоральні процеси в Україні і на Закарпатті розглядаються в рамках електоральних циклів. Електоральний цикл – це проміжок часу, впродовж якого відбуваються вибори до вищих представницьких органів влади та органів місцевого самоврядування (обласні, районні, міські ради і т.д.). Відтак, в Україні завершилось 6 електоральних циклів.

Початок першого електорального циклу в Україні можна датувати виборами Президента України у грудні 1991 р. До першого електорального циклу відносяться також вибори Верховної Ради України та місцеві вибори 27 березня 1994 р.

Другий цикл (1994–1998): позачергові президентські вибори 26 червня 1994 р., вибори ВР України та місцеві вибори 29 березня 1998 р.

Третій цикл (1999–2002): президентські вибори 31 жовтня 1999 р., парламентські та місцеві 31 березня 2002 р.

Четвертий цикл (2004–2006/2007): президентські вибори 31 жовтня 2004 р., парламентські та місцеві вибори 26 березня 2006 р., дочасні вибори Верховної Ради України 30 вересня 2007 р.

П'ятий цикл (2010–2012): президентські вибори 17 січня 2010 р., місцеві вибори 31 жовтня 2010 р., парламентські вибори 28 жовтня 2012 р.

Шостий цикл (2014–2015): позачергові президентські (25 травня) та парламентські (26 жовтня) вибори 2014 р., місцеві вибори 25 жовтня 2015 р.

Для аналізу виборчого процесу та поведінки виборців використані ряд методологічних підходів як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців. Перш за все, це теоретичні моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 50-х рр. ХХ століття: соціологічна (П. Лазарсфельд), соціально-психологічна (А. Кемпбелл), раціонально-інструментальна (Е. Даунс, М. Фіоріна) та методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, названа А. Кемпбеллом «воронкою причинності».

Вивчення парламентських виборів на теренах сучасної України здійснювалося також із застосуванням спеціальних соціологічних, статистичних методів та методів політичного аналізу. Якщо мова йде про соціологічні методи, то це, перш за все, метод аналізу документів – традиційний і контент-аналіз. Перший використовувався при аналізі архівних матеріалів, статистичних даних, а другий – при аналізі преси, програмних документів партій. У дослідженні застосовані і методи вторинної обробки соціологічної інформації, отриманої в процесі репрезентативних опитувань провідними соціологічними службами.

Теоретичні розробки дослідницької роботи дозволять комплексно підійти до аналізу виборчих процесів в Україні, дадуть змогу розширити уявлення про специфіку організації та проведення виборів в окремо взятому регіоні. Аналіз, узагальнення, систематизація фактологічного матеріалу, його оцінка допоможуть політологам, державним працівникам, лідерам та членам партій осмислити результати виборів до Верховної Ради України і зробити відповідні висновки. Основні положення і висновки монографічного дослідження можуть бути використані під час розробки стратегії й тактики майбутніх виборчих кампаній, прогнозування результатів виборчого процесу, для підвищення виборчої культури громадян тощо.

До того ж матеріали дослідження стануть у нагоді студентам під час вивчення спеціалізованих та нормативних курсів з політології, соціології, політичної регіоналістики, краєзнавства, а викладачам – для розробки методичних і навчальних посібників тощо.

РОЗДІЛ 1.

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА ПОВЕДІНКИ ВИБОРЦІВ: ДОСЛІДНИЦЬКІ НАПРЯМКИ ТА МЕТОДИ АНАЛІЗУ

Електоральні дослідження – це новий напрям досліджень у вітчизняній політичній науці. Інтерес до виборчої проблематики обумовлений наступними чинниками:

1. Вибори є головною характеристикою демократії. Політичний режим тільки тоді можна вважати демократичним, коли він здатний забезпечити періодичне волевиявлення народу на виборах.

2. Вибори є головною формою політичної участі населення.

3. Виборчі системи і процеси забезпечують легальність і легітимність існуючих органів влади, вони показують рівень довіри громадян до інститутів влади.

4. Поведінка виборців – це особливий вид політичної поведінки, оскільки в жодній іншій ситуації не спостерігається такий рівень політичної активності, як під час проведення виборів. З цієї точки зору аналіз поведінки виборців дає можливість вивчення тих політичних явищ і процесів, які залишаються поза увагою дослідників у міжвиборчій період.

5. Результати виборів мають вплив на функціонування суспільства в цілому. Особливо це відноситься до суспільств, які трансформуються.

6. Вибори відіграють важливу роль у формуванні і ротації як національної, так і регіональної еліти.

Вибори є центральним елементом політичного процесу та визначальною характеристикою участі громадян у політичному житті демократичних країн. Вибори належать до тих небагатьох демократичних механізмів, які дають змогу висловлювати різноманітні інтереси шляхом опускання бюлетенів, і через агрегацію цих голосів нація може прийняти колективне рішення, яке стосується її майбутніх лідерів та державного курсу.

1.1. Виборчі системи та їх політичні наслідки

Вибори до представницьких органів влади відбуваються за встановленими правилами і нормами, які зумовлюються законом про вибори. Таким чином, виборчий закон встановлює тип виборчої системи та умови, в яких буде проходити виборча кампанія. У сучасній політичній науці є низка підходів до трактування сутності виборчої системи. По-перше, виборча система ототожнюється з виборчою формулою,

механізмом перетворення голосів у депутатські мандати. «Такий підхід, – відзначає російський політолог В. Гельман, – є найбільш прийнятним по відношенню до стабільних демократій» [98, с. 99]. По-друге, виборча система асоціюється з трьома елементами: структурою виборчого округу, структурою голосування, виборчою формулою [429, с.349]. По-третє, під виборчою системою розуміють сукупність встановлених законом правил проведення, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування тощо [201, с. 15].

Можна окреслити наступні основні функції виборчої системи: 1) легітимізації владних повноважень виборної особи чи органу; 2) комунікативна (забезпечує зв'язок виборців як носіїв різноманітних інтересів з обранцями як потенційними виразниками цих інтересів); 3) найму на роботу (рекрутування) політичних кадрів (обраним особам тимчасово надаються владні повноваження, вони утримуються суспільством і повинні працювати на суспільство); 4) забезпечення політичної конкуренції між різними політичними силами; 5) оновлення політичної еліти; 7) трансформації волевиявлення електорату шляхом голосування у депутатські мандати (таким чином визначають рівень підтримки виборцями діючих у суспільстві політичних партій чи окремих кандидатів); 8) визначають напрямок суспільного розвитку країни наперед визначений термін [410, с. 138; 429, с. 339]. Отже, виборча система – явище складне й динамічне, її конкретний зміст в різних країнах чи навіть у рамках однієї країни з часом під впливом багатьох чинників та обставин змінюється. У кожній країні виборча система формується на основі національного законодавства, яке деталізує загальні принципи вільного волевиявлення громадян, які сформувалися в демократичних державах.

Вимоги до організації і проведення виборів містяться у численних доповідях, висновках, резолюціях, рекомендаціях органів Ради Європи, насамперед Європейської Комісії за демократію через право (Венеціанська Комісія), а також Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів і Конгресу місцевих та регіональних влад, які стосуються галузі виборчого права та деяких суміжних питань: «Кодекс належної практики у виборчих справах», «Декларація про участь жінок у виборах», «Доповідь по виборчі системи: Огляд можливих результатів та критерії вибору» та ін. [146; 193].

Традиційно країни Західної Європи є до певної міри зразковими у контексті дотримання стандартів проведення виборів. Значною мірою завдяки застосуванню їхнього досвіду були вироблені базові критерії оцінювання рівня демократичності виборів:

1. Виборчі права повинні належати всьому дорослому населенню.

2. Голосування повинно бути вільним і таємним, без залякувань і наступних переслідувань.

3. Вибори повинні відбуватися регулярно у визначений законодавством термін.

4. Усі верстви суспільства повинні мати можливість вільно висувати кандидатів і проводити передвиборчу агітацію.

5. Передвиборчий період повинен бути достатньо тривалим, щоб дати змогу усім партіям і кандидатам ознайомити громадськість із своїми програмами.

6. Голосування та підрахунок голосів повинна контролювати незалежна адміністрація на чолі з органом, який здатний вирішувати виборчі суперечки [410, с. 140].

Нині існує велика кількість різновидів виборчих систем. Головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації, то можна виділити наступні основні типи виборчих систем: мажоритарну, пропорційну та змішану (дехто погоджується лише з мажоритарною і пропорційною). Інші модифікації утворюються в результаті поєднання цілого ряду факторів: наявність преференцій, одиночне чи кумулятивне голосування, структура виборчих округів тощо.

Мажоритарна виборча система. Суттєвою ознакою мажоритарної (від франц. *majorite* – більшість) виборчої системи є те, що результати голосування визначаються за ознакою більшості. Мажоритарна система передбачає поділ території країни на одномандатні чи багатомандатні округи. Найпоширенішими різновидами цієї системи в сучасних демократичних і перехідних державах є мажоритарна система абсолютної та відносної більшості.

За цієї системи виборів «переможець отримує все». Відповідно до мажоритарної системи абсолютної більшості, обрання кандидата стає можливим, якщо його підтримали щонайменше 50% виборців, які брали участь у голосуванні, плюс ще хоча б один голос. Якщо жоден кандидат не набрав відповідної кількості голосів, то передбачається проведення другого туру виборів. Правила, які передбачають, хто має право брати участь у другому турі, неоднакові. Як правило це ті кандидати (партії), які набрали найбільшу кількість голосів виборців. Для перемоги у другому турі потрібно набрати лише відносну більшість голосів виборців. Головна особливість двотурової системи, як вважає Дж. Сарторі, можливість виборців робити переорієнтацію своїх електоральних уподобань. Навіть тоді, коли у першому турі виборці голосують за екстремістські сили, то у другому турі переважна більшість виборців віддає перевагу системним поміркованим партіям [416, с. 31].

До позитивних характеристик цієї системи львівський вчений А.

Романюк відносить «партійну гнучкість», яка полягає у тому, що політичні партії перед другим туром виборів змушені між собою домовлятися про злагодженість дій [410, с. 152].

Згідно з мажоритарною системою відносної більшості (називають її також плуральною), перемогу здобуває кандидат, який набирає відносну більшість голосів виборців. Її часто називають системою «першого, хто прийшов і дістав пост» («first past the post»). Наприклад, дана система використовується при виборах президента (Росія, Україна, США), парламентських виборах (Великобританія, Канада, США, Японія, Україна).

Підсумовуючи вищесказане, можна виокремити наступні недоліки мажоритарної системи.

По-перше, за певних умов, коли політичні партії мають монополію на участь у виборчому процесі, формула відносної більшості не сприяє розвитку багатопартійності. Мажоритарна формула призводить до домінування двох, іноді – трьох партій, внаслідок чого влада монополізується великими партіями, які схильні через відсутність конкуренції до бюрократизації та олігархізації. Невеликі та нові партії і їхні представники не мають шансів бути обраними. В результаті чого голоси, які були подані за них, пропадають. Відповідно, шанси на представництво малих та етнічних груп вкрай незначні. Все це в кінцевому результаті впливає на стратегічну поведінку виборця.

По-друге, мажоритарна система схильна до перебільшення результатів лідерів: кількість місць, яка розподіляється у відповідності до мажоритарної формули на користь партії-переможниці, виявляється перебільшеною у порівнянні з її реальним представництвом за результатами голосування.

По-третє, більша частина виборців може бути не представлена в своїх уподобаннях через формулу розподілу мандатів, коли «переможець отримує все».

По-четверте, мажоритарна система сприяє маніпулюванню виборчими округами: необхідність досягти більшості штовхає владу, яка стоїть перед необхідністю підтвердження своїх повноважень на чергових виборах, до маніпуляції з розподілом території на виборчі округи, адже нерівна нарізка та махінації з межами округів (так званий «джеррімендеринг») допомагають отримати бажані результати. «Джеррімендеринг» – це термін, зобов'язаний своєю появою губернаторові американського штату Массачусетс Е. Джеррі. Під час виборів до Національних зборів штату він зробив таку нарізку виборчих округів, яка допомогла демократам одержати перемогу. Один з округів мав форму саламандри («Gerry's Mander»), звідси і пішла назва терміну, який активно використовується в сучасній політичній практиці [518, с.

74].

По-п'яте, формула більшості робить вибори менш проблемно орієнтованими: партії та кандидати утримуються від чітко сформульованих позицій, щоб посилити свою привабливість. Програми стають загальноідеологізованими, багато учасників виборів, які грають на одному ідеологічному полі та прагнуть завойовувати довіру одного електорального сегменту, висувають, відповідно, однакові гасла та програмні рішення та стоять на однакових загальних та нечітких позиціях. Все це призводить до загострення суперництва на рівні іміджів та особистостей, провокує кампанії проти суперників та війну «компроматів».

По-шосте, мажоритарна система не завжди сприяє структуруванню парламенту і формуванню більшості, а тільки за умов існування двопартійної системи або партійної системи з однією домінуючою партією. Якщо в країні існує багатопартійна система і вибори проводяться не за партійною основою, а шляхом самовисування, то шанси на перемогу отримують представники дрібних партій або навіть взагалі безпартійні представники. В цьому випадку представницький орган утворюється з розпорошених політичних сил, які зазвичай не можуть досягти згоди у вирішенні ряду питань. Якщо ж до цього країна є парламентарною за формою державного правління, виникають серйозні проблеми при формуванні уряду, наслідками яких є постійні урядові кризи.

Такими є основні недоліки формули більшості. Однак деякі з них, при розгляді під іншим кутом зору, виявляються її перевагами:

По-перше, за умов існування двопартійної системи або системи з однією домінуючою партією мажоритарна формула забезпечує сильну та ефективну законодавчу більшість. Вибори до законодавчого органу, які проводяться із застосуванням мажоритарної системи, зазвичай призводять до формування однопартійної більшості в законодавчих органах, що, в свою чергу, забезпечує безперервне та послідовне правління аж до наступних виборів.

По-друге, мажоритарна система створює сприятливі умови для функціонування уряду. В таких комфортних умовах уряд має можливість діяти рішуче та ефективно. Все це створює ефект національної згоди, відчуття, що всі роблять одну спільну справу на користь всіх.

По-третє, мажоритарна система формує стійкі зв'язки між виборцями на місцях та депутатами. Оскільки народні представники обираються громадянами конкретного округу та зазвичай розраховують на повторення свого вдалого досвіду законодавчої діяльності, то це примушує їх орієнтуватися на конкретні проблеми жителів свого округу та робити кроки до задоволення їхніх очікувань.

Пропорційна виборча система. Пропорційне представництво

виходить з ідеї, що вплив партії має відповідати числу виборців, які голосують за неї. Ця система ґрунтується на пропорційній відповідності між кількістю завойованих голосів і кількістю отриманих депутатських мандатів. Ідею пропорційної виборчої системи запропонував ще у 1793 р. Л. Сен-Жюст, але почала вона застосовуватись наприкінці XIX ст. У 1885 р. в м. Антверпен відбулася конференція, організована прихильниками пропорційної виборчої системи (за участю математика Віктора д'Ондта). В ухвалі конференції охарактеризовано систему звичайної більшості як таку, що спотворює результати волевиявлення.

Перші кроки до впровадження пропорційної системи були зроблені в етнічно гетерогенних європейських країнах. Так, у 1855 р. пропорційна виборча система була застосована в Данії, у 1888 р. – Сербії, 1889 р. – Бельгії, 1891 р. – при виборах установчих зборів Швейцарії і т. д. [518, с. 517].

За пропорційної системи утворюються великі багатомандатні округи. Вибори є суто партійними, тобто партії, які беруть участь у виборах, формують виборчі списки, за які і голосують виборці. У певних випадках громадянам надається можливість окремо визначити своє ставлення до кандидатів всередині списку однієї партії. Між існуючими різновидами пропорційної системи можемо виділити багато відмінностей, але їх загалом можна звести до двох основних типів – системи списків та системи єдиного перехідного голосу [410, с. 153].

Система списків передбачає, що в межах кожного виборчого округу виборець голосує за партійний список. Виокремлюють загальнонаціональні та регіональні системи з відкритими та закритими списками.

Пропорційну систему загальнонаціональних партійних списків (ПСЗПС) застосовують в Нідерландах, Ізраїлі, Україні, Росії. Особливістю цієї системи голосування є те, що виборці всієї країни мають право віддати голос за представників однієї з політичних партій, об'єднань тощо, а депутатські мандати розподіляються пропорційно набраній (кожним партійним об'єднанням, партією чи блоком) кількості голосів виборців у масштабах всієї країни.

Пропорційна система регіональних партійних списків чи регіонального розподілу мандатів (ПСРПС). Застосовується в Данії, а також при виборах половини депутатів нижньої палати парламенту Німеччини. Особливістю цієї системи є те, що виборці голосують за представників однієї партії чи блоку, але в кожному регіоні мандати розподіляються окремо, відповідно до набраних партіями у цьому регіоні голосів та відповідно до кількості мандатів, які припадають на цей регіон. За такої системи партії змушені включати до партійних списків якомога більше місцевих політиків, а отже – регіони будуть представлені в

парламенті. Таким чином, дана виборча система сприяє поєднанню партійної структуризації суспільства з традиційною системою територіального представництва.

Система єдиного перехідного голосу називається також квотно-преференційною системою, або системою Хер-Кларка. Її розробили у Великобританії в середині ХІХ ст. За цієї системи використовується ординарний бюлетень. Виборці віддають свої голоси лише одному з кандидатів, незалежно від кількості мандатів. Одночасно вони зазначають порядок, згідно з яким голосували б за інших кандидатів [410, с. 156].

Аналізуючи пропорційну систему, слід спинитись на тому, як розподіляються мандати. Для цього враховується виборча квота (виборчий метр) – найменше число голосів, яке необхідне для обрання одного депутата.

Виборча квота може розраховуватись:

а) за найбільшим залишком: квота Т. Хейра = $\frac{\square\square\square\square\square}{\square\square\square\square}$; квота Хагенбах-Бішофа = $\frac{\square\square\square\square\square}{\square\square\square\square+1}$; квота Імперіалі = $\frac{\square\square\square\square\square}{\square\square\square\square+2}$; Друп квота = $\frac{\square\square\square\square\square}{\square\square\square\square+1} + 1$;

б) за найвищим середнім: ділянки Д'Хонта – 1, 2, 3, 4, 5, 6 і т.д.; ділянки Сент-Лаге – 1, 3, 5, 7, 9 і т.д.; модифіковані ділянки Сент-Лаге – 1, 4, 3, 5, 7, 9 і т.д.

Використання різних формул обчислення квоти приводить до того, що залишаються надлишкові голоси. Для розподілу мандатів по залишкових голосах використовують додаткові правила: а) найбільшого залишку; б) найбільшого виборчого числа; в) розрахунку ще однієї виборчої квоти для залишкових голосів [517, с. 307].

Важливе значення для пропорційної виборчої системи має розподіл місць серед кандидатів всередині списку. Існують 3 основні варіанти розподілу:

1. Принцип черговості кандидатів у списку, який визначається, як правило, партійним з'їздом чи партійною конференцією.

2. Преференціальний вотум. Він дозволяє виборцю підтримувати ту чи іншу партію і, разом з тим, віддати перевагу кандидатам у списку, пронумерувавши його. В даному випадку обраним є той, хто набирає у списку більше преференцій.

3. Панашаж (з франц. – строкатий) – це право виборця голосувати за кандидатів із різних списків.

У більшості країн, де діє пропорційна виборча система, для зручності роботи парламенту встановлюється виборчий (електоральний) бар'єр, тобто мінімальна кількість голосів виборців, необхідна для того,

щоб партія змогла брати участь у розподілі депутатських мандатів.

Виборчий (загороджувальний, прохідний, електоральний) бар'єр – це штучний поріг підтримки (мінімальний відсоток голосів виборців, який має отримати політична сила для участі у розподілі мандатів [518, с. 106]. Його введення ставить за мету два основні завдання: перебороти надмірне політичне дроблення складу парламенту та обмежити можливість проходження до нього представників позасистемних і радикальних політичних сил, що особливо важливо для країн з нестабільною політичною системою. Виборчий бар'єр незручний для малих політичних сил, тому часто змушує їх змінювати свою коаліційну стратегію. Вперше виборчий бар'єр було запроваджено в Німеччині у 1963 р. В різних країнах, що застосовують пропорційні або змішані системи, діють різні виборчі бар'єри: Болгарія – 4 %, Словаччина – 5 %, Угорщина – 5 %, Чехія – 5 %, Україна – 5 %. Для коаліцій такий бар'єр, як правило є вищим: Словаччина – 7–10 %, Чеська Республіка – 10–20 %.

Виборчі системи третього типу, які застосовують в електоральній практиці, дістали назву *змішаних*. Їх сутність полягає в тому, що частина депутатів обирається за пропорційною системою, а частина — за мажоритарною.

Аналіз виборчої системи доцільно робити, виходячи з таких критеріїв: тип виборчої системи; спосіб визначення більшості на виборах; тип виборчих округів; наявність бар'єру проходження партійного списку; наявність преференцій; алгоритм розподілу залишків голосів; нижня межа виборчої активності для визначення виборів такими, що відбулися.

Пропорційна виборча система з'явилася пізніше від мажоритарної і впроваджувалася під гаслами справедливості, політичної рівності партій, поваги прав меншості й т. п. За задумами, вона повинна була забезпечити представництво політичних сил у виборних органах відповідно до їхньої реальної популярності серед виборців. І сьогодні, діючи в багатьох десятках демократичних країн, пропорційні системи пов'язуються передусім з ідеєю адекватного представництва усіх провідних політичних сил та інтересів різних груп громадян, особливо за умов низького виборчого бар'єру.

До позитивних характеристик пропорційних систем слід віднести такі:

По-перше, вони більш справедливі й ефективні в порівнянні з мажоритарними, оскільки, крім іншого, дозволяють урахувати інтереси різноманітних суспільних груп і національних меншин, сприяють зростанню політичної активності, політичної соціалізації, знижують ступінь відчуженості громадян від участі у політичному процесі.

По-друге, вони сприяють усталеній політичній структуризації суспільства, зростанню ролі і значення політичних сил у суспільному

житті, посиленні їхньої відповідальності перед громадянами за виконання виборчих програм.

По-третє, пропорційні системи (на відміну від мажоритарних) краще враховують відповідність між кількістю голосів і мандатів, надають виборцеві можливості голосувати за певні політичні платформи, а не за позиції окремих осіб, за їхньою допомогою забезпечується представництво меншості й більш адекватне врахування інтересів (преференцій, голосів) виборців.

По-четверте, з точки зору впливів на політичні процеси певну перевагу можна знайти і у введенні виборчого бар'єру, який змушує невеликі, слабкі політичні сили шукати об'єднання з політичними силами вагомішими, популярнішими, сприяючи тим самим зменшенню числа потенційних фракцій у парламенті та створенню більш працездатного уряду.

По-п'яте, за такої системи стають непотрібними додаткові вибори.

В той же час пропорційні системи мають і ряд недоліків.

По-перше, пропорційні системи часто призводять до надмірного розпорошення мандатів.

По-друге, результатом їх дії є встановлення нестійких і мінливих урядів, а це, в свою чергу, може приводити до урядових та парламентських криз.

По-третє, за відсутності розвиненого громадянського суспільства пропорційні системи можуть сприяти проходженню до парламенту харизматичних і клієнтельних партій, які суттєво відрізняються від програмних політичних сил за критеріями їхніх стосунків з електоратом і внутрішньопартійними відносинами. Перші будуються на харизмі певної особистості, другі є своєрідними виборчими патронажними організаціями, що пропонують незахищеним верствам населення протекцію чи послуги в обмін на виборчі голоси.

По-четверте, складні механізми обчислення відповідної пропорції здобутих голосів та отриманих мандатів, які далеко не завжди можуть бути зрозумілі пересічному виборцеві. Складність обчислення результатів викликає недовіру у громадян.

Свої переваги і недоліки пропорційні системи мають і на місцевому рівні. Головною перевагою є те, що пропорційні системи найбільш пристосовані для виконання головного завдання представницького органу на місцевому рівні – вираження загальних інтересів виборців, розробки цілісної та комплексної програми розвитку територій та їхніх громад. З іншого боку, недолік пропорційних систем виражається, по-перше, у слабкості особистих зв'язків з виборцями, по-друге, у недостатній персональній відповідальності перед ними.

Таким чином, результати виборів залежать не лише від

волевиявлення виборців, а й від особливостей виборчої системи відповідно до якої організовується виборчий процес.

Основні критерії оцінки ефективності виборчих систем:

1. Забезпечення справедливого представництва інтересів різних груп громадян. Найкраще такий принцип реалізується за простої системи партійного представництва (пропорційна система) з низьким виборчим бар'єром. Найневдаліше принцип справедливого представництва реалізується за мажоритарної системи відносної більшості, особливо в країнах з неусталеною мультипартійною системою.

2. Рівень пропорційності. Це ступінь співвідношення частки/відсотка голосів, отриманих партією на виборах, частці/відсотку депутатських місць у парламенті. В політичній науці для цього використовується ряд методик. Серед найпоширеніших індекс пропорційності Гюнтера.

3. Сприяння / несприяння політичній структуризації суспільства. Взаємодію між партійними і виборчими системами вперше було описано французьким політологом М. Дюверже в книзі «Конституційне право і політичні інститути» (1945 р.).

4. Сприяння встановленню працездатного усталеного уряду.

Вважається, що система відносної більшості є найсприятливішою для утворення усталених урядів однопартійної більшості (Великобританія). Пропорційна система не дає змогу формувати стійку парламентську більшість і створювати усталені уряди через розпорошеність у парламентах політичних сил.

5. Результативність виборів. Створення передумов для того, щоб якомога менше було довиборів. Найменш результативною в даному аспекті є мажоритарна система абсолютної більшості. Найбільш ефективними є пропорційна система та мажоритарна система відносної більшості.

6. Забезпечення прав меншин (в першу чергу, етнокультурних) на справедливе представництво.

Таким чином, розглянувши основні типи виборчих систем, можна зробити висновок, що не існує кращої або гіршої виборчої системи. Кожна держава, виходячи зі своїх соціополітичних та культурних особливостей розвитку, має визначитись із типом власної виборчої системи, якомога більше адаптувавши її до соціальних реалій.

1.2. Участь політичних партій у виборчих процесах.

Виборча функція партій відіграє важливу роль у системі влади кожної демократичної держави. Дану функцією без перебільшення можна назвати головною, оскільки всі інші опосередковано пов'язані з нею. Реалізація

цієї функції відбувається через висунення кандидатів та формування виборчих програм. Формування виборчої програми – це невід’ємна характеристика виборчого процесу. Сформований 1834 р. виборчий маніфест Консервативної партії Великобританії започаткував у світовій практиці офіційне звернення партії до виборців напередодні виборів.

Виборча програма є важливим елементом ідентифікації політичної партії та її діяльності. Партійна програма відображає ставлення партії до таких проблем: 1) економічного устрою, засад і форм суспільного виробництва; 2) засад і форм організації суспільного життя; 3) вирішення істотних проблем, які хвилюють більшість населення; 4) структури публічних інститутів, які керують справами суспільства; 5) боротьби чи співпраці політичних сил [410, с. 96].

Головне завдання партії на виборах – завоювати якомога більшу кількість голосів виборців. Для цього кожна партія розробляє виборчу стратегію. Виборча стратегія – це спосіб використання існуючих соціальних та політичних умов для власних політичних цілей.

В суспільствах, які перебувають у стані трансформації, реєструється велика кількість партій. Звичайно, що лише частина з них бере участь у політичному житті суспільства, а відтак не всі з них можуть бути віднесені до партійної системи. Сутність партійної системи проявляється в наявності стійких зв’язків як між партіями, так і між партіями та державою. Таким чином, влада як об’єкт міжпартійних відносин об’єднує партії в певну цілісність, а владно-партійна взаємодія формує стійкі відносини між суб’єктами партійної системи. Тому до партійної системи слід включати лише ті з партій, які: а) виражають суттєві інтереси суспільства і користуються підтримкою громадян; б) дотримуються політичних і правових норм, що регулюють партійну конкуренцію; в) здобувають представництво в державних органах влади (насамперед, парламенті).

Спираючись на вказані вище ознаки, ми можемо визначити партійну систему як сукупність політичних партій, які, відповідно до чинного законодавства та волі виборців представлені в органах влади і забезпечують дієвість взаємодії між суспільством та державою.

Таким чином, автор монографії дотримується точки зору, згідно з якою до партійної системи слід відносити ті партії, які постійно приймають участь у виборах, отримуючи депутатські мандати, або набирають не менше 2 % голосів на парламентських виборах (такі партії відповідно до українського законодавства отримують державне фінансування).

Участь політичних партій у виборчому процесі доцільно характеризувати через призму виборчої системи загалом.

На нашу думку, основні чинники, які впливають на формування

партійної системи, є наступні: а) суспільно-політичні поділи; б) логіка трансформаційного процесу в тій чи іншій країні; в) об'єктивні умови, які обумовлюють специфіку функціонування партійних систем у сучасному світі; г) вибір форми правління; д) виборча система; ж) нормативно-правова основа діяльності політичних партій [304, с. 21].

Еволюція партійної системи в суспільствах, що трансформуються, пов'язана з логікою демократичного транзиту. Дослідженням трансформаційних процесів займається окрема галузь порівняльної політології – «теорія переходу» (theory of transition), яку започаткував американський політолог Д. Растоу [389, с. 6].

Більшість транзитологів, аналізуючи перехід до демократії, виокремлюють при цьому ряд стадій. Загальноприйнятою є схема переходу до демократії американських політологів Ф.Шміттєра та Г.О'Доннєла. Вони виділили наступні фази переходу: лібералізації, демократизації, ресоціалізації. Фаза лібералізації розпочинається кризою авторитарних чи тоталітарних режимів та кризою ідентичності еліт, яка закінчується їх розколом. Фаза демократизації відрізняється інституціональними змінами в політичній системі. Характерною ознакою даного етапу є інститут установчих виборів, який і закладає основи майбутнього політичного устрою. На цьому етапі формуються такі політичні інститути, як політичні партії, виборча система та інші. Під час ресоціалізації відбувається освоєння і засвоєння громадянами демократичних цінностей і правил гри та поступове включення їх до нової політичної системи, тобто формується громадянське суспільство. Інші автори називають дану стадію стадією консолідації. Таким чином, логіка становлення партійних систем у суспільствах, які трансформуються, підпорядкована вказаній вище логіці політичного транзиту. Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щєрбака, вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшенням кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили) [525, с. 47]. Інший російський вчений Г. Голосов показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем [107].

На кожному з вказаних етапів партійна система має свою конфігурацію, а на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі партії і опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії і опозиції. Такі розмежування символізують демонополізацію політики і початок становлення національного поля політики, яке П. Бурдьє порівнює з ринком, де є виробництво і попит

особливого товару – політичних партій, лідерів, політичних програм [40, с. 182–183]. На етапі демократизації, як вважає російський дослідник С. Єлісеєв, визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави; вибір системи правління; вибір виборчої системи [145, с. 76]. Іншими словами – вибір інституційного дизайну (конституційного устрою – системи правління та виборчої системи).

Дж. Сарторі виокремлює у формуванні партійних систем у посткомуністичних країнах 3 періоди:

- поляризації, коли з початком демократизації протистоять один одному комуністичні партії і «парасолькові організації», подібні «Солідарності» в Польщі, «Демократичній Росії» в СРСР, Народному Руху в Україні. Як правило, цей період завершується поразкою комуністичних сил;
- фрагментації, яка характеризується розпадом як «парасолькових організацій», так і комуністичних та інших партій. В результаті створюється велика кількість малих партій;
- плюралізму, впродовж якого суттєво зменшується кількість партій, формується стабільна партійна система, яку можна назвати «системою поміркованого плюралізму» [525, с. 47].

Однією з вагомих причин зменшення кількості партій у третьому періоді є утворення партійних коаліцій. Виходячи з теорії коаліцій, коаліційна ситуація виникає внаслідок усвідомлення учасниками політичного процесу того, що їм не вистачає власних сил для досягнення поставлених цілей. Є два напрямки вивчення даного процесу. З точки зору дедуктивної теорії, коаліції утворюються виходячи з певних абстрактних принципів (розмір, ідеологічна близькість партій). З точки зору індуктивного підходу, абстрактні принципи заперечуються, а акцент робиться на оточенні, в якому знаходяться партії і створюються коаліції [525, с. 48]. Під оточенням розуміється інституційний дизайн і «невизначеність» транзиту (встановлення / відсутність однакових правил для функціонування політичних партій).

Таким чином, партії конкурують у партійних сім'ях і в результаті більші поглинають менші, партійні коаліції перетворюються на нові партії, що загалом приводить до зменшення кількості партійних організацій.

Інша причини зменшення кількості партій – встановлення правил, які є вигідними виключно для великих партій. Це так звана конституційна інженерія.

Суттєвий вплив на становлення партійної системи має вибір у процесі транзиту форми правління. Досвід перехідних суспільств свідчить, що парламентська система є більш стабільною і сприяє розвитку

політичних партій. Прямі вибори президента підсилюють політичну поляризацію і надають політичній конкуренції мажоритарного характеру та сприяють персоналізації політики.

На думку багатьох відомих політологів і соціологів, виборча система є найбільш потужним інституційним фактором формування партійної системи. Одним із перших звернув увагу на проблему взаємозв'язку між виборчою та партійною системами М. Дюверже. Зіставляючи виборче право, статистичні дані про вибори і партійно-політичний ландшафт у десятках країн світу, вчений виклав своє розуміння зв'язку цих компонентів у трьох формулах, які згодом дістали назву «соціологічних законів»: «1) режим пропорційного представництва призводить до багатопартійної системи з жорсткими, незалежними і стабільними партіями...; 2) мажоритарне голосування в два тури веде до багатопартійної системи, партії якої характеризуються «м'якою» структурою, схильністю до альянсів і відносною стабільністю; 3) мажоритарне голосування в один тур веде до дуалістичної системи з чергуванням при владі великих незалежних партій» [142, с. 300]. Відзначені закономірності не є абсолютними, про що заявляв сам М. Дюверже, а визначають лише базові тенденції впливу виборчого режиму на систему партій і, зрозуміло, передбачають винятки. У незрілих демократіях із нестійкою партійною системою та обмеженим впливом партій на виборчий процес ці закономірності мають лише часткове відображення. Сам М. Дюверже з цього приводу зауважив: «Взаємозв'язок між електоральними правилами і партійними системами не є механічним і автоматичним. Особливий електоральний режим не прямолінійно відтворює відповідний тип партійної системи; він просто підсилює рух у напрямку до тієї чи іншої системи; він є сила, яка діє поряд з силами, частина з яких діє в абсолютно протилежному напрямку».

Заслуговує на увагу й ідея М. Дюверже про «механічний» та «психологічний» ефекти виборчої системи. Дію першого можна відстежити, проаналізувавши результати одиничних виборів. Сутність його полягає в тому, що будь-яка виборча система підсилює представництво сильних за рахунок слабших. Для того, щоб почав діяти психологічний ефект, потрібно, щоб відбулися мінімум ще одні вибори. Під дією «ефекту втрачених голосів» політичні актори на наступних виборах починають об'єднуватись. А виборці знову віддають голоси сильним партіям і об'єднанням. Таким чином відбувається структуризація політичного простору.

Цікаву залежність між інституційними факторами розвитку партійної системи відзначає американський дослідник М. Уоллерстайн. Шляхом поєднання мажоритарної та пропорційної виборчих систем із парламентською та президентською формами правління він виокремив

чотири варіанти взаємодії партій та влади: 1) парламентська форма правління з мажоритарною системою забезпечує сильний уряд і обмежує систему представництва двома партіями; 2) президентська система з виборчою системою відносної більшості веде до поєднання біпартизму з слабким впливом партій на прийняття рішень; 3) парламентська модель із системою пропорційного представництва породжує багатопартійність із коаліційними урядами; 4) президентська система з пропорційною виборчою системою зумовлює багатопартійність, але присутність у парламенті представників багатьох політичних сил може призвести до конфлікту між президентом та парламентом [490].

Суттєвий вплив на еволюцію партійної системи в умовах трансформації має об'єктивний процес розвитку партійних структур у сучасному світі. Така закономірність існує і описана науковцями. Йдеться про історичні етапи інституціоналізації політичних партій. У політичній науці виокремлюють наступні етапи: 1) аристократичні угруповання; 2) політичні клуби; 3) масові політичні партії; 4) всеохоплюючі політичні партії; 5) картельні політичні партії. Відтак політичні партії, які утворюються в нових демократіях будуть діяти і діють, як правило, на принципах функціонування всеохоплюючих і картельних партій [453, с. 226].

Всеохоплюючі і картельні партії набувають наступних нових рис, не властивих їх попередникам: а) партії не орієнтуються на представництво інтересів однієї соціальної групи, а намагаються згуртувати навколо себе максимальну кількість виборців різної соціальної, етнічної й іншої приналежності для вирішення головних питань поточного моменту; б) утворюються навколо прагматичного лідера (лідерів), найчастіше загальнонаціонального масштабу; в) партії орієнтуються на тісний зв'язок з державою, на фінансову підтримку держави; г) схожість програм політичних партій; д) безпосередній зв'язок політика і виборця в обхід партійної організації; ж) партійні виборчі кампанії стають більш капіталомісткими й водночас більш професійними й організованими, а лідери партій усе більше починають походити на підприємців [186; 256, с. 32–44].

Другий шлях розвитку партій, альтернативних масовим партіям – створення партій «нової хвилі», які виникають у 1970-ті роки на базі соціальних рухів (зокрема «зелених»), виступаючи під гаслами розширення громадянських прав, забезпечення емансипації і рівноправності громадян, боротьби за мир і захисту навколишнього середовища. Їх метою є створення альтернативних класичним партіям представницьких структур, здатних ефективно реалізовувати функцію політичного представництва за рахунок ідейної гнучкості, демократичної організації, децентралізації і посилення ролі місцевих осередків [429, с.

321–324].

До таких альтернативних партій належать: масові рухи, популістські партії правого і лівого зразка, неокорпоративістські організації. Найбільш помітними на політичній арені останнім часом популістські праві партії. На останніх парламентських виборах в країнах Європи вони отримали суттєву підтримку електорату (Австрійська вільна партія, Фламандський блок, Датська народна партія, Швейцарська народна партія, Партія «Велика Румунія» та інші). Вони виступають проти глобалізації, за введення жорстких міграційних законів тощо. Ідеологічною їх основою є харизматичний популізм, а методом діяльності – постійна конфронтація, агресивний стиль опозиційної боротьби.

Охарактеризувавши історичну еволюцію політичних партій, можна виокремити наступні напрямки їх подальшого розвитку:

1. Від кадрових і масових партій до універсальних (зменшення ролі первинних організацій, зниження ролі членства, підвищення ролі альтернативних партійних структур).

2. Зменшення ролі партій як зв'язуючої ланки громадянського суспільства і держави (зростання ролі ЗМІ, сітки Інтернет у комунікативних зв'язках з виборцями; перебирання партійних функцій іншими громадськими організаціями; зменшення ролі партійної преси тощо).

3. Зростання ролі виборчих технологій у політичному житті. Це в свою чергу веде до того, що іміджмейкери принижують роль партійних організацій і активістів у організації і проведенні виборчих кампаній.

4. Зміна взаємовідносин партій і держави за рахунок конституалізації партій, прийнятті законів про партії і вибори, посилення контролю за діяльністю партій з боку держави, державного фінансування партій.

5. Персоналізація політики, посилення впливу партійних лідерів, зменшення впливу і ролі партійних програм.

6. Зміна електорату, який при виборі орієнтується не стільки на партію, скільки на той образ, який створюють їй засоби масової комунікації [304, с. 9].

Звичайно, що для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все слід відзначати, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося навпаки – згори донизу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення і інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

К. Джанда виокремлював наступні типи партій у країнах ЦСЄ:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» в Польщі, «Громадянський форум» в Чехії, «Саюдіс» в Литві, «Союз демократичних сил в Болгарії», «Фронт національного порятунку в Румунії» і т.д.).
2. Партії – залишки комуністичних партій.
3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).
4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині).
5. Релігійні партії.
6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).
7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива) [454, с. 226].

Необхідним компонентом дослідження політичного розвитку країн перехідної демократії є аналіз рівня інституціоналізації партійних систем. С. Мейнварінг вважає, що він може бути визначений за 5 критеріями: 1) розвиненість партійних інститутів на національному рівні; 2) активність і репрезентованість партій у парламенті; 3) рівень партійної ідентифікації серед громадян; 4) сталість виборчої участі партій; 5) регіональне представництво політичних партій у місцевих органах влади [246, с. 840].

Клаус фон Бойме, наприклад, вважає, що в фазі демократизації найбільш суттєвий вплив на формування партійних систем мають такі чинники: 1) консолідація кордонів національних держав; 2) вибір форми правління; 3) вибір виборчої системи.

Стан консолідації партійної системи в рамках загальної консолідації демократії він пропонує оцінювати виходячи з шести критеріїв: 1) мінімум екстремізму в діяльності партій; 2) чітка структура соціально-політичних розмежувань; 3) розподіл територіального функціонального представництва інтересів; 4) зменшення фракційності в політичних партіях; 5) зменшення електоральної неусталеності партійних уподобань; 6) можливість створення і ефективного функціонування коаліційних урядів [349].

Вирішальне значення для формування партійних систем в перехідних суспільствах мають партії-наступниці від попереднього режиму та нові партійні структури, утворені з масових демократичних рухів.

Відомий дослідник партій і партійних систем К. Джанда пропонує наступні індикатори, які слід використовувати, вивчаючи партійні структури:

1. Інституціоналізація. Інституціоналізація – це процес, в результаті якого партії стають міцними структурами, набирають значимості і стійкості. Інституціоналізація може бути визначена як ступінь матеріалізації партії в суспільній свідомості. В результаті вона починає існувати незалежно від лідерів, маючи вплив на поведінку громадян.

Існує безліч індикаторів рівня інституціоналізації: підтримка

виборців, стабільність існування і т.д. Наприклад, Р. Роуз і Т. Маакі стверджують, що можна говорити про інституціоналізацію партій, якщо вона брала участь у трьох загальнонаціональних виборах підряд.

Розглядаючи інституціоналізацію як залежну змінну, можна виокремити ряд факторів, які сприяють успішній їх інституціоналізації: а) виникнення одночасно з проведенням перших вільних виборів; б) пропорційна виборча система; в) опора на організовану соціальну групу; г) успіх на перших виборах; д) наявність харизматичного лідера та ін.

2. Проблемна орієнтація. В даному випадку йдеться про ідеологію політичних партій.

Останнім часом ряд вчених зосередили свою увагу на дослідженні проблеми, яку виокремив Р. Інглхарт. Він вважає, що конфлікт між «матеріальними» і «постматеріальними» цінностями витіснив конфлікт між правими і лівими, який традиційно визначав розкол між партіями. Нині існує ряд партій, які не вкладаються у класифікацію на шкалі «ліві – праві», оскільки їхні політичні установки сконцентровані на якійсь одній проблемі чи типі проблем (екологічні, феміністичні, проти НАТО, проти ядерної загрози, неконтрольованої міграції, тощо).

3. Соціальна підтримка. В даному випадку йдеться про те, що соціальні розмежування структурують партійні уподобання. Найпереконливіше обґрунтування ролі партій як політичних виразників, що існують у суспільстві соціально-економічних розколів, дали С. Ліпсет і С. Роккан. Вони виокремили чотири лінії суспільного розмежування, які дали поштовх появи в Європі політичних партій з різними соціальними базами.

4. Організованість. Цей елемент визначення політичної партії слід виокремити особливо, бо саме він відрізняє політичну партію від тих утворень, що історично їй передували і не були пов'язані з формальною організацією.

5. Автономія. Автономію можна визначити як структурну незалежність партії від інших інститутів і організацій, які діють всередині і за межами тієї чи іншої країни. Фактори, які визначають автономію політичних партій: а) автономія фінансової бази; б) джерело поповнення членів партії; в) керівництво; г) відносини з партіями всередині країни (М. Дюверже виокремив три типи партійних альянсів: передвиборні, парламентські, урядові).

6. Узгодженість. Поняття «узгодженість» було введено в порівняльну політологію С. Хантінгтоном. У порівняльному аналізі під узгодженістю розуміється «ступінь відповідності між установками і поведінкою членів партії». Аспектами узгодженості є згуртованість і фракційність.

7. Залученість. В своїй книзі М. Дюверже приділяє значну увагу

поняттям членства в партії, ступені участі в партійних справах і природі цієї участі. К. Джанда вважає їх складовими однієї проблеми, яку він називає залученістю. В американському розумінні поняття партійного членства є практично безпідставним. Водночас в європейських країнах це поняття є актуальним. Як зауважив М. Дюверже, поняття «людини з партійним квитком» символізує і зміцнює відданість партії. Вчений запровадив поняття «коефіцієнт членства» – як відношення кількості членів партії до кількості тих, хто за неї голосує.

8, 9. Стратегія і тактика. В військовій справі під стратегією розуміють план досягнення мети, а під тактикою – дії, до яких вдаються для її реалізації.

10. Урядовий статус. Наступним важливим індикатором політичної партії є її боротьба за утримання і реалізацію (самостійно чи в коаліції) державної влади. Саме ця ознака відрізняє політичні партії від інших громадських організацій, в тому числі і груп тиску [454, с. 228–230].

Одним із методів аналізу партійних систем є їх типологізація. На сьогодні найбільшого поширення в теорії партійних систем набула типологізація, запропонована американським політологом Дж. Сарторі. При класифікації партійних систем Дж. Сарторі оперує щонайменше двома змінними: кількість партій-суперниць та ідеологічна дистанція між ними. У результаті вчений запропонував семичленну класифікацію партійних систем:

1. Однопартійна система властива авторитарним і тоталітарним режимам, коли управління здійснюється однією партією. Їй характерне конституційне закріплення керівної ролі однієї партії, зрощування партійного та державного апарату, заборона утворення інших партій. Прикладами існування такої партійної системи були Італія у 20-40-х рр. ХХ століття, Німеччина у 30-40-х рр. ХХ століття, а також СРСР у 20-80-х рр. ХХ століття.

2. Партійна система з партією-гегемоном (гегемоністська система) характеризується наявністю декількох політичних сил і панівним становищем однієї партії за відсутності реальної партійної конкуренції. Усі інші партії мають організаційну автономію, але визнають керівну роль правлячої партії. Партійна система з партією-гегемоном була типовою для соціалістичних країн Східної Європи у 50-80-х рр. ХХ ст.

3. Система з домінуючою партією (партійна система домінування). Система домінування передбачає існування кількох партій, одна з яких упродовж тривалого часу (понад 20 років) перемагає на виборах і одноосібно формує уряд. Система домінування характеризується демократичним політичним режимом, стабільністю однопартійного урядування і малоефективністю опозиції. Така система існувала, наприклад, у Японії з 1955 по 1995 р., коли правлячою силою постійно

була одна партія: Ліберально-демократична за назвою і консервативна за змістом діяльності.

4. Двопартійна система. Характерні риси біпартизму: демократичний політичний режим; наявність кількох політичних партій; існування двох партій, значно пріоритетніших за інші; формування складу уряду однією з двох партій, яка перемогла на виборах; впливовість опозиційної партії, яка програла вибори. Класична модель двопартійної системи склалася в США (Республіканська партія і Демократична партія) і Великобританії (Лейбористська партія і Консервативна партія).

5. Партійна система поміркованого (обмеженого) плюралізму. Ознаки: наявність у країні багатьох політичних партій; представництво в парламенті лише кількох партій; репрезентація в уряді деяких із представлених у парламенті партій; відсутність позасистемної опозиції; демократичний політичний режим. Тип систем поміркованого плюралізму охоплює країни із 4 – 7 конкурентними партіями.

6. Партійна система крайнього (поляризованого) плюралізму. Ознаки: демократичний політичний режим; наявність багатьох політичних партій; гострота ідеологічних розмежувань між ними; присутність серед опозиційних партій позасистемних; наявність двосторонньої деструктивної опозиції.

7. Атомізована система. Для цього типу партійної системи характерними є демократичний або авторитарний політичний режим; незначна впливовість усіх партій; присутність серед опозиційних партій позасистемних; формування уряду на позапартійній основі або на основі широкої коаліції [453, с. 298].

Значний вплив на еволюцію партійних систем мають суспільно-політичні поділи (розколи, кліважі). Фундатори теорії соціально-політичних поділів С. Ліпсет і С. Роккан розглядали становлення та розвиток партійних систем країн Заходу у тісному зв'язку з революційними перетвореннями і суперечностями, що виявлялися між центром і периферією, між державою і церквою, між містом і селом, між власниками і робітниками [224].

Відповідно до концепції С. Ліпсета та С. Роккана соціальні розмежування транслуються в партійну систему за допомогою чотирьох так званих «порогів»:

1. «Поріг легітимації», який визначає заходи за допомогою яких держава розв'язує конфлікти.

2. «Поріг включення», який визначає хто із прихильників опозиції має право вибору представників до державних органів влади.

3. «Поріг представництва», який визначає чи слід новим рухам приєднуватись до великих організацій чи можливим є самостійне досягнення представництва в органах влади.

4. «Поріг мажоритарного правління», який визначає чи може партія чи союз партій здійснити структурні зміни в політичній системі».

Відтак, у політичній науці крім інституційного існує і соціетальний (кліважний) підхід до трактування сутності еволюції партійних систем. Цей підхід презентує партійні системи як відображення соціетальних конфліктів чи структур політичної конкуренції, що склалися між різноманітними групами населення.

З огляду на те, що кліваж відображає глибокий чи перманентний конфлікт і стійкі соціальні розколи, зрозуміло, що у суспільстві в стадії трансформації не може бути кліважних структур, що детермінують стабільні партійні системи.

За версією східноєвропейських дослідників кліважні структури посткомуністичних країн можна класифікувати за чотирма типами:

1. Історичні – успадковані від комуністичного режиму.
2. Перехідні – з'являються, а потім зникають у період демократичної консолідації (президент/парламент, центр/регіон).
3. Потенційні – відображають ключові конфлікти в посткомуністичному суспільстві (праця/капітал, європейська/євразійська інтеграція).

4. Актуальні – з'являються в процесі розвитку посткомуністичних суспільств (держава/ринок, бідні/багаті) [349].

Г. Голосов, узагальнюючи різноманітні авторські підходи, виділяє сім проблемних вимірів, які співвідносяться з конфліктними лініями С. Ліпсета і С. Роккана. Це наступні виміри: культурно-етнічний, релігійний, соціально-економічний, зовнішньополітичний, постматеріальний, вимір «місто–село» та вимір «підтримки режиму» [104].

Одночасно можна констатувати, що соціальних розмежувань існує багато в кожному суспільстві, але не всі вони в процесі власної еволюції можуть перетворитися на соціально-політичні.

Головним індикатором, який засвідчує перетворення того чи іншого соціального розмежування, представленого відповідними групами, на соціополітичний поділ, є виникнення зв'язку між групою та політичною партією або іншим політичним інститутом, який буде представником інтересів цієї групи. Другим індикатором, повинен бути часовий вимір – тривалість існування соціополітичного поділу. Отже, про наявність у суспільстві соціально-політичного поділу можемо говорити лише тоді, коли означений зв'язок є тривалим у часі. Оскільки поняття «тривалість» досить відносне, то стосовно соціополітичного поділу мінімальним часом, як вважає А. Романюк, має бути період у два парламентські терміни. Цей час має засвідчити, що зв'язок певної політичної партії і відповідної/них соціальної групи/груп під час одних виборів не був випадковістю або кон'юнктурою і був відтворений під час наступного парламентського

циклу [409, с. 50–51].

Теоретичний аналіз функціонування партійних систем в аспекті участі політичних партій у виборчих процесах є, звичайно, неповним без використання числових індикаторів. Можна запропонувати перелік наступних індикаторів для аналізу функціонування і розвитку партійних систем: 1) загальна кількість партій; 2) кількість впливових партій (стійкі партії, партії, які мають шантажуючий або коаліційний потенціал); 3) індекс фракційності; 4) індекс агрегації; 5) індекси ефективної кількості парламентських та електоральних партій; 6) індекс усталеності партійних уподобань; 7) характеристика шкали «ліві – праві»; 8) доля комуністичних, фашистських, протестних партій; 9) доля етнічних партій; 10) рівень партійної ідентифікації; 11) індекс диспропорційності.

Таким чином, враховуючи вищевказані емпіричні індикатори та відповідну теоретико-методологічну основу, можна зробити узагальнену характеристику особливостей участі політичних партій у електоральних процесах.

1.3. Електоральна поведінка, її сутність, основні підходи до вивчення

Базовими категоріями електорального дослідження можна вважати наступні: «електорат», «електоральна поведінка», «виборча система», «виборчий процес».

В «Політологічному енциклопедичному словнику» «електорат» визначається як «сукупність громадян, яким надано право брати участь у виборах певного органу, політичної партії чи конкретної особи. Кількісний склад електорату залежить від таких основних чинників: чисельності населення певної країни та ступеня демократичності її виборчої системи; від типу виборів; від рівня впливу певної партії чи окремої особи на виборців та від готовності останніх підтримати на виборах відповідних кандидатів» [360, с. 117].

Виходячи з вище сказаного визначення електорату, можна говорити про широке і вузьке тлумачення його сутності. В першому випадку під електоратом слід розуміти громадян, які мають право згідно закону приймати участь у виборах, а в другому випадку, тих виборців, які віддали свої голоси за ту чи іншу партію або кандидата. Наприклад, електорат комуністичної партії.

Таким чином, визначившись з тлумаченням сутності електорату, слід визначитись і з трактуванням сутності поняття «електоральна поведінка».

В основу визначень електоральної поведінки покладені дві провідні ідеї:

1) ідея народного представництва, згідно якої, по-перше, не всі можуть брати участь у відправленні влади, але всі можуть претендувати на таку участь шляхом виборів і, по-друге, інтереси громадян представляють у виборних органах влади обрані ними представники;

2) ідея народного суверенітету, сутність якої полягає в тому, що народ трактується єдиним верховним джерелом влади у суспільстві [295, 15].

Вибори, в такому разі, образно нагадують ситуацію, яку С.Макеєв характеризує в книзі «Медіа в виборах» наступним чином: «партії та владна еліта відступили і завмерли в очікуванні, звільнивши політичний простір і запрошуючи в нього тих, хто надає владі легітимності, тобто виборців» [244, с. 25]. Саме виборці шляхом голосування і заповнюють утворений «владний вакуум». В політичній науці під виборами розуміють «передбачену Конституцією та законами форму прямого народовладдя, яка є безпосереднім волевиявленням народу шляхом таємного голосування щодо формування конституційного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування чи обрання та наділення повноваженнями посадової особи» [201, с. 14].

Під «електоральною поведінкою» слід розуміти «сукупність дій, що виражають політичні орієнтації виборців щодо делегування їх владних повноважень і яка виявляється в участі (або не участі) їх в голосуванні» [518, с. 84].

Іншими словами, електоральна поведінка – це один із видів політичної участі громадян, який являє собою спосіб реалізації соціально-політичних орієнтацій виборця в умовах виборчого процесу і є результатом впливу на нього цілого ряду об'єктивних і суб'єктивних факторів. Причому, форми прояву такої участі, як відмічає в своїх працях ряд вітчизняних дослідників, наступні:

1. Участь в акціях передвиборчої кампанії (збір підписів, участь у виборчих штабах та ін.).
2. Безпосередня участь (або не участь) у процедурі голосування.
3. Дії виборців, які спрямовані на контроль за діяльністю своїх обранців (так звана «реалізована електоральна поведінка») [77, с. 8; 190, с. 25].

Під виборчою системою слід розуміти «порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав, а також спосіб розподілення депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців...» [201, с. 15].

Виборчий процес – один із основних елементів виборчої системи, що забезпечує організацію проведення виборів у встановленому законом порядку. Головні стадії виборчого процесу: призначення виборів,

утворення виборчих округів та дільниць, формування виборчих комісій, складання списків виборців, висування і реєстрація кандидатів, передвиборча агітація, голосування, підрахунок голосів і визначення результатів, реєстрація обраних осіб і опублікування підсумків виборів [518, с. 117].

Визначення базових категорій електорального дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

- по-перше, виборчий процес відбувається в рамках правил, установлених виборчою системою;
- по-друге, виборчий процес відбувається в умовах певного соціокультурного середовища. Як правові норми, так і соціокультурне середовище на термін проведення виборів є величинами умовно сталими. Вони є немов би системою координат, яка задає направленість і особливість перебігу виборчої кампанії;
- по-третє, головною динамічною складовою виборчого процесу є голосування виборців – електоральна поведінка, форми вияву якої, її обумовленість найбільше цікавлять дослідників.

Перші електоральні дослідження започатковані у США на початку XIX ст. Відтоді в західній політичній науці формується ряд методологічних підходів до вивчення електоральних процесів:

- біхевіористський підхід, який вивчає соціально-структурні аспекти електоральної поведінки, аналіз опитування громадської думки, географічні дослідження територіальних аспектів електоральної поведінки;
- інституціональний підхід – аналіз ефектів впливу різних виборчих систем на політичне життя суспільства, поведінку виборців тощо;
- транзитологічний підхід – аналіз впливу виборів на трансформативні процеси в суспільстві [97, с. 13].

Біхевіористський підхід. В рамках підходу виокремлюють три основні теорії електоральної поведінки: соціологічну, що пояснює електоральний вибір солідарністю з певними соціальними групами; соціально-психологічну, яка акцентує увагу на ідентифікації виборців з певними партіями та ідеологіями; теорію раціонального вибору [190, с.104].

Історично-першим виникає «соціологічний підхід» до пояснення електоральної поведінки. Емпіричний та статистичний матеріал для розробки даної концепції накопичувався від виборів до виборів, оскільки в передвиборчих опитуваннях електорату матеріал групувався за соціальними, віковими, поселенськими, релігійними групами. Теоретичне обґрунтування даного підходу було зроблено в 1948 р. групою відомих американських учених з Каліфорнійського університету під керівництвом П. Лазарсфельда. Їх дослідження показали, що при голосуванні вибір виборців визначається не свідомими політичними установками, а

належністю до великих соціальних груп. Кожна подібна група забезпечує стабільну електоральну підтримку тій чи іншій партії, тому чи іншому кандидату. Сам акт голосування при цьому є не стільки вільним волевиявленням, скільки проявом солідарності з певною соціальною групою. Така поведінка виборців дістала назву експресивної. «Висновки групи П. Лазарсфельда, – відзначає російський політолог Г. Голосов, – отримали підтвердження в роботах західноєвропейських вчених, які показали плідність застосування «соціологічного підходу» в більшості ліберальних демократій» [105, с.48].

Важливу роль у подальшому розвитку соціологічної теорії електоральної поведінки, на думку Г. Голосова, відіграла стаття С. Ліпсета і С. Роккана [224]. У своїй статті американські дослідники обґрунтовують «генетичну модель» формування партійних систем і відповідних груп виборців та виділяють основні види соціальних груп, які визначають електоральну поведінку виборців у США та країнах Західної Європи. Вони теоретично обґрунтували і виділили чотири типи конфліктів, які мають визначальний вплив на електоральну поведінку. Кожний з таких конфліктів утворює розмежування, розкол у суспільстві, визначаючи при цьому структурування підтримки партій і окремих кандидатів на виборах. Тому, досліджуючи електоральну поведінку в рамках даного теоретичного підходу, необхідно виділити найбільш суттєві розколи для тієї чи іншої країни, які мають вплив на вподобання електорату.

Порівняльний аналіз впливу статусно-класових та релігійно-ідеологічних розбіжностей на електоральну поведінку виборців Америки та Європи впродовж 60 – 70-х рр. був зроблений американським політологом і соціологом Дж. Бінгхемом Пауелом-молодшим [544].

Схематично «соціологічну» модель електоральної поведінки можна зобразити наступним чином (Рис. 1.3.1.):

Рис.1.3.1.

Соціологічна модель електоральної поведінки

Якщо б модель, зображена на схемі, ідеально спрацьовувала під час виборчого процесу, то було б досить просто зробити прогноз і аналіз електоральної поведінки. Але емпіричні результати виборів у різних країнах світу свідчать про обмеженість її пізнавальних і прогностичних можливостей.

По-перше, в рамках даної моделі неможливо отримати відповідь на

запитання, яке в своєму дослідженні виборчого процесу О. Петров формулює наступним чином: «чому люди, які належать до однієї соціально-класової групи можуть в процесі виборчої кампанії робити різний вибір? І, навпаки, чому люди, які відносяться до різних соціальних класів, соціально-демографічних груп, можуть робити однаковий вибір, голосуючи за одного і того ж кандидата чи партію?» [336, с.8].

Таку ж особливість електоральної поведінки відзначає в своїй праці і французький учений П.Бурдьє: «Зв'язок, який спостерігається у всіх сферах соціальної практики між соціальним класом і діяльністю чи думками людей, є досить слабким у випадку електоральної поведінки. Причому цей зв'язок настільки слабкий, що дехто, невагаючись, робить висновок про відсутність всякого зв'язку між соціальним класом і фактом голосування за «правих» чи «лівих» [40, с.117].

І, по-друге, хоча вплив статусних характеристик на електоральну поведінку простежується, він не має безпосереднього характеру, на зразок біхевіористського трактування поведінки: «стимул-реакція». «Реакція», а в нашому випадку вибір, залежить не тільки від статусних характеристик, він опосередкований цілим рядом чинників: сім'я, найближче оточення, домінуючі цінності, регіональна специфіка тощо. Саме останні фактори стали предметом особливої уваги у теоретиків соціально-психологічної теорії електоральної поведінки, розробленої у 60-х рр. колективом дослідників Мічиганського університету під керівництвом А. Кемпбелла [533]. У рамках даного підходу електоральна поведінка знову ж таки розглядалась як експресивна, але об'єктом, з яким солідаризуються виборці, є не велика соціальна група, а партія. Згідно з теоретичними положеннями прихильників «соціально-психологічного» підходу електоральна поведінка розглядалася в рамках взаємодії партій і виборців, причому мотивація для підтримки певної партії виробляється в індивідів у процесі ранньої соціалізації. Тому людина досить часто просто голосує за ту партію, за яку голосували її дід, батько, або навіть і більш далекі родичі. Подібний вибір партії визначається як партійна ідентифікація.

Таким чином, головна увага при аналізі електоральної поведінки приділялась партійній ідентифікації та здатності партій через механізми політичної мобілізації організувати участь населення у голосуванні. Таку електоральну поведінку можна умовно назвати «елітно-направленою». Елітно-направлена поведінка була характерною в кінці ХІХ століття – першій половині ХХ століття, коли населення тільки-но починало брати участь у політичному процесі, насамперед у виборах через бюрократичні партії, не маючи при цьому відповідних навиків політичної участі. Еліти, відповідно, і виконували функцію управління поведінкою.

Така модель поведінки була частково і результатом специфіки політичного процесу на зламі ХІХ – ХХ століть. Російський учений А.

Медушевський передає його сутність наступним чином:

«1) швидке формування демократичних політичних інститутів мало повсюдно деструктивні соціальні наслідки. Воно створило передумови для участі широких мас у політичному житті і включало їх (через систему виборів) у процес прийняття рішень;

2) з'являється необхідність у нових способах легітимації влади, яка апелює тепер не до божественних принципів, а до волевиявлення мас;

3) утворюються спеціальні організації для завоювання, утримання і реалізації влади в суспільстві – політичні партії;

4) розвиток ЗМК (засобів масової комунікації – авт.) дозволив партійним лідерам маніпулювати суспільною свідомістю, творити її» [245, с. 4].

«Ідентифікація з партією, – на думку російського політолога В. Попова, – виконує спрощувальну функцію, відгороджуючи виборця від опрацювання широкого потоку політичної інформації» [365, с. 35]. І, немовби продовжуючи думку В. Попова, український дослідник Н. Дзюба стверджує, що «партійна ідентифікація впливає на голосування двояко: по-перше, вона діє як певний сприймаючий екран, фільтруючи політичне світосприйняття виборців, та, так би мовити, надає відтінків думці про кандидатів та питанням, що порушувалися» [135, с.118]. Таким чином, соціально-психологічна модель репрезентує досить-таки залежного виборця, в якого відсутній автономний вибір.

Схематично «соціально-психологічну» модель голосування В. Попов зображує наступним чином (Див.: Рис. 1.3.2.) [365, с. 36]. Ідентифікація з партією в даній моделі голосування виконує чотири основні функції: 1. Впливає на формування думок виборців; 2. Впливає на електоральну поведінку; 3) Посилює психологічну мотивацію участі в політичних процесах. Високий рівень ідентифікації з існуючими партіями гальмує процес утворення нових партій, стабілізуючи при цьому функціонування політичної системи суспільства.

Рис. 1.3.2.

Соціально-психологічна модель електоральної поведінки

Соціально-психологічний підхід до аналізу поведінки виборців досить успішно використовувався і використовується при вивченні електоральної поведінки в країнах Західної Європи та США. Його вплив настільки був сильним, що і в наш час поняття «партійна ідентифікація» можна вважати одним із найважливіших в електоральних дослідженнях.

Але, так як і попередня, «соціально-психологічна» модель має ряд недоліків. По-перше, виходячи з даної моделі досить важко пояснити поведінку виборців у тих країнах, де немає усталеної партійної системи, партійних традицій голосування, існує велика кількість партій. І, по-друге, на сьогоднішній день роль класового, партійного голосування менш значима, ніж у 50 – 60-х рр. ХХ століття. «Наслідком цього, – вважає С. Пшизова, – є скорочення гарантованої підтримки партій, при цьому збільшується флуктація голосів, а електорат стає все більш «плаваючим» [386, с.79].

Усвідомлення неадекватності експресивної (соціологічна та соціально-психологічна) теорії електоральної поведінки новим реаліям політичного життя стимулювало вчених до пошуку нових підходів до аналізу електоральної поведінки, які б могли стати більш надійною основою для інтерпретації емпіричних даних.

Перший поштовх до розробки такого підходу був зроблений Е. Даунсом у його класичній праці «Економічна теорія демократії», яка з'явилась у 1957 р. [539]. Пізніше даний підхід отримав назву «раціонально-інструментального підходу» або теорії раціонального вибору. Сьогодні існує низка модифікацій раціонально-інструментального підходу: модель виборця-споживача, теорія економічного голосування тощо.

Фундаментальний принцип даної концепції полягає в тому, що «кожний громадянин голосує за ту партію, яка, як він вважає, приносить йому більше користі, ніж інша». Точка зору Е. Даунса базується на феномені політичної конкуренції, яка порівнюється з економічним обміном. Політик пропонує програму, подібно тому, як ринок пропонує набір товарів, а виборці вибирають ту, яка, на їх думку, є найкращою.

В основу раціонально-інструментального підходу покладена теорія «раціональної дії» М. Вебера [49, с. 610]. Трактатування раціонального вибору електорату Е. Даунса суперечило даним емпіричних досліджень, які не підтверджували високий рівень ідеологічної ідентифікації виборців та їх глибоке знання політичних програм партій.

Рішучий крок до подолання недоліків схеми Е. Даунса зробив М. Фіоріна, який переглянув уявлення першого стосовно значення ідеології для формування уподобань електорату [540]. «Як правило, – вважає М. Фіоріна, – громадяни володіють лише одними порівняно «твердими» знаннями: вони знають як їм жилося при даній адміністрації. Їм не

потрібно в деталях знати сутність економічної чи зовнішньої політики діючої адміністрації, для того щоб робити вибір» [540, с. 67]. Іншими словами, існує прямий зв'язок між положенням в економіці й результатами виборів. Це не значить, що люди розуміються в економіці більше, ніж в політиці. Просто при голосуванні виборець виходить з того, що саме уряд несе відповідальність за стан народного господарства. Якщо жилося добре – голосують за уряд, якщо гірше – за опозицію. Така поведінка є раціональною в тому аспекті, що індивід мінімізує власні зусилля для збору інформації, необхідної для прийняття рішення.

Представлена в працях М. Фіоріні теорія «економічного голосування» перевірялась як на західноєвропейських, так і на американських масивах електоральних даних, і отримані результати підтверджували її. «Класичним прикладом такого впливу, – пише в своїй монографії Г. Почепцов, – є виборча кампанія Р. Рейгана в 1980 р.» [372, с.27]. Р. Рейган запам'ятався виборцям своїм запитанням: «Чи стали Ви жити краще за попередні чотири роки?». Негативна відповідь на нього виборців принесла йому перемогу. В 1984 р. на це ж запитання виборці відповіли «так», і це знову принесло перемогу Р. Рейгану.

Але, як і всяка теорія, теорія економічного голосування має свої недоліки. По-перше, виходячи з неї не до кінця зрозумілим є те, на чому базується електоральний вибір: на оцінці виборцями власного економічного становища («егоцентричне голосування») чи результатах роботи народного господарства в цілому («соціотропне голосування»). Емпіричні дані по США і Західній Європі свідчать на користь другої моделі. По-друге, немає однозначності серед фахівців відносно того, що важливіше для виборця – оцінка результатів попередньої діяльності уряду («ретроспективне голосування») чи очікування на скільки успішною буде його діяльність у випадку обрання («перспективне голосування»). По-третє, пояснювальні можливості даної моделі, на думку Н. Дзюби, ускладнюються наступними об'єктивними причинами: «люди можуть діяти інколи ірраціонально, а реальні ситуації, в яких люди прагнуть діяти раціонально, більш складні, ніж передбачено в теоретичній моделі» [135, с.119].

Кожна з трьох вищепроаналізованих моделей має свої як вади, протиріччя, так і позитивні характеристики. Їхній порівняльний аналіз, виходячи із трьох компонентів (соціологічні характеристики, ідеологія, раціональність), які структурують пізнавальні моделі електоральної поведінки, досить вдало зроблено російським політологом Ю.Шевченко [520, с. 131] (Див.: Табл.1.3.1.).

Таблиця 1.3.1.

**Порівняльний аналіз експресивної та раціональної моделей
електоральної поведінки**

	Експресивна теорія	Інструментальна теорія
Соціологічні характеристики	Високочисимі в соціологічній версії. Голосування – акт солідарності з групою	Присутні, але побічно
Ідеологія	У версії партійної ідентифікації роль несуттєва, але має ключове значення в моделі ідеологічної ідентифікації	Практично не грає ніякої ролі при економічному голосуванні, але важлива, якщо виборець робить вибір на основі партійної ідеології
Раціональність	Присутня в партійній ідентифікації як засіб мінімізувати зусилля з вибору серед партій	Основа електоральної поведінки, виходячи як з економічних, так і з ідеологічних уподобань

Порівняльний аналіз даних моделей електоральної поведінки дає змогу зробити висновок, що, по-перше, при аналізі поведінки виборців доцільно використовувати пізнавальні та пояснювальні можливості всіх вищезгаданих моделей у комплексі. Кожна окрема модель поведінки електорату не в змозі до кінця пояснити особливості електоральної участі та електорального вибору. По-друге, вищевказані теоретичні моделі поведінки електорату базуються на масивах електоральних даних високорозвинутих країн Західної Європи та США, а тому вони не можуть бути адекватно використані для пояснення поведінки виборців у країнах, де відбуваються посткомуністичні трансформаційні процеси. Ефективному застосуванню названих моделей поведінки виборців у країнах, де відбуваються трансформаційні процеси заважають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори: нестабільність економічного розвитку, відсутність чіткої соціальної структури суспільства, стійких партійних уподобань, вплив на виборчий процес органів державної влади тощо.

1.4. Емпіричні методи дослідження електорального процесу

Теоретичний аналіз електоральної поведінки є неповним без використання емпіричних методів дослідження. До основних напрямів емпіричного дослідження поведінки виборців можна віднести

статистичний аналіз результатів виборів, вивчення суспільної думки шляхом опитування громадян, розрахунок індексів.

Дослідження статистичних матеріалів результатів виборів використовується досить давно. Вже Е. Берк і І. Бентам робили спроби застосувати аналіз такого типу. Реформатори англійського парламенту в першій половині XIX століття користувалися статистичними підрахунками для аргументації своїх проєктів. «У кінці XIX ст. О. Ліббей розробив статистичну географію виборів, а в першій половині XX ст. цей напрям був застосований в роботах великої групи вчених, серед яких виділяються Г. Гознелл і Т. Тінгстен, які розробили теоретичні основи систематичних досліджень поведінки виборців на базі статистичних даних», – відзнає в своїй роботі польський учений Є. Вятр [86, с.122].

У роботах Г. Гознелла [541] і Г. Тінгстена [546] започатковані два основні напрями статистичних досліджень виборів. Г. Гознелл розробив основи систематичних порівняльних досліджень окремих територіальних груп, головним чином у межах одного міста. Він використав метод порівняння невеликих територіальних одиниць, які представляють собою єдине ціле з точки зору адміністративної і електоральної. З того часу співставлення даних на територіальних одиницях не тільки міста, а й цілих держав перетворилося в одну із широко застосовуваних технологій дослідження виборів.

Г. Тінгстен розробив тип порівняльних досліджень, у яких на основі списків виборців і результатів голосування виводиться закономірність поведінки виборців на рівні країни чи навіть декількох країн.

Ідеї Г. Гознелла і Г. Тінгстена щодо використання статистичних даних при вивченні поведінки виборців широко використовуються вченими і в наш час. Даний метод дослідження поведінки електорату дозволяє зробити ряд теоретичних узагальнень, які неможливо здійснити іншими методами, і які не перекреслюються подальшими дослідженнями виборчого процесу. Але є і цілий ряд проблем, які неможливо вирішити, використовуючи статистичний метод дослідження. Як правило, виборча статистика тільки частково, і тільки в деяких країнах дозволяє простежити зв'язок між демографічними і соціальними характеристиками та результатом вибору. З іншого боку, результати виборів свідчать про політичні пріоритети на момент голосування і нічого не говорять про мотиваційні чинники вибору. Одним із найбільш поширених методів є аналіз і вивчення суспільної думки на основі опитування громадян за допомогою цілого ряду опитувальних технологій. Термін «суспільна думка» вперше був використаний англійським державним діячем Д. Солсбері для позначення моральної підтримки парламенту населенням країни. Предметом спеціального наукового аналізу її зробив Г. Тард [442].

«Перше опитування громадської думки, безпосередньо пов'язане з

організацією виборчої кампанії, – відзначає у своїй статті Е. Слободянюк, – було проведене у США ще в 1824 р.» [427, с.55]. Газета «Харрісберг Пенсільванієн» через своїх кореспондентів вивчала настрої громадськості у декількох округах щодо шансів чотирьох претендентів на президентський пост. Прогноз газети виявився досить вдалим. «Перше відоме опитування про відношення до різних кандидатів, – на думку В. Кушерець, – було проведене в 1851 р. в штаті Мічиган» [214, с.30].

Але особливий резонанс отримали опитування громадян, пов'язані з електоральними намірами, які були проведені журналом «Літерарі Дайджест» на початку ХХ століття, використовуючи метод бюлетенів. Так, у 1924 р. журналом було розіслано 16,5 млн. бюлетенів власникам телефонів і автомобілів. Прогноз перемоги республіканців при цьому був зроблений із похибкою 5,1 відсотка. У 1932 р. журналом поштою було розіслано 20 млн. бюлетенів (у редакцію повернулося 3 млн.). З точки зору правильності це було найбільш вдале опитування. Помилка становила 0,9 відсотка. Опитування цього журналу незабаром стали всесвітньовідомими. Їх коментували, про них писали інші газети і журнали. Складалося враження, що журналом знайдений спосіб прогнозування результатів голосування і ніщо не може завадити популярності журналу в сфері опитування. Але в 1936 р., використовуючи ту ж саму методику, журнал розіслав 10 млн. бюлетенів і помилився в прогнозах на 19,6 відсотка. Це була найбільш велика помилка, яка коли-небудь фіксувалась на той час при загальнонаціональних опитуваннях [4, с. 123].

Поряд з результатами опитувань різних газет і журналів, у США почали регулярно публікуватись результати досліджень громадської думки двох дослідницьких комерційних центрів – фірми Е. Роупера («The Fortuna Survey») та Американського інституту громадської думки Дж. Геллапа. Значному зростанню престижу і авторитету цих центрів сприяли результати правильно спрогнозованих ними президентських виборів.

Таким чином, з 30-х рр. ХХ століття у США починається новий етап у практиці вивчення суспільної думки. Для нього характерними є наступні ознаки: по-перше, застосування чітких наукових методів аналізу з використанням теорії відносності і математичної статистики дозволили проводити вибіркові опитування; по-друге, використання вивіреного інструментарію, який мінімально впливає на результати опитування; по-третє, діяльність спеціальних інститутів із вивчення суспільної думки, найбільш відомими з яких є відкритий у 1935 р. Дж. Геллапом Американський інститут суспільної думки. «Відтоді, – відзначає Е. Слободянюк, – у США останнє перед виборами опитування громадян, як правило, точно називає переможця (винятком стали в 1948 р. обрання Г. Трумена, у 1968 р. – Л. Джонсона, у 1976 р. – Дж. Картера)» [427, с.55].

«На сьогоднішній день, – пише В. Кушерець, – у США нараховується більше 500 дослідницьких інститутів і центрів, які займаються вивченням громадської думки. В Західній Європі таких установ більше 300. Крім того, майже в усіх країнах існують різні приватні фірми, які цим займаються. Лише в Парижі таких фірм більше 200» [214, с.37]. Серед усього розмаїття існуючих у західних країнах різновидів опитування громадян з приводу електоральних уподобань, можна виділити відкриті загальнонаціональні та регіональні опитування, результати яких широко публікуються, і закриті (конфіденційні), які проводяться на замовлення окремих політичних діячів, партій тощо.

Таким чином, якщо для США потрібно було більше сто років, щоб пройти дистанцію від «солом'яних опитувань» до наукового моніторингу суспільної думки, то в Україні цей процес відбувається дуже швидко. Слід відзначити, що «перші електоральні опитування, – пише в своїй праці О. Вишняк, – були проведені в 1989 р. сектором соціально-психологічних проблем громадської думки відділення соціології Інституту філософії АН УРСР по виборах народних депутатів СРСР» [71, с.81]. Відтак, в Україні з кожним роком з'являється все більше соціологічних центрів з вивчення громадської думки як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях.

Аналіз наявної, хоча і незначної, вітчизняної та досить серйозної зарубіжної практики проведення виборчої кампанії, дозволяє вирізнити чотири головні типи опитувальних досліджень у процесі проведення виборів: базові дослідження і технології; пропагандистські дослідження і технології; прогностичні дослідження і технології; післявиборчі дослідження і технології.

Результати опитувань поряд з аналізом статистичного матеріалу – це той емпіричний матеріал, який дає змогу фахівцю вивчати поведінку виборців. «Головна мета базових досліджень, на думку О. Петрова, це забезпечення виборчої кампанії інформацією, необхідною для її стратегічного планування» [334, с.60]. Починаються такі дослідження задовго до виборчої кампанії і закінчуються перед заключним етапом виборів. До завдань такого типу досліджень відносять:

- вивчення соціально-політичної ситуації в країні та у виборчому окрузі;
- визначення проблем, які особливо хвилюють виборців;
- аналіз відношень електорату до соціальних інститутів суспільства, політичних партій, політичних діячів;
- дослідження іміджу кандидатів;
- дослідження соціальної структури виборчого округу;
- окреслення цільових груп виборців;
- виокремлення основних типів виборців тощо.

Пропагандистські виборчі технології мають вирішувати наступні завдання в ході виборчої кампанії:

- визначення основних пропагандистських напрямків виборчої кампанії;
- виявлення найбільш ефективних інформаційних каналів;
- визначення ступеня довіри електорату різним джерелам інформації;
- пошук «лідерів думок» тощо.

Надзвичайно актуальним для аналізу поведінки виборців є пошук «лідерів думок». Західні вчені на основі аналізу виборчого процесу прийшли до висновку, що не завжди спостерігається взаємозв'язок між інтенсивністю діяльності ЗМІ і електоральною поведінкою. Таким чином, була відкрита двоступенева модель потоку комунікації (ДПК) американськими вченими П. Лазарсфельдом і Б. Берельсоном. Сутність відкритого ефекту полягає в тому, що засоби масової комунікації (ЗМК), як правило, діють не безпосередньо на аудиторію, виборців, а немов би через «фільтр», через посередників, яких і було названо «лідерами думок».

Суттєве значення для вивчення поведінки виборців мають прогнозні соціологічні технології. Починаються вони, як правило, за місяць або два до виборів і закінчуються так, як це передбачено законами про вибори. В Україні, наприклад, забороняється публікувати за 15 днів до дня виборів».

Однією з найбільш точних методик прогнозування результатів виборів є методика, яка була розроблена західними вченими і яка дістала назву *exit polls* (опитування на виході). Сутність методики полягає в тому, що в день виборів опитують тих громадян, які вже взяли участь у голосуванні. У такий спосіб уникають двох труднощів, властивих передвиборчим опитуванням: потребі в ідентифікації тих, хто найвірогідніше братиме участь у голосуванні, та в оцінці частини тих, хто приймає рішення в останню хвилину. В Україні опитування за методом «*exit polls*» було вперше проведено в день парламентських виборів 1998 р. Фірмою «Соціс-Геллап» було опитано 10000 виборців, і результат був досить вдалим [511].

Не менш важливими для пояснення електоральної поведінки є і післявиборчі опитувальні технології. Серед регулярних опитувань громадської думки електорату виборчого округу між виборами найзначущим є перше поствиборче опитування, проведене за місяць-півтори по завершенні виборів, коли «пристрасті вгамувалися» й усі учасники виборів, які щойно відбулися, «набули здатності» розумно, неупереджено відповідати на запитання соціологів. Можна назвати декілька найбільш ефективних технологій, які широко використовуються на Заході й щойно почали використовуватися в Україні. Це, перш за все, технологія створення історії виборів. «У США, наприклад, – пише О.

Петров та В. Полторака, – де передвиборчі опитування громадян проводять вже понад сто п'ятдесят років (перше було поведене в 1824 р.), давно вже дійшли висновку, що в суспільстві з доволі структурованою політичною системою виборці виявляють певну «усталеність», голосуючи за представників різних політичних сил, партій, кандидатів» [334, с.74]. Форма ведення «історії виборів» у свій час була запропонована Дж. Геллапом. Згідно з нею здійснюють постійний збір статистичної і «опитувальної» інформації про перебіг і результати виборів у різних округах. Така інформація дає змогу створити «портрет виборчого округу».

Отже, опитування та вивчення громадської думки важливе для аналізу поведінки виборців з цілого ряду причин. По-перше, як стверджують американські політологи Д. Мангейм та К. Річ, «опитування надає досліднику інформацію п'яти типів: факти, знання, думки, ставлення, установки і звіти про поведінку респондентів» [239, с.184]. По-друге, опитування дозволяють виявити основні проблеми, що хвилюють виборців. По-третє, опитування відкривають приховані важелі, за допомогою яких можна впливати на установки електорату. По-четверте, моніторинг суспільної думки дає можливість для створення бази даних щодо поведінки електорату. По-п'яте, опубліковані результати опитувань самі по собі справляють величезний ідеологічний вплив. Його американські фахівці називають ефектом «фургона з оркестром» («*band wagon*»). Ззовні все виглядає досить просто: кандидат йде попереду з відривом, і до нього приєднується більшість виборців. Відомий дослідник масової комунікації Дж. Клеппер у одній зі своїх праць наводить слова американця, що ілюструють психологію цього ефекту: «Мені було однаково, але я хотів голосувати за переможця» [427, с.55].

Тривалий час ефективність прийому «фургона з оркестром» визнавали майже всі полстери в США. Вони вважали, що кандидат, який виявився популярним унаслідок попередніх опитувань, далі, як правило, «набирає силу» за принципом прискорення; відповідно того, хто набрав «мало очок» під час попередніх опитувань, спіткає невдача.

Подальші дослідження соціологів, досвід вивчення громадської думки американськими службами Геллапа та Харріса показали, що даний вплив не є однозначним. Більше того, якщо припустити, що «ефект фургона з оркестром» завжди відповідає дійсності, то опитування громадської думки були б безпомилковими. Насправді, досить часто спостерігається зворотна дія даного оркестру – очевидне роздратування виборців. «На виборця, – як стверджує Л. Харріс, – більше враження справляють не оголошені результати, а подальші статті і коментарі до них» [427, с.56].

Зрештою дослідники дійшли висновку, що все залежить від масштабів виборів і політичної культури виборців. За

загальнонаціональної кампанії на виборців впливає така значна сукупність чинників, що вплив «фургона з оркестром» є мізерним. У випадку виборів до місцевих органів управління цей ефект вдало працює на кандидата широко відомого виборцям. Крім цього, слід також відзначити, що ефект «фургона з оркестром» впливає головним чином на людей без чітких політичних переконань.

Але є й інша сторона опитування суспільної думки, яка пов'язана з фальшивою інформацією, з маніпулюванням суспільною думкою. У зв'язку з цим, у цілому ряді країн світу існують спеціальні комісії, щоб протидіяти цьому. Автори колективної монографії «Американська суспільна думка і політика» приводять слова Дж. Геллапа, який підкреслює, що «його інститут і йому подібні складають лише 5 відсотків усіх організацій, які проводять опитування, – 95 відсотків припадає на фірми полстерів, що займаються опитуванням на замовлення приватних клієнтів. І якщо 5 відсотків організацій дотримуються певних правил у своїй діяльності, то примусити додержуватись тих самих правил і решту 95% практично неможливо» [4, с.36].

Крім соціологічних опитувань та статистичної обробки інформації в електоральних дослідженнях використовують цілий ряд різного роду індексів, які вимірюють пропорційність / диспропорційність виборчих систем, ефективну кількість електоральних та парламентських партій, неусталеність партійних уподобань в ході виборів тощо. З одного боку, кількісні показники є досить очевидними, а з іншого, кількість голосів та місць, які отримує кожна партія в результаті виборів, є найкращими та найбільш точними даними.

Ефективна кількість партій (англ. *effective number of parties*). Даний індекс запропонували М. Лааксо та Р. Таагеперою в 1979 р. Індекс обчислюється на підставі визначення розміру підтримки, яку має кожна партія під час виборів. Є два варіанти визначення розміру такої підтримки:

- а) на підставі виборів до парламенту (ефективно число електоральних партій);
- б) на підставі кількості депутатських місць, які належать тій чи іншій партії і виражені у процентному відношенні.

Індекс ефективної кількості партій, що взяли участь у виборах, розраховується за формулою: $ENPV = 1/\sum v_i^2$, де v_i – частка голосів i -тої партії. Обраховуючи індекс за умови участі великої кількості партій, слід робити обмеження (як правило, враховувати показники партій, які набрали на виборах більше 1 % голосів виборців).

Ефективна кількість партій у парламенті (англ. *effective number of parliamentary parties*). Ефективна кількість парламентських партій розраховується за формулою: $ENPP = 1/\sum s_i^2$ для всіх партій, що

отримують місця, де s – частка мандатів i -тої партії.

Вказані індекси досить часто різняться між собою. Ця відмінність полягає у неможливості забезпечити 100% трансформацію отриманих партією голосів на виборах у відповідну частку депутатських мандатів. Така невідповідність обумовлена, перш за все, різними типами електоральних формул.

Окрім показників ефективною кількості партій та ефективних парламентських партій, є й інші мірила аналізу партійної системи: індекс агрегації, індекс фракційності, індекс урядової істотності [304, с. 23–25].

Індекс фракційності. Цей індекс був запропонований Д. Рає в книзі «Політичні умови електорального права» (1967 р.). В досконалій двопартійній системі де кожна з партій отримує приблизно 50% голосів, індекс фракційності становить 0,5. Індекс фракційності між 0,5 та 0,67 свідчить про конкуренцію 2 партій. Індекс вищий за 0,7 – це ознака багатопартійності, а рівень нижчий за 0,5 свідчить про появу домінуючої партії. Таким чином, значення індексу фракційності є континуумом від досконалої однопартійної системи, коли одна партія отримує всі голоси виборців ($F=0$), до цілком фракціоалізованої системи, у якій кожний окремих виборець віддав голос за якусь партію ($F=1$) [429, с. 325].

Індекс агрегації (Л. Маєр). Даний індекс вимірює ступінь сконцентрованості партійних систем. Чим він більший, тим більше партій домінує в парламенті. При двопартійній системі він більше 10. Індекс розраховується як відношення відсотка парламентських місць найбільшої партії до кількості політичних партій представлених у парламенті: $A = S / N$, де S – відсоток місць політичних партій у парламенті, а N – кількість політичних партій представлених у парламенті.

Ступінь пропорційності / диспропорційності (англ. *disproportionality index*). Виборчі системи можна порівнювати за ступенем їх пропорційності чи диспропорційності, обраховуючи один або декілька показників співвідношення між часткою голосів, які отримали партії-учасники виборів, та часткою місць представницького органу, яку вони отримали.

Одним з найперших варіантів вимірювання ступеня диспропорційності став показник Д. Рає, запроваджений у 1964 р. Цей показник є фактично середнім різниці у відсотках отриманих партіями голосів та місць: $RI = 1/n \sum |v_i - s_i|$, де n – кількість партій, включених до підрахунку, v_i – відсоток голосів, отриманих i -ю партією, s_i – відсоток місць, отриманих i -ю партією. Для того, щоб не залучати до підрахунку найменші партії, Д. Рає пропонував вводити бар'єр у 5 % голосів виборців. Але запровадження порогу все ще не позбавляє показника занадто великої залежності від маленьких партій та часток отриманих ними голосів. Він не дозволяє побачити, які саме партії (ті, які отримали

порівняно великі частки голосів, чи невеликі партії) отримали найбільший бонус у вигляді парламентських місць за рахунок функціонування тієї чи іншої системи.

З метою уникнення недоліку індексу диспропорційності Д. Рае у 1971 р. Дж. Лузмор та В. Хенбай запропонували індекс, який став іменуватися за їхніми іменами, у якому сума різниць у голосах та місцях ділиться не на кількість партій, а на 2: $LNI = 1/2 \sum |v_i - s_i|$ [97, с. 64].

На сьогодні найпоширенішим показником для вимірювання пропорційності результатів виборів є показник найменших квадратів М. Галлагера, запроваджений у 1991 р., який обчислюється наступним чином:

$\sqrt{\frac{1}{2} \sum_i (v_i - s_i)^2}$, де v_i - відсоток голосів, який отримала i -а партія чи кандидат, s_i - відсоток місць у законодавчому органі, яку отримала i -а партія або кандидат, i може приймати значення від 0 до 100. 0 означає ідеальну пропорційність, а 100 – що якимось чином кандидат (або партія), що не отримав жодного голосу, отримав місце [80, с. 209]. Таким чином цей індекс дозволяє найбільше зафіксувати великі відхилення, надаючи меншу вагу невеликим відхиленням.

У пропорційних системах зазвичай показник диспропорційності становить менше 1. Непропорційні системи з низькими рівнями диспропорційності мають цей показник в межах від 1 до 6; системи з середнім рівнем диспропорційності – від 7 до 12; з високим – 13-20. Не існує верхнього показника диспропорційності, але він рідко перевищує 20-25.

Показник може враховувати політичні партії, які не здобули місць у парламенті, таким чином оцінюючи пропорційність виборчої системи як такої. Також показник може фокусуватися тільки на тих партіях, які пройшли до парламенту, тоді він оцінює пропорційність результатів виборів. У даній роботі перевагу віддано першому варіанту, який досліджує пропорційність системи у цілому.

Свій варіант обчислення індексу диспропорційності запропонував А. Лейпхарт. Він пропонує цей індекс враховувати як середню величину між відсотком отриманих голосів і місць у парламенті двох найбільших партій.

$$L = \frac{|V_1 - S_1| + |V_2 - S_2|}{2}$$

Поширеним у порівняльній політології для оцінки виборчих систем є *Індекс пропорційності Р. Гюнтера*. Вимірює пропорційність і результати виборів. Теоретично найбільшим індекс пропорційності може бути – 100. Високий рівень індексу означає, що всі партії, які входять до складу парламенту, отримують приблизно однаковий розподіл. Низький означає, що виборча система сприяє виключно великим партіям.

$$I_p = 100 - \frac{|V_1 - S_1| + \dots + |V_n - S_n|}{2}$$

V – відсоток голосів, отриманих на виборах;

S – відсоток отриманих мандатів [304, с. 29–35].

Вплив партій і виборів на демократизацію вивчаються за допомогою індексу *Т.Ванханена*. Він використав 2 кількісні індикатори для виміру демократизації:

- 1) рівень конкуренції визначається за часткою голосів, які отримали опозиційні партії на виборах. Ця частина вираховується відношенням відсотків голосів, які отримала урядова партія від ста;
- 2) рівень електоральної участі визначається як частина населення, яка взяла участь у голосуванні. Дана частина вираховується у процентах від усього населення країни.

Індекс розраховується за формулою:

$$I_d = \frac{K \times U}{100}$$

Індекс електоральної неусталеності (мінливості) партійних уподобань.

За допомогою показника електоральної мінливості можна визначити, наскільки перерозподілилася підтримка виборців між політичними партіями від одних виборців до інших [110]. Електоральна мінливість підраховується додаванням чистої зміни в процентах голосів, отриманих або втрачених кожною партією від одних виборів до інших, що потім ділиться на два. Цей показник у індустріалізованих демократіях складає 9,7, у старих латиноамериканських демократіях – 20,5, у трьох південно-європейських країнах – 15,7, у восьми нових латиноамериканських країнах – 30,0, пострадянських країнах – 35,3 [103, с. 71].

Чиста мінливість розраховується з використанням офіційно опублікованих результатів виборів. У 1979 р. М. Педерсен запропонував для розрахунку чистої мінливості наступну формулу: $V_t = \frac{1}{2} \sum |\Delta p|$, де Δp – зміна у відсотку голосів, які отримала партія під час двох виборів підряд [107]. Вона успішно використовувалася протягом майже 20 років, але останнім часом неодноразово пропонували її модифікувати або доповнити показник чистої мінливості ще одним показником.

Така ситуація пов'язана зі складністю обрахунку чистої мінливості для країн Центрально-Східної Європи та нових незалежних держав. Проблема полягає в тому, що в країнах цього регіону з нестабільною партійною системою партії виникають і зникають, не перейшовши межу двох виборів, що вносить суттєву неточність в показник мінливості.

Отже, аналіз електоральної поведінки повинен поєднувати в собі як специфічні теоретичні, так і емпіричні методи, тому що тільки в

результаті їх вдалого поєднання можна отримати якісні результати дослідження поведінки виборців.

1.5. Електоральні дослідження на Закарпатті

Перші дослідження виборчого процесу в Закарпатській області з'являються напередодні та після парламентських виборів 1998 р. Спочатку виходить книга, яка мала скоріше довідковий, ніж аналітичний характер – «Політичні партії в Закарпатті», авторами якої були ужгородський учений П. Токар та спеціаліст управління внутрішньої політики Закарпатської обласної державної адміністрації Н. Токарчик [463]. Аналітичними в книжці є останні розділи, де авторами розглядаються результати соціологічного дослідження про передвиборні уподобання закарпатського електорату.

Аналіз результатів виборів 1998 р. в Закарпатській області зроблений в аналітичній статті Н. Токарчик «Вибори – 1998 в Закарпатті. Соціополітологічний аналіз» [464]. Крім цієї дослідниці аналіз результатів виборів 1998 р. зроблений науковцями Ужгородського національного університету Ю. Остапцем і М. Вегешом, але дещо пізніше і вже в порівнянні з результатами виборів до Верховної Ради України 2002 р. [54].

Після парламентських виборів 1998 р. електоральна проблематика розглядалась лише на сторінках преси і була пов'язана з президентськими виборчими перегонами 1999 р. Виключенням можуть бути декілька статей в обласних газетах, де приводилися результати рейтингових опитувань відносно впливовості політичних партій.

Про результати перших у демократичних умовах виборів до різних органів влади, референдумів тощо подано інформацію в довіднику «Політичне Закарпаття: 15 років вибору», упорядником якого є відомий закарпатський аналітик і політичний оглядач В. Пашенко [330]. Зокрема, автор подає значний фактологічний матеріал, що стосується статистики виборчих процесів на початку 90-х рр. ХХ століття, активність місцевого населення в референдумах, склади депутатських рад різних рівнів тощо. Його праця містить статистику й наступних виборчих перегонів у Закарпатській області.

В іншому виданні «Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології» В. Пашенко подає аналіз політичного розвитку Закарпаття через зміну голів ОДА і політичних виборів на місцевому рівні. Як пише у передмові до книги професор С. Федака, підхід до політичних реалій у книзі досить епічний, близький до відстороненого. Але загалом це вдала спроба створити модель закарпатського політикуму [326].

Заслужує на увагу й доробок у галузі електоральних досліджень Р. Офіцинського. Це стосується його монографії «Політичний розвиток незалежної України (1991–2004) в аспекті європейської ідентичності (на матеріалах періодики Заходу)», де в окремих параграфах розглядаються і виборчі процеси на Закарпатті [308]. В іншій книжці Р. Офіцинського «Тяжко жити Касандрою. Україна 2006–2008» зібрані науково-публіцистичні статті, які подавались у загальнонаціональних та регіональних друкованих та електронних ЗМІ. Ряд статей збірки присвячені аналізу результатів парламентських та місцевих виборів на Закарпатті 2006 та 2007 рр. Вираз «інформація Касандри» прийшов до нас із глибини віків (Касандра – донька Троянського царя Пріама), що означає прогноз із високим рівнем точності, котрий, як правило, збувається, але йому не вірять, бо він містить негативну інформацію [309]. Продовженням вказаної збірки є новий цикл публіцистичних статей (в тому числі і про вибори) автора «Сталеві нерви тореадора... Україна 2009–2014» [311].

Діяльність Народного Руху України в Закарпатті описана у монографії колишнього очільника крайової організації Руху В. Піпаша «Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х рр. ХХ століття: закарпатський регіональний аспект». На основі опрацювання значної кількості документів і матеріалів автор розповідає про передумови та процес утворення Закарпатського Руху, участь організації у виборах до центральних та місцевих органів влади [343].

Виборам міського голови м. Мукачево присвячені два видання, укладачем яких був ужгородський журналіст О. Гаврош – «Украдена перемога: хроніка мукачівської епопеї» [482] та «Мукачівська епопея: хроніка найбрутальніших виборів» [261]. Якщо в першому виданні йшлося про мукачівські вибори 2003 р., то в другому про повторні мукачівські вибори міського голови 18 квітня 2004 р. Це були найбрутальніші вибори в незалежній Україні. Мукачево за стійкість опозиції називали «маленьким Сталінградом». Брудні технології, які використовувалися владою, були пізніше застосовані на президентських виборах 2004 р. в масштабі всієї України.

Цікавими, на думку автора дослідження, є спогади колишнього Ужгородського міського голови Е. Ландовського «Ужгород на зламі епох», де він розповідає про суспільно-політичні події в місті напередодні та в перші роки незалежності в Ужгороді [217].

У 2009 р. вийшла з друку праця «Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України». У монографії ужгородських дослідників М. Басараба і М. Токара аналізується процес утворення та діяльності перших громадських організацій Закарпаття, боротьба за

державну незалежність України у новітню добу. Авторами здійснено аналіз формування суспільно-політичного масового руху, творення громадсько-політичних, культурно-просвітніх, патріотичних організацій, товариств, об'єднань, їхньої участі у референдумах і виборчих перегонах. Монографія містить унікальні виборчі листівки й плакати [18].

Виключно електоральній проблематиці присвячена монографія ужгородських науковців Ю. Остапця та М. Токара «Закарпаття через призму політичних виборів», яка вийшла з друку в 2009 р. і в якій аналізуються виборчі процеси на Закарпатті. Автори досліджують умови проведення виборчих перегонів різних років і різних рівнів, дають характеристику основним суб'єктам виборчих процесів. Видання вирізняється великою кількістю додатків, які дають змогу отримати цілісну картину виборчих перегонів [295].

У контексті вивчення електоральних процесів заслуговує на увагу дослідницький проект Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету і Науково-дослідного інституту європейської інтеграції та регіональних досліджень Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [143], у якому науковці роблять порівняльний аналіз партійних структур регіонів та характеризують участь обласних осередків партій у парламентських, президентських та місцевих виборах [143].

Електоральна проблематика є невідомою частинкою ще одного колективного проекту Інституту політичної регіоналістики «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [151].

У 2011 р. В. Ільницький і С. Федака видали книгу «Перші особи», в якій вони охарактеризували діяльність «закарпатських губернаторів», починаючи з Г. Жатковича і закінчуючи О. Ледидою [182].

Етнічний чинник електоральних процесів поданий у монографіях закарпатських дослідників О. Мишанича «Русини. Політика. Історія. Культура» [255], І. Миговича «Русини в Україні: тест на європейськість» [254], Ю. Балеги «Політичне русинство і будівництво Української Держави» [13] та «Політичне русинство, або Фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті» [14]. Цій проблематиці присвячений ряд статей наступних закарпатських дослідників: М. Зана [167; 168], О. Мальця [235; 236], І. Бабинець [296] та інших дослідників.

Комплекс соціально-економічних проблем, пов'язаних з діяльністю етноменшин Закарпаття, розкритий у колективній монографії, підготовленій науковцями Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України [144].

Діяльність комуністичної партії Закарпатті охарактеризована Миговичем у монографії «Сила творча, інтернаціональна» [253].

Специфічне географічне розташування Закарпатської області (межує з Угорщиною, Словаччиною, Румунією, Польщею) – головна причина того, що цілий ряд закарпатських дослідників у своїх працях вивчають електоральні процеси в сусідніх державах. Специфіка електоральних процесів у Чехії висвітлена у працях В. Лемака [219; 220]. Аналіз парламентських виборів і партійної системи Угорщини та Польщі зроблені в працях Ю. Остапця [292; 304]. Партії і вибори у Словаччині та Чехії є предметом дослідження В. Приходька [377; 378], А. Ключковича, Н. Марадик. Порівняльний аналіз виборів у Чехії, Словаччині та Угорщині зроблено в статті Л. Дорош та І. Сюська [140] та ін.

Однією з характерних ознак організації і проведення виборів на Закарпатті – відсутність комплексного, систематичного опитування громадської думки. Це, в свою чергу, не може не відобразитись на якості електоральних досліджень. Пов'язано це з відсутністю наукових центрів, які постійно такі опитування проводили. Деяко покращилась ситуація напередодні та після парламентських виборів 2002 р.

Нині в Закарпатті діють наступні наукові центри, громадські організації, які періодично займаються вивченням громадської думки та безпосередньо приймають участь у виборчих кампаніях:

1. Асоціація соціологів Закарпаття, яку очолює доцент О. Пелін. Асоціація має потужну базу даних із вивчення громадської думки населення краю. Також слід врахувати те, що її очільник займається вивченням громадської думки на теренах краю понад 15 років. Результати опитувань друкуються в ЗМІ, наукових виданнях. Асоціація є політично незаангажованою структурою.

2. «Карпатський центр політичних досліджень». Очолює центр професор Ф. Шандор. Центр був створений у січні 2002 р. як виклик на непрофесійні дослідження, результати яких постійно публікувались в обласній пресі. Політичний центр має досвід у дослідженні рейтингу ЗМІ, вивченні ціннісних орієнтацій та електоральних настроїв громадян, рейтингу політичних партій. Банк даних політичного центру складають великі масиви емпіричної інформації, які можуть бути використані для вторинного аналізу.

3. ГО «Закарпатський інститут політичних досліджень», яку очолює історик В. Пащенко. В. Пащенко тривалий час займається опитуванням громадської думки, інколи особисто бере участь у виборчій кампанії. Починаючи з 2002 р. працював на боці ВБ В. Ющенко «Наша Україна». Відтоді політичні симпатії директора центру не змінилися.

4. Агенція політичних досліджень «Соціум Карпат» (Ю. Остапець). Емпірична база даних про діяльність політичних партій, їх рейтинг, участь у виборах почала створюватись спочатку на кафедрі політології УжНУ. В 2001 та 2002 рр. були проведені опитування лідерів найбільш впливових

політичних партій у області. В 2002 р. кафедра політології УжНУ (завідувач проф. М. Вегеш) разом з НДІ карпатознавства видали тематичний збірник «Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи» [320]. Згодом, кадровий потенціал кафедри політології значно розширив можливості регіональних досліджень виборчих процесів. До роботи АПД «Соціум Карпат» активно залучилася молодь. Аналітичні дослідження у цьому напрямку здійснює і НДІ політичної регіоналістики при Ужгородському національному університеті, який тісно співпрацює з агенцією.

На виборах 2012 р. Агенцією були проведені опитування громадян області у відповідних виборчих округах щодо їх електоральних уподобань. Результати опитувань дали змогу зробити точний прогноз результатів виборів у всіх виборчих округах (як за партійними списками так і мажоритарною складовою). Результати опитувань оприлюднюються в наукових виданнях, ЗМІ.

5. Соціологічна лабораторія факультету суспільних наук Ужгородського національного університету (доцент кафедри соціології і соціальної роботи Р. Жиленко). Навчальна лабораторія проводить різного роду опитування громадян перш за все в рамках навчального процесу і в основному в м. Ужгород.

6. Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» (професор кафедри політології і державного управління УжНУ М. Токар) сприяє моніторингу, вивченню та аналізу актуальних проблем українського та регіонального розвитку, здійснює безпосередні контакти і спільні наукові проекти з науково-дослідними, науковими та науково-просвітніми закладами України й зарубіжних країн, а також залучається до організації політологічних та соціологічних досліджень.

7. Регіональне відділення комітету виборців України. Дана громадська організація, починаючи з парламентських та місцевих виборів 2002 р., займається відстеженням порушень законодавства України про організацію і проведення виборів до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування.

Окремо слід відзначити дослідження передвиборчих настроїв краян та прогноз результатів виборів різних років 2002 р. соціолога, політика А. Колібаби [196; 197].

Отже, охарактеризувавши теоретико-методологічні підходи до вивчення виборчого процесу та поведінки виборців, можна зробити такі висновки:

1. Аналіз виборчого процесу та поведінки виборців є новим напрямком досліджень у вітчизняній політичній науці. Першим кроком у становленні електоральних досліджень на загальнонаціональному рівні стали вибори першого Президента України. Подальша інституціоналізація

електоральних досліджень в Україні пов'язана з парламентськими виборами 1994 та 1998 рр.

2. Виборчий процес проходить у рамках правил, установлених виборчою системою та в умовах певного соціокультурного середовища, які на час проведення виборчої кампанії можна вважати величинами умовно сталими. Динамічна складова виборчого процесу – електоральна поведінка. Саме тому як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці виокремлюють три основні методологічні підходи до вивчення електоральних процесів: біхевіористський (вивчення електоральної поведінки), інституціональний (вплив виборчої системи на політичне життя суспільства), транзитологічний (вплив виборів та виборчих систем на трансформаційні процеси в суспільстві).

3. Основою електоральних досліджень в Україні є три дисциплінарні джерела: емпірична соціологія, конституційне право, політична географія. Застосування порівняльних політологічних моделей електоральних систем і електоральної поведінки, розроблених фахівцями-політологами Західної Європи та США, починається у вітчизняних дослідженнях виборчого процесу з 1998 р. Зарубіжними фахівцями на основі аналізу електоральної практики виділяється три моделі електоральної поведінки: соціологічна, соціально-психологічна та раціонально-інструментальна. У кожній теоретичній моделі поведінка виборців обумовлюється специфічними чинниками: соціальним статусом (соціологічна модель), партійною ідентифікацією (соціально-психологічна), раціональним вибором (раціонально-інструментальна). Кожна з даних моделей має як свої вади, так і позитивні риси, а тому при дослідженні поведінки виборців доцільно використовувати пізнавальний потенціал кожної із вказаних моделей. Ефективне застосування моделей електоральної поведінки при вивченні поведінки українського виборця ускладнене особливостями суспільств, у яких відбуваються трансформаційні процеси.

4. Якщо на загальнонаціональному рівні електоральні дослідження є різнорідними і систематичними, то на рівні окремих регіонів і областей України відбувається лише процес їхньої іституціоналізації. У Закарпатській області електоральні дослідження започатковані на початку 90-х рр. ХХ століття, але процес їх іституціоналізації починається лише напередодні виборів до Верховної Ради України 1998 р. На нинішній день в електоральних дослідженнях на Закарпатті можна виокремити такі основні напрямки: розробка методологічних засад дослідження виборчого процесу; вивчення історичних традицій політико-партійного життя та електоральної участі громадян; аналіз результатів виборів до Верховної Ради України, органів місцевого самоврядування; аналіз президентських виборів в Україні; характеристика діяльності осередків політичних партій у Закарпатській області; дослідження електоральних процесів у країнах, з

якими межує Закарпаття (Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія); вивчення впливу етнічних чинників на результати виборів, участі у виборчому процесі національно-культурних товариств та національних меншин краю.

РОЗДІЛ 2. ЗАКАРПАТТЯ ЕЛЕКТОРАЛЬНЕ

2.1. Електоральні традиції Закарпаття

Закарпатська область стала адміністративною складовою України лише в 1945 р. 26 листопада 1944 р. у м. Мукачево відбувся з'їзд Народних комітетів, на якому і був ухвалений Маніфест “Про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною”. В Маніфесті було сказано: “Возз'єднати Закарпатську Україну зі своєю Великою матір'ю – Радянською Україною і вийти зі складу Чехословаччини» [238].

Майже десять століть перебування Закарпаття у складі різних імперій сформували в соціальній пам'яті населення постійне прагнення до самозбереження, самозахисту і самоствердження. Мінлива, складна політична історія визначала в різні часи назву краю: *Marca Ruthenorum* (Руська марка), Угорська Русь, «Руська Країна», Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Закарпатська область.

На початку ХХ ст. Закарпаття було в складі Австро-Угорської монархії. Після краху “Клаптикової монархії” (1918 р.) на її території виникають ряд нових держав: Чехословаччина, Угорщина, Австрія та ряд інших. В даній ситуації постало питання про вибір шляху політичного розвитку і для Закарпаття. Перш за все, Закарпаття під своїм впливом хотіла втримати Угорщина. 21 грудня 1918 р. уряд Угорщини видав Закон №10 «Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині», за яким Закарпаттю надавалось повне право самоврядування в питаннях внутрішньої адміністрації: верховна влада належала руським народним зборам, а виконавчими органами мали бути міністерство і адміністрація Руської Країни [116, с. 55]. В свою чергу за приєднання Закарпаття до своєї території боролась і Чехословаччина. В ситуації територіальної невизначеності на території Закарпаття відбуваються значимі політичні події: утворення Гуцульської республіки (1919 р.) та з'їзд представників Рад у Хусті (21 січня 1919 р.).

Утворення та існування Гуцульської республіки (8 січня – квітень 1919 р.) стало можливим завдяки тому, що в східних регіонах Закарпаття угорська адміністрація мала досить слабкий вплив. У своїй практичній діяльності уряд Гуцульської республіки повторював досвід роботи Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР), а саму Гуцульську республіку її лідери вважали складовою частиною ЗУНР.

Хустський з'їзд, який відбувся 21 січня 1919 р. і на який прибуло 420 делегатів, приймає резолюцію про возз'єднання Закарпаття з Україною. І хоча цей з'їзд не був всезакарпатським, оскільки більш як 250 населених

пунктів краю не мали на ньому своїх представників, це не принижує його історичного значення [115, с. 66–67]. Не зважаючи на прагнення закарпатців до возз'єднання з Україною, на Паризькій мирній конференції згідно з Сен-Жерменською мирною угодою від 10 вересня 1919 р. Закарпаття було включено до складу Чехословацької республіки. За краєм закріплювалась назва «Подкарпатська Русь», яка отримувала широкі автономні права у складі Чехословаччини.

В умовах правової Чехословацької держави, в якій діяла одна з найдемократичніших конституцій Європи, у Закарпатті почало формуватись громадянське суспільство. З початком 20-х рр. в краї створюються нові політичні партії, виникають культурно-освітні товариства та громадські організації, формується новий адміністративно-територіальний устрій і т.д.

У 1921 р. на Закарпатті діяло 18, а в 1922 р. – 22 партії. Пізніше, напередодні виборів 1924 р. до парламенту Чехословаччини кількість їх зросла до 30. Певна частина з них входили до складу чеських і словацьких політичних партій, окремі були самостійними й мали свої статuti і програми. На перших порах вони формувались в основному за соціальним станом та національною належністю.

Найбільш масовою і впливовою була Крайова комуністична організація Підкарпатської Русі – складова частина Компартії Чехословаччини, яка утворилася в травні 1921 р. [204, с. 181]. Щоб залучати на свою сторону все ширші верстви населення комуністи проводили значну організаційну та ідейно-виховну роботу. Закарпатський крайком КПЧ створив 13 окружних секретаріатів, які керували роботою 91 первинного осередку.

В опозиції до комуністів були соціал-демократи, які організаційно оформилися на Установчому з'їзді в Ужгороді в квітні 1920 р. Основу партії склали робітники багатьох національностей та різного роду службовці. Як і комуністи, соціал-демократи мали своїх представників у Чехословацькому парламенті.

Оскільки Підкарпатська Русь була тим регіоном, де основну масу населення становило селянство, то значну впливовість мали землеробські партії. Їх існувало декілька: «Карпаторусская трудовая партия», Руська хліборобська (земледільська) партія (РХ(З)П), Підкарпатський Земледільський Союз (ПЗС), який був перейменований в Автономно-Земледільський Союз (АЗС) та ін.

Цілий ряд політичних партій існувало серед угорського населення краю: Партія угорського права (ПУП), Угорська партія дрібних землевласників (УПДЗ), Угорська християнсько-соціальна партія (УХСП) та ін. Пізніше всі угорські партії об'єднуються в одну Угорську національну партію (1926 р.), політична платформа якої – приєднання

Закарпаття до Угорщини [457].

Свої політичні партії мали жителі Закарпаття єврейської національності, щоправда вони були малочисельними: Єврейська народна партія, Єврейська консервативна партія, Єврейська міщанська партія та ін.

Всі політичні партії, які діяли на території Підкарпатської Русі, можна умовно поділити на три групи: українофільські, русофільські та угорської орієнтації.

Звичайно, програмні документи та практична діяльність політичних партій суттєво різнились між собою, але єдине, що більшість із них об'єднувало – це проблема автономії краю. Лідери політичних партій Підкарпатської Русі чітко розуміли, що реалізувати умови Сен-Жерменського мирного договору щодо надання широкої автономії карпатському краю можна тільки спільними зусиллями. Це і спонукало їх до об'єднання і утворення партійних коаліцій.

22 березня 1922 р. відбулася розширена нарада, в якій взяли участь 14 політичних партій [218]. Її учасники надіслали скаргу до Ліги Націй про порушення умов Сен-Жерменського договору, а в документі, прийнятому на нараді, ставилося питання про негайне скликання автономного Союму (парламенту – Ю.О.) з участю всіх політичних партій.

Поряд з традиціями партійного будівництва протягом 20-х років ХХ ст. були започатковані й певні електоральні традиції. В 1924, 1925, 1929 та 1935 рр. на території Закарпаття відбулися вибори на пропорційній основі до парламенту Чехословаччини.

Немає потреби аналізувати участь у виборах дрібних партій, які не мали суттєвого впливу на електорат. Результати голосування населення Підкарпатської Русі за найбільш впливові політичні партії на парламентських виборах 1924, 1925, 1929 рр. до парламенту Чехословаччини можна подати у вигляді таблиці (Див.: Табл. 2.1.1.).

Таблиця 2.1.1.

Результати голосування на виборах до парламенту Чехословаччини 1924, 1925, 1929 рр. за найбільш впливові політичні партії

№ п/п	Назва партії	Вибори 1924 р.	Вибори 1925 р.	Вибори 1929 р.
1.	Комуністична партія Чехословаччини (КПЧ)	100 242 (39,4%)	75 669 (30,8%)	40 583 (24,4%)
2.	Автономно-земледільський союз (АЗС)	21 161 (8,4%)	28 799 (11,6%)	48 509 (18,2%)
3.	Аграрна партія (АП)	16 300 (6,4%)	34 916 (14,2%)	77 519 (29,1%)

4.	Соціал-демократична партія (СДП)	23 826 (9,4%)	18 183 (7,4%)	22 922 (8,6%)
5.	Угорська народна партія	28 113 (11%)	29 102 (11,8%)	30 455 (11,9%)

До участі в парламентських виборах 1924 р. було допущено 13 політичних партій. Переконливу перемогу на виборах 1924 р. отримала КПЧ (Комуністична партія Чехословаччини), за яку проголосувало 39,4% виборців. Це дозволило комуністам отримати 6 депутатських мандатів. Автономна партія автохтонів на Підкарпатській Русі та Автономний земледільський союз отримали по 2 мандати і т.д. [439, с. 25–28].

На наступних виборах до парламенту Чехословаччини (1925, 1929, 1935 рр.) найбільшою підтримкою виборців користувалася комуністична та соціал-демократична партії, які відображали інтереси селян, а також проугорські політичні партії [181, с. 166–167; 204, с. 191–194; 459, с. 76–85].

Трагічною сторінкою в історії Закарпаття був Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р., внаслідок якого почався перший етап окупації краю гортистською Угорщиною. На користь Угорщини від Підкарпатської Русі було відібрано територію площею 1523 кв. км., на якій знаходилось 97 населених пунктів. Столиця Підкарпатської Русі (Карпатської України) була перенесена в 1938 р. до Хуста.

Станом на осінь 1938 р. у Підкарпатській Русі функціонувала двоблокова багатопартійна система, що склалася ще в 20-х роках. Політичний спектр краю відображав соціальну неоднорідність і диференціацію населення, його національний склад та етнокультурну орієнтацію. Два блоки партій – русофільський і українофільський, групувалися навколо своїх представницьких об'єднань – відповідних народних рад. Дещо осторонь цих угруповань, на прорадянських українофільських позиціях стояв Закарпатський крайком КПЧ.

У 1939 р. відбулися ще одні вибори в Підкарпатській Русі (Карпатській Україні) – вибори до власного представницького органу – Сойму. Голова уряду А. Волошин підписав «Оголошення Міністерства внутрішніх справ у Хусті з дня 12 січня 1939 р. про розписання виборів до першого Сойму Карпатської України» [84, с. 216]. Вибори до Сойму мали відбутися на основі пропорційного представництва від політичних партій, але 20 січня 1939 р. уряд Карпатської України видав указ про розпуск політичних партій. Розпускаючи партії, А. Волошин дав дозвіл «заложити політичну партію під назвою «Українське Національне Об'єднання (УНО)» [84, с. 218]. Необхідно зазначити, що окремі політичні сили запропонували свої кандидатські списки до Сойму (Аграрна партія, «Група підкарпатських русинів»), але Центральна виборча комісія не

дозволила їм брати участь у виборах. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок. «Ти вже об'єднався, – говорилося в одній з них, – і ніколи вже не смієш розбиватися на партії чи групи». Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосувало за УНО [84, с. 219]. Історики неоднозначно трактують результати голосування і саме проведення виборів, але головне було зроблено: Сойм Карпатської України був обраний.

15 березня 1939 р. перша і остання сесія Сойму розпочала свою роботу, оскільки він проходив у той час, коли угорська армія вже увійшла на територію Карпатської України. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України:

- §1. Карпатська Україна є незалежна держава.
- §2. Назва держави – Карпатська Україна.
- §3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України, на чолі.
- §4. Державна мова Карпатської України – українська мова.
- §5. Барви державного прапору Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня.
- §6. Державний гімн Карпатської України є «Ще не вмерла України» [221, с. 316].

Історичні події першої половини ХХ ст. не могли не залишити слід у ментальності населення краю, тому цілий ряд особливостей електорального вибору населення Закарпаття в наш час пояснюється історичними традиціями в тому числі (наприклад, голосування в Хустському та Ужгородському виборчих округах за національно-демократичні сили). А ряд створених і діючих у наші дні політичних партій, національно-культурних товариств своїм корінням сягають у період 20–30-х рр. Цілий ряд таких організацій засвідчили про свою наступність, а окремі зберегли навіть колишні назви. В наш час неважко простежити з допомогою «набору спадкоємних ознак» [324, 1с. 4] чи інших методик родинно-генетичні зв'язки партій, товариств, рухів минулих років і нинішніх. Іншими словами, в ідеології цілого ряду організацій, в тенденціях їхнього розвитку виявляється відомий і всебічно описаний закон «третього покоління», згідно з яким «онуки наполегливо згадують те, що намагалися забути діди» [461, с. 31].

2.2. Соціально-демографічні характеристики електорату Закарпатської області та аналіз чинників впливу на електоральний вибір

Закарпатська область – це одна з областей України, яка розташована на крайньому південному заході і межує на північному і південному сході зі Львівською та Івано-Франківською областями, а на півночі, заході і півдні – з Польщею (протяжність кордону 33,4 км), Словаччиною (98,5 км), Угорщиною (130 км), Румунією (205,4 км). Загальна площа – 12, 8 тис. км. З них близько 80 відсотків – гірська місцевість. Закарпатська область поділяється на 13 адміністративних районів, має 11 міст, з яких 5 обласного підпорядкування (Ужгород, Мукачево, Хуст, Берегово, Чоп), 19 селищ міського типу, 579 сіл.

Зміна кількості депутатів обласної, районних, міських рад у Закарпатті впродовж 2006–2015 рр. подано в Таблиці 2.2.1.

Таблиця 2.2.1.

Кількість депутатів районних рад та міських рад міст обласного підпорядкування на місцевих виборах 2006, 2010, 2015 рр. в Закарпатській області

Районні, міські ради	2006	2010	2015
Закарпатська обласна рада	90	108	64
Брегівська	90	62	34
Великобerezнянська	45	40	34
Виноградівська	90	64	36
Воловецька	45	30	26
Іршавська	78	52	36
Міжгірська	69	46	34
Мукачівська	78	78	39
Перечинська	45	30	34
Рахівська	63	42	36
Свалявська	42	28	34
Тячівська	74	74	42
Ужгородська	62	66	36
Хустська	78	52	36
м. Ужгород	50	60	36
м. Мукачево	43	42	36
м. Берегово	36	36	26
м. Чоп	30	30	26
м. Хуст	36	36	34
Всього депутатів	1144	976	679

Центральна виборча комісія постановила, що Закарпатська обласна рада буде складатися із 64 депутатів. Розподіл депутатських місць від районів та міст є таким: Бергівський район – 3 депутати; Великоберезнянський район – 1 депутат; Виноградівський район – 6 депутатів; Воловецький район – 1 депутат; Іршавський район – 5 депутатів; Міжгірський район – 2 депутати; Мукачівський район – 5 депутатів; Перечинський район – 2 депутати; Рахівський район – 5 депутатів; Свалявський район – 3 депутати; Тячівський район – 8 депутатів; Ужгородський район – 4 депутати; Хустський район – 5 депутатів; Берегове – 1 депутат; Мукачево – 4 депутати; Ужгород – 6 депутатів; Хуст – 2 депутати; Чоп – 1 депутат.

Відповідно до постанови ЦВК склад сільських та селищних рад буде коливатися від 12 до 26 народних обранців. Зокрема по 26 депутатів буде у великих селищах, таких як Королево, Білки, Довге, Ільниця, Колочава, Чинадієво, Кольчино, Великі Лучки, Ракошино, Великий Бичків, Ясіня, Верхнє Водяне, Буштино, Солотвино, Тересва, Нижня Апша, Вишково та інші. У трохи менших населених пунктах буде по 22 депутати. У найменших селах – 12 або 14 народних обранців [312].

За даними Всеукраїнського перепису населення загальна кількість населення області станом на 5 грудня 2001 р. становила 1 млн. 258 тис. 300 осіб. [295, с. 129]. Станом на кінець 2014 р. чисельність населення становить 1 млн. 259 тис. 600 осіб [440, с. 293].

Чисельність електорату Закарпатської області є відносно стабільною і однією з найменших в Україні. Наприклад, на парламентських виборах 2002 р. вона становила 960 тисяч 018 виборців (у 1998 р. – 882 тисячі 512 чоловік) [346, с.3]. За рахунок того, що чисельність електорату зросла, в Закарпатті збільшилась кількість електоральних округів: у 1998 р. їх було п'ять, а з 2002 р. стало шість. Таким чином, від Закарпаття до Верховної Ради України в 2002 р. обиралося шість депутатів-мажоритарників. Якщо порівняти цей показник з Донецькою і Харківською областями, де відповідно до парламенту обиралося 21 та 14 народних депутатів, то стає зрозумілим, що питома вага Закарпаття у великій політиці залишається незначною. Боротьба партій за вплив у регіоні відбувалася тому, що Закарпаття має досить зручне геополітичне положення. На парламентських виборах 2014 р. чисельність виборців Закарпатської області становила 952 тис. 042 [312].

У складі електорату регіону найбільш помітні такі дві групи, як міські та сільські жителі. За даними Закарпатського обласного управління статистики чисельність міського населення становить 467 тис. 300 осіб, а сільського – 792 тис. 300 осіб. [440, с. 293]. При цьому у Берегівському, Іршавському та Хустському районах майже 90 % населення проживає у сільській місцевості. Крім того, значна кількість сільського населення

проживає в горах. Згідно із законом «Про статус гірських населених пунктів України» його отримали 176 населених пунктів, у яких проживає 250 тисяч чоловік. Робити однозначний висновок про прямий вплив такого поділу на результати голосування важко, але певна залежність у даному випадку присутня. Ще К. Маркс писав, що місто експлуатує село економічно, а село місто – політично. На Закарпатті це особливо помітно. У той час, як виборчі штаби концентрують увагу на городянах, перемогу їм забезпечують селяни. Сільський виборець більше контрольований із боку влади, він є більш дисциплінованим, до окремих сіл важко добиратись спостерігачам. І хоча настрої населення в містах і селах принципово не відрізняються, все ж у селах вони більш чітко редагуються адміністративним ресурсом [147].

Низка як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців визнають такий поділ до основних ліній розлому серед електорату [224]. До таких ліній розлому також відносять різницю між центром та периферією, між різними етнічними, релігійними та соціально-статусними групами.

Характерною особливістю населення Закарпатської області є багатонаціональність. На території регіону проживають представники понад 100 національностей. Найбільш чисельними серед них є:

- українці – 1010,1 тис. чол. (80,5%),
- угорці – 151,5 тис. чол. (12,5%),
- румуни – 32,1 тис. чол. (2,6%),
- росіяни – 31,1 тис. чол. (2,5%),
- цигани – 14,0 тис. чол. (1,1%),
- словаки – 5,6 тис. чол. (0,5%),
- німці – 3,5 тис. чол. (0,3%) [295, с. 130].

Компактність проживання угорців, румунів, словаків робить їх суттєвою політичною силою на виборах. Жодна національна меншина суттєво не змінила свою чисельність відколи Україна стала незалежною державою.

Щодо адміністративно-територіального районування у розселенні представників національних меншин, то тут ситуація виглядає наступним чином: українці переважають у всіх районах області. При цьому у Міжгірському, Воловецькому та Іршавському районах їх чисельність складає 99%. Це пояснюється насамперед географічним розташуванням цих районів, оскільки вони знаходяться в центрі та на сході області і межують із сусідніми областями України. У той же час 10 інших районів межують з іншими державами. Єдиний район, у якому українці не домінують, – Берегівський – традиційний осередок угорського населення.

Угорці компактно проживають у Берегівському (54 тис. чол.), Виноградівському (30,9 тис. чол.), Ужгородському (32,8 тис. чол.), Мукачівському (19,9 тис. чол.), Тячівському (5 тис. чол.), Хустському (5,5 тис. чол.) районах.

Румуни Закарпаття компактно проживають у дев'яти населених пунктах – Солотвино, Діброва, Глибокий Потік, Топчино, Подішор, Бескеу, Корбунешть, Малий Боуц, Великий Боуц Тячівського району і у чотирьох Рахівського району: Біла Церква, Середнє Водяне, Плаюц, Добрик.

Словаки області компактно проживають у селах Сторожниця (750 чол.), Антонівка (300 чол.), Глибоке (150 чол.), Середнє (210 чол.) Ужгородського району, Тур'ї Ремети (172 чол.) Перечинського району, Родникова Гута Свалявського району (120 чол.), селище Довге Іршавського району, в м.Ужгород (3814 чол.) та Мукачево (575 чол.) [295, с. 130].

Наслідком поліетнічності є наявність у Закарпатті великої кількості різноманітних релігійних конфесій. Незважаючи на те, що церква за законом відокремлена від держави, її вплив на політичне життя простежується. Відчутним є вплив церкви і на електоральні уподобання населення. Вітчизняний фахівець Ю. Чорноморець відзначає, що вплив релігійних організацій на вибори зростатиме завдяки таким чинникам: збільшенню мережі релігійних організацій, підвищенню впливу церков на свідомість віруючих, політизації релігійного середовища України, зменшенню ролі соціальних орієнтирів і підвищенню ролі цивілізаційно-культурних, релігійних цінностей та орієнтацій [386]. Крім того, церква поки що залишається єдиним з тих інститутів, які користуються найбільшою довірою громадян. Саме тому в українському політикумі можна побачити тенденцію поглиблення зв'язків партій з найбільшими релігійними організаціями України: УГКЦ – опозиційні, націонал-демократичні сили; УПЦ-КП – націонал-демократичні сили; УАПЦ – християнські партії, народно-демократичні сили; УПЦ – провладні партії.

Про зростаючий вплив релігії на політичні процеси в області відзначають у своїх дослідженнях І. Мигович, А. Колібаба [241], П. Токар [365]. Їхні висновки зроблені на основі опитування громадської думки населення області. Так, І. Мигович і А. Колібаба в своєму дослідженні «Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців» говорять про високий рівень участі краян в діяльності релігійних громад та про етнічну усталеність релігійності на Закарпатті [241, с.65]. П. Токар акцентує увагу на тому, що значна кількість релігійних структур знаходилась біля витоків ряду релігійно-політичних формувань на національно-релігійному ґрунті. Пізніше вони активно беруть участь у їхній роботі або підтримують з ними зв'язки, ними створюються ряд релігійно-політичних організацій [365, с.34].

Електорат Закарпатської області, як і електорат України, переживає активну трансформацію своєї соціально-класової структури: з'являються нові прошарки і групи, відбувається перетікання з одного прошарку до

іншого і т.д. Тому політичний портрет соціальних прошарків є неусталеним, що не дає можливість робити однозначні висновки про політичну поведінку громадян залежно від соціально-класового розподілу. Основні соціальні групи, з яких складається електорат області, є наступними (станом на кінець 2014 р.):

- всього населення – 1 млн. 259 тис. 000 чол.;
- зайнятих у галузях економіки – 521 тис. 400 чол.;
- наймані працівники підприємств, установ, організацій – 205 тис. 500 чол.;
- зайнятих у промисловості – 59, 5 тис. чол.;
- зайнятих у с/г та л/г – 129,4 тис. чол. (в 1990 р. – 72,8 тис. чол.);
- зайнятих у будівництві – 28,5 тис. чол.;
- зайнятих у транспорті, зв'язку – 27,7 тис. чол.;
- торгівля, громадське харчування, готельний та ресторанний бізнес, побутове обслуговування – 107 тис чол.;
- фінансова діяльність – 3, 9 тис. чол.;
- операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг – 5,3 тис. чол.;
- державне управління – 29,7 тис. чол.;
- освіта – 48,4 тис. чол.;
- охорона здоров'я – 28,4 тис. чол.;
- безробітні – 53,1 тис. чол.;
- пенсіонери – 293984 тис. чол. [441, с. 326];
- економічно-неактивного населення (пенсіонери, учні, студенти і т. д.) – 349 тис. чол.;
- кількість студентів у вищих навчальних закладах:
 - I–II рівня акредитації – 3362 чол. (8 ВНЗ);
 - III–IV рівня акредитації – 19735 чол. (6 ВНЗ);
- кількість учнів у загальноосвітніх закладах – 154, 9 тис. (670 шкіл);
- кількість дітей у дошкільних закладах освіти – 48 тис. (569 закл.) [440, с. 293; 318–319; 394; 316].

Досить тісно із соціально-класовою структурою пов'язаний такий показник, як рівень доходів населення – одна з об'єктивних характеристик, що має пряме відношення до виборчого процесу. Проблема бідності і безробіття багатопланова і має вплив на перебіг подій у політичній сфері суспільства, в тому числі і на виборчий процес. Перш за все, малозабезпечена людина більше часу й сил витрачає на просте відтворення свого життя, власне кажучи, на виживання. За таких умов важко очікувати від неї осмисленої політичної поведінки і взагалі свідомого інтересу до політики. Рівень доходів населення Закарпаття є найнижчим в Україні [441, с. 377]. По-друге, скорочення виробництва й робочих місць, що є особливо актуальним для Закарпаття може привести

до маргіналізації значної частини населення.

Фахівцями відзначається цікава особливість поведінки малозабезпечених верств населення на виборах: вони майже завжди голосують за тих кандидатів, що й більшість населення, або ж їх голоси просто купуються [185; 188].

Наслідком такого рівня бідності є те, що згідно із дослідженнями, проведеними фондом «Демократичні ініціативи», очевидним є розрив зв'язків між громадянином і державою. Дослідники доводять, що «тільки 3% жінок і 4% чоловіків довіряють політичним партіям; 7% жінок і 8% чоловіків парламенту, 13% жінок і 14% чоловіків уряду» [499].

Наявність вільних трудових ресурсів має прямим наслідком трудову міграцію населення області в інші країни: Росію, Угорщину, Чехію, Польщу та ін. Таким чином, понад 15 відсотків працездатного населення регіону знаходяться поза межами області на тимчасових заробітках. Це є той відсоток голосів виборців, яким можна спокійно маніпулювати. Президентські вибори 1999 та 2004 рр. яскраво підтверджують дану тезу.

Досліджувати вплив тих чи інших факторів на електоральний вибір досить складно, оскільки неможливо кількісно виразити їх дію. Але в політичній науці є ряд методологій, які дозволяють досліднику робити певні висновки про те, якими факторами зумовлений електоральний вибір. Таким чином, методологічною основою такого аналізу можуть бути:

а) теоретичні дослідницькі моделі електоральної поведінки, розроблені американськими дослідниками в 50-х рр. ХХ століття: соціологічна (П. Лазарсфельд), соціально-психологічна (А. Кемпбелл), раціонально-інструментальна (Е. Даунс, М. Фіоріна);

б) методологія дослідження чинників впливу на електоральний вибір, яка вперше була використана А. Кемпбеллом та його колегами і названа ними «воронкою причинності» [248, с.196–197].

Логіка застосування основних моделей електоральної поведінки може бути побудована на основі наступної дослідницької стратегії:

а) завжди є випадки, які істотно відхиляються від положень тієї чи іншої моделі;

б) детальне вивчення випадків, котрі не описуються теорією, дає змогу зробити висновок про межу застосування тієї чи іншої теорії;

в) необхідно зафіксувати дію тих факторів, які не описуються теорією, але мають вирішальний вплив на мотивацію вибору.

Використання методології «воронки причинності» передбачає здійснення політичного аналізу факторів електорального впливу, що послідовно звужує фокус дослідження від макро до мікрорівнів. Відповідно до цієї методологічної моделі чинники, що впливають на мотивацію електорального вибору, можна аналізувати на п'яти умовних рівнях змінних (від найпоширенішого макрорівня до максимально

звуженого мікрорівня):

1. *Зовнішньополітичні чинники* (зацікавленість міжнародних бізнесово-фінансових угруповань у перемозі тих чи інших політичних сил, латентний вплив урядів деяких країн, впливовість політичних партій (особливо в країнах, з якими межує Україна) тощо).

2. *Загальнонаціональний рівень*. Характер і зміст національної свідомості й політичної діяльності як на рівні суспільства, так і на рівні груп окремих особистостей залежать від наступних макросоціальних факторів:

- тип суспільства, що визначає зміст і характер абсолютно всіх процесів, які відбуваються у всіх сферах його життєдіяльності;
- етап (фаза, цикл) розвитку даного суспільства, який при збереженні загального змісту визначає характер процесів, що відбуваються в економічній, політичній і духовній сферах;
- пануючий тип економічних відносин, який певною мірою формує «правила гри» у політичних стосунках і процесах;
- характер і ступінь міцності соціальної структури суспільства, що зумовлюють різноманіття і характер переплетіння соціальних інтересів;
- ступінь розвитку демократичних процесів у суспільстві, гарантія конституційних прав і свобод громадян;
- наскільки менший історичний період функціонування тоталітарного режиму на території тієї чи іншої держави, настільки кращими будуть умови для розвитку політичної свідомості й політичної активності населення;
- політико-правове регулювання виборчої кампанії;
- рівень політичної культури та специфіка процесу політичної соціалізації;
- адмінресурс.

3. *Регіональний рівень*. У даному аспекті важливі такі дві групи особливостей: по-перше, об'єктивні особливості самих регіонів, а по-друге, ступінь важливості регіонального фактора в системі електоральних орієнтацій людей.

Перша група особливостей частково досліджена у працях вітчизняних і зарубіжних політологів та соціологів. Мова йде про те, що за аксіому приймаються відмінності регіонів за: природнокліматичним і сировинним ресурсом; співвідношенням частки промислового і сільськогосподарського виробництва; рівнем соціально-економічного розвитку; кількістю, щільністю, демографічним і соціально-професійним складом населення; розподілом населення за типами населених пунктів; рівнем зайнятості населення; етнічним складом населення; наявністю і дієвістю політичних партій і рухів, профспілкових об'єднань, релігійних

об'єднань різних конфесій; політичними орієнтаціями і рівнем соціально-політичної активності різних груп населення.

Регіональний фактор у системі електоральних орієнтацій людей, насамперед, впливає:

а) на рівень електоральної активності населення. Чим більше сільського населення в регіонах, тим, як правило, вищий рівень його електоральної активності. Проте електоральна активність у сільських районах, що прилягають до міст, особливо мегаполісів, нижча, ніж у віддалених від них регіонах;

б) на діапазон політичного вибору населення. Чим більше урбанізований регіон, чим більше насичена його соціально-професійна структура, тим більше політичних партій і блоків мають шанс отримати голоси електорату;

в) на персоналізацію електорального вибору населення. Переважно у сільських регіонах, а також регіонах компактного проживання національних меншин, фактор особистості лідера партії чи руху, а також фактор кандидата, висунутого по мажоритарному округу, має більше значення, ніж в урбанізованих промислових регіонах, де фактор політичної програми партії, руху чи окремого кандидата має більшу вагу.

4. *Рівень малих соціальних груп*, до яких включені громадяни (наприклад, трудові колективи, академгрупи, сім'ї, коло друзів). Згідно з результатами соціологічних опитувань, сім'я, коло друзів мають вирішальне значення при голосуванні.

5. Індивідуально-психологічні характеристики виборців краю [295, с. 135–144].

Власне кажучи, в цьому звуженні фокусу дослідження аналізу й полягає сама ідея методології «воронки причинності». При цьому спуск з макро- на мікрорівень дозволяє поєднати структурні і процедурні методи аналізу. Це, звичайно, не виключає можливості спеціалізованого аналізу якогось із цих рівнів, узятого окремо.

Схематично описану дослідницьку модель можна зобразити таким чином, де чітко прослідковуються основні чинники впливу на поведінку виборців (Див.: Рис.2.2.1.).

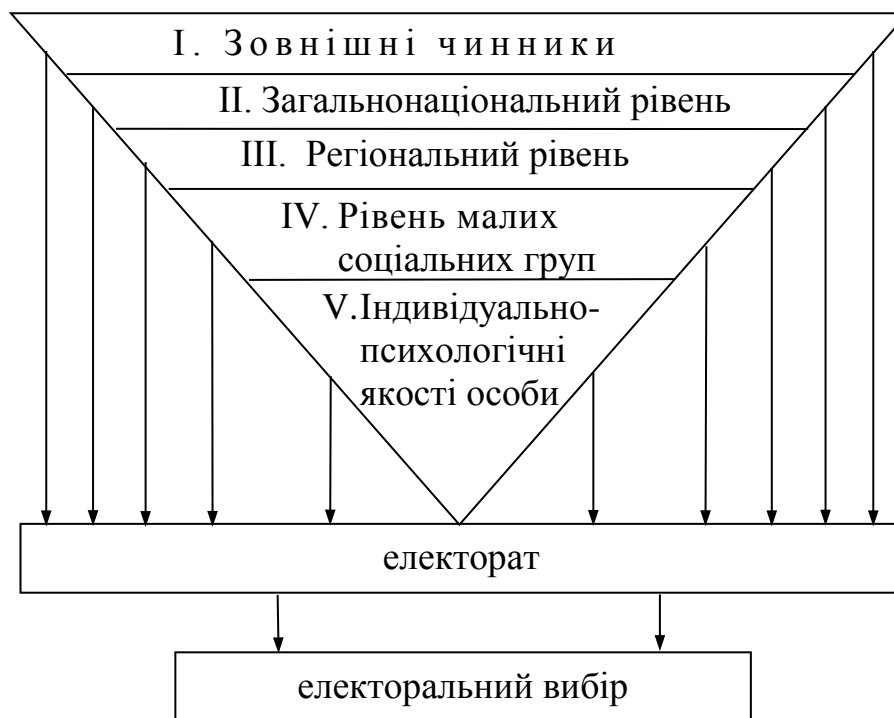

Рис. 2.2.1.

«Воронка причинності» – просторова схема чинників впливу на поведінку виборця

Отже, використовуючи описану методологію, необхідно, по-перше, пам'ятати, що це один із варіантів того, як можуть досліджуватись чинники електорального впливу. По-друге, прогностні можливості дослідження електоральної поведінки завжди є обмеженими, що пов'язано з самою специфікою виборчого процесу: «точно так, як мало хто бажає знати дату власної смерті, так само мало бажають знати точні результати виборів (для когось це «політична смерть» – Ю.О.). Точний прогноз виборів, наприклад, за місяць до виборів, залишить без усякого сенсу подальше політичне життя» [244, с.36]. По-третє, враховувати специфіку виборчої кампанії. По-четверте, запропонована методологія може бути ефективною тільки тоді, коли буде поєднана з моніторингом (опитуванням, вивченням) суспільної думки.

2.3. Структурування партійного простору області (1991–2015 рр.)

У законодавстві України заборонено створення політичних партій за регіональним принципом, а тому вони створюються тільки із загальнонаціональним статусом. Відтак, аналізуючи особливості функціонування і розвитку партійної структури Закарпатської області, слід спочатку зупинитись на еволюції української партійної системи

загалом. Станом на кінець 2015 р. в Україні було зареєстровано понад 300 політичних партій.

На основі методології дослідження партійних систем (теоретичні концепції Дж. Сарторі, М. Дюверже, К. Джанди, С. Ліпсета та ін.), проаналізувавши електоральні парламентські цикли в Україні 1994, 1998, 2002, 2006, 2012 та 2014 рр., можна зробити таку періодизацію становлення партійної системи України.

I період – початкової багатопартійності (середина 80-х рр. – кінець 1991 р.).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 р. Заключного акту Гельсінської наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української Гельсінської Групи. Однак діяльність цієї групи переслідувалась правлячими колами, а її члени зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови, а після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації, які дедалі більше політизувалися – Українська Гельсінська Спілка та Українська Демократична Спілка та інші.

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 р. до законодавчого органу влади в Україні виникає ряд політичних партій: Українська Гельсінська Спілка перетворилась у партію, яка після установчого з'їзду отримала назву Українська Республіканська Партія. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КІРС, з якої виділилась «Демократична платформа», яка стала Партією Демократичного Відродження України. Процес прискорення партійного будівництва в Україні на даному етапі був обумовлений наступними значимими подіями:

а) у жовтні 1990 р. Верховна Рада України скасувала статтю Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної Партії;

б) прийняття 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності України;

в) проведення 1 грудня 1991 р. референдуму щодо ставлення населення України до незалежності та президентських виборів.

На кінець 1991 р. в Україні було зареєстровано 8 політичних партій: Українська Республіканська Партія, Українська Селянська Демократична Партія, Народна Партія України, Партія Зелених України, Ліберальна Партія України, Соціал-Демократична Партія України, Українська Християнсько-Демократична Партія, Соціалістична Партія України [288].

II період – атомізованої багатопартійності (кінець 1991 р. – початок 1998 р.).

На даному етапі відбувається ряд подій, які мали суттєвий вплив на процес утворення політичних партій. Це, насамперед, прийняття ВР України Законів «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 р.) та «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 р.), які заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. У цей період відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 рр. та вибори Президента України 1994 р.

Для даного етапу була характерною легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій як основи політичної діяльності та партійних програм. На кінець 1994 р. в Україні було зареєстровано вже 35 політичних партій, а наприкінці 1997 р. – 54.

III період – партійна система функціонує на принципах системи поляризованого плюралізму (початок 1998 р. – 2007 р.).

У даний період слід відзначити істотні події, які мали вплив на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в 2002 та 2006 рр., вибори Президента України 1999 та 2004 рр., прийняття Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 р.) та Закону України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004 рр.) на пропорційній основі.

Процес утворення політичних партій на даному етапі відбувався наступним чином:

- нові політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;
- утворення партій адміністративним шляхом;
- низка партій починає утворюватися і функціонувати як лоббістські угруповання;
- партії – політичні проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб [295, с. 156–159].

IV період – двоблокова партійна система. Умовно її можна назвати системою поміркованого плюралізму (початок 2007 р. – 2013 р.). При цьому в партійній системі простежується тенденція до домінування однієї партії – Партії регіонів (за зразком російської партійної системи з домінуючою партією «Єдина Росія»).

В цей період відбуваються президентські вибори (2009 р.), вибори органів місцевого самоврядування (2010 р.), вибори ВР України (2012 р.).

В партійній системі утворюються два полюси. Перший навколо Партії регіонів, другий навколо БЮТ. В результаті президентських

виборів 2009 р. та виборів органів місцевого самоврядування 2010 р. вага одного з полюсів знизилась. Але вже на виборах до ВР України рівновага поновлюється і система набирає формату двоблоковості, коли один блок утворюють центристська партія (Партія регіонів) і ліва партія (КПУ), а інший – знову ж таки центристські партії (ВО «Батьківщина», ПП «Удар») і права партія (ВО «Свобода»). В цей період змінюється інституційне середовище функціонування партійної системи. Відповідно до рішення Конституційного суду від 1 жовтня 2010 р. відбувається повернення до президентсько-парламентської республіки.

Головним суспільним поділом, який впливає на формування партійної системи залишається соціокультурний (Схід – Захід)

Завершується період рішенням уряду М. Азарова про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстким силовим розгоном акцій протесту на Майдані Незалежності в Києві, що стало початком масового протистояння громадян режиму В. Януковича, відомого як «Революція Гідності» [323].

В період – переформатування партійної системи (січень 2014 р. – ...). Залишається сталою сутнісна ознака партійної системи – двоблоковість.

В травні 2014 р. відбулися дострокові президентські вибори, в жовтні 2014 р. дострокові парламентські вибори, в жовтні 2015 р. місцеві вибори.

Партійна система України, за результатами парламентських виборів 2014 р., має конфігурацію двоблокової системи. До партійної системи можна віднести 11 / 12 партій, більшість з яких є лідерськими, електорально-професійними партіями з слабкою ідеологічною артикуляцією, за виключенням ВО «Свобода» та КПУ. Вони не змогли на виборах у 2014 р. подолати виборчий бар'єр, але продовжують впливати на партійну конкуренцію і залишаються найбільш ідеологічно артикульованими партіями.

За результатами виборів 26 жовтня 2014 р. до українського парламенту пройшли практично всі нові політичні партії: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка. Така кардинальна зміна складу ВР України свідчить про складні суспільно-політичні процеси, які відбуваються в українському суспільстві, наслідком яких також є незавершеність партогенезу [323].

Конфігурація партійної системи України за результатами місцевих виборів 2015 р. не зазнала суттєвих змін. Вона і надалі залишається двоблоковою з ознаками поміркованого плюралізму, яку утворюють не більше 12 політичних партій [305].

Місцеві вибори були успішними для нових партійних проектів, таких як, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України та Громадський рух «Народний контроль».

Участь політичних партій у парламентських виборах подана в Таблиці 2.3.1.

Таблиця 2.3.1.

**Участь політичних партій у парламентських виборах
в Україні (1998–2014 рр.)**

Рік виборів	К-ть партій зареєстрованих Мінюстом України	К-ть партій, які взяли участь у виборах	К-ть суб'єктів, внесених до виборчого бюлетеня
1998	52	45	30 (21 партія +9 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2002	127	83	33 (21 партія +12 виб. блоків, утворених 40 партіями)
2006	126	94	45 (28 партій +17 виб. блоків, утворених 19 партіями)
2007	143	43	20 (10 партій +9 виб. блоків, утворених 51 партією)
2012	195	87	21 політична партія
2014	235	52	29 політичних партій

Отже, проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити такі висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські, президентські та місцеві вибори;

б) логіку становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму, а відтак до двоблокової партійної системи;

в) партійна система поляризованого плюралізму є нестійкою (перехідною) і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу. Але можливий також інший варіант розвитку. Партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну (двоблокову) систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія);

г) серед основних чинників, які впливають на становлення партійної

системи України, можна виділити такі: характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт; відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»; незручне для формування партій інституціональне середовище (президенціоналізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо); наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму.

Щоправда, наявність великої кількості партій аж ніяк не свідчить про партійну стратифікацію населення України. Навпаки, для українського суспільства на нинішній день характерною є деполітизація та департизація населення, оскільки показник членства громадян у політичних партіях залишається низьким – не більше чотирьох відсотків. А вічна «українська» проблема з амбітністю лідерів укотре дає підстави сумніватися в знаходженні компромісу й переваги загальнодержавних цінностей над особистими.

Аналізуючи розбудову партійної структури Закарпаття можна виділити ряд етапів, пов'язаних із домінуванням тієї чи іншої партії в області. Визначальним чинником домінування політичної партії в краї є «партійна належність / партійна прихильність» голів Закарпатської ОДА. Їхня партійність, терміни перебування на посаді, подані в Таблиці 2.3.2.

Таблиця 2.3.2.

**Керівники Закарпаття
(перші секретарі обкому партії, голови Закарпатської ОДА)**

№ п/п	Прізвище, ім'я, по батькові	Посада, термін перебування, партійність
1.	Генріх Йосипович Бандровський	2 грудня 1980 – 8 лютого 1990 рр. Перший секретар Закарпатського обкому КПУ
2.	Михайло Юрійович Волощук	10 лютого 1990 – 1 жовтня 1991 рр. Перший секретар Закарпатського обкому КПУ
3.	Михайло Іванович Країло	березень 1992 р. – 10 липня 1994 рр. Представник Президента України в Закарпатській області
4.	Сергій Іванович Устич	10 липня 1994 – 5 травня 1999 рр. Голова облради, з 10 липня 1995 р. – голова Закарпатської ОДА, член СДПУ(о)
5.	Віктор Іванович Балоба	5 травня 1999 – 31 травня 2001 рр. голова Закарпатської ОДА, НСНУ
6.	Геннадій Геннадійович Москаль	1 червня 2001 – 27 вересня 2002 рр. голова Закарпатської ОДА,

		підтримувва ВБ «За єдину Україну»
7.	Іван Михайлович Різак	27 вересня 2002 – 22 січня 2005 рр. голова Закарпатської ОДА, член СДПУ(о)
8.	Віктор Іванович Балоба	4 лютого – 27 вересня 2005 рр. голова Закарпатської ОДА, НСНУ
9.	Олег Оладарович Гаваші	10 жовтня 2005 – 18 березня 2010 рр. голова Закарпатської ОДА, ПРП
10	Олександр Олександрович Левида	18 березня 2010 р. – 22 лютого 2014 р. голова Закарпатської ОДА, Партія регіонів
11	Лунченко Валерій Валерійович	2 березня 2014 р. – 15 вересня 2014 р., ПП «Народний фронт»
12	Губаль Василь Іванович	17 вересня 2014 р. – 15 липня 2015 р., ПП «Єдиний центр»
13	Москаль Генадій Генадійович	15 липня 2015 р. –

* Таблиця складена на основі: Ільницький В., Федака С. Перші особи. Історія Закарпаття у біографіях його керівників. – Ужгород: ТИМРАНИ, 2011. – 226 с.

Таким чином, аналізуючи діяльність осередків політичних партій в Закарпатській області, слід перш за все акцентувати увагу на тих політичних організаціях, які, насамперед, борються за голоси виборців та беруть активну участь у реалізації владних відносин, суспільно-політичному житті краю.

Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на січень 2016 року було зареєстровано 230 обласних осередків політичних партій. Динаміка легалізації обласних осередків політичних партій є такою (подана після реєстрації у відповідності до Закону України «Про об'єднання громадян»): 1993 р. – 5; 1994 р. – 2; 1996 р. – 2; 1997 р. – 9; 1998 р. – 5; 1999 р. – 7; 2000 р. – 7; 2001 р. – 29; 2002 р. – 3; 2003 р. – 10; 2004 р. – 8; 2005 р. – 30; 2006 р. – 6; 2007 р. – 5; 2008 р. – 8; 2009 р. – 16; 2010 р. – 8; 2011 р. – 8; 2012 р. – 4; 2013 – 4; 2014 – 14; 2015 – 45; 2016 (березень) – 6.

Таким чином, найбільша кількість обласних осередків політичних партій легалізується в Закарпатській області напередодні загальнонаціональних виборів – парламентських і президентських. Найбільша кількість осередків була утворена в 2001, 2005 та 2015 рр. Як відомо, це були роки парламентських виборів, роки жорсткого протистояння опозиції і владної еліти.

Можемо визначити основні групи осередків політичних партій на Закарпатті за ідеологічним спрямуванням та метою діяльності (Див.: Таблиця 2.3.3.):

Таблиця 2.3.3.

Основні групи осередків політичних партій на Закарпатті за ідеологічним спрямуванням та метою діяльності, зареєстрованих обласним відділом юстиції станом на кінець 2008 року

№ з/п	Ідеологія, мета діяльності	Назва партій
1.	Комуністичні	КПУ, КПУ(о), КПРС, Комуністична партія трудящих, ВПТ та ін.
2.	Соціалістичні	СПУ, ПП «Союз лівих сил», ПСПУ, ВО лівих сил «Справедливість», Всеукраїнська партія Миру і Єдності та ін.
3.	Соціал-демократичні	СДПУ(о), СДПУ, ПП «Соціал-демократичний союз», УСДП, ХДПУ, Дем. ПУ та ін.
4.	Народно-демократичні	НДП, Народна партія, ПП «Нова демократія», ВО «Громада», ПП «Молода Україна», ПП «Прагматичний вибір», ВП «Нова сила», ПП «Держава», ПП «Віче», ПП «Україна соборна», ПНЕРУ, УП «Єдність» та ін.
5.	Ліберальні	ЛПУ, ЛДПУ та ін.
6.	Правоцентристські та лівоцентристські партії прагматичного спрямування	ВО «Батьківщина», ПП «Єдиний центр», ПРП, ПП «Трудова Україна», ПП «Відродження», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», ПП «Опозиційний блок», ПП «Наш край» та ін.
7.	Консервативні	УНКП, УКП та ін.
8.	Націонал-демократичні	НРУ, УРП «Собор», ГП «Пора», ВО «Свобода», ПП «Правий сектор», ПП «Об'єднання «Самопоміч» та ін.
9.	Екологічні партії	ПЗУ, Зелена партія України, Зелена екологічна партія України «Райдуга», ПП «Партія екологічного порятунку ЕКО + 25 %» та ін.
10.	Націоналістичні партії	КУН, УНА, ПП «Організація українських націоналістів в Україні», ПП «Руський блок», ПП «Слов'янський народно-патріотичний союз» та ін.
11.	Партії захисту підприємництва	ПППУ, Партія малого і середнього бізнесу України та ін.
12.	Партії європейської інтеграції	ПП «Європейська платформа», ПП «Євро турбота», «Європейська партія України»

		та ін.
13.	Жіночі партії	ПП «Солідарність жінок України», ВПО «Жінки за майбутнє» та ін.
14.	Угорські загальнонаціональні партії	ПП «КМКС» Партія угорців України, Демократична партія угорців України.
15.	Політичні партії, які захищають інтереси різних верств населення	а) селянські партії – СПУ, АПУ та ін.; б) пенсіонерів – Партія пенсіонерів України та ін.; в) чорнобильців – УПС – СВІЧА, Всеукраїнська народна партія соціальної справедливості «Союз. Україна. Чорнобиль» та ін.; г) широких верств населення – Партія соціального захисту, Партія захисту знедоленого народу України та ін.
16.	Популістичні партії	Радикальна партія Олега Ляшка, ПП «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП», ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» та ін.
17.	Екзотичні партії	Партія здоров'я, ПП «Яблуко», Партія гуманістів України, ПП «Совість України», Козацька партія України та ін.

У розвитку партійної структури краю можна виокремити такі періоди:

1 період: від початку перебудови до виборів у республіканську та місцеві ради (березень 1990 р.). На даному етапі домінуючою політичною силою в області лишалась КПРС. Але, охоплені пафосом загальнодемократичних ідей, ініційованих Москвою, національна інтелігенція, а потім і народні маси починають реалізовувати ідею національного відродження. Саме вона стає лейтмотивом нових політичних сил. Могутнім прискорювачем політичної боротьби стала підготовка до виборів у республіканську і місцеві ради народних депутатів. Одним із основних засобів дії опозиції стає мітинг, силові методи тиску на владу.

Значну підтримку нові опозиційні лідери одержали за рахунок злюмпенізованої і маргінальної частини суспільства, що дозволило підсилити агресивність рухів. «Гасла на мітингах, – як зазначає в своєму дослідженні П. Токар, – мали протилежний характер офіційній ідеології: альтернативою соціалізму поставлений капіталізм, інтернаціоналізму – націоналізм, державному червоному прапору – синьо-жовтий, чорно-червоний і т.п.» [461, с.45]. Таким чином початкова самоідентифікація рухів і політичних організацій відбувалася через пошук «ворогів».

Одними з перших національно-культурних товариств, створених у

краї, стали: Товариство української мови ім. Т. Шевченка «Просвіта» (21 січня 1998 р.), Товариство угорської культури Закарпаття (26 серпня 1989 р.), Соціально-культурне товариство румунів ім. Г. Кожбука (22 лютого 1989 р.), товариство «Меморіал» (жовтень 1990 р.), Національно-культурне товариство німців Закарпаття «Відродження» та ряд ін. У 1989 р. відбувається установча конференція Народного Руху України за перебудову в Закарпатській області, а 5 листопада 1990 р. був зареєстрований перший альтернативний КППС осередок політичної партії: нею стала Українська Республіканська Партія.

«За підсумками виборів у Верховну Раду України серед 11 народних депутатів від Закарпаття були обрані три прихильники НРУ, в обласну раду (120 чоловік) – 12 членів НРУ (10 %), 11 членів Товариства угорської культури (9,1 %), 2 члени Соціально-економічного товариства румунів ім. Г. Кожбука (1,6 %). Показові й деякі інші результати виборів в умовах конкуренції: в обласну раду були обрані 96 членів КППС, 2 члени ВЛКСМ; 4 депутати у віці 30 років; 10 жінок; 91 українець (75,8 %), 14 угорців (11,6 %), 4 росіянина (3,3 %), 2 румуни (1,6 %), 2 євреї і 1 болгар» [461, с.47].

2 період: 1990 – 1995 рр., етап формування початкового політичного спектру в регіоні. Для даного етапу був характерним процес інституціоналізації політичних організацій у краї. Починаючи з 1990 р. поряд з функціонуванням різних рухівських структур та різного роду громадських організацій, у регіоні розпочався процес конституювання обласних організацій загальнонаціональних партій. Процес утвердження партійного плюралізму в західних областях України відбувався не лише в напрямку створення нових опозиційних інституцій, специфікою регіону було відродження так званих «історичних партій», лідери яких неодноразово проголошували свою ідеологічну єдність з попередніми структурами. Саме тому, до перереєстрації органами юстиції України політичних партій, в області були зареєстровані і діяли переважно осередки національно-демократичних партій: Української Республіканської Партії (УРП) – 5 листопада 1990 р., Народної Партії України (НПУ) – 28 серпня 1991 р., Української Християнсько-Демократичної Партії (УХДП) – 14 листопада 1991 р., Української Консервативно-Республіканської Партії (УКРП) – 21 липня 1992 р. [295, с. 165–168].

У цей же час на Закарпатті виникають і перші квазіпартійні утворення: Демократична Ліга Національностей Закарпаття (27 жовтня 1991 р.) та Українська Народна Рада Закарпаття (УНРЗ). До складу Демократичної Ліги увійшло п'ять національно-культурних товариств. Основними напрямками програмної діяльності даної організації були наступні:

- збереження адміністративно-територіальної цілісності Закарпаття у складі України;
- надання краю самоврядного статусу;
- представництво меншин в органах влади і т.д.

Об'єднання УНРЗ було створене навесні 1992 р., а зареєстроване управління юстиції 26 січня 1994 р.. До складу УНРЗ увійшли: НРУ, товариства «Просвіта» та «Меморіал», УРП, ДемПУ, ПЗУ, НПУ. Головними програмно-цільовими установками організації стали:

- координація діяльності опозиційних політичних сил в області;
- побудова суверенної незалежної України без будь-яких національно-культурних автономій, вільних економічних зон [461, с.119].

Відновлені національно-демократичні політичні організації заповнили правоцентристський та правий фланги партійного спектру Закарпатської області.

Структурування політичних сил на лівому фланзі суспільно-політичного спектру почалося після серпневих подій 1991 р., в результаті яких Верховна Рада України видала постанови «Про тимчасове припинення діяльності Компартії України» (26 серпня) та «Про заборону діяльності Компартії України» (30 серпня). Нішу колишньої Компартії в області заповнили: Соціалістична Партія України – 25 листопада 1991 р., Селянська Партія України – 3 березня 1992 р. Організаційне становлення цих організацій в області відбулося за досить короткий термін. Після того, як ВР України прийняла постанову, яка дозволяла діяльність Комуністичної Партії України (травень 1993 р.), в області за досить короткий термін часу відбувається і структурування обласного осередку КПУ. Слід відзначити, що КПУ вдалося привернути значну частину прихильників. Соціальною базою партії стали безробітні, колишні члени КПУ, ветерани, робітники, колгоспники.

На даному етапі становлення партійної структури краю починається й інституціоналізація центристських партій. Такими партіями в області стали: Українська Соціал-Демократична Партія (УСДП) – 15 січня 1991 р., Демократична Партія України (ДемПУ) – 28 червня 1991 року, Партія Демократичного Відродження України (ПДВУ) – 27 вересня 1991 р., Соціал-Демократична Партія України (СДПУ) – 1 листопада 1991 р. Центристські партії мали досить слабкий вплив як на населення краю, так і на перебіг політичних процесів у області.

Крім вищевказаних, до центристських партій можна віднести і Партію Зелених України (ПЗУ), яка була створена 24 травня 1991 р. Процес її структуризації в області, її впливовість, пов'язані з вирішенням екологічних проблем (закриття Мукачівського військового аеродрому, припинення будівництва Пістрялівської радіолокаційної станції, заборона вирубування лісів і т.д.).

Не відзначалися впливовістю в області й партії ліберального спрямування: Ліберальна Партія України (ЛПУ) та Ліберально-Демократична Партія України (ЛДПУ), зареєстровані відповідно 10 жовтня 1991 р. та 17 липня 1992 р. Головні причини їх низького рейтингу в області були наступними: відсутність соціальної бази (середнього класу); орієнтація на союз з Росією.

Суттєвою ознакою становлення партійної структури області на даному етапі було й те, що вагомий вплив на процеси інституціоналізації громадсько-політичних структур здійснювала церква. Релігійні організації в цей період стали одними із найбільш впливових сил і мали найбільшу підтримку населення. Найвищу активність на Закарпатті виявили представники двох церков: руської православної (потім розділилася на українську автокефальну і російську православну) і греко-католицької. Греко-католицьку церкву активно підтримували на той час лідери НРУ, УРП, УКРП, товариство «Просвіта» та ін. Православну церкву підтримували органи влади. «Саме в той час з метою захисту своїх інтересів (перш за все від греко-католиків і сил, які стоять за ними) було засноване Товариство православних Карпатського краю ім. св. Кирила та Мефодія» [461, с.52].

Висновки про мотивацію участі населення краю в діяльності політичних партій, про їхню чисельність, про тенденції майбутнього розвитку можна зробити на основі результатів соціологічних досліджень, проведених робочими групами під керівництвом П. Токаря (лютий 1992 р.), І. Миговича та А. Колібаби (вересень 1992 р.). Результати дослідження викладені ними в монографіях «Регіональне управління і ринок» [462], «Національний рух на Закарпатті: 1988 – 1993 рр. Соціолого-політологічний аналіз» [462], «Соціальне самопочуття та ціннісні орієнтації закарпатців» [252]. Так, А. Колібаба і І. Мигович на основі соціологічного дослідження роблять наступний висновок відносно залученості населення до політики: «67,4% респондентів політика цікавить в тій чи іншій мірі, абсолютно не цікавить 32,6%. Низькою є участь в роботі політичних партій – 4,9% респондентів, в місцевих Радах – 10,4%, національно-культурних товариствах – 9,1%» [252, с.63]. Авторами дослідження робляться наступні висновки щодо орієнтації закарпатців у суспільно-політичній сфері:

- більшість населення області після мітингової хвилі 1990 – 1991 рр. починає уникати участі в політиці;
- осередки партій, утворених в області після заборони діяльності Компартії, залишаються нечисленими, не мають соціальної бази, авторитетних лідерів і дієздатного активу. Істотне значення має і їхня різка конфронтаційність з органами влади, ігнорування специфіки регіону;

- рейтинг партій є наступним: ДемПУ – 5 %, НРУ – 3,5 %, ПЗУ – 2,1 %, СПУ – 1,6 %, Селянська спілка – 1,4 %, Асоціація демократів Закарпаття – 1 %;
- чисельність політичних партій на кінець 1992 р. становила за неповними даними близько 10 тис. чол. (1,2 % від загальної чисельності населення краю) [252, с.63–64].

Дещо схожі дані отримані в ході дослідження і П. Токарем: «Усього членами різних партій назвали себе 1,8 % опитаних, 4,6 % – симпатизують якій-небудь партії, 81,2 % назвали себе безпартійними, 17,2 % байдужими до політичних партій. Географічно найбільше членів партій і симпатизуючих у Іршавському (11 %), Тячівському (8,4 %) районах та м. Ужгород (7,6 %). Найчастіше називали себе прихильниками НРУ – 32,6 % (від числа симпатизуючих), ДемПУ – 13 %, УРП – 8,7 %, ПЗУ – 2,2 %. Частіше за інших називали себе членами партій молоді люди до 30 років» [462, с.29].

В 1994 р. відбулися чергові вибори до українського парламенту, які вперше проводилися за новим виборчим законом і мали на меті оновити склад депутатського корпусу.

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. на Закарпатті були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь осередків політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 р. управлінням юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж брали участь близько 15. Оскільки на той час виборці краю добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то вигідніше за все було балотуватись безпартійними. Вибори виграли прокомуністичні сили.

3 період: кінець 1996 р. – кінець 2001 р. Він пов'язаний з інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі області. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення, тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили виглядає природним процесом. Йдеться, перш за все, про обласні осередки НДП, АПУ та СДПУ(о).

У цей період відбуваються вибори до ВР України, органів місцевої влади (1998 р.) та вибори Президента України (1999 р.). На парламентських і місцевих виборах у Закарпатті впевнену перемогу отримує СДПУ(о). Це був початок політичного тріумфу цієї партії в регіоні. Найбільш впливовими в закарпатському політикумі цього періоду були наступні партії: СДПУ (о), НРУ, КПУ, СПУ, СелПУ, ПРП, ВО «Громада».

Загалом вплив СДПУ (о) в області починається з призначення головою Закарпатської ОДА в липні 1995 р. С. Устича (голова обласного

осередку СДПУ (о)). Однак у травні 1999 р. Президент України призначає головою ОДА знову ж таки члена СДПУ (о) В. Балогу. Невдоволений жорстким керівництвом СДПУ (о) він вступає в конфлікт з партією, виходить з її лав і оголошує про «департизацію органів влади». Позиція В. Балогі була підтримана на той час Прем'єр-міністром України В. Ющенком. Довибори обласної ради 12 червня 2000 р. у восьми округах області показали, що СДПУ (о) втрачає свої лідируючі позиції. Таким чином, у цей період на теренах області починає зароджуватись опозиційна сила до діючої влади.

Завершується цей період інституціоналізацією всього партійного спектру області за схемою ліві – центр – праві і перегрупуванням партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2002 р. [295, с. 168–169].

4 період: початок 2002 р. – кінець 2004 р. У даний період в області відбуваються важливі події, які мали вплив на структуру партійного простору – парламентські, місцеві вибори (2002 р.) та вибори Президента України (2004 р.).

Головою Закарпатської ОДА після звільнення В. Балогі був призначений Г. Москаль. Загалом же на цьому етапі боротьбу за впливовість в області вели чотири політичні сили: ВБ «За єдину Україну» (ПР, АПУ, ПП «Трудова Україна», ПППУ), ВБ В. Юценка «Наша Україна» (КУН, НРУ, УНР, ЛПУ, ПРП та ін.), ВБ Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина», УРП, УНП «Собор», УСДП) та СДПУ (о). Головним завданням нового губернатора напередодні виборів було забезпечення підтримкою провладні політичні сили. Спочатку Г. Москаль дотримувався політики СДПУ (о) в області, але потім відмежувався від цієї політичної сили і сконцентрував свою діяльність на підтримку ВБ «За єдину Україну», що звичайно дало свої позитивні результати на виборах. Після виборів Г. Москаль був звільнений з посади голови ОДА і у вересні 2002 року губернатором був призначений голова обласного осередку СДПУ (о) – І. Різак. Він змінив практично все обласне керівництво (керівників відділів ОДА, голів РДА, керівників силових структур та ін.). Таким чином, на Закарпатті відбувалося накопичення адмінресурсу напередодні президентських виборів 2004 р. І. Різак випробував брудні виборчі технології на виборах міського голови м. Мукачево.

Своїми діями він налаштував проти себе всі політичні сили краю. Розв'язка настала після президентських виборів – І. Різак був звільнений з посади, а партія СДПУ (о) від поразки вже не змогла відновитись.

5 період: початок 2005 р. – кінець 2009 р. Починаючи з 2005 р. партійна конфігурація в області під впливом президентської кампанії суттєво змінюється. Перш за все слід відзначити, що на теренах краю з'являються політичні партії, народжені «помаранчевою революцією» –

ПП НСНУ, ГП «Пора». У цілому ж суспільно-політичне життя області проходило у форматі перегрупування політичних сил напередодні парламентських і місцевих виборів 2006 р., які вже мали проходити за партійними списками. Таким чином, вплив місцевих партійних осередків значно збільшився.

Вибори 2006 р. мали свій особливий вплив на партійну структуру краю. По-перше, в обласній раді була утворена коаліція, аналогів якої не було в Україні. Це ПР, ПП НСНУ, СПУ, ПУУ, ДПУУ, частина ВБ Ю. Тимошенко. По-друге, відбувся розкол у ВО «Батьківщина» на обласному рівні. По-третє, пройшла інституціоналізація конфлікту між БЮТ і ПП НСНУ. По-четверте, остаточно закріпилися домінуючі позиції ПП НСНУ в області [292].

У 2008 р. в ПП НСНУ відбувся розкол, що призвів на теренах Закарпаття в 2008 р. до появи нової політичної партії «Єдиний Центр», яку очолив заступник голови ОДА І. Балоба. З ПП НСНУ вийшли 15 депутатів обласної ради, ряд депутатів міських, районних, сільських рад, активісти партії.

Слід відзначити також появу в області ще одного молодого «електорального гравця» ГО «Фронт змін» (лідер на загальнонаціональному рівні А. Яценюк), яка почала свою активну діяльність з квітня 2009 р. і за короткий час, за словами її лідера Р. Бровді, створила свої осередки у всіх районах і містах області.

Резонансними в закарпатському політикумі напередодні президентських виборів 2010 р. стали наступні події. По-перше, звернення до В. Литвина з вимогою розпустити обласну раду, яка «підтримує» політичне русинство [403; 404]. Рішення підписали лідери націонал-демократичних сил краю – голови ЗОО УРП «Собор», ВО «Свобода», НРУ, КУН, УНП та голова управи крайового товариства «Просвіта». По-друге, рішення обласної ТВК від 17 червня 2009 р. про позбавлення депутатських мандатів депутатів обласної ради, які вийшли з БЮТ і приєдналися до коаліції більшості (йшлося про 14 депутатів).

Таким чином, напередодні президентських виборів 2010 р. в Закарпатській області виокремились наступні основні політичні сили: ВО «Батьківщина» (БЮТ), ПП «Єдиний Центр», ПП НСНУ, ВО «Свобода», СПУ, Партія Регіонів, Народна Партія, ГО «Фронт змін». Усі вони на початок жовтня 2009 р., крім ПП «Єдиний Центр», уже чітко визначились з тим, кого будуть підтримувати на майбутніх президентських виборах.

6 період: кінець 2009 р. – кінець 2013 р. Для даного періоду характерна зміна балансу впливів в області. На зміну домінуванню ПП «Єдиний центр» приходять двовладдя: Партії регіонів і ПП «Єдиний центр». Результати як місцевих виборів 2010 р., так і парламентських виборів 2012 р. яскраво це продемонстрували. Як місцеві так і

парламентські вибори показали, що вплив опозиційних партій на Закарпатті є низьким. І причини цього в тому, що ситуативну опозиційність демонструє ПП «Єдиний центр», а відтак цим і вичерпується електоральна підтримка опозиції. В той же час за результатами парламентських виборів 2012 р. можна констатувати факт зростання електоральної підтримки таких опозиційних партій, як ПП «Удар» і ВО «Свобода» [299; 302].

7 період: початок 2014 р. – . Для даного періоду характерне перформатування політичних сил за наслідками Революції Гідності.

Домінуючими в партійній структурі краю стають політичні партії, які були утворені за наслідками Революції Гідності: 1) ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт»; 2) Партії суто регіонального впливу: ПП «Єдиний центр», ПУУ – КМКС, ДПУУ; 3) Партії, які отримали перемогу за результатами місцевих виборів: ПП «Відродження», ПП «Наш край» [5; 305].

2.4. Етнополітичний чинник електоральних процесів на Закарпатті

Закарпаття є одним із поліетнічних регіонів в Україні. Відтак значний вплив на суспільно-політичні процеси в області мають національно-культурні товариства (НКТ).

В 1992 р. в області було зареєстровано 5 національно-культурних товариств, що мали обласний статус, в 2001 р. – 40, 2004 – 51, нині – понад 65.

Основним напрямком діяльності громадських організацій національних меншин залишається етнокультурна сфера. Головним мотивом їх діяльності є забезпечення потреб етнокультурного розвитку національних меншин, формування громадської думки щодо шляхів етнонаціонального розвитку України, пошуки можливостей впливу на прийняття рішень органами законодавчої і виконавчої влади. Для характеристики розвитку НКТ на Закарпатті можна використати періодизацію, яку пропонує Л. Лойко в своїй монографії «Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність» [228]. На підставі не лише кількісних показників, а й з урахуванням значення для етнокультурного відродження та представництва інтересів, вона виділяє три етапи становлення та розвитку національно-культурного руху в Україні.

Перший етап охоплює період з кінця 80-х до середини 90-х рр. У цей час розпочинається процес легітимації національно-культурного руху: проведення установчих зібрань, затвердження програм і положень,

статутів, організаційне будівництво, реєстрація в органах юстиції. Вирішальним фактором, який сприяв цьому, стало ухвалення у 1991 р. Декларації прав національностей України і Закону України «Про національні меншини в Україні» 1992 р., створення у 1993 р. на базі Комітету у справах національностей при Кабінеті Міністрів України Міністерства України у справах національностей і міграції центрального державного органу виконавчої влади, який відповідає за реалізацію етнополітики держави.

Другий етап у становленні й розвитку НКТ починається з середини 90-х р. ХХ ст. і триває до початку ХХІ ст. Головні тенденції: зростання кількості товариств, відсутність узгоджених дій між ними.

Третій етап або сучасний етап розвитку громадських організацій НКТ починається на початку ХХІ ст. Для нього є характерним більш широка й активна участь НКТ у вирішенні загальнодержавних проблем, утвердження себе у ролі партнера держави у розробці та реалізації етнонаціональної політики [228, с. 156]. В цей період кількість НКТ вже не зростає швидкими темпами, що зумовлено структуризацією кожної етнонаціональної меншини в межах свого середовища та виділенням їх основних громадсько-політичних та культурних лідерів. Можемо констатувати, що нові громадські об'єднання національних меншин будуть виникати в результаті конфліктів і розколів у вже існуючих товариствах.

В рамках дослідження зупинимось на огляді НКТ найбільш чисельних меншин (угорська, румунська, російська, ромська, словацька), оскільки інші товариства суттєвого впливу на електоральний процес не мають. Крім вказаних, на Закарпатті функціонують НКТ німців, поляків, вірменів, євреїв, греків та ін. [167; 247; 249; 272; 273].

Однією з найбільш консолідованих і політично активних національних меншин на Закарпатті є угорська. Перш за все слід відзначити, що угорці зберігають досить міцні стосунки зі своєю історичною Батьківщиною, отримують від неї фінансову допомогу і свою діяльність корегують з відповідними структурами.

Перші угорські національно-культурні організації створюються ще в 1989 р., тоді ж об'єднуються в обласне Товариство угорської культури Закарпаття (ТУКЗ), яке фактично відіграє роль республіканського. Уже з 1991 р. ТУКЗ мало досить чисельні фракції в обласній і районних радах, висувало заступників голів виконкомів. У 1993 р. Товариство об'єднувало 28 тис. членів.

Нині на Закарпатті інтереси угорців представляють понад 13 різноманітних громадських організацій обласного статусу. Знаними в Україні є Товариство угорської культури, Товариство угорської інтелігенції Закарпаття; Угорськомовне наукове товариство,

Демократична спілка угорців України та ін.

Другою за чисельність є румунська меншина, яка представлена в області 4 НКТ. З кінця 80-их рр. ХХ ст. румунська громада Закарпатської області починає активізуватися і згуртовуватися. Так, 22 жовтня 1989 р. було створено першу соціально-культурну асоціацію ім. Дж. Кожбука, яка 24 січня 1994 р. була зареєстрована обласним управлінням юстиції як Соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Дж. Кожбука. У 1999 р. було створено Соціально-культурне товариство румунів Закарпаття ім. Іоана Міхалі де Апша. У 2001 р. були проведені установчі збори і зареєстровано Закарпатську обласну спілку «Дачія» під керівництвом І. Ботоша [167, с. 508].

Третьою за чисельністю в Закарпатті національною меншиною є російська. Представлена вона 6 НКТ: Закарпатське відділення Всеукраїнської громадської організації «Руський рух України», Товариство російської культури «Русский дом», Закарпатське обласне товариство російської культури «Русь», Закарпатська обласна організація «Руський культурний центр «Київська Русь», Слов'янський собор «Російська община Закарпаття», Закарпатська обласна громадська організація «Товариство руської культури «Руський світ», які були зареєстровані обласним управлінням юстиції в період з 1994 по 2007 р. Хоча територіально дана меншина далеко знаходиться від своєї праматірної Батьківщини, проте пам'ять про існування Радянського Союзу, дозволяє російській меншині почуватися впевнено на території Закарпаття. Сприяє цьому також домінування Української православної церкви Московського патріархату. Її єпархія фактично є низовою ланкою Російської православної церкви. З огляду на специфічну ментальність закарпатських прихожан, географічну наближеність до Європи та віддаленість від Росії православне духовенство краю свою пропагандистську діяльність сконцентрувало на близькій для населення проблематиці – «русинській».

Ромів на Закарпатті проживає 1,1%, що становить 14,0 тис., проте кількість їх НКТ найбільша на території області – 17. Таку кількість НКТ циган можна пояснити їх підтримкою ззовні, і надання їхнім національно-культурним товариствам грантової підтримки міжнародними фондами та організаціями.

Словацьку меншину, що становить 0,5% всього населення в області, представляють 4 громадські об'єднання: обласна культурно-освітня організація «Матіца Словенска» на Закарпатті, товариство словаків Закарпаття ім. Л. Штура, Закарпатське обласне культурно-просвітне товариство словацьких жінок «Довіра» та обласне товариство словацької інтелігенції Закарпаття [247, с. 133].

На думку закарпатського дослідника М. Зана, конфліктний потенціал

в соціумі краю пов'язаний з русинським сепаратизмом (рух за утворення русинської держави з центром у м. Мукачево або м. Ужгород) та угорським автономізмом (рух угорців за утворення автономного угорськомовного району) [167]. Якщо вимоги угорської меншини щодо утворення автономного округу є постійними, то інтенсивність русинського руху має хвилеподібний характер і залежить від цілого ряду факторів (фінансування, політична кон'юнктура, лідерські амбіції) тощо.

Як зазначає проф. О. Майборода, уряд України в «політичному русинстві» не без причин бачить сепаратистський рух, спрямований на відрив Закарпатської області від України і створення з неї спочатку автономної області (на зразок Криму), а в кінцевому результаті – самостійної держави під протекторатом іншої держави. Цей рух має своїх прихильників і в обласній раді та держадміністрації Закарпатської області, які дозволяють проводити на території Закарпатської області явні антиукраїнські акції [230, с. 15]. І якщо у випадку угорців Закарпаття мова йде про автономію в межах одного району, то русини вимагають автономії для всієї області.

Починаючи з 1992 р. на Закарпатті починають вирувати політичні пристрасті довкола імплементації результатів референдуму 1 грудня 1991 р., коли більша частина краян висловила за створення самоврядної адміністративної території в складі України.

В громадському середовищі Закарпаття відбувся розкол на два суспільно-політичні табори. Так, починаючи з березня 1992 р. почала діяти Українська Народна Рада Закарпаття, до складу якої входили обласні осередки Народного Руху України (НРУ), Української республіканської партії (УРП), Демократичної партії України (ДемПУ), обласна організація товариства української мови «Просвіта», крайова «Просвіта», товариство політв'язнів і репресованих та спілка майстрів народного мистецтва Закарпаття. Ця організація рішуче виступала проти сепаратистських дій обласної влади та русинських лідерів. Головним її опонентом виступила Демократична ліга національностей Закарпаття, до якої входили ТУКЗ, словацьке національно-культурне товариство ім. Л. Штура, товариство німців краю «Відродження», товариство євреїв області «Менора», «Русский Дом», «Рома» та Товариство подкарпатських русинів. У березні 1992 р. була створена сепаратистська Пудкарпатська республіканська партія, яку очолив В. Заяць [167, с. 511].

У 1993 р. обласна влада ініціювала рішення про надання Закарпатській області статусу спеціальної (вільної) економічної зони. Поряд із цим 15 травня 1993 р. в м. Мукачево було проголошено «Тимчасовий уряд Підкарпатської Русі» на чолі з професором І. Туряницею, до якого ввійшли і громадяни Словаччини та Угорщини. Самопроголошений уряд розпочав кампанію дискредитації української

державності, привернення уваги громадськості до становища русинів на Закарпатті, визнання нечинності радянсько-чехословацького договору 1945 р. Обласна влада в цих умовах спробувала дистанціюватись від політичного сепаратизму, який пропагували окремі лідери русинського руху. 29 березня 1997 р. в м. Мукачево на позачерговій конференції товариства підкарпатських русинів І. Туряниця був позбавлений будь-яких прав та повноважень [1, с. 15].

Вимоги політичного русинства продовжували й надалі лунаати на Форумах громадськості, акціях русинських товариств. 24 – 27 червня 1999 р. в м. Ужгород проходив V Світовий Конгрес русинів. Основний лейтмотив виступів на зібранні та в прийнятому «Зверненні V Світового Конгресу русинів до органів державної влади» – визнання русинської національності, внесення «русинів» до офіційного переліку національностей, припинення інформаційного блокування русинства, низка культурних заходів.

Упродовж 1999–2001 рр. агітація русинських товариств розгорнулася і через проведення 5 – 14 грудня 2001 р. Всеукраїнського перепису населення. Основні аргументи висвітлювали газети «Подкарпатська Русь» та «Християнська родина». Представники русинських товариств поширювали також листівки та календарі на 2002 р. із закликом «Запишися русином!». На цей заклик відгукнулися 10 090 закарпатців, що становить менше 1 % населення краю. В той же час русинські національно-культурні товариства заявляють про 150 тис. чол. [167, с. 512].

Після постпереписного (2001 р.) та поствиборчого періоду (2002 р. – парламентські та 2004–2005 рр. – президентські вибори) на Закарпатті знову відбувається активізація русинського руху. В цей час лідером закарпатських русинів став священник о. Димитрій Сидор (голова організації «Сойм підкарпатських русинів»). Окремі експерти зазначають, що в цей час русинський рух явно підпадає під вплив Москви. Про це свідчать конференції та створення організацій-земляцтв у Російській Федерації, участь проросійських організацій у русинських акціях, що проводились у Мукачеві та Ужгороді.

7 березня 2007 р. Закарпатська обласна Рада народних депутатів визнала національність «русин» на теренах краю. За проект рішення проголосував 71 депутат обласної ради із 79 присутніх на сесії.

Рішення було наступне:

1. Визнати на території Закарпатської області національність «русин».

2. Звернутись до Верховної Ради України з клопотанням про визнання національності «русин» на законодавчому рівні [403; 404].

Таке рішення обласної ради викликало неоднозначну реакцію в

регіоні. Одні стверджували, що крок депутатів облради – демократичний, інші – що він не до кінця виважений. Учені висловлювали глибоку стурбованість з приводу цього рішення. Вони вважають його протиправним і таким, що перебирає на себе функції наукових установ та організацій. За їхніми словами, депутати облради не мали політичних, юридичних, а також наукових підстав надавати «русинам» юридичного статусу окремої національності. Оскільки це лише підігрує протиріччя в регіоні, а також дестабілізує ситуацію в самій країні.

Заступник голови обласної ради М. Мартин заявляв, що «рішення про визнання національності «русин» на території Закарпаття було політичним. Воно не тягне за собою жодних юридичних аспектів. У нас чимало територіальних національних громад: угорська, словацька, польська, румунська, російська. Чому б не визнати існування ще однієї громади – русинської?». Тобто приймаючи дане рішення депутати обласної ради не думали про наслідки і конкретні заходи для його реалізації.

У кінці 2007 р. в Мукачеві на засіданні Сойму була ухвалена декларація з вимогою незалежності. Вже через рік, 25 жовтня 2008 р., Другий Європейський конгрес русинів в Мукачеві ухвалив «Меморандум про прийняття акта проголошення відновлення русинської державності». Громадськість дізналась про діяльність «тіньового русинського уряду», очолюваного П. Гецьком [169, с. 19].

Цікавим є факт, що у грудні 2009 р. депутати обласної ради під час засідання сесії прийняли гімн краю – на слова О. Духновича «Подкарпатські русини, оставте глубокий сон...». Це рішення депутатів викликало неоднозначну реакцію закарпатської громади. Гімн Закарпаття має передусім відображати інтереси всіх, хто населяє край, передавати дух нашого народу, по краплині увібравши в себе часточку культури й історії кожної національності, звичайно, і корінних мешканців краю – русинів-українців.

25 квітня 2009 р. в м. Пардубіце (Чеська Республіка) перший світовий конгрес підкарпатських русинів прийняв рішення про створення 1 грудня 2009 р. республіки Підкарпатська Русь зі столицею в Мукачеві або Ужгороді. Цю ідею разом із прийняттям Конституції 1 травня 2009 р. мав затвердити Європейський конгрес в Ужгороді. Однак цього не відбулося. Один із лідерів сучасного русинства на Закарпатті М. Староста відмежовується від сепаратистських лозунгів Д. Сидора та П. Гецька і констатує нагальність створення Ліги Націй Закарпаття, де русини будуть представлені поряд із представниками інших етнічних спільнот краю та вироблять єдину суспільно-політичну стратегію розвитку Закарпаття.

У 2008 р. за фактом діяльності «Сойму підкарпатських русинів» СБУ порушило проти о. Дмитрія Сидора кримінальну справу в «зв'язку з

зазіханням на територіальну цілісність України». 19 лютого 2012 р. Ужгородський міськрайонний суд присудив йому три роки позбавлення волі (умовно) та сплату штрафу 1 840 грн.

Як відзначає М. Зан, русинський етнополітичний фактор активізується у кризових суспільно-політичних ситуаціях та під час виборчих кампаній, знаходячи собі при цьому нових лідерів-патріотів [169, с. 20]. Свою прихильність до русинства декларував В. Балоба, а у 2012 р. таку прихильність показав уже депутат ВР України з м. Виногорова І. Бушко. Ставши народним депутатом він почав лобіювати інтереси політичного русинства, задекларувавши перспективу впровадження русинської мови у статусі регіональної.

Сучасний русинський рух на Закарпатті надзвичайно фрагментований. З одного боку, закарпатське русинство розділено на проєвроатлантичну та проросійську течії. До першої належать лідери, які орієнтуються на Світову Раду русинів та канадсько-американського науковця П.-Р. Магочія. До цієї течії відносимо: Закарпатське обласне науково-культурологічне общество імені О. Духновича, Русинське науково-освітнє товариство, Крайове товариство подкарпатських русинів та інші.

Проросійську течію русинства представляють Соєм підкарпатських русинів (о. Д. Сидор), Народна рада русинів Закарпаття (Є. Жупан), Общество подкарпатских русинов та інші. Представники цієї течії утворили альтернативні Всесвітньому конгресу русинів органи – Європейський конгрес підкарпатських русинів та Світовий конгрес підкарпатських русинів.

З іншого боку, взявши за критерій виокремлення методик роботи русинських НКТ, М. Зан виокремив три головні напрями сучасного русинського руху Закарпаття: етнокультурний, локал-патріотичний та радикальний [169, 21].

Таким чином, русинство на Закарпатті – це перш за все політичний рух. У цілому русини не представляють собою загрози для української етнополітичної стабільності, оскільки їх рух не має організаційного ядра, єдності у вимогах і діях, а також підтримки серед населення області. Хоча офіційно русини в Україні не визнані національною меншиною, проте органи державної влади в області проводять щодо них таку саму політику, як і щодо інших етнонаціональних спільнот.

Якщо говорити про угорську меншину, то слід констатувати цілий ряд подій, які приводили до дестабілізації у відносинах між угорською меншиною і титульним етносом, а також слід констатувати факт суперечностей всередині самої угорської меншини, які пов'язані з діяльністю двох найбільш політизованих НКТ: ТУКЗ і ДСУУ.

У політизації цих найбільших товариств та розвитку конфліктності

між ними можна виокремити 4 етапи:

1. 1990–1996 рр. – цей період охоплює часи перших двох парламентських та місцевих виборів в Україні, які проводилися за мажоритарною виборчою системою. Характерним для цього етапу є те, що політичний плюралітет угорської національної меншини Закарпаття ще не виражався на відповідному рівні. В 1994 р. відбувається розкол в ТУКЗ. У 1996 р. ТУКЗ очолив М. Ковач, голова ужгородської районної організації товариства. На цей час припадає чітка кристалізація підтримки угорських політичних сил Закарпаття партіями угорського парламенту. Права партія «Союз молодих демократів» (СМД, угор. – Fidesz) заявила про підтримку ТУКЗ, а ліві сили угорського уряду (Угорська соціалістична партія) виявили симпатію до ДСУУ.

2. 1996–2002 рр. – протягом тогочасних виборів протистояння двох угорських політичних угруповань ТУКЗ та ДСУУ набрало більш жорстких ознак. Особливо жорстким виявилось протистояння цих організацій на парламентських виборах 2002 р., коли за депутатський мандат в одному окрузі боролися І. Гайдош (голова ДСУУ) та М. Ковач (голова ТУКЗ). Перемогу отримав І. Гайдош, після того як на ряді виборчих дільниць (там де переміг М. Ковач) вибори були визнані не дійсними. М. Ковач подавав апеляцію як до центральної виборчої комісії, так і до Верховного Суду, але вона була відхилена. У 2008 р. Європейський суд із прав людини прийняв рішення у справі «Ковач проти України», визнавши дії українських владних органів неправомірними.

3. 2004–2007 рр. У 2004 р. угорські конкуруючі товариства брали участь у президентських виборах, при чому якщо ТУКЗ підписав угоду з В. Ющенком, то ДСУУ підтримувала В. Януковича. В 2005 р. політична еліта угорської національної меншини домоглася реєстрації політичних партій. Напередодні парламентських виборів 2006 р. Міністерством юстиції України були зареєстровані дві угорські партії : Партія угорців України – ТУКЗ (17 лютого 2005 р., лідер М. Ковач) та Демократична партія угорців України, яку очолив на той час народний депутат України І. Гайдош (24 березня 2005 р.). Створення двох угорських партій в Україні розділило угорську національну меншину приблизно на половину.

На місцевих виборах 2006 р. угорці Закарпаття вже мали можливість голосувати за кандидатів від угорських партій. Пізніше на позачергових парламентських виборах 2007 р. дві партії конкурували між собою підтримуючи різні українські політичні сили.

4. 2007 – кінець 2013 р. – характеризується продовженням конфліктів між ТУКЗ та ДСУУ. Протягом даного періоду змінюється підтримка організацій в Угорщині. За результатами парламентських виборів 11 квітня 2010 р. в Угорщині переконливу перемогу отримала права консервативна партія «ФІДЕС» (В. Орбан). Третє місце також

дісталось правим силам – угорській націоналістичній партії «Йоббік». Перемога правих повністю змінила розклад політичних сил у країні, де останні 8 років при владі знаходились соціалісти. ПП «ФІДЕС» надала підтримку ПУУ – ТУКЗ (М. Ковач) [538]. В 2014 р. на парламентських виборах в Угорщині знову перемогу отримала ПП «ФІДЕС».

5. 2014 р. – Зміна влади в Україні в лютому 2014 р. призвела до перестановки в середовищі закарпатських угорців. Посади втратили лідери обох партій: голова ТУКЗ протягом останніх вісімнадцяти років М. Ковач та голова ДСУУ протягом останніх 13 років І. Гайдош. М. Ковач офіційно передав повноваження партії В. Брензовичу. У свою чергу І. Гайдош втратив свою посаду внаслідок дискредитування його партії, котра співпрацювала з Партією Регіонів, так і його самого як депутата від тогочасної владної партії і активного учасника Антимайдану. Повноваження передав Л. Зубаничу. Слід відмітити, що нові очільники вперше за історію існування обох організацій, домовилися про співпрацю на місцевих виборах 2015 р., що принесло позитивні результати.

Головними проблемами, які пов'язані з угорською національною меншиною, і які викликають постійний політичний резонанс: встановлення пам'ятника на Верецькому перевалі та утворення Притисянського району.

Починаючи з 1996 р. Угорська Республіка активно стала підтримувати ініціативу угорських національно-культурних товариств Закарпаття, зокрема ТУКЗ, спорудити пам'ятний знак на Верецькому перевалі на честь 1100-річчя приходу угорців у басейни річок Дунай і Тиси. У 2000 р. набула поширення ідея створення у складі Закарпаття адміністративно-територіальної одиниці – Притисянського району, з метою більш повної реалізації прав та збереження традиційного національного середовища громадян України угорської національності. Однак у квітні 2002 р. на попередньому обговоренні й узгодженні протоколу XII засідання українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин з тексту нового протоколу було вилучено питання щодо встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі та створення Притисянського району [526].

Встановлення пам'ятного знаку на Верецькому перевалі викликало суперечку навіть між двома найвпливовішими угорськими товариствами в Україні. Так, ТУКЗ наполягало на добудові монумента, розпочатого у 1996 р., а Демократична спілка угорців України (ДСУУ) відстоювала будівництво нового.

Відкриття пам'ятного знаку на честь 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини було заплановано на 14 березня 2008 р. Передбачалося, що на урочистій події відкриття будуть присутні Президент України В.Ющенко та Президент Угорської Республіки Л.Шойом. Однак ні

відкриття, ні зустрічі двох Президентів у згаданий час на Верецькому перевалі не відбулося через протест української громадськості Закарпатської та Львівської областей, а також демонстрації, що відбулася під стінами Закарпатської облдержадміністрації. Протестуючі виступили проти встановлення пам'ятних знаків, що символізують Угорську державу на Закарпатті. Невдоволення викликав і той факт, що на Верецькому перевалі у 1939 р. відбулася страта карпатських січовиків. Зауважимо, що в угорськомовних засобах масової інформації Закарпаття, а особливо в пресі Угорщини, дана подія була відзначена, як антиугорські виступи націоналістично налаштованих українських політичних та громадсько-культурних об'єднань [296; 303].

У результаті тривалих двосторонніх перемовин, пам'ятний знак на Верецькому перевалі було встановлено 21 липня 2008 р. Він символізує він історію угорців від найдавніших часів до сьогодення, а не тільки факт їхнього приходу в Карпатський басейн. Це семиметровий монумент у формі піраміди із семи масивних кам'яних блоків вагою 60 тонн, що символізують сім давньоугорських племен, котрі перейшли через Карпати. Автор цього пам'ятника-скульптор П. Матл. За задумом художника монумент символізує ворота між Сходом та Заходом. Навколо цього пам'ятника і донині виникають різного роду провокації. Особливо проти існування такого пам'ятника виступають активісти ВО «Свобода».

Еволюція автономістських домагань угорської національної меншини Закарпаття пройшла шлях від Проекту Угорського автономного територіального округу (1991) до Проекту Притисянського району (2001)

Упродовж ХХ ст. політично-правове і національно-культурне становище угорців Закарпаття кілька разів змінювалося. До 1919 р. Закарпаття входило до складу Угорщини, і угорці, як державотворча нація, мали відповідні привілеї. У результаті розпаду Австро-Угорщини Закарпаття відійшло до Чехословаччини, а угорці краю з політично і культурно домінуючої групи населення перетворились в національну меншину. Весною 1939 р. Угорщина окупувала Карпатську Україну. Впродовж 1939–1944 рр. угорці знову займали домінуюче політичне і національно-культурне становище. Із визволенням і возз'єднанням Закарпаття з радянською Україною становище угорців краю змінилось: вони стали національною меншиною.

Радянська влада віднесла угорців до політично ворожих націй, а тому вже з жовтня 1944 р. проти них в Закарпатті почалися репресії. На І з'їзді Народних комітетів 26.11.1944 р. в м.Мукачеві була прийнята постанова, де говориться, що мадяри (угорці) являються віковичними ворогами народу Закарпатської України [192, с. 100]. Навіть демонстрування підтримки угорцями Маніфесту про возз'єднання з Україною не зупинило репресій проти них. Уже восени 1944 – на поч.

1945 рр. почалися їх масові арешти і депортації. У відповідності до розпорядження військової ради 4-го українського фронту від 13.XI.1944 р. всі угорці-чоловіки віком від 18 до 55 років прирівнювалися до військовополонених. На підставі цього розпорядження до таборів було відправлено близько 70 тис. угорців, з них 25 тис. були вихідцями із Закарпаття [236, с. 294]. Нова хвиля переслідувань угорців розпочалась з 1946 р. і тривала майже до 1950 р.

Угорська національна меншина, перебуваючи в національній та культурно-історичній опозиції до радянської влади, – як відмічає О.Малець, зосередила свою увагу на збереженні національно-культурних та історичних традицій [236, с. 299]. Цьому сприяли як високий рівень національної самосвідомості, так і відмінність угорської мови від української чи російської та збереження традиційних сімейних відносин, які забезпечували міжпоколінну спадкову передачу етнічної інформації.

Значну роль в рухові угорців за територіальну автономію відіграло Товариство Угорської Культури Закарпаття, яке очолював на той час Ш.Фодо (викладач УжНУ). Виступаючи на Х Пленумі обкому КПУ 5 грудня 1989 р. Ш.Фодо сказав, що в області потрібно докорінно змінювати кадрову політику. Він назвав «ненормальним» стан справ, коли в Берегівському районі угорці складають 72% (за переписом 1979 р.), українці – 23%, а з 280 чол. районної номенклатури 7% – росіяни, 58% – українці, 37% – угорці [235].

У кінці 1989 р. президія Берегівської районної організації ТУКЗ звернулась до республіканських органів влади щодо створення угорської автономії в межах району. Таке звернення викликало неоднозначну реакцію угорців інших районів. Так, Е.Ковач на сторінках «Закарпатської правди» виступив із заявою проти такої автономії, що не враховує інтереси угорського населення інших районів [191].

Проблема автономії угорської національної меншини піднімалась саме в той час, коли ряд національно-культурних товариств піднімають питання про автономний статус краю. У резолюції Установчого конгресу Демократичної ліги національностей Закарпаття (серед активних організаторів якої було ТУКЗ) від 27 жовтня 1991 р. відзначалося про перспективність автономного статусу області через «зростаючі вимоги трудових колективів, національно-культурних товариств, громадських організацій, політичних угруповань, депутатів». Депутат обласної ради Ш.Фодо відзначив у своєму виступі, що із вирішенням автономії ми «змогли би перетворити Закарпаття у другу Швейцарію» [70]. На 5 засіданні сесії обласної Ради народних депутатів 31 жовтня було прийнято рішення «Про проведення обласного референдуму» [398]. 1 грудня 1991 р. на обласному референдумі 546 450 чол. (78% дорослого населення області) висловилися за надання Закарпаттю статусу самоврядної

території у складі незалежної України [330, с. 41].

Зокрема, Ю.Дупко в своїй публікації відзначає, що з появою на Закарпатті руху за автономію в історії ТУКЗ розпочався другий етап, а саме 5 січня 1991 р., коли Товариство створило спеціальну комісію в складі Й.Балога, Г.Гулачі, С.Горкої, Ш.Мілована та інших для того, щоб виробити основні положення функціонування угорського автономного округу, що і було зроблено [534; 535].

На основі цього, а також принципів проголошених у Декларації прав національностей України (1991), ст.4, Закону України «Про національні меншини в Україні» (1992), чинних міжнародних зобов'язань України, зокрема Декларації про принципи співробітництва між Українською РСР та Угорською республікою, що була підписана 31 травня 1991 р., в якій сторони взяли на себе зобов'язання реалізувати міжнародні документи з питань національних меншин, Берегівська районна Рада народних депутатів у вересні 1991 р. на 14-му засіданні приймає рішення «Про проведення референдуму по утворенню угорського автономного округу в адміністративних межах Берегівського району» [397]. Мотивація була наступною: із 85 000 жителів району – 57 100 чол. є угорці.

На місцевому референдумі, який відбувався одночасно із Всеукраїнським референдумом про державну незалежність та виборами Президента України 1 грудня 1991 р. позитивну відповідь на запитання: «Чи бажаєте Ви утворення в Берегівському районі угорського автономного округу?» дали 43 483 виборці, що склало 81,4% дорослого населення району [339]. З метою практичної реалізації результатів референдуму керівництво району та залучені фахівці розробили проект Закону України «Про Угорський автономний територіальний округ» (УАТО). Проект Закону визначав УАТО як адміністративно-територіальне утворення у складі Закарпатської області України, який має особливий правовий статус, що ґрунтується на принципах: 1) національно-територіального та культурного самоврядування; 2) господарсько-економічної самостійності та права вибору її реалізації, самофінансування; 3) розмежування компетенції загальнодержавних органів та органів УАТО. УАТО в законопроекті був визначений як форма територіального самоврядування в адміністративних межах Берегівського району, в якій населення області здійснює свої права та обов'язки відповідно до Конституції України та діючих законів. Стаття 7 Проекту передбачала використання угорської мови на рівні з державною українською мовою в роботі державних, громадських органів, підприємств, установ і організацій Округу. Органами місцевого самоврядування визначалися: Народна Рада Округу, народні ради у місті, селищі та селах УАТО. Спеціальна норма проекту була присвячена гарантованому представництву Округу у Верховній Раді України та у

Закарпатській обласній Раді [384].

Проект Закону був схвалений районною Радою і отримав схвальні відгуки фахівців [456]. Та не зважаючи на численні звернення районної Ради, громадськості району, документ не був внесений на розгляд Верховної Ради України ні Закарпатською обласною Радою, ні народними депутатами від Берегівського виборчого округу. Наприкінці 1992 р. питання автономного округу не отримало підтримки в обласній Раді, сесія відхилила його як таке, що недостатньо підготовлене. Депутати-угорці демонстративно покинули зал засідань. Ради наступних скликань Берегівського району до розгляду цього питання також не поверталися.

В наступні роки на Закарпатті були зроблені суттєві зрушення у задоволенні потреб національних меншин, а відтак вимоги щодо утворення автономного територіального округу для угорської меншини починають звучати все рідше.

У своєму виступі на міжнародній конференції «Кордони єднання: проблеми міжетнічних відносин у карпатському Єврореґіоні», яка відбулася 19–21 квітня 2001 р. в Ужгороді, начальник відділу у справах національностей та міграції Закарпатської ОДА М.Черепаня, сказав: «Ми маємо всі підстави констатувати, що в місцях компактного проживання національних спільнот, у відповідності з чинним законодавством, зокрема Законом «Про національні меншини в Україні», їм практично забезпечено національно-культурну автономію. По-перше, для задоволення потреб національних меншин створена унікальна мережа освітніх та культурно-мистецьких закладів, яка приведена у відповідність до національного складу населення. По-друге, робиться все необхідне для задоволення культурних традицій національних спільнот. По-третє, всі, без винятку національні меншини області мають доступ до ЗМІ. По-четверте, всім національним меншинам створені відповідні умови для сповідання своєї релігії. По-п'яте, у відповідності до чинного законодавства України представники національних меншин на рівних підставах обираються до органів самоврядування та виконавчої влади. Більше того, після прийняття нового Закону України «Про вибори народних депутатів України» (1997), який встановлював нову пропорційно-мажоритарну виборчу систему, був утворений виборчий округ №72 з центром у м.Берегово, який включав місця компактного проживання угорців в інших районах області. І, нарешті, національні меншини, їх громадські організації мають можливість вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з представниками своєї національності за межами України, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій. А з боку держави цим відносинам сприяє діяльність міждержавних змішаних та двохсторонніх комісій з питань забезпечення прав національних меншин. В прикордонних районах області діють 17 пунктів переходу кордону. В

угорській національній меншині функціонує «Об'єднання прикордонних органів самоврядування Закарпаття», до якого увійшло 54 населені пункти компактного проживання угорців [506, с. 20].

Починаючи з 2000 р. в ЗМІ розголосу набуває ідея створення Притисянського району, що була висловлена у листі народного депутата М.Ковача до Президента України Л.Кучми, Радника Президента України В.Литвина, голови обласної Ради І.Іванчо [73]. В листі йде мова про те, що громадяни України угорської національної меншини представлені в місцевих органах виконавчої влади та на держслужбі у значно меншій кількості, аніж це мало б впливати з їх частки у складі населення Закарпатської області. Це значно погіршує шанси на існування цієї національної меншини. Більш повна реалізація прав та зберігання традиційного національного середовища громадян України угорської національності стануть можливими лише за умов створення у складі Закарпатської адміністративно-територіальної одиниці – Притисянського району. Створення нової адміністративно-територіальної одиниці відбувалося б за рахунок введення до її складу населених пунктів Берегівського району, який припинив би своє існування, і сіл з угорським населенням, розташованих на прилеглих територіях Ужгородського, Мукачівського та Виноградівського районів. Центром мало стати м.Берегово. До нової адміністративно-територіальної одиниці належали б 94 населених пункти. Кількість населення складала б близько 155 тис. чол., з них 112 тис. угорської національності (75%). До району були б віднесені 58 сілрад, 94 населені пункти [73]. Пропозиція М.Ковача неоднозначно була сприйнята як населенням краю, так і органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями. Керівники адміністрацій та самоврядування угорської меншини обурені тим, що М.Ковач, не порадившись з ними, виніс дану пропозицію на розгляд громадськості та вищих органів виконавчої влади в Україні.

8 червня 2002 р. в газеті «Срібна Земля» була поміщена листівка «Десять доводів на користь кордонів» організації «Рух за ревізію кордонів Угорщини» [133], де говорилося про те, що Угорщина не повинна відмовлятися від територій населених угорцями. Слід зауважити, що створення такого району активно підтримувалося політичними партіями та урядом Угорської Республіки. На Х засіданні змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (3–4 квітня 2001 р.) угорська сторона запропонувала записати в протоколі засідання про те, що «Українська сторона в рамках адміністративної реформи повинна підтримати пропозицію Товариства угорської культури Закарпаття щодо створення Притисянського району». Питання створення угорського округу досить бурхливо обговорювалося і в угорському парламенті, зокрема звучали непоодинокі претензії до Президента

А.Гьонца та Міністра зовнішніх справ Угорщини Ж.Немета у зв'язку з тим, що вони недостатньо активно на державному рівні підтримують пропозицію ТУКЗ.

Аргументи проти утворення такого району української сторони є наступні:

1. Нова одиниця не володіє необхідним промисловим потенціалом, тому що майже всі промислові підприємства розташовані за межами Притисянського району. Функціонувати така одиниця могла б лише на державних дотаціях.

2. Важко оперативно керувати 98 селами та 58 сільрадами через великі відстані сіл Ужгородщини та Виноградівщини від м. Берегова.

3. Не всі угорці схвалюють ініціативу голови ТУКЗ, народного депутата України М.Ковача.

4. Внаслідок цієї адміністративної реформи територіальні зміни повинні були відбутися і в інших районах області.

5. Створення такої одиниці може призвести до загострення стосунків між українцями та угорцями [152, с. 585].

Аналізуючи проблему самовизначення угорської національної меншини слід зупинитись на наступних важливих положеннях. По-перше, питання про утворення УАТО було піднято в той час, який російські і українські політики влучно назвали "парадом суверенітетів". Звичайно, що в таких умовах лідери щойно утвореної Української держави не могли підтримати реалізацію такого проекту. Тим більше, що в Угорщині вийшла мапа, де територія компактного проживання угорців в Закарпатті була віднесена до "нової" Угорщини. По-друге, для реалізації проекту УАТО чи Притисянського району потрібні суттєві доопрацювання в українському законодавстві. По-третє, в 1991 р. рішення про утворення УАТО приймалося на основі результатів референдуму громадян Берегівського району, а проект Притисянського району – це ініціатива голови ТУКЗ М.Ковача та певних політичних сил в Угорській республіці. По-четверте, питання угорської територіальної автономії залишається для Закарпаття актуальним, але для реалізації потребує нових політичних реалій як на міжнародній арені, так і в українському, та в угорському соціумі.

У червні 2011 р. резонанс на території області та й за її межами викликало рішення Берегівської райради Закарпаття починати свої засідання з виконання не тільки гімну України, але й гімну Угорщини. Проте дане рішення вже через місяць Генеральна прокуратура України визнала неправомірним.

Не відбулося позитивних зрушень в напрямку забезпечення виборчих прав національних меншин і після прийняття нового закону про вибори ВР України від 17 листопада 2012 р. У новому законі відсутні спеціальні

норми, які б дозволили представникам національних меншин мати депутатські мандати (квота місць, обов'язкове внесення представників національних меншин у списки партій, врахування компактності проживання національних меншин при формуванні виборчих округів тощо). При формуванні виборчих округів у Закарпатській області не було враховано компактність проживання угорців краю, а відтак голоси угорської меншини були розпорошені по різних електоральних округах. За результатами парламентських виборів 2012 р. до парламенту України за списками Партії регіонів пройшов очільник ДПУУ – І. Гайдош.

Слід відмітити, що напередодні виборів, 19-20 грудня 2011 року в Будапешті зібралася двохстороння українсько-угорська комісія. Вперше за її 18 річне існування Протокол засідання не був підписаний. Причиною стали два пункти протоколу на яких наполягала угорська сторона. Перший – про створення на Закарпатті Притисянського адміністративного району з компактним проживанням угорців. Другий – забезпечення Україною умов для проходження у Верховну Раду представників угорської меншини. Як показали вибори вимоги угорської сторони не були враховані.

Ще одним проблемним питанням у захисті прав національних меншин у виборчому процесі було прийняття Закону України «Про засади мовної політики в Україні» (2012). В законі сказано, що за рішенням територіальної виборчої комісії виборчі бюлетені можуть друкуватись регіональною мовою. Відповідно до рішення Березівської міської ради № 934 від 07 вересня 2012 р. такий статус наданий угорській мові. В той же час відповідно до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах, сільських, селищних рад та сільських, селищних, міських голів» бюлетені повинні друкуватись державною мовою. Невідповідність законів, відсутність механізмів їх реалізації в політичній практиці приводить до конфліктних ситуацій у громадах краю.

Аналіз електоральної практики Закарпаття (насамперед, угорської національної меншини) дозволяє зробити наступні висновки щодо забезпечення виборчих прав представників національних меншин в Україні. По-перше, задекларовані в конституційних засадах та законах України («Про політичні партії в Україні», «Про вибори народних депутатів України» та інших) виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці. По-друге, ефективна участь національних меншин у виборчих процесах, гарантія їх представництва інтересів у органах влади можлива лише за умови прийняття відповідних законів про вибори та політичні партії на зразок тих, які апробовані в політичній практиці країн Європейського Союзу. По-третє, виборча практика угорської меншини показує ефективність створення і функціонування політичних партій національних меншин на

місцевому рівні. Після створення політичних партій, представники угорської меншини мають можливість мати своє представництво у місцевих органах влади. Представники інших національних меншин отримують депутатські мандати ситуативно. По-четверте, ефективність політичної участі меншин має постійно піддаватися оцінці, причому на всіх рівнях соціуму, щоб забезпечити їх дійсну і повноцінну участь.

Отже, підсумовуючи особливості етнополітичних процесів на Закарпатті варто, насамперед, виділяти суспільно-політичну активність угорських та русинських організацій. В їхній діяльності є багато спільних рис. Спільним є те, що і угорці, і русини прагнуть по відношенню до себе іншого статусу, ніж він є на сьогодні, тобто насамперед автономії. Практика показує, що їх діяльність вимагає підвищеної уваги, тому в обох випадках влада намагається враховувати інтереси цих меншин, як цього і вимагає виважена етнонаціональна політика. Іншим спільним аспектом є підтримка цих організацій ззовні, а саме угорців – з боку Угорщини, а русинів – з боку Світової Ради русинів та її лідера П-Р.Магочі. Відмінним є те, що угорці являють собою більш чисельну групу, їх вимоги мають більш об'єктивний характер, а також вони мають політичне представництво.

РОЗДІЛ 3. ЕЛЕКТОРАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ І НА ЗАКАРПАТТІ (1991–1998 РР.)

Упродовж з 1991 по 1998 р. в Україні відбулися 2 електоральні цикли протягом яких були сформовані інституційні засади виборчого процесу та започатковані регіональні електоральні традиції. Особливе значення в цьому мали, так звані, «установчі вибори».

3.1. Установчі вибори 1991 та 1994 рр.

У процесі демократичних переходів, в тому числі і в посткомуністичних країнах Східної Європи, «установчі вибори» відіграють трояку роль: 1) інституційну – вони встановлюють систему політичних інститутів, в рамках яких розвивається електоральна конкуренція; 2) біхевіоральну – вони формують «меню» переваг і патерни поведінки виборців, тим самим визначаючи і контури нової партійної системи; 3) трансформаційну – вони створюють основу легітимації нових політичних режимів і суттєво обмежують можливості повернення до старих, або переходу до нових недемократичних форм правління [99, с. 46; 332, с. 4–5].

Установчими виборами в Україні можна вважати вибори Президента України 1991 і 1994 рр. та парламентські вибори 1994 р.

Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 р. за системою абсолютної більшості (у разі відсутності кандидата, що набрав абсолютну більшість від числа тих, що взяли участь у виборах, передбачався другий тур, у якому змагалися двоє, що набрали найбільше голосів). Слід відмітити, що більшість політичних партій, які були утворені до президентських виборів, у своїх програмах констатували необхідність введення поста Президента України, який би одноосібно ніс відповідальність за зовнішню і внутрішню політику України. На нашу думку, запровадження поста Президента в кінцевому результаті привело до збереження партійної номенклатури, яка в подальшому переформатувалася в Інститут президентства в Україні (Адміністрація президента, обласні, районні державні адміністрації, Кабінет Міністрів тощо).

1 вересня 1991 р. Рада Народного Руху України висунула В. Чорновола кандидатом на пост Президента України. Швидко виявилось, що націонал-демократичний табір не зможе об'єднатися, а взаємні амбіції унеможливають висунення спільного кандидата. Таким чином, окрім В. Чорновола, балотувалися Л. Лук'яненко та І. Юхновський.

Натомість, свій шанс використала та частина партійної номенклатури, яка перейшла на національні позиції і швидко змогла «адаптуватися» до нової ситуації. У виборчій кампанії вона зуміла використати переваги, які давала їй влада. Л. Кравчука було представлено як політика, що привів країну до незалежності та успішно її захищає.

1 грудня 1991 р. також відбувся референдум щодо незалежності України. Всі кандидати на пост Президента агітували за незалежність України. На референдум виносилося питання: «Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?». Акт дістав підтвердження 90,32% громадян, які взяли участь у голосуванні [330, с. 41].

У підсумку, балотувалося шість кандидатів: Л. Кравчук, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, В. Гриньов, І. Юхновський, Л. Табурянський. Проте, основними конкурентами на президентських виборах 1991 р. виступали представник влади, глава парламенту (а до цього – секретар ЦК КПУ) – Л. Кравчук і представник опозиції, дисидент – В. Чорновіл.

Перемога Л. Кравчука над лідером опозиції В. Чорноволем під час президентських виборів пояснюється, зокрема, консервативною орієнтацією українських виборців, які не хотіли так радикально прощатися із минулим. Л. Кравчук позиціонувався у свідомості більшості виборців як загальнонаціональний політик, що дозволило йому мирним способом прийти до незалежності України. Крім того, Л. Кравчук уособлювався з партійною номенклатурою незалежної України, яка також його підтримувала, знаючи, що його перемога забезпечить їй домінування на українському владному Олімпі. Результати виборів подані у Таблиці 3.1.1 [330, с. 42].

Таблиця 3.1.1.
Результати президентських виборів 1 грудня 1991 р.

Результати	К-ть отриманих голосів	Результат у відсотках, %	Партійність
Кравчук Леонід	19 643481	61.59%	Самовисування
Чорновіл В'ячеслав	7 420 727	23.27 %	Народний Рух України
Лук'яненко Левко	1 432556	4.49 %	Республіканська партія України
Гриньов Володимир	1,329,758	4.17 %	Самовисування
Юхновський Ігор	554719	1.74 %	Самовисування
Табурянський Леопольд	182713	0.57 %	Народна партія

Якщо брати результати виборів у регіональному вимірі, то можна констатувати, що Л. Кравчук отримав перемогу в більшості областей України, отримавши понад 50 % голосів виборців. Найбільшу кількість голосів виборців – на Сході України (Донецька – 71, 47 %, Запорізька – 74, 73 %, Луганська – 76, 26 %, Миколаївська – 72, 33 %, Одеська – 70, 69 %). В. Чорновіл здобув рішучу перемогу на Західній Україні (Івано-Франківська – 67, 1 %, Львівська – 75, 86 %, Тернопільська – 57, 45 %), отримав досить багато голосів на Правобережжі, але, загалом, вибори програв. Найменшу кількість голосів він отримав на Сході України (Донецька – 9, 59 %, Луганська – 9, 94 %, АР Крим – 8, 03 %, Одеська – 12,83 %) [56].

Президентські вибори 1991 р., по-перше, окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу і Сходу. По-друге, на виборах були представлені прокомуністичні сили, партійна номенклатура (Л. Кравчук), національно-демократичні (В. Чорновіл, І. Юхновський, Л. Лук'яненко), представник нового підприємництва (Л. Табурянський). Перемогу отримав представник партійної номенклатури, таким чином гарантувавши їй трансформацію у нові владні структури зі збереженням повноти влади.

У 1994 р. відбулися чергові вибори до українського парламенту, які проводилися за новим виборчим законом і мали на меті оновити склад депутатського корпусу Верховної Ради незалежної України. Перший виборчий закон в незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання, 18 листопада 1993 р. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважався той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу». Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. У ст.43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «Вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [162, с. 31].

Дані статті Закону привели до того, що 27 березня 1994 р. було обрано всього 49 депутатів. Після завершення другого туру виборів, 10 квітня 1994 р. обраними були 405 депутатів і Верховна Рада України розпочала свою роботу. У силу відсутності у суспільстві впливових політичних партій, у законі практично нічого не говорилося про участь партій у виборчому процесі [295, с. 147].

Після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою, перед партіями постала нова політична реальність, до якої вони виявились не готовими, оскільки стратегічна мета цих партій була так швидко досягнута. Усунення ж на деякий час із політичної арени КПУ свідчило

про те, що вони перестали бути опозиційними. Реальна економічна і соціальна ситуація в Україні поставила перед новоствореними партіями вимоги сформуванню нові цілі, стратегію і тактику. Більшість партій залишились у стані розгубленості, яка згодом перейшла в кризу. Ця криза була як ідеологічною, так і організаційною.

Незважаючи на значну кількість різних партійних угруповань, які заявили про себе напередодні парламентських виборів 1994 р., жодне з них не стало достатньо впливовим. Серед них: ДемПУ, НРУ, ПЗУ, СПУ та ін. Більшість з них не вирости у міцні організації, що були би здатні виразити корінні інтереси певних прошарків суспільства. Вони мали слабкий вплив на політичні процеси і були неспроможними повною мірою реалізувати суспільні інтереси через інститути і механізми влади. Для цього були об'єктивні чинники: відсутність у більшості із партійних керівників досвіду політичної діяльності; брак детально розроблених програм державного будівництва; руйнівний характер їх діяльності [59, с. 35].

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 р. Міністерством юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж приймали участь близько 15. Оскільки на той час виборці добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то в окремих регіонах (перш за все Західному) вигідніше за все було балотуватись безпартійними.

Нині впевнено можна сказати, що парламентські вибори 1994 р. були найбільш демократичними виборами в нашій державі. Основою даного твердження є те, що, по-перше, в ході виборчого процесу не було відчутного тиску адмінресурсу, який у виборчих кампаніях почав використовуватись пізніше. По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше олігархи) не приймали активної участі у виборчому процесі. У даний період відбувається накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була для них не суттєвою. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологи [295, с. 172].

Результати виборів до ВР України у розрізі партійності депутатів подано в Таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2.
Партійний склад ВР України за результатами виборів 1994 року

Назва партії	К-ть мандатів	% мандатів
Комуністична партія	91	22,5
Народний Рух України	21	5,2
Селянська партія України	19	4,7
Соціалістична партія України	14	3,4
Українська республіканська партія	12	3
Конгрес українських націоналістів	5	1,2
Партія праці	5	1,2
ПДВУ	4	1
Демократична партія України	2	0,5
Соціал-демократична партія України	2	0,5
Громадянський конгрес України	2	0,5
УКРП	2	0,5
Християнсько-демократична партія України	1	0,2
Партійні депутати загалом	180	44,4
Безпартійні депутати	225	55,6

Відповідно до норми Регламенту Верховної Ради, який діяв на той час, партії мали право створювати свої парламентські фракції при наявності не менше як 25 депутатів. Таким чином, норма закону дозволяла створити фракцію тільки КПУ. Однак, внаслідок того, що до НРУ приєдналося ряд його симпатиків з числа безпартійних, а до СПУ делегувалося декілька депутатів-комуністів, у ВР вдалося створити фракції ще двох партій. Переважна більшість інших депутатів увійшла до 6-ти депутатських груп, які, діючи на позапартійній основі, не мали а ні чітких принципів, а ні партійної дисципліни. Тому одним з основних недоліків роботи ВР України 2-го скликання було те, що протягом усього терміну роботи тривав процес її політичної переструктуризації: було створено фракцію СелПУ; утворила свою фракцію Ліберальна партія України, яка не отримала за результатами виборів жодного мандату; вихід депутатів з фракцій СПУ та СелПУ змусив їх створити одну об'єднану фракцію. За відсутності фіксованої парламентської більшості, рішення приймалися ситуативною більшістю, що стало гальмом на шляху просування економічних та політичних реформ. Структура ВР України II скликання на початку та в кінці своєї каденції подана в Таблиці 3.1.3.

Таблиця 3.1.3.

**Структура Верховної Ради України II скликання
на початку та в кінці її конституційних повноважень**

Фракції та депутатські групи	Травень 1994	Жовтень 1997
Фракція Комуністичної партії	89	76
Фракція Народного руху України	29	25
Група «Аграрії»	47	25
Фракція Соціалістичної партії	28	–
Група «Центр»	33	–
Група «Реформи»	36	31
Група «Державність»	30	–
Група «Єдність»	31	33
Фракція СПУ–СелПУ	–	35
Група «Конституційний центр»	–	53
Група «Соціально-ринковий вибір»	–	24
Міжрегіональна депутатська група	30	34
Група «Незалежні»	–	23
Група «Відродження і розвиток АПК»	–	21
Позафракційні	21	34
Всього депутатів	336	414

Президентські вибори 1994 р. були достроковими. Їх достроковість обумовлена перш за все соціально-економічними (економічна криза, шахтарські страйки з вимогою провести дострокові парламентські та президентські вибори) та політичними чинниками (конфлікт між парламентом та президентом фактично паралізував владу). Певним поштовхом до вирішення кризової ситуації, яка склалася в Україні, стали події у Москві, де в 1993 р. конфлікт між Б. Єльциним та Російською Державною Думою російський президент наважився вирішити розстрілом будинку парламенту. В Україні було досягнуто компромісу, що означало дострокові вибори ВР України 27 березня 1994 р. та дострокові вибори Президента України 26 червня 1994 р.

До останнього моменту сподіваючись, що парламент скасує дострокові президентські вибори, Л. Кравчук реєструє свою кандидатуру в останній момент. Як чинний президент, котрий мав підтримку адмінресурсу, він вважався фаворитом виборчої кампанії. Його головним конкурентом став колишній прем'єр-міністр Л. Кучма. Він був підтриманий так званими «червоними директорами». Завдяки їм Л. Кучма

міг розраховувати на фінансову підтримку виборчої кампанії. У виборах також приймали участь соціаліст О. Мороз, економіст В. Лановий, спікер парламенту І. Плющ, міністр освіти П. Таланчук, а також В. Бабич. Усі вони, за винятком О.Мороза, приймали участь як незалежні кандидати, хоча П. Таланчука фактично підтримував Народний Рух України.

У першому турі виборів, який відбувся 26 червня 1994 р., очікувано перемагає Л. Кравчук з 37,7 % голосів. Другим фінішував Л. Кучма з результатом 31,1 %. Л. Кравчук був впевнений, що переможе й у другому турі [64]. Так йому говорили і представники його виборчого штабу. Але представники «червоного директорату», «партійна номенклатура Сходу» зробили ставку на технократа Л. Кучму, який і отримав перемогу у другому турі виборів.

У другому турі (10 липня 1994 р.) Л. Кучму підтримують ліві сили, які рішуче виступили проти Л. Кравчука, якого позиціонували як представника націоналістичного Заходу України. За Л. Кучму проголосувало 52, 14 % голосів виборців, а за Л. Кравчука 45, 06 %. Іншими словами, Л. Кравчука підтримав Захід та частина Центру України, а Л. Кучму – Схід та Південь держави. І це вирішило результати виборів. Л.Кучма отримав на Сході у 2,8 рази більше голосів, ніж Л. Кравчук (73% проти 26%), в той час як у Західному регіоні, навпаки, Л. Кравчук отримав у 2,9 рази більше голосів, ніж Л. Кучма (майже 71% проти 24%). Ось, наприклад, деякі показові результати регіонального голосування у другому турі (Див.: Таблицю 3.1.4.) [64].

Л. Кучма виграв вибори не завдяки кращій господарській програмі, а завдяки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні питання. Зокрема, він обіцяв надати російській мові статус державної, а також говорив про потребу укріплення зв'язків з Росією.

Таблиця 3.1.4.

**Регіональне голосування у II турі президентських виборів
10 липня 1994 р.**

	Л. Кравчук (%)	Л. Кучма (%)
АР Крим	8,9	89,7
м. Севастополь	6,5	92
Донецька обл.	18,5	79
Луганська обл.	10,1	88
Волинська обл.	83,9	14
Івано-Франківська обл.	94,5	3,9
Львівська обл.	93,8	3,9
Тернопільська обл.	94,8	3,8
Київська обл.	58,3	38,4
Полтавська обл.	37,4	59,2
Вінницька обл.	54,3	42,3

Отже, установчі вибори в Україні успішно виконали покладені на них функції в у мовах демократичного пактового переходу. По-перше, вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи. По-друге, виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. По-третє, стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. на Закарпатті були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь осередків політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 р. управлінням юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж брали участь близько 15. Оскільки на той час виборці краю добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то вигідніше за все було балотуватись безпартійними.

Станом на 1994 р. в Закарпатській області було утворено 10 виборчих округів (№ 167–176). За даними прес-служби Закарпатської обласної ради із 186 претендентів на кандидата в депутати відповідне посвідчення отримали 154 чоловіки. З них 119 були висунуті групами виборців, 29 – трудовими колективами, 6 – політичними партіями [91]. В основному це були представники владних структур, лікарі, викладачі, юристи. 27 березня 1994 р. народним депутатом України від Закарпаття було вибрано лише Ореста Климпуша від Рахівського виборчого округу № 172, який не мав гідної конкуренції. У всіх інших округах знадобилося повторне голосування між двома кращими претендентами. В інших округах ніхто з кандидатів не зміг набрати 50 відсотків + 1 голос виборців. У голосуванні взяли участь 71,9 відсотка виборців. Після другого туру (10 квітня 1994 р.) обраними були депутати в шістьох виборчих округах; на повторних виборах (7 серпня 1994 р.) обрали депутатів у Свалявському і Хустському виборчому окрузі, а в Ужгороді (167 виборчий округ) депутат так і не був обраний [295, с. 173].

Таким чином, 10 квітня 1994 р. народними депутатами України стали від Мукачівського виборчого округу № 168 В. Улинець, від Берегівського виборчого округу № 169 М. Товт, від Виноградівського виборчого округу № 170 С. Чейпеш, від Іршавського виборчого округу № 171 С. Устич, від Тячівського виборчого округу № 174 І. Коршинський, від Ужгородського виборчого округу № 175 М. Данча [330, с. 43–48].

Тільки внаслідок повторного голосування 7 серпня 1994 р. від Свалявського виборчого округу № 173 народним депутатом України став Михайло Рябець, а від Хустського виборчого округу № 176 Микола Грабар. Найдовше вибирали народного депутата виборці від Ужгородського виборчого округу № 167. Ця епопея завершилася аж 17

грудня 1995 р., коли депутатом за результатами повторного голосування став С. Слободанюк.

В основному перебіг виборчої кампанії в регіоні мало чим відрізнявся від виборів по Україні в цілому. Але, аналізуючи результати виборів 1994 р. в Закарпатській області, можна зробити ряд важливих висновків:

1. Сім із дев'яти обраних від області депутатів були представниками владних структур різного рівня (В.Улинець – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації, М.Товт – Представник Президента у Берегівському районі, С.Устич – перший заступник голови Закарпатської облдержадміністрації, О. Климпуш – міністр транспорту України, М.Рябець – завідуючий юридичним відділом Закарпатської обласної ради, М.Данча – Представник Президента України в Ужгородському районі, М.Грабар – голова комісії Київміськради з правопорядку та боротьби з організованою злочинністю. Таким чином, можна констатувати той факт, що в Закарпатті вже на виборах 1994 р. на результат голосування досить суттєвий вплив мали владні структури краю (так званий адмінресурс).

2. Нерозвиненість партійної структури краю. На початку 1994 р. в області відділом юстиції було зареєстровано близько семи осередків політичних партій. Серед кандидатів лише 35 були членами партій. Обраним до парламенту став представник ХДПУ – С.Чейпеш.

3. Складність перебігу виборчої кампанії в м. Ужгород, де депутат до Верховної Ради був обраний лише в грудні 1995 р.

4. Результати виборів показали, що партії національно-демократичного спрямування мали незначний вплив у Закарпатській області. Партії ж іншого спрямування мали ще менший вплив. На виборах губернатора області представника націонал-демократичних сил В. Беда переміг С. Устич (колишній член КПРС). На виборах мера столиці Закарпаття м. Ужгород обласна еліта виступила проти національно-демократичного блоку, підтримавши підприємця С. Ратушняка, який і отримав перемогу.

26 червня 1994 р. відбулися вибори і голови Закарпатської обласної ради народних депутатів. У конкуренції між С. Устичем і В. Бедьом переміг перший. За С. Устича проголосували 33,2 % закарпатців, а за В. Бедю – 19,7 % [330, с. 51]. У подальшому, керівні державні посади в області займали представники найпотужніших політичних сил, а їхня влада використовувалася для формування адмінресурсного підґрунтя майбутніх електоральних перемог.

Отже, програвши вибори 1994 р. на всіх рівнях, націонал-демократичні партії зробили спробу координації своїх дій, виступивши ініціатором утворення «круглого столу політичних і державних структур».

Перша зустріч губернатора області С. Устича з представниками політичних партій і громадських організацій області відбулася 25 березня 1995 р. У зустрічі взяли участь представники Українсько Народної Ради Закарпаття, ХДПУ, ДемПУ, УРП, НРУ, КПУ, СелПУ, СПУ [295, с.175]. Подальші розколи в партіях націонал-демократичного спрямування так і не дали можливості створити на даному етапі партійного будівництва в Закарпатській області потужний, впливовий блок.

Та, незважаючи на це, політичні сили отримали добрий урок виборчого протистояння й партійного протиборства. Щоправда, засвоєний він був кожним суб'єктом виборчого процесу по-своєму, що й показали наступні кампанії.

3.2. Результати парламентських виборів 1998 року в Україні

Новий закон про вибори, прийнятий у вересні 1997 р., встановлював змішану виборчу систему. Відповідно до закону, політичні партії ставали повноправними суб'єктами виборчого процесу, оскільки 225 депутатів мали обиратися в одномандатних виборчих округах, а інші 225 – за списками кандидатів у депутати від політичних партій або виборчих блоків партій. Партійні списки були закритими загальнонаціональними. Виборчий поріг становив 4 % [163].

ЦВК зареєструвало суб'єктами виборчого процесу 21 партію і 9 виборчих блоків (19 партій). Отже, у виборах до ВР України 1998 р. прийняло участь сорок політичних партій з 52 легалізованих на той час. Склад виборчих блоків політичних партій подано в Таблиці 3.2.1 [295, с. 212–213].

Таблиця 3.2.1.

Виборчі блоки політичних партій, які приймали участь у парламентських виборах 1998 року

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку	Кількість отриманих мандатів
1.	Виборчий Блок «За правду, за народ, за Україну!»	Соціалістична Партія України, Селянська Партія України	34 (29 – за партійним списком)
2.	Виборчий Блок «Національний фронт»	Конгрес Українських Націоналістів, Українська Консервативна Республіканська Партія, Українська Республіканська Партія	5 (в одномандатних округах)
3.	Виборчий Блок «Вперед, Україно!»	Українська Християнсько-Демократична Партія, Партія Християнсько-Демократичний Союз	2 (в одномандатних округах)

4.	Виборчий Блок «Менше слів»	Соціал-Національна Партія, Всеукраїнське Політичне Об'єднання «Державна самостійність України»	1 (в одномандатних округах)
5.	«Блок демократичних партій - НЕП» (народовладдя, економіка, порядок)	Демократична Партія України, Партія Економічного Відродження	1 (в одномандатних округах)
6.	Виборчий Блок «Соціально-Ліберальне Об'єднання» (СЛОН)	Партія “Міжрегіональний блок реформ”, Конституційно-Демократична Партія	1 (в одномандатних округах)
7.	Виборчий Блок «Трудова Україна»	Українська Партія Справедливості, Громадянський Конгрес України	1 (в одномандатних округах)
8.	Виборчий Блок «Партія Праці та Ліберальна Партія - разом!»	Партія Праці, Ліберальна Партія	–
9.	Виборчий Блок «Європейський вибір України»	Ліберально-Демократична Партія України, Українська Селянсько-Демократична Партія України	–

Загальні характерні ознаки виборчої кампанії в багатомандатному окрузі були такими: участь великої кількості партій, що привело до значного розсіювання голосів виборців; прогнозована перемога «лівих» партій; схожість партійних програм і лозунгів ускладнювала вибір виборців; участь у виборах партії влади (нею стала НДП); активне використання політичними партіями ЗМІ для проведення агітації; ряд партій були утворені наспівидкуруч перед виборами, а отже, мали суто регіональний вплив; невисокий рейтинг правих партій; «шоузація» виборчої кампанії (залучення в перші п'ятірки відомих акторів, артистів) [426, с. 12].

За результатами голосування, 29 березня 1998 р. чотиривідсотковий виборчий бар'єр подолали сім партій і виборчий блок СПУ/СелПУ, які й розділили 225 депутатських мандатів: КПУ – 84 (24,65%), НРУ – 32 (9,4%), СПУ/СелПУ – 29 (8,5%), ПЗУ – 19 (5,4%), НДП – 17 (5,01%), «Громада» – 16 (4,6%), ПСПУ – 14 (4,04%), СДПУ(о) – 14 (4,01%) (Див.: Таблицю 3.2.2) [312].

В одномандатних округах, за результатами виборів, партійність депутатів була наступною (223 депутати обрано): безпартійних – 114 депутатів, КПУ 38 (17, 04 %), НРУ – 14 (6, 28 %), НДП – 12 (5, 38 %), АПУ – 8 (3, 59 %), ВО «Громада» – 7 (3, 14 %), по 3 депутатські мандати відповідно по 1, 35 % отримали (4 партії): СДПУ (о), СПУ, КУН, ПРП, по два мандати (5 партій) – ХДПУ, ПРВУ, Сел. ПУ, УРП, ПСПУ, по 1 мандату (8 партій) – ПП «Сюз», ПП «Міжрегіональний блок реформ»,

ЛПУ, УПС, Дем. ПУ, СНПУ, УХДПУ, ПП «Християнсько-Народний Союз» [312].

Таблиця 3.2.2.

Результати виборів до ВР України 29 березня 1998 року

Назва партії / результат	Загальнодерж виборчий округ мандати/ відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц виборч. системи
КПУ	84 (24, 65 %)	38	112	168
НРУ	32 (9, 4 %)	14	46	64
ВБ «За правду, за народ, за Україну» (СПУ, Сел. ПУ)	29 (8, 55 %)	5 (СПУ – 3, Сел. ПУ – 2)	34	58
ПЗУ	19 (5, 43 %)	–	19	38
НДП	17 (5, 01 %)	12	29	34
ВО «Громада»	16 (4, 67 %)	7	23	32
ПСПУ	14 (4, 04 %)	2	16	28
СДПУ (о)	14 (4, 01 %)	3	17	28
Аграрна партія України	3, 68 %	8	8	
Партія «Реформи і порядок»	3, 13 %	3	3	
КУН	–	3	3	
Інші партії	–	14	14	
Безпартійні	–	114	114	
Всього	225	223	448 (станом на 1.11.98)	

Таким чином, за результатами виборів, у парламенті були представлені 23 політичні партії (Див. Табл. 3.2.2). Крім партій, які подолали виборчий поріг, високі результати також показали: АПУ – 3, 68 %, ПРП – 3, 18 %, ВБ «Трудова Україна» – 3,06 %, ВБ «Національний фронт» – 2, 71 %, ВБ «Партія праці та Ліберальна партія РАЗОМ» – 1, 89 %, ВБ «Вперед, Україно» – 1, 73 %, ХДП – 1, 29% [318, с. 512–513].

Голосування за партії в різних регіонах у 1998 р. підтвердили політологічні висновки про невирішеність у країні проблеми загальнонаціональних партій. Хоч і парадоксально, але навіть найбільш ідеологічні «старі» і електорально визначені партії (КПУ і НРУ) не змогли подолати 4 % бар'єр у всіх областях України. Так КПУ не змогла його здолати у двох областях – Івано-Франківській (2,9%) і Тернопільській

(3%). Народний Рух дістав менше 4% голосів виборців у шести областях (Дніпропетровській, Донецькій, Запорізькій, Луганській, Сумській, Харківській), а переміг у п'яти областях Західного регіону України – Волинській (17,25%), Івано-Франківській (27,99%), Львівській (32,11%), Рівненській (29,29%), Тернопільській (28,28%).

Маючи третє місце на виборах, ВБ СПУ та Сел.ПУ «За правду, за народ, за Україну» переміг у Черкаській та Хмельницькій областях. Другим ВБ був у 7 областях, а 4% бар'єр подолав у 19 областях. ПЗУ набрала більше ніж 4% голосів виборців практично у всіх регіонах України, за винятком Львівської та Чернівецької областей. НДП пододала 4% бар'єр у 19 регіонах. ВО «Громада» змогла набрати 4% голосів виборців на свою підтримку лише в трьох областях України – Дніпропетровській (35,34%), Кіровоградській (6,27%) та Херсонській (4,95%). ПСПУ набрала більше 4% голосів в 11 регіонах України, а найбільше в Сумській області (20,28%). Останньою з політичних партій, що пройшла до парламенту, за результатами виборів, стала СДПУ(о). Об'єднані соціал-демократи подолали 4% бар'єр голосів виборців у 5 областях України. Найбільше число виборців проголосувало за партію в Закарпатті (31,17%). Саме завдяки голосуванню в Закарпатті партія змогла взяти участь у розподілі депутатських мандатів [512, с.515–557].

Результати виборів 1998 р. показали відсутність співвідношення між партійною і мажоритарною частинами депутатського корпусу, а також відсутність відповідного зв'язку між рейтингом партій у регіоні та політичною орієнтацією депутатів-мажоритарників.

На відміну від Верховної Ради II скликання, де переважали депутатські групи, у новообраному парламенті (1998 р.) була надана перевага партійно-фракційній формі об'єднання депутатів. У результаті в його складі на першій сесії були сформовані 9 фракцій, кожна з яких носила назву відповідної партії чи блоку партій, і одна група під назвою «Незалежні».

Однак, пізніше партійна структура Парламенту зазнала суттєвих змін. Впродовж діяльності ВР спостерігались постійні масштабні зміни у переліку та розмірах депутатських фракцій та груп. Три фракції припинили своє існування (ВО «Громада», ПСПУ, СелПУ), натомість були утворені 7 нових фракцій партіями, що не досягли успіху на виборах або ж виникли вже після них (ПП «Трудова Україна», ПП «Яблуко», ПРП, ВО «Батьківщина», «Солідарність», «Демократичний Союз», «Регіони України», УП «Єдність»), 34 депутати не ввійшли до жодної з фракцій. Зміна партійності народних депутатів відбувалася під впливом президентської адміністрації, бізнесових структур тощо.

Відіграли свою роль у впливовості партій в парламенті президентські вибори 1999 р. З 15 кандидатів, які взяли участь у виборах, 13 були

представниками політичних партій. Переможець виборів, діючий Президент України Л. Кучма, був підтриманий блоком з 12 партій центристського спрямування «Наш вибір – Леонід Кучма». Лідери політичних партій, які брали участь у президентських виборах, отримали в першому турі 49,63% голосів виборців [312].

До другого туру виборів вийшли Л. Кучма і лідер КПУ – П. Симоненко. Активне використання гасла про «ліву загрозу» забезпечило перемогу Л. Кучми. Напередодні схожий сценарій був реалізований в Росії, де перемогу над лідером російських комуністів Г. Зюгановим отримав Б. Єльцин

Після перемоги Л. Кучми суттєво підвищився рейтинг партії СДПУ(о) та ПП «Демократичний Союз», які активно підтримували його на виборах.

Після президентських виборів, у січні 2000 р., за активної участі новоутворених депутатських об'єднань, у ВР України була сформована парламентська більшість із 237 депутатів, членів 11 фракцій та груп: СДПУ(о), ПП «Трудової України», ПЗУ, ВО «Батьківщини», «Відродження регіонів», ВО «Громади», НДП, НРУ, УНР, «Реформи-Конгрес», Незалежних. Існувала ця більшість всього три місяці, з січня по квітень, але це було вперше за 10 років існування українського парламентаризму. Загалом, утворенню більшості у ВР заважало ряд причин, серед яких головними були:

1) механізм обрання і структурування парламенту безпосередньо не орієнтований на створення більшості;

2) існують лише фрагменти взаємодії між урядом і парламентом, а цілий ряд питань цієї взаємодії неврегульовані. Наприклад, депутати і фракції, які голосували за програму уряду, не несуть відповідальності (юридично оформленої) за її реалізацію. Відповідним є і їх відношення до законодавчого забезпечення виконання цієї програми. Не існує правових і політичних передумов участі партій у формуванні Уряду й інших органів виконавчої влади й місцевого самоврядування.

Таким чином, найбільший вплив на прийняття рішень у Верховній Раді мали КПУ, ПП «Трудова Україна», СДПУ(о), ПП «Демократичний Союз», Партія регіонів, СПУ, ВО «Батьківщина». Найменший вплив – партії, які втратили свої фракції.

Особливості організації державної влади в Україні зумовлюють низький вплив політичних партій на формування та реалізацію державної політики. За відсутності конституційного механізму, цей вплив реалізується, як правило, за принципом індивідуальних та колективних домовленостей між партіями, парламентськими фракціями та Президентом України, який здійснює кадрові призначення. У складі Кабінету Міністрів, який очолював голова Партії промисловців і підприємців України А. Кінах, з 21 члена Уряду членами партій були 9

урядовців. У Кабінеті Міністрів представлені 6 партій: ПППУ, СДПУ(о) та АПУ мають по два представники, Партія регіонів, ПЗУ та НДП по одному. Найбільш суттєвий вплив на рішення Кабінету Міністрів України мають ті партії, які тісно співпрацюють з владою (НДП, Партія регіонів) або представляють інтереси ФПГ (ПП «Трудова Україна», СДПУ(о), ПП «Демократичний Союз»).

Участь політичних партій у діяльності органів місцевого самоврядування обмежена недосконалою законодавчою базою, насамперед закону про вибори органів місцевої влади. З майже 300 тис. депутатів місцевих рад лише 17537 (7,6%) є партійними. Найбільше представництво має КПУ (6675 депутатів, або 2,9%), АПУ (3403 депутати, або 1,8%), НРУ (1969 депутатів, або 0,86%), ВО «Громада» (1402 депутати, або 0,61%), НДП (1366 депутатів, або 0,6%) [172].

Таким чином, суттєвий вплив на електоральний вибір 1998 р. мав суспільно-політичний поділ «бідні» (до яких можна віднести більшість населення України) і «багаті» (представники великого бізнесу). Цим і пояснюється перемога лівих сил на виборах. Після виборів, у результаті загострення відносин між Парламентом і Президентом, набуває актуальності ще один суспільний поділ – між прихильниками і противниками Президента. Слід відзначити, що в 1998 р. не було помітним соціокультурне розмежування на Захід і Схід. За результатами виборів партійна система набула вигляду трьохполюсної: ліві – центр – праві [185, с. 8].

Якщо оцінити виборчу систему України (у тій частині, де переможця визначають за правилами пропорційності, використовуючи індекс пропорційності Р. Гюнтера то на виборах 1998 р. цей показник становив 82,9. Високий рівень індексу означає, що всі партії, які брали участь у виборчому процесі, отримують мандати пропорційно до поданих за них голосів виборців.

Індекс ефективної кількості партій на виборчому рівні дорівнював 10,39, а на парламентському – 5,04.

За результатами парламентських виборів 1998 р. українська партійна система, за класифікацією П. Майера, була системою малих партій. Аналогічний висновок можна зробити підраховавши індекс фракціоналізації парламенту Д. Рає. Після парламентських виборів він дорівнював 0,8. Така величина індексу засвідчує про великий ступінь фрагментації партійних систем.

3.3. Парламентські вибори 1998 року в Закарпатті: партійна і мажоритарна складові

Головні події в партійному житті регіону напередодні парламентських та місцевих виборів 1998 р. були пов'язані з

інституціоналізацією центристських партій у партійній структурі краю. Засвоєнню центристськими партіями електорального простору сприяла зміна балансу впливів у регіоні. В умовах біполярності суспільства та політичної невизначеності більшості населення, тяжіння до третьої, центристської врівноважуючої сили виглядало природним процесом.

Перші осередки впливових центристських партій були зареєстровані в Закарпатті у 1996 р. Установча конференція Закарпатської обласної організації Народно-Демократичної Партії (ЗОО НДП) відбулася 14 червня 1996 р. Головою обласної організації було обрано тодішнього заступника голови Закарпатської обласної державної адміністрації В. Приходька. Найчисельніші організації були розташовані в місті Ужгород, Ужгородському, Тячівському районах. Станом на 1 січня 1998 р. партійні осередки вже були створені у всіх районах області [463, с.32].

Другою впливовою центристською силою в регіоні стала партія СДПУ(о), обласний осередок якої був зареєстрований 2 серпня 1996 р. Станом на 1 січня 1998 р. її партійні осередки були створені у всіх регіонах області. Найчисельніші організації розташовувалися в місті Ужгород, Іршавському, Тячівському районах. Тріумфальний успіх СДПУ(о) в регіоні почався після того, як В. Медведчук виграв вибори до Верховної Ради України в 1995 р. Супроводжував його губернатор області С. Устич, який склав свій депутатський мандат після того як був обраний головою обласної ради. В. Медведчук вклав у Іршавський виборчий округ значну суму коштів, заклавши цим фундамент для майбутніх виборів.

Третя впливова центристська партія, яка була зареєстрована в Закарпатті у 1997 р. – Аграрна Партія України (АПУ). Установча конференція ЗОО АПУ відбулася 7 лютого 1997 р. в місті Ужгород. Станом на 1 січня 1998 р. партійні осередки було створено у всіх районах області. Найчисельніші партійні осередки розташовувалися в Мукачівському та Хустському районах [463, с.16]. Очолив обласний осередок партії начальник управління сільського господарства Закарпатської ОДА Д.Кельман.

Обласні осередки АПУ, НДП, СДПУ(о) очолили представники владних структур. Це було свідченням того, що всі ці партії – владні проекти, які на майбутніх парламентських виборах матимуть у своєму розпорядженні суттєвий важіль впливу на електорат – адмінресурс. У листопаді 1997 р. обласні осередки АПУ, НДП, СДПУ(о) підписали Комюніке про політичне співробітництво і співпрацю в ході підготовки та проведення виборів до Верховної Ради України та місцевого самоврядування. Розташування партійно-політичних сил області напередодні виборів можна зобразити наступним чином. До партій *лівого* спрямування відносили: ЗОО КПУ, ЗОО СПУ, ЗОО СелПУ. Всі три партії співпрацювали між собою. ЗОО СПУ та ЗОО СелПУ входили до

передвиборного блоку «За правду, за народ, за Україну».

До партій *лівоцентристського* спрямування відносили: ЗОО УПС, ЗОО СДПУ, ЗОО СДПУ(о). ЗОО СДПУ (о) входило до громадського об'єднання «Нове Закарпаття», з яким тісно співпрацювали ЗОО УПС та ЗОО ВО «Громада». ЗОО СДПУ(о) за своєю політичною позицією більше тяжіла до центру.

До партій *центристського* спрямування відносили: ЗОО АПУ, ЗОО НДПУ, ЗРО ЛПУ, ЗОО ПНЕРУ, ЗОО Партії «Реформи і Порядок» (ПРП), ЗОО ДемПУ, ЗОО УПШП. ЗОО НДП входила до Всеукраїнського народно-демократичного об'єднання «Нова Україна». Обласні організації АПУ, ЛПУ та СДПУ(о) підписали угоду з НДП про співпрацю на виборах.

До партій *правоцентристського* спрямування відносили: ЗКО НРУ, ЗОО ХДПУ, Хустську організацію УХДПУ. ЗКО НРУ входила в Українську Народну Раду Закарпаття, на базі якої було створено виборчий блок «Рух за народ, за Україну». ЗОО ХДПУ ініціювала в області створення Українського державницького об'єднання демократичних організацій Закарпаття (УДОДОЗ), куди увійшли ЗОО УРП та ЗОО КУН.

До партій *правого* спрямування відносили: ЗОО КУН, ЗОО УКРП, ЗОО УНА. Обласні організації КУН, УКРП та УРП увійшли до передвиборчого блоку «Національний фронт Закарпаття». До них приєдналась і ЗОО ХДПУ.

Напередодні виборів 1998 р. партійна структура краю мала такий вигляд (Див.: Додаток 1; Таблиця 1.4).

Згідно з даними Закарпатського обласного управління статистики, наведеними в аналітичному виданні «Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 р.», в регіоні на цей час діяв 151 осередок політичних партій при загальній чисельності членів різних партій 35 тисяч 686 чоловік, що становило 3,2 відсотка виборців [281].

Електоральний потенціал партій складається з цілого ряду чинників, таких як інформаційний ресурс, організаційна структура, фінансові можливості, адмінресурс, підтримка населення і т.д.

Закарпатську область у той час охоплювала досить розгалужена мережа засобів масової інформації. На першому місці за тиражем газета Закарпатської облдержадміністрації і обласної ради «Новини Закарпаття» (тираж 228 426 прим.). Друге і третє місця посідали «Р.І.О.» (108 тис. прим.) та «Срібна Земля-фест» (52 000 прим.) [21, с.144]. Обласні осередки наступних політичних партій мали такі власні газети: КПУ («Комуніст Ужгородщини»), НРУ («Карпатський голос»), ПРП («Закарпаття. Реформи і порядок»), СДПУ(о) («Соціал-демократ», «Орбіта-логос»), ХДПУ («Срібна земля»). Центристські партії (перш за все НДП, СДПУ(о), АПУ, ЛПУ) мали підтримку владної преси: газет «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Закарпатська правда», «Молодь

Закарпаття – реформа» та ін. Таким чином, найбільшу інформаційну підтримку мали обласні осередки політичних партій: СДПУ(о), НДП, АПУ, ПРП, ХДПУ, НРУ.

Якщо вважати, що 0 – це відсутність, а 1 – найбільша величина того чи іншого чинника, який утворює електоральний потенціал партії, то індекс електорального потенціалу найбільш впливових обласних осередків політичних партій можна зобразити у вигляді таблиці (Див.: Таблицю 3.3.1) [295, с. 197].

Таблиця 3.3.1.

Електоральний потенціал обласних осередків політичних партій напередодні парламентських виборів 1998 року

Назва партії критерій	СДПУ(о)	НДП	ВО «Громада»	ПРП	КПУ	СелПУ	АПУ	ПСПУ	ХДПУ	ІЗУ	СПУ	НРУ
інформаційний ресурс	1	1	0,5	0,5	0,5	0,3	0,5	0	0,5	0	0,3	0,8
організаційна структура	1	1	1	0,3	0,8	0,4	0,8	0,1	1	0,1	0,5	0,8
фінансові можливості	1	1	1	0,5	0,2	0,2	0,5	0,2	0,5	0,7	0,2	0,5
адмінресурс	1	1	0	0,5	0	0	0,5	0	0,5	0	0	0,5
наявність впливових лідерів в області	1	1	0,2	0,5	0,3	0,3	0,5	0,1	0,5	0,1	0,3	0,5
підтримка населення	1	0,5	0,3	0,5	1	0,3	0,2	0,2	0,3	0,5	0,3	1
загальний індекс	6	5,5	3	2,8	2,8	1,5	3	0,6	3,3	1,4	1,6	3,6

Отже, найбільший електоральний потенціал напередодні виборів мали такі обласні осередки партій: СДПУ(о), НДП, НРУ, ПРП, КПУ, ВО «Громада».

В окружних виборчих комісіях мали представників не всі політичні партії, які брали участь у виборах, а лише деякі. Найбільше представників

мали: КПУ – 5, НРУ – 5, ПЗУ – 4, НДП – 5, ВО «Громада» – 5, СДПУ (о) – 5, АПУ – 5, ХДПУ – 4.

У списки кандидатів від політичних партій були включені 58 представників від Закарпатської області. Більшість кандидатів мали номери у виборчих списках, які були непрохідними. Тому за партійними списками від області народними депутатами України стали лише І. Мигович (52, КПУ) та І. Баранчик (21, Блок СелПУ та СПУ).

Результати голосування за партійними списками доречно подати у розрізі голосування за найбільш впливові осередки політичних партій по районах області (Див.: Додаток 1, Таблиця 1.3.).

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області у 1998 р. подолали шість партій: 1. СДПУ(о) – 31,7%; 2. НРУ – 7,19%; 3. КПУ – 6,64%; 4. НДП – 6,27%; 5. ПЗУ – 5,4%; 6. ПРП – 4,88% (Див.: Додаток 1, Таблиця 1.1). СДПУ (о) перемогла в 10 районах області та м. Мукачево, в Тячівському районі перемогла КПУ, Хустському – НРУ, Великоберезнянському – ВО «Громада», в м. Ужгород – НРУ. За центристські партії проголосувало 63,3 % виборців, за лівих – 13,34 %, за правих – 7,15 % (Див.: Додаток 1, Таблиця 1.3.).

Аналітичний огляд результатів голосування був зроблений завідуючою відділом по роботі з об'єднаннями громадян Закарпатської ОДА Н. Токарчик [464]. На основі її оцінок та результатів голосування можна зробити такі висновки про особливості парламентських виборів у Закарпатській області:

1. Найвищий рейтинг в регіоні мала СДПУ(о), яка набрала 31,17 % голосів виборців. Вибори 1998 р. в Закарпатті проходили під домінуючим впливом СДПУ(о).
2. Виборці області в основному голосували за центристські сили. До десятки впливових партій у всіх округах області входили до шести центристських партій (СДПУ(о), НДП, ВО «Громада» і т.д.). Питома вага голосів за центристські партії становила 63,39 %.
3. Слабкий вплив лівих партій у регіоні. Хоча за підсумками голосування в краї КПУ зайняла третє місце, але загальний відсоток голосів, поданих за неї, невисокий – 6,64 %. ПСПУ отримала 1,14 %, ВБ СелПУ та СПУ – 2,39 %.
4. Незважаючи на те, що більша частина населення Закарпаття (майже 61 %) проживала в сільській місцевості, партії, що мають селянську та аграрну спрямованість, виявились в області непопулярними.
5. Невисоким в області був і рейтинг партій правого спрямування, хоча свою діяльність в області вони почали найперші.
6. Вибори 1998 р. показали, що партії, які нашвидкуруч були створені напередодні виборів, не мали серйозної електоральної підтримки в області. Стало зрозумілим, що їхній успіх на наступних виборах

залежатиме від того, чи зможуть утворити партійну структуру в регіоні. Винятком є ПЗУ та ПРП. ПЗУ досягла значних успіхів завдяки тому, що в ході виборчої кампанії підкреслювала свою рівновіддаленість від усіх ідеологій. Вона привернула увагу тих виборців, які бажали брати участь у голосуванні, але не хотіли пов'язувати себе з жодною політичною силою. Завдяки такій позиції їм вдалося отримати 5,4 % голосів закарпатців. Партія «Реформи і Порядок», яка подавалась як партія молодих реформаторів, а її лідер був вихідцем із Закарпатської області і досить тривалий час займав високі урядові посади (В.Пинзеник), саме за рахунок цього зуміла набрати 4,88 % голосів виборців. Вказані вище дві партії на початок виборів практично не мали партійної структури в регіоні, але їхній успіх у 1998 р. показав можливості впливу на виборців на відстані за допомогою політичної реклами.

7. Рівень партійної ідентифікації в Закарпатській області становив 62,96 % (тобто саме така кількість виборців у ході голосування обрала ту чи іншу партію).
8. Кількість голосів, поданих за партії, які подолали чотиривідсотковий бар'єр, становила 374 тисячі 239 (61,55%), а за партії, які не подолали бар'єр, відповідно, – 165 тисяч 847. Тобто, можна сказати, що значна кількість голосів виборців була розпорошена. А це означає, що виборці не змогли так як слід розібратися з тим, яку ідеологію, які сили представляють ті чи інші суб'єкти виборчого процесу.
9. Значною була кількість виборців, які не підтримали жодну партію – 31 тисяча 802 (5,23%).
10. Найбільшу кількість голосів виборців у області набрали ті партії, які мали розгалужену партійну структуру. До таких партій належали: СДПУ(о), НРУ, КПУ, НДП, «Громада», ВБ СелПУ та СПУ.
11. Нерозгалуженість партійної структури, відсутність спостерігачів на виборчих дільницях, неможливість участі всіх партій у формуванні дільничних комісій – все це дало змогу адмінресурсу діяти без перепон. Адмінресурс області підтримував СДПУ(о) та НДП.
12. Відсутність власних (обласних) соціологічних лабораторій, які могли б кваліфіковано відстежувати перебіг виборчого процесу в області [295, с. 195–214].

Мажоритарний вибір закарпатців. 225 депутатів ВР України обирались у 1998 р. згідно з чинним законодавством про вибори в одномандатних виборчих округах Закарпатської області. Виборча боротьба в мажоритарних округах була гострішою і безкомпроміснішою, ніж в загальнонаціональному виборчому окрузі. Саме тому кандидати-мажоритарники стали одними з головних суб'єктів виборчого процесу. Парламентські вибори 1998 р. показали, що на кандидатів-

мажоритарників робила ставку діюча влада. Основні чинники, які впливали на електоральний вибір населення, були такими:

- фінансові можливості кандидата. Так, М. Томенко в статті про підсумки парламентських виборів, відзначав, що більшість депутатів-мажоритарників на зустрічі з Президентом Л. Кучмою заявили, що витратили на виборчу кампанію в 1998 р. близько 1 млн. доларів [466, с.108];
- адмінресурс. Як правило, в мажоритарних округах балотувалися високі посадові особи органів державної влади та місцевого самоврядування;
- особисті якості кандидата. Наприклад, харизма, успішний підприємець.

Належність до партії в даному випадку, як правило, не визначала електоральний вибір.

У 1998 р. в Закарпатській області в п'яти виборчих округах балотувалось до ВР України 60 кандидатів, тобто на один мандат претендувало 12 чоловік (один з найнижчих показників по Україні). З них 25 реалізували право на самовисунення (41,67%), а 35 були висунуті осередками політичних партій (58,33%) [319, с.131–157].

Слід відзначити, що тільки КПУ, ВБ СелПУ та СПУ, ПРП, СДПУ(о) змогли забезпечити представництво своїх кандидатів практично у всіх мажоритарних округах. Це свідчило про відсутність впливових лідерів в інших політичних партіях – суб'єктах виборчого процесу. Розподіл кандидатів за партійною належністю був наступним: КПУ (6), НРУ (2 в 2 округах), ВБ СелПУ і СПУ (4), ПЗУ (0), НДП (3), ВО «Громада» (2), ПСПУ (0), СДПУ(о) (4), АПУ (2), ПРП (4), УРП (1), УКРП (1), КУН (1), ХДПУ (1), ВБ НЕП (1), ПРВУ (2), ВБ «Менше слів» (1) [319, с.208–212].

Соціально-демографічні характеристики кандидатів можна описати так:

- народних депутатів ВР України другого скликання – 4 чол.;
- найбільша кількість були підприємцями – 28 чол., працівниками соціально-культурної сфери (9 чол.) та громадських об'єднань і ЗМІ (9 чол.). Інші верстви населення представлені досить слабо;
- найчисельнішою були вікові категорії 31 – 40 років (12 чол.), 41 – 50 років (25 чол.) та 51 – 60 років (12 чол.);
- серед 60 кандидатів 54 чоловіки і 6 жінок [89, с.208–211].

Перемогу в одномандатних округах отримали:

- 70 округ (м.Ужгород) – Н. Шуфрич (СДПУ(о)) – 16,8%;
- 71 округ (м.Мукачево) – Г. Суркіс (СДПУ(о)) – 63,42%;
- 72 округ (м.Берегово) – М. Ковач (безпартійний) – 29,27%;
- 73 округ (м.Іршава) – В. Медведчук (СДПУ(о)) – 90,17%;
- 74 округ (м.Хуст) – В. Жердицький (НДП) – 15,16% [3199, с.464 –

468].

Результати виборів у 71, 72, 73 округах були прогнозованими. У 73 виборчому окрузі балотувалися лише три кандидати, інші зняли свої кандидатури, розуміючи, що В. Медведчук не залишить їм ніяких шансів. Аналогічною була ситуація і в 71 виборчому окрузі, де балотувався Г. Суркіс. Прогнозованою була і перемога М. Ковача (округ 72), голови Товариства угорської культури Закарпаття. Хоча в нього був достойний конкурент – голова Берегівської РДА, екс-депутат ВР України М. Товт.

М. Ковач і М. Товт репрезентували різні громадські організації угорської національної меншини, які в свою чергу підтримувалися конкуруючими політичними партіями в Угорщині.

У 70 виборчому окрузі перемогу мав отримати мер міста С. Ратушняк, але в останній день він був знятий ЦВК, не маючи, таким чином, часу оскаржити це рішення. Перемога Н. Шуфрича (СДПУ(о)) була в окрузі невпевненою. Він отримав лише 16,8 % голосів виборців, які брали участь у голосуванні. А якщо брати від загальної кількості виборців округу, то 10 %.

У 74 виборчому окрузі влада підтримала київського банкіра В. Жердицького, який завдяки адмінресурсу і фінансам отримав невпевнену перемогу, набравши лише 15,16 % голосів виборців, які взяли участь у голосуванні.

Аналіз агітаційних листівок кандидатів дав змогу зробити висновок, що в більшості випадків вони зроблені не професійно, а їхній текст не мав впливу на електоральні уподобання виборців. У листівках звучали такі лозунги: «припинити закупку за кордоном продуктів харчування», «усунення від влади антинародного режиму», «ревізія роботи посадових осіб», «при владі «жирні коти» і пройдисвіти», «підвищення вдвічі пенсій, зарплат», «повернення всіх заощаджень» і т.д. Якщо ж ще врахувати дані біографічного характеру про кандидатів, то можна констатувати факт випадковості їхньої участі у виборчому процесі [295, с. 191–193].

Тому цілком закономірно, що перемогу в одномандатних округах отримали члени СДПУ(о), які були готові до боротьби і в п'яти виборчих округах набрали близько 51 % голосів виборців, котрі взяли участь у голосуванні в Закарпатській області. Це вкотре підтверджує високий загальний рейтинг цієї партії на Закарпатті в 1998 р. І зумовлений він був, перш за все, тим, що жителі області втомилися від мітингової демократії, від обіцянок, які ніхто не виконував.

Цілком природно і те, що вони повірили молодим енергійним політикам цієї партії, з якими вони пов'язували майбутнє покращення соціально-економічних умов життя в краї. Такою ситуація була після виборів 1998 р. Через певний час рейтинг СДПУ(о) набагато зменшився, чому були як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Вибори до місцевих органів влади. Слід відразу зазначити, що партійність не відігравала суттєвого значення для рейтингу кандидатів у виборах до місцевих органів влади. Саме тому ряд кандидатів взагалі відмежувалися від політичних партій і балотувався до органів місцевої влади як самовисуванці. Так, з 509 кандидатів до Закарпатської обласної ради зборами виборців були висунуті 203, політичними партіями і виборчими блоками – 128, громадськими об'єднаннями – 71, самовисунення – 1007 чоловік. Серед 2 374 кандидатів до районних рад були висунуті зборами виборців – 1 034, політичними партіями і виборчими блоками – 527, самовисунення – 813 чоловік. Серед 59 кандидатів на посади міських голів були висунуті зборами виборців 19, політичними партіями і виборчими блоками – 2, самовисунення – 38 чоловік. До органів місцевого самоврядування всіх рівнів було обрано 130 депутатів від 16 політичних партій, зокрема від СДПУ(о) – 51, НРУ – 22, АПУ – 13, НДП – 12, ХДПУ – 6, КУН – 5. Представники інших партій представляли незначну кількість місць (Див.: Додаток 1; Таблиця 1.2.).

Якщо врахувати, що всього виборчих округів із виборів до місцевих рад області було 6 966, то така кількість партійних депутатів засвідчувала про низький вплив політичних партій в області. Обласну раду поповнили 75 депутатів, із яких п'ять членів СДПУ(о), по одному депутату від НРУ, ПНЕРУ, ХДПУ та УПС. Крім цього, 17 депутатів було висунуто або підтримано СДПУ(о), 19 – НДП, 12 – громадським об'єднанням «Нове Закарпаття». Головою обласної ради обрали заступника голови ОДА Івана Іванчо. Згодом в обласній раді були утворені дві фракції: «За співпрацю», до якої увійшло 27 членів СДПУ(о) та опозиційна фракція «Нове Закарпаття» (8 чоловік) [183].

Таким чином, у 1998 р. в Закарпатті на місцевих та парламентських виборах перемогу отримала СДПУ (о), яка публічно заявила, що бере на себе повну відповідальність за соціально-економічний розвиток краю.

Але тотальність влади «об'єднаних» соціал-демократів привела до процесу департизації органів крайової влади (ініціатором виступив губернатор В. Балоба у квітні 2000 р.), а згодом і до формування потужної опозиції та негативної суспільної думки щодо монополії соціал-демократів, що яскраво проявилось на наступних виборах.

ДОДАТОК 1.

Таблиця 1.1.

Результати виборів у багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі (Закарпатська область)

Кількість округів у регіоні	5	
Загальна кількість виборців	882512	
Кількість виборців, які отримали бюлетені	611642	69,3 %
Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні	607852	68,87 %
Кількість бюлетенів визнаних недійсними	35964	5,91 %
Кількість виборців, які не підтримали жодну політичну силу	31802	5,23%

№ в бюлетені	Назва політичної партії, виборчого блоку	Кількість голосів	Відсоток голосів
27	СДПУ (о)	189500	31, 17
20	НРУ	43710	7, 19
11	КПУ	40378	6, 64
23	НДП	38148	6, 27
10	ПЗУ	32827	5, 4
28	Партія «Реформи і Порядок»	29676	4, 88
4	ВО «Громада»	17802	2, 92
18	ВБ «Національний фронт»	17770	2, 92
26	ВБ СПУ та СелПУ «За правду, за народ, за Україну»	14515	2, 38
22	ПНЕРУ	14434	2, 37
25	ХДПУ	13313	2, 19
9	АПУ	12258	2,01
1	ВБ «Партія Праці та Ліберальна Партія – Разом»	8031	1, 32
2	ПРВУ	7642	1, 25
30	ПСПУ	6909	1, 13
5	РХП	6744	1, 1
15	ВБ «Трудова Україна»	6471	1,06
14	ВБ «Блок Демократичних партій – НЕП»	5920	0, 97

21	ВПТ	5316	0, 87
19	ВБ «СЛОН – Соціально-ліберальне об'єднання»	4081	0, 67
13	ВБ «Вперед, Україно»	3642	0, 59
16	СДПУ	3528	0, 58
24	Всеукр. партія жіночих ініціатив	3457	0, 56
3	ВБ «Менше слів»	2592	0, 42
12	Партія «Союз»	2553	0, 42
29	Партія духовного, економічного і соціального прогресу	2245	0, 36
6	УНА	2018	0, 33
7	ПЗВ	1991	0, 32
17	ВБ «Європейський вибір України»	1345	0, 22
8	Партія мусульман України	1270	0, 2

*Джерело: Парламент України; вибори – 98; Інформаційно-аналітичне видання. В 2-х томах. Т.1 – С. 539–540.

Таблиця 1.2.

Інформація про висування та реєстрацію кандидатів у депутати місцевих рад, сільських, селищних, міських голів від 25 лютого 1998 року*

Кандидати. Спосіб висування	Збори виборців	Політичні партії	Громадські об'єднання	самовисування
Кандидати у депутати обл. ради (509)	203	128	71	107
Кандидати у депутати райрад (2374)	1034	527	–	813
Кандидати у депутати міськрад (1173)	691	277		20
Кандидати у депутати селищних рад (740)	555	12		173

Кандидати у депутати сільських рад (7130)	5325	186		1619
Кандидат на посаду мера м. Ужгород (9)	2	2		5
м. Мукачево (2)	1			1
Кандидати на посаду селищних голів (108)	39	2		67
Кандидати на посади міських голів (59)	19	2		38
Кандидати на посади сільських голів (998)	411	6		581

*ДАЗО, Ф. 195. Інформації про виконання постанов та розпоряджень КМ України. Поч. 04 січня – зак. 30 березня 1998 року на 124 аркушах. – Опис 23. Канцелярія. – т1. Інформація про висування та реєстрацію кандидатів у депутати місцевих рад, сільських, селищних, міських голів від 25.02.98. – Арк. 73 – 74.

Таблиця 1.3.

**Рейтинг політичних партій України
у розрізі районів Закарпатської області та міст Ужгород
і Мукачево за підсумками виборів-98***

м.Ужгород

Ужгородський район

1. НРУ – 7464 (12,6%)
2. СДПУ(о) – 7112 (12,02%)
3. КПУ – 5732 (9,68%)
4. ПЗУ – 5084 (8,58%)
5. ПРП – 4438 (7,5%)
6. ВО «Громада» – 4433 (7,49%)
7. НДП – 3301 (5,58%)
8. Блок СПУ-СелПУ – 3301 (5,58%)
9. Блок «Нац. фронт» – 1738 (2,9%)
10. ПРВУ – 1440 (2,43%)

1. СДПУ(о) – 6364 (16,68%)
2. НРУ – 3252 (8,52%)
3. КПУ – 2464 (6,46%)
4. НДП – 2411 (6,32%)
5. ПЗУ – 2189 (5,74%)
6. ПРП – 1978 (5,18%)
7. ВО «Громада» – 1453 (3,8%)
8. АПУ – 1377 (3,61%)
9. Блок СПУ-СелПУ – 1354 (3,55%)
10. ПРВУ – 1215 (3,18%)

м.Мукачево

1. СДПУ(о) – 12385 (32,47%)
2. ПЗУ – 4760 (12,48%)
3. КПУ – 4332 (11,36%)
4. ПРП – 1928 (5,05%)
5. НРУ – 1691 (4,43%)
6. НДП – 1554 (4,07%)
7. ВО «Громада» – 1111 (2,91%)
8. Блок «Нац. фронт» – 1031 (2,70%)
9. ПСПУ – 617 (1,6%)
10. Блок СПУ-СелПУ – 595 (1,56%)

Мукачівський район

1. СДПУ(о) – 27675 (16,68%)
2. НРУ – 3252 (8,52%)
3. КПУ – 2464 (6,46%)
4. НДП – 2411 (6,32%)
5. ПЗУ – 2189 (5,74%)
6. ПРП – 1978 (5,18%)
7. ВО «Громада» – 1453 (3,8%)
8. АПУ – 1377 (3,61%)
9. Блок СПУ-СелПУ – 1354 (3,55%)
10. ПРВУ – 1215 (3,18%)

Берегівський район

1. СДПУ(о) – 7651 (19,3%)
2. НДП – 5242 (13,25%)
3. КПУ – 4332 (11,36%)
4. ПЗУ – 1837 (4,64%)
5. ПРП – 1506 (3,8%)
6. АПУ – 1320 (3,3%)
7. НРУ – 1185 (2,9%)
8. Блок СПУ-СелПУ – 775 (1,96%)
9. Блок ЛПУ-ППУ – 711 (1,79%)
10. РХП – 628 (1,59%)

Великобerezнянський район

1. ВО «Громада» – 3280 (19,69%)
2. СДПУ(о) – 2505 (15,0%)
3. НРУ – 1369 (8,22%)
4. НДП – 1070 (6,42%)
5. КПУ – 882 (5,29%)
6. Блок СПУ-СелПУ – 752 (4,5%)
7. ПЗУ – 622 (3,73%)
8. ХДПУ – 578 (3,47%)
9. ПРП – 541 (3,25%)
10. Блок «Нац. фронт» – 473 (2,84%)

Виноградівський район

1. СДПУ(о) – 26499 (48,17%)
2. НРУ – 2887 (5,25%)
3. КПУ – 2791 (5,07%)
4. ПЗУ – 2224 (4,04%)
5. ПРП – 1661 (3,02%)
6. НДП – 1456 (2,65%)
7. Блок «Нац. фронт» – 1169 (2,12%)
8. АПУ – 1081 (1,96%)
9. ВО «Громада» – 856 (1,55%)
10. ХДПУ – 784 (1,42%)

Воловецький район

1. СДПУ(о) – 9242 (57,5%)
2. НРУ – 855 (5,32%)
3. АПУ – 675 (4,2%)
4. НДП – 671 (4,17%)
5. Блок «Нац. фронт» – 478 (2,97%)
6. КПУ – 450 (2,8%)
7. ХДПУ – 387 (2,41%)
8. ВО «Громада» – 293 (1,8%)
9. ПЗУ – 264 (1,64%)
10. ПРП – 222 (1,38%)

Іршавський район

1. СДПУ(о) – 34593 (68,8%)
2. НРУ – 1829 (3,64%)
3. КПУ – 1294 (2,57%)
4. Блок «Нац. фронт» – 1200 (2,38%)
5. Блок СПУ-СелПУ – 1190 (2,37%)
6. ПРП – 1137 (2,26%)
7. НДП – 705 (1,4%)
8. ПЗУ – 650 (1,29%)
9. ХДПУ – 610 (1,21%)
10. АПУ – 463 (0,92%)

Міжгірський район

1. СДПУ(о) – 15921 (59,78%)
2. Блок «Нац. фронт» – 1174 (4,4%)
3. КПУ – 1059 (3,98%)
4. НДП – 946 (3,55%)
5. НРУ – 883 (3,31%)
6. ХДПУ – 683 (2,56%)
7. ПЗУ – 368 (1,38%)
8. АПУ – 356 (1,34%)
9. ПРП – 325 (1,22%)
10. Блок СПУ-СелПУ – 279 (1,05%)

Перечинський район

1. СДПУ(о) – 2958 (16,14%)
2. НРУ – 2025 (11,05%)
3. ПЗУ – 1161 (6,33%)
4. НДП – 1000 (5,46%)
5. ПРП – 993 (5,42%)
6. ВО «Громада» – 858 (4,68%)
7. Блок СПУ-СелПУ – 783 (4,27%)
8. КПУ – 775 (4,23%)
9. АПУ – 504 (2,75%)
10. ХДПУ – 490 (2,67%)

Рахівський район

1. СДПУ(о) – 6537 (16,85%)
2. НРУ – 5368 (13,84%)
3. НДП – 2980 (7,68%)
4. Блок «Нац. фронт» – 2449 (6,31%)
5. ПРП – 2406 (6,2%)
6. КПУ – 1997 (5,15%)
7. ПЗУ – 1767 (4,55%)
8. ХДПУ – 1305 (3,36%)
9. ВО «Громада» – 886 (2,28%)
10. Блок СПУ-СелПУ – 686 (1,8%)

Свалявський район

1. СДПУ(о) – 15987 (51,3%)
2. КПУ – 1921 (6,16%)
3. ПЗУ – 1834 (5,88%)
4. ПРП – 1434 (4,6%)
5. ВПТ – 1059 (3,4%)
6. Блок «Нац. фронт» – 963 (3,09%)
7. НДП – 958 (3,07%)
8. Блок «Трудова Україна» – 907 (2,9%)
9. ВО «Громада» – 692 (2,22%)
10. ХДПУ – 538 (1,73%)

Хустський район

1. НРУ – 7386 (12,39%)
2. СДПУ(о) – 7332 (12,29%)
3. НДП – 4621 (7,75%)
4. ПРП – 4347 (7,29%)
5. КПУ – 4208 (7,06%)
6. ПЗУ – 3686 (6,18%)
7. ХДПУ – 1967 (3,29%)
8. Блок СПУ-СелПУ – 1650 (2,77%)
9. Блок «Нац. фронт» – 1619 (2,61%)
10. Блок «НЕП» – 1256 (2,1%)

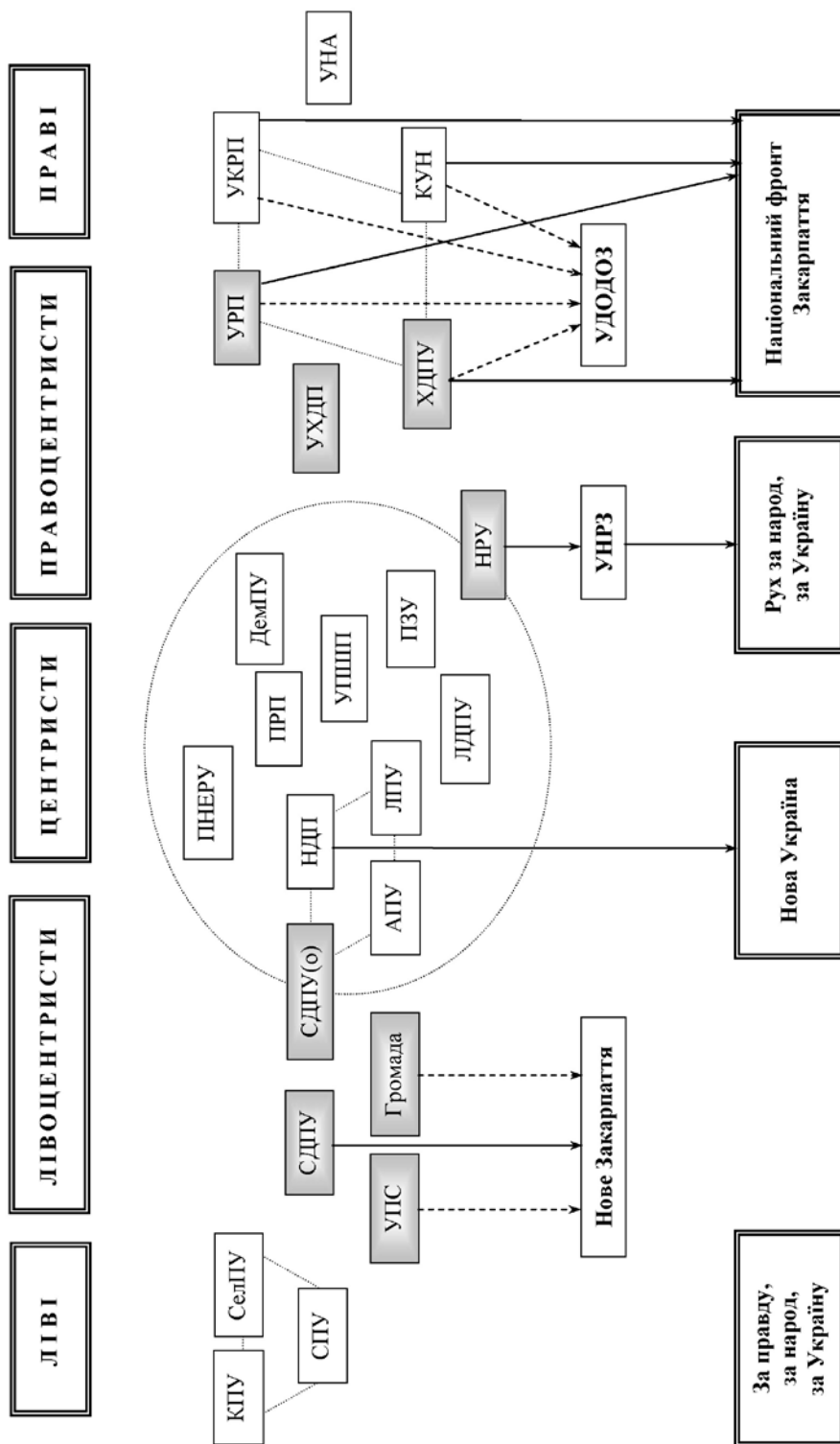
Тячівський район

1. КПУ – 7972 (19,33%)
2. СДПУ(о) – 6735 (16,33%)
3. ПРП – 5694 (13,8%)
4. НДП – 5634 (13,66%)
5. НРУ – 3775 (9,15%)
6. ПЗУ – 3549 (8,6%)
7. Блок «Нац. фронт» – 2801 (6,79%)
8. ХДПУ – 2456 (5,95%)
9. Блок СПУ-СелПУ – 2014 (4,88%)
10. ВО «Громада» – 1742 (4,22%)
11. АПУ – 1428 (3,46%)

* Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 206–208.

Таблиця 1.4.

Розташування політичних сил області станом на 1 січня 1998 року

РОЗДІЛ 4.

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ ТА МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ 2002 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Важлива характеристика парламентських виборів 2002 р. – це їх значимість для розстановки політичних для майбутніх президентських виборів 2004 р. [203; 344, с. 2]. Найвірогідніші лідери майбутньої президентської кампанії розглядали парламентські вибори 2002 р. як підготовчий етап, перевірку сил і можливість зайняття найвірогідніших позицій перед виборами Президента України.

4.1. Результати парламентських виборів 2002 року в Україні

Вибори 2002 р. проходили в умовах, коли виконавча влада, Адміністрація Президента робили все для того, щоб опозиційні сили отримали якомога менше місць у парламенті. Адміністративний ресурс та новітні політтехнології – це одні з тих важелів, якими влада впливала на перебіг і результати виборів.

Адміністративний ресурс можна визначити як вплив посадових осіб з використанням владних повноважень на перебіг, результати та інші складові виборчого процесу з метою збереження влади. Дія адміністративного ресурсу розпочинається з розробки законодавства про вибори і закінчується впливом на результат виборів та розташуванням політичних сил у парламенті [69; 259; 277]. Отже, суб'єктами застосування адміністративного ресурсу є особи, які здійснюють функції державної влади, місцевого самоврядування або наділені адміністративно-розпорядчими повноваженнями. Об'єктом застосування адміністративного ресурсу у виборчому процесі є волевиявлення виборців, політичний вибір громадян України.

Український політолог Д. Видрін умовно розділяє адмінресурс на три складові: а) прямий адмінресурс, який складає 10% загальної потужності (вульгарне втручання у виборчий процес); б) завуальований адмінресурс, який становить не більше 5% загальної потужності (вульгарне маніпулювання результатами голосування); в) опосередкований адмінресурс, який має більше 80% загальної потужності (бюджетне фінансування виборчих проектів, нарізка виборчих округів, вплив на ЗМІ тощо) [85, с. 3]. Якщо дію прямого та завуального адміністративного ресурсу можна нейтралізувати досить просто, то зробити це з опосередкованим адмінресурсом в українському суспільстві практично неможливо.

Інший важіль впливу на перебіг виборчої кампанії – застосування виборчих технологій. У 2001 р. відкрито заявили про свою співпрацю з

політичними партіями ряд відомих PR-агентств Росії: Фонд ефективної політики Г.Павловського працював із СДПУ(о), Школа культурної політики П.Щедровицького з ВБ «За єдину Україну» та ВБ «Команда озимого покоління», «Група Островського» також співпрацювала з ВБ «За єдину Україну», а ПП «Трудова Україна» консультували французи з команди Ж.Сегана, іміджмейкера президентів Ф. Міттерана і А. Квасневського, консалтингова група «Імідж-контакт» працювала з Партією регіонів, PR-агентство «Нікколо М» – з ПП «Яблуко» [137, с. 3; 436].

При проведенні виборів 2002 р. використовувались такі технології:

1) клонування. Ідея клонування використовувалась вже на виборах 1998 р. На противагу СПУ (О. Мороза) була утворена ПСПУ (Н. Вітренко), методом розколу були утворені декілька ліберальних та «зелених» партій і т.д. Була використана ця ідея і в ході виборчої кампанії 2002 р. як по відношенню до політичних партій, так і по відношенню до кандидатів-мажоритарників. Ціль такого методу – заплутати виборців схожістю імен і назв, розсіяти голоси, дискредитувати лідерів виборчих перегонів;

2) партії трастового типу. Сутність технології – продаж місць в партійних списках. Такі партії не ставлять за мету перемогти на виборах. Ті ж, хто їх створює, присвоює зібрані гроші, заробляючи таким чином на виборах;

3) акцентування уваги не на передвиборні платформи партій (блоків) або кандидатів, а на їх іміджі. Вже на парламентських виборах 1998 р. було відзначено, що пересічний виборець ставав мішенню агітаційних атак близько 70 суб'єктів виборчих змагань різного рівня [206, с. 55]. Імідж є таким же достатнім і вагомим фактором політичного (виборчого процесу), як і окрема політична течія чи партія. Достатньо згадати Шарля де Голля та Маргарет Тетчер, які стали уособленням цілих політичних течій на тривалий час. По-друге, в контексті передвиборної агітації імідж набуває ваги символічного послання блоку, партії чи окремого кандидата до виборців, які мало цікавляться глибинними питаннями політичного життя та деталями передвиборчих програм. Потретьє, за умов символізації політичної інтеракції доцільність використання політичного іміджу зумовлена необхідністю швидкого і ефективного виходу політичного актора на політичний ринок, контрастнішого його позиціонування на цьому ринку [436, с. 44];

4) іменні блоки. Сутність технології полягає в назві блоків іменами відомих політичних лідерів. Це допомагає виборцю вирізнити їх з цілого ряду нових передвиборчих блоків. Зокрема, до назви ВБ «Наша Україна» було додане ім'я В. Ющенко, були утворені ВБ «Блок Н. Вітренко» та ВБ Ю. Тимошенко;

5) зняття з реєстрації за недостовірні дані в декларації про доходи.

Напередодні виборів в Україні було зареєстровано понад 120 політичних партій. Суб'єктами виборчого процесу стали 21 політична партія та 12 виборчих блоків, до яких увійшло 42 політичні партії [120, с. 2]. Загалом у виборах взяли участь 62 політичні партії.

Особливістю виборчої кампанії 2002 р. було те, що значна частина політичних сил для ефективної участі у виборчій кампанії внутрішньо структурувалась вже не в рамках окремих політичних партій. Політики перейшли до формування міжпартійних блоків і укрупнення політичних партій. Є всі підстави стверджувати, що на процес структурування мали значний вплив не ідеологічні чинники, а інші: інтереси бізнесу, лояльність чи опозиційність до глави держави. Наприклад, ВБ В. Ющенко «Наша Україна» і ВБ Ю. Тимошенко не змогли об'єднатись саме через різне ставлення до Президента України. Під час блокування політичних сил відчутною була дія адміністративного ресурсу – насамперед за його допомогою був створений ВБ «За єдину Україну».

Політична конфігурація основних політичних сил напередодні виборчої кампанії 2002 р. була такою:

Ліві: КПУ, ВБ «Блок Н.Вітренко», СелПУ, СПУ;

Центр: СДПУ(о), ВБ «За єдину Україну», ВБ ПП «Єдність», ВБ «ДемПУ – ПП «ДемСоюз», ВПО «Жінки за майбутнє», ПЗУ;

Праві: ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ Ю. Тимошенко, ВБ «Команда озимого покоління».

Найбільш потужними партійними об'єднаннями стали виборчі блоки: ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», ВБ Ю. Тимошенко.

Виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенко «Наша Україна» (далі ВБ «Наша Україна») був утворений в січні 2001 р. на базі політичних партій: «Вперед, Україно» (В. Мусіяка), КУН (Я. Стецько), ЛПУ (В. Щербань), Молодіжної партія України (Ю. Павленко), НРУ (Г. Удовенко), УНР (Ю. Костенко), Республіканської християнської партії (М. Покровський), Партії «Реформи і порядок» (В. Пинзеник), «Солідарність» (П. Порошенко), ХНС (В. Стретович). Партнерами «Нашої України» виступили ще 6 політичних партій: Партія соціального захисту (М. Чечель), Партія захисників Вітчизни (Ю.Кармазін), Соціал-демократична партія молоді (Р. Черненко), Партія «Нова генерація України» (Ю. Мірошниченко), Український союз праці «Орій» (В. Негода) та 118 громадських організацій. Статус блокоутворюючих отримали: НРУ, УНР, ПРП та ПП «Солідарність» [260, с. 4–5].

Виборчий блок політичних партій «За єдину Україну» (далі ВБ «За єдину Україну») був утворений 5 провладними партіями: ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпко), Партія регіонів (М. Азаров), НДП (В.

Пустовойтенко), АПУ (М. Гладій), ПППУ (А. Кінах) [138, с. 3–4].

Третім потужним блоком став ВБ «Виборчий блок Юлії Тимошенко» (далі ВБ Ю. Тимошенко), який був утворений 22 грудня 4 партіями: УНП «Собор», ВО «Батьківщина», УРП та УСДП. До утворення блоку УКРП об'єдналась з ВО «Батьківщина».

Крім вищевказаних блоків шанс подолати 4% бар'єр голосів виборців мали такі суб'єкти виборчого процесу: КПУ, ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє», СДПУ(о), СПУ, ВБ «Блок Н. Вітренко», ВБ «Команда озимого покоління».

Таким чином, реальними суб'єктами виборчого процесу можна було вважати не більше 10 політичних партій і виборчих блоків. Призначення ж 23 інших політичних партій і виборчих блоків було дещо іншим. Одні були створеними або ж брали участь у виборах з метою розсіювання голосів виборців, інші робили спробу розкрутки нового партійного бренду, треті були суб'єктами «трастового» типу, утвореними для того, щоб заробити на виборах гроші і т.д.

Боротьба між партіями та блоками як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях є одночасно і конкуренцією між ідеологічними доктринами та програмами дій, що вони їх пропонують. Принципове значення у цій дискусії займає передвиборча програма. За задумом перевиборна програма партії чи блоку має на меті зафіксувати світоглядні цінності кожного суб'єкта виборчого процесу, а також представити програму дій у наступному парламенті на період 2002–2006 рр.

Український дослідник О. Оксак пропонує інструментарій, яким можна користуватись для формалізації основних програмних положень політичних партій. Він пропонує схему аналізу, яка розроблена ним з урахуванням системи індикаторів, вперше запропонованих Д. Клінгеманном, Р. Хоффенбергом, Я. Бургом. Система індикаторів О. Оксака дозволяє враховувати специфіку трансформацій у посткомуністичних країнах і включає: зовнішню політику, економіку, добробут та якість життя тощо [282, с. 14–16].

Огляд передвиборних програм засвідчує суттєву еволюцію цього головного виборчого документа у порівнянні з виборами 1998 р. Абсолютна більшість програм виборчої кампанії 2002 р. – виразно соціально-економічні документи, де ключовими є вимоги піднесення економіки, створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати та пенсії, гарантоване забезпечення безоплатної охорони здоров'я та освіти. Ця соціальність передвиборчих програм підкреслена головними гаслами, що винесені у заголовки чи підназви цих документів. Найчастіше трапляються поняття «добробут», «соціальний захист», «справедливість» і «порядок». У той же час, головними ознаками нинішнього стану Української держави абсолютна більшість програмних документів

визначає корумпованість влади та бідність громадян.

Конкретні характеристики передвиборних обіцянок фактично зникли з програмних документів у порівнянні з 1998 р. Жоден із впливових виборчих блоків партій не задекларував цифрових показників своїх програм. Але популістські гасла все ж залишились. Вони притаманні менш знаним і впливовим партіям та блокам. Партія «Нова сила» заявляє, що Україна має стати 120-мільйонною державою за кількістю населення. ВБ політичних партій «Російський блок» обіцяє здешевлення енергоносіїв у 2,5 разу. Найбільший прожитковий мінімум збирається забезпечити Партія реабілітації тяжкохворих України – 900 дол. США на місяць і т.д.

Слід відзначити, що ідеологічні проблеми у передвиборних програмах відійшли на друге місце, а питання стратегії розвитку практично не дебатуються. Деякі політичні сили достатньо чітко формулюють свою метою зміну нинішнього конституційного та державного устрою країни. Так, головною метою Комуністичної партії робітників і селян визначена «зміна суспільного ладу, соціалістична революція» для «відродження влади Рад як форми диктатури трудящих».

Відбулася суттєва еволюція у програмі КПУ, яка в 1998 р. відстоювала систему радянської влади – «владу трудящих і для трудящих» та необхідність створення «нової добровільної спільноти – союзу рівноправних братніх народів». На парламентських виборах 2002 р. комуністи прагнули «перетворити Україну на парламентсько-президентську республіку» та створити «рівноправний союз братерських держав Росії, Білорусії, України» [356; 382, с. 9–17].

Загалом же передвиборні програми поки що не стали предметом серйозної суспільно-політичної дискусії і залишаються, скоріше, необхідним атрибутом виборчої кампанії і джерелом досліджень науковців та експертів. Виборці, як і на виборах 1998 р., майбутнє пов'язують не з політичною партією і її програмою, а з особистістю, яка очолює партію чи блок.

Суттєвою характеристикою виборчої кампанії 2002 р. є поділ політичних партій на ті, які підтримують Президента, і на ті, які є опозиційними до Президента. В свою чергу це була і основна лінія розколу серед українського електорату при виборі політичної партії у бюлетені для голосування. І якщо опозиція в 1998 р. була представлена лівими силами, то напередодні парламентських виборів 2002 р. опозиція представлена політичними партіями, громадськими та профспілковими організаціями, що охоплюють більшу частину політичного спектру: від крайніх правих до лівих. При цьому системна опозиція поділяє основні цінності, принципи, структуру та цілі існуючої політичної системи, але заперечує методи здійснення політики; позасистемна – протистоїть основним принципам існуючої політичної системи, виступає за

радикальну зміну політичного режиму.

Системна опозиція представлена в Україні:

1) Права опозиція (поміrkована) – НРУ, УНР, ПРП, ряд інших партій, які увійшли до ВБ В. Ющенка «Наша Україна».

2) Центристська (радикальна) – ВБ Ю. Тимошенко, реорганізований з Форуму національного порятунку. До блоку крім партій входять громадське об'єднання «Україна без Кучми» та Конфедерація незалежних профспілок України (140 тис. чол.).

3) Лівоцентристська опозиція (радикальна) – об'єднується навколо СПУ (О. Мороз).

4) Позасистемна опозиція представлена такими партіями: КПУ (П. Симоненко, фракція в парламенті 113 чол.), ПСПУ (представлена в парламенті), СелПУ (представлена в парламенті). Позасистемна опозиція має сталий, але кількісно обмежений електорат. Головне завдання на виборах – зробити все для того, щоб не втратити свій електорат [286, с. 22].

Отже, боротьба на виборах 2002 р. розгорталась між опозиційними і пропрезидентськими партіями, інші партії суттєвого впливу на електоральний процес не мали.

Результати голосування по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу подані автором в Таблиці 4.1.1.

Таблиця 4.1.1.

Результати виборів до ВР України 31 березня 2002 року

Назва партії / результат	Загальноде рж. виборчий округ мандати/ відсотки	Одноманда тні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц виборч. системи
ВБ «Наша Україна»	70 (23, 57 %)	42	112	140
КПУ	59 (19, 98 %)	6	65	119
ВБ «За Єдину Україну»	35 (11, 7 %)	66	101	70
БЮТ	22 (7, 26 %)	–	22	43
СПУ	20 (6, 87 %)	3	23	40
СДПУ (о)	19 (6, 27 %)	5	24	38
ВБ «Єдність»	–	3	3	
ДПУ	–	4	4	
Українська морська партія	–	1	1	
ПНЕРУ	–	1	1	

Безпартійні	–	94	94	
Всього	225	225	450	450

Кількість голосів, поданих за партії, які отримали 4 та більше відсотків голосів виборців 19 млн. 626668 (75,75%). Це значно більше ніж у 1998 р. (65,79%), і свідчить про те, що у порівнянні з минулими виборами громадяни України стали більш компетентними: вони акуратніше заповнювали бюлетені; чітко розрізняли політичних двійників (КПУ(о) – 1,4% голосів, ВБ «Народний рух України» – 0,15%, Всеукраїнська партія трудящих на чолі з О. Морозом – 0,34%); відмовили у мандатах аполітичним партіям – ПЗУ (1,29%), ВПО «Жінки за майбутнє» (2,11%), Українська морська партія (0,11%); «фальшиво-опозиційним» партіям – ПП «Яблуко» (1,15%), ВБ «Блок Н. Вітренко» (3,22%); політичним проектам, створеним спеціально для виборів – ВБ «Єдність» (1,01%), ВБ «Проти всіх» – 0,11% і т.д.

Виборча квота становила 87229 отриманих голосів, коефіцієнт перерозподілу 1,3201. За формулою перерахунку голосів виборців у депутатські мандати Т. Хейра ВБ В. Ющенко «Наша Україна» отримав 70 мандатів, КПУ – 59, ВБ «За єдину Україну» – 35, ВБ Ю. Тимошенко – 22, СПУ – 20, СДПУ(о) – 19 [312]. Склад ВР України за результатами виборів подано в Додатку 2 (Таблиця 2.4.).

Якби парламентські вибори відбувались в Україні за чисто пропорційною виборчою системою, то виборча квота на 1 мандат становила б 43615 отриманих голосів виборців, а склад парламенту виглядав би таким чином (Див.: Таблицю 4.1.2.) [465, с. 10].

Таблиця 4.1.2.

**Розподіл місць у ВР України
за умови пропорційної виборчої системи**

№ з/п	Партії та виборчі блоки	Кількість голосів	Імовірна кількість мандатів
1.	«Наша Україна»	6 108 088	140
2.	КПУ	5 178 074	119
3.	«За єдину Україну»	3 051 056	70
4.	Блок Ю.Тимошенко	1 882 087	43
5.	СПУ	1 780 632	41
6.	СДПУ(о)	1 626 721	37

Таким чином, ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ Ю. Тимошенко та СПУ О. Мороза отримали б майже половину депутатських мандатів – 224, а разом з комуністами – 343. Тобто, пропрезидентські і антипрезидентські

сили отримали приблизно однаковий результат.

В мажоритарній частині виборів кандидати від політичних партій і виборчих блоків склали значно більшу конкуренцію безпартійним кандидатам, ніж на виборах 1998 р. Причому, навіть декларуючи в округах свою безпартійність і політичну незаангажованість, значна частина обраних депутатів-мажоритарників уже в стінах парламенту приєдналися до фракції пропрезидентського ВБ «За єдину Україну». Саме така тенденція виявилась і на минулих виборах, коли багато депутатів-бізнесменів одразу ж записалися до фракції «партії влади» НДП.

Місцева та регіональна влада змушена була підтримувати пропрезидентськи налаштованих кандидатів з умовою, що вони приєднуються до фракції ВБ «За єдину Україну». До того ж, навіть кістяк фракцій ПП «Трудова Україна» і Партії регіонів у минулому складі парламенту становили депутати-мажоритарники з переважними шансами на повторну перемогу. Мотивація голосування в багатьох мажоритарних округах залишалась суттєво іншою, ніж за партії та виборчі блоки. Зокрема, це стосується ідеологічної мотиваційної складової. У багатьох регіонах виборці не вбачали необхідності одночасної підтримки і партійного списку і кандидатів-мажоритарників, висунутих партіями чи блоками.

Ідеологічно найпослідовнішими в цьому плані виявилися виборці Західної України та Києва, які голосували за список і кандидатів в округах від ВБ «Наша Україна», а також Донецької області, де було віддано перевагу кандидатам від ВБ «За єдину Україну». Найнепослідовнішими показали себе виборці КПУ, список якої переміг у 100 виборчих округах, але депутатами в них стали лише шестеро комуністів [465].

Крім шести партій, які подолали виборчий бар'єр через мажоритарні округи, до парламенту змогли потрапити представники ще п'яти дрібних партій. Таким чином, висунувці партій і блоків перемогли лише в 129 з 225 мажоритарних округів [296, с. 9]. На першому місці Партія регіонів – 28 мандатів, на другому АПУ – 20 мандатів, на третьому НДП – 16 мандатів, на четвертому ПРП – 11 мандатів, далі СДПУ(о) – 8 мандатів і т.д. Неприродно виглядає ситуація, коли найбільшу парламентську фракцію створив виборчий блок, який за виборчими списками переміг лише в 16 округах Донецької та 2 округах Сумської областей (8% округів). «Хибність тези представників влади стосовно того, що голосування за їхніх кандидатів мажоритарників означає також підтримку ВБ «За єдину Україну», – на думку М. Томенка, – найкраще ілюструє ситуація в окрузі №36 на Дніпропетровщині, де переміг колишній голова СБУ Л. Деркач, офіційно висунутий цим блоком. У цьому ж окрузі, ті ж самі виборці, цього ж дня віддали свої голоси за партійний список радикально-настроєного ВБ Ю. Тимошенко, що аж ніяк не може свідчити про їхню

підтримку «партії влади» [465, с. 9].

Розподіл політичних сил у парламенті за підсумками першої сесії (на 15 липня 2002 р.) мав наступний вигляд: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» – 110 депутатів, КПУ – 63, ПППУ і ПП «Трудова Україна» – 40, «Регіони України» – 36, СДПУ(о) – 33, ВБ Ю. Тимошенко – 23, СПУ – 21, НДП – 17, депутатські групи: «Демократичні ініціативи» – 18, «Європейський вибір» – 18, «Народовладдя» – 17, «Народний вибір» – 15, фракція «Аграрії України» – 16 [280; 358, с. 14]. В жовтні 2002 р. лідерами проурядових фракцій було заявлено про утворення парламентської більшості [478].

Ситуація напередодні виборів 2002 р. виглядала таким чином, що традиційні уявлення про регіональний поділ електорату могли бути остаточно підірваними. Пов'язується такий розклад політичних сил з трьома чинниками: «Перший – просування національно-демократичних партій на Схід за рахунок соціальної складової іміджу лідера ВБ «Наша Україна» В. Ющенко. Другий – поява консолідованої політичної структури, нової «партії влади» на базі НДП – ПП «Трудова Україна» – Партії регіонів – АПУ. Третій – часткова переорієнтація комуністичного електорату Центральної, Північної та Південної України на опозиційніші за КПУ політичні сили: СПУ та ВБ Ю. Тимошенко» [111, с. 2].

Але цього не сталося. За підсумками виборів до ВР України 2002 р. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» переміг в 14 областях західної, центральної та північної частин України, а також у місті Київ, комуністи – у 10 регіонах сходу і півдня країни, соціалісти на Полтавщині і ВБ «За єдину Україну» – в Донецькій області. «Такий територіальний розподіл є дещо незвичайним для України, – відзначає вітчизняний політолог О. Сушко, – де традиційно Західна Україна опинялась у меншості. Нині електоральні симпатії галичан значною мірою збіглися з вибором жителів Поділля, Закарпаття, Буковини, Київщини, Черкащини та Волині». Найбільш суттєвою диференціюючою лінією, як засвідчили результати парламентських виборів 2002 р., можна вважати кордон між Вінницькою та Одеською, Черкаською та Кіровоградською, між Полтавською та Дніпропетровською областями. Це є свідченням зміщення лінії соціополітичного розлому в південно-східну частину України [443, с. 25–26].

О. Сушко пише у своїй статті про новий розкол, основою якого є рівень піддатливості населення адміністративним технологіям [443, с. 27]. У деяких регіонах України оформилися регіональні політичні режими, що практикують набагато відвертіше ігнорування базових демократичних засад, аніж це припускається на загальнонаціональному рівні. Так, у Львові адмінресурс не спрацював зовсім, у Донецьку – майже на сто відсотків. Подібні режими, правда у менш завершених формах, заявили

про себе в Полтаві, Сумах, Дніпропетровську.

Таким чином, початком актуалізації соціокультурного поділу можна вважати виборчу кампанію 2002 р., в рамках якої відбулося «накладання» двох ліній розмежування: за соціокультурними орієнтаціями та за критерієм ставлення до влади. Слід відзначити, що в передвиборних програмах конфліктні теми не порушувалися. Вони з'явилися як політтехнологія у президентській виборчій кампанії 2004 р.

Результати виборів показали, що перемогу отримали ті партії, які мають організаційну структуру, реальне членство в партії, чітко сформовану ідеологію та політичну платформу, підготовлені, навчені кадри, фінансову підтримку. Таких партій, на жаль, виявилось дуже мало. У виборах 1998 р. та 2002 р. лише 6 партій самостійно брали участь: КПУ, ПЗУ, СДПУ(о), Всеукраїнська партія трудящих, СДПУ, УНА. В 2002 р. серед 6 переможців виборчої кампанії – 3 політичні партії (КПУ, СПУ, СДПУ(о)) та 3 виборчі блоки.

За оцінками експертів на проведення повноцінної кампанії політичної партії (чи виборчого блоку) необхідно 7–10 млн. доларів. За показниками надходжень до виборчих фондів лідерами є провладні партії (блоки): ВБ «За єдину Україну» отримав 2,56 млн. грн.; СДПУ(о) – 2,55 млн. грн.; ВБ В. Ющенко «Наша Україна» лише трохи поступився провладним партіям, отримавши 2,53 млн. грн. Найбільш затратними (у перерахунку на одне здобуте депутатське місце в загальнодержавному окрузі) були кампанії СДПУ(о) та ВБ «За єдину Україну», які на один депутатський мандат витратили відповідно 134 тис. грн. та 73 тис. грн. [286, с. 14].

Результати голосування засвідчують значну недовіру суспільства до нинішньої політики влади, оскільки громадяни України перш за все підтримали партії і блоки, які заявили себе як опозиційні: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (23,58%) + КПУ (20%) + ВБ Ю. Тимошенко (7,2%) + СПУ (6,88%). Таким чином, 4 опозиційні сили отримали 171 місце в парламенті з 225 за партійною складовою і разом отримали 57,66 % голосів виборців. Це свідчить також і про політизацію свідомості українських виборців у порівнянні з парламентськими виборами 1998 р. та президентськими 1999 р.

Індекс пропорційності виборчої системи Р. Гюнтера становив 75,9. У порівнянні з минулими виборами він зменшився, що було результатом участі у виборах великої кількості виборчих блоків. Індекс ефективної кількості партій становив у 2002 р. на виборчому рівні 7,96, а на парламентському – 4,6. Індекс фракційності парламенту Д. Рає становив 0,88.

Результати виборів також показали, що в Україні відсутній реальний політичний механізм їх втілення в життя. Перш за все, після виборів в областях України повинні призначатись нові голови ОДА в залежності від

того, яка партія отримала перемогу. Це дасть змогу, по-перше, ввести інститут політичної відповідальності за стан справ в окремих областях. В іншому разі виникає парадоксальна ситуація: електорат області підтримує одну політичну силу, а керує областю інша. В такому випадку в суспільстві неможливо буде досягти відповідного цивілізаційного рівня партійної ідентифікації. А, по-друге, створити відповідний механізм призначення голів ОДА. Виходячи з нових призначень Президента України в органах виконавчої влади, складається враження про післявиборчі кадрові “чистки” в регіонах. Так, з 363 кадрових указів Президента України, підписаних з 1 квітня по 1 вересня 2002 р., 135 стосуються змін голів обласних та районних адміністрацій. В листопаді 2002 р. зняті були ще два губернатори: Черкаської і Чернігівської областей. На виборах у цих областях ВБ «За єдину Україну» та СДПУ(о) займають останні місця серед тих, хто потрапляє до парламенту [2, с. 17].

Відсутність механізму реалізації результатів виборів може призвести до серйозних політичних конфліктів. Після виборів 2002 р. – це була всеукраїнська акція непокори «Повстань, Україно» (вересень, жовтень 2002 р.). З іншого боку, відсутність змін після виборів приводить до того, що громадяни втрачають віру в те, що шляхом демократичних виборів можна щось змінити. А тому з кожними виборами зростатиме кількість абсентеїстів, тобто тих, хто не буде брати участь у голосуванні.

Таким чином, відсутність механізму реалізації результатів виборів – це свідчення, що в політичну систему України мають бути внесені суттєві зміни. Про необхідність реформування органів державної влади заявили після парламентських виборів як лідери проурядових, так і лідери опозиційних партій. Про необхідність такої реформи заявив і Президент України Л. Кучма. Основні напрямки такої реформи запропоновані В. Ющенком у формі політичного договору, а саме: а) законодавче врегулювання діяльності парламентської більшості та парламентської опозиції; б) запровадження пропорційної моделі виборів до ВР України, а також до обласних, районних і міських Рад; в) виборність керівників області (нинішніх голів ОДА); г) розведення в часі парламентських і місцевих виборів; д) формування Кабінету Міністрів парламентською більшістю і т.д. [465, с. 10].

В березні 2003 р. Президент України вніс на обговорення Верховної Ради проект Закону “Про внесення змін до Конституції України”, в якому були запропоновані основні напрямки політичної реформи.

Таким чином, головний результат парламентських виборів 2002 р. – це констатування різними політичними силами необхідності інституційних змін у політичній системі України, які дозволять оптимізувати систему влади та започаткують інститут політичної відповідальності в українському суспільстві

4.2. Партійна та мажоритарна складові парламентських виборів на Закарпатті

Конфігурація партійного простору Закарпатської області після парламентських виборів 1998 р. змінювалась декілька разів. Після перемоги на виборах у краї домінувала СДПУ(о). Партія заявила про те, що «вона бере на себе відповідальність за соціально-економічний розвиток та суспільно-політичну стабільність в регіоні» [22, с. 20 – 28].

Голова Закарпатської облдержадміністрації С. Устич був обраний головою обласного осередку СДПУ(о), але не зміг на той час стабілізувати соціально-економічну ситуацію в краї. У серпні 1998 р. в області відбувається ряд масових акцій протесту, основна сутність яких полягала в засудженні політики уряду: «5.07.98 р. мітинг в м.Свалява (400 чол.), 6.07.98 р. мітинг в м.Виноградово (150 чол.), 16.07.98 р. мітинг в м.Виноградово (800 чол.), 16.07.98 р. мітинг в м.Мукачево (300 чол.), 16.07.98 р. на адресу керівників ОДА надійшли політичні заяви від обласних комітетів КПУ, СПУ, в яких засуджувалась політична діяльність уряду» [143, с.252].

Нестабільність в області напередодні президентських виборів не могла не викликати зворотної реакції Адміністрації Президента України. У травні 1999 р. головою Закарпатської ОДА було призначено мера м. Мукачево В. Балогу, який на той час був членом обкому СДПУ(о). Але, ставши головою ОДА, в квітні 2000 р., він бере курс на департизацію органів державної виконавчої влади. Вийшовши з лав СДПУ(о), В. Балоба примусив це зробити і голів райдержадміністрацій. Деякі з них, вийшовши з партії, зробили відповідне звернення до громадян області, яке було надруковане 22 квітня 2000 р. в «Новинах Закарпаття». Заступник голови ОДА, голова обласного осередку СДПУ(о) І. Різак, написав заяву про відставку. Це був початок «неоголошеної війни» проти впливу СДПУ(о) в області.

В. Балогу підтримав тодішній прем'єр-міністр України В. Ющенко. Така політична позиція губернатора області напередодні парламентських виборів 2002 р. не влаштовувала Адміністрацію Президента України, тому в 2001 р. головою ОДА був призначений Г. Москаль, який в інтерв'ю журналістам після свого призначення сказав, що він є тимчасовою політичною фігурою на цій посаді й головне його завдання стабілізувати політичну ситуацію в краї. Заступниками голови ОДА були призначені В. Приходько (голова обласного осередку НДП) та І. Різак (голова обласного осередку СДПУ(о)). Ці призначення показали, що в Закарпатській області розпочалася підготовка до нових парламентських виборів. Таким чином, ще задовго до початку виборчої кампанії адмінресурс в області був чітко розподілений.

Загальна чисельність членів політичних партій станом на кінець грудня 2000 р. була на межі 44 тисяч 400 чоловік, що становило 5,05 відсотка від загального числа виборців краю. На території області на кінець грудня 2000 р. легалізувалося 313 об'єднань громадян, серед яких 41 обласна організація політичних партій [295, с. 218].

Станом на 1 лютого 2002 р. в обласному управлінні юстиції була зареєстрована 71 обласна організація політичних партій. Найбільш потужно напередодні виборів у області були представлені: СДПУ(о), ВБ В. Ющенко «Наша Україна» та ВБ «За єдину Україну». Інші ж суб'єкти виборчого процесу значно поступалися лідерам виборчих перегонів за всіма параметрами [295, с. 219].

Виборча кампанія 2002 р. в Закарпатській області розпочалася ще до прийняття Закону України «Про вибори народних депутатів України» 19 вересня 2001 р. «бойкотом» роботи сесії обласної ради. Ситуація навколо обласної ради розколола політичні сили області на прибічників партії СДПУ(о) і тих, хто виступає проти тривалого її домінування в регіоні.

20 вересня 2001 р. відбувся круглий стіл політичних партій та громадських об'єднань, які підписали заяву, де засудили дії СДПУ(о) в області [210]. На цих зборах були присутні лідери наступних обласних осередків партій та громадських об'єднань: В. Бедь (голова ЗОО ПРП), Р. Войтчук (голова ЗОО ДемПУ), В. Гурзан (голова ЗОО КУН), В. Дуфинець (голова ЗОО ПНЕРУ), О. Карабіньош (голова ЗОО ПП «Трудова Україна»), О. Малець (голова ЗОО УРП), М. Мартин (голова ЗОО ВО «Батьківщина»), Е. Матвійчук (група «Солідарність» в обласній раді), О. Марченко (перший секретар ЗОО СПУ), О. Орос (голова ЗОО УКРП), В. Панов (голова ЗОО ЛПУ), В. Розман (голова ЗОО НДП), М. Шутко (секретар обласної організації КПУ), Є. Ясінський (голова ЗОО УНП «Собор») та ін. Не поставили підпис під заявою наступні партії: ПП «Яблуко», ПП «Демократичний союз», ПЗУ, СДПУ(о), УНР, НРУ, ПППУ, ПСПУ, СелПУ, УСДП та ряд інших [210].

Майже через місяць відбуваються збори керівників обласних осередків політичних партій, на яких:

а) утворено Закарпатський громадський форум як постійно діючий міжпартійний координаційний центр. До Президії цієї організації ввійшли: В. Бедь (ПРП), М. Мартин (ВО «Батьківщина»), О. Марченко (СПУ), І. Мигович (КПУ), В. Опіярі (ПНЕРУ), О. Ткаченко (ВПО «Жінки за майбутнє»). Головне завдання форуму – забезпечення громадського контролю за дотриманням законності та об'єктивності при проведенні виборів у березні 2002 р.;

б) підписано звернення до Президента України про дестабілізуючі дії СДПУ(о) в області.

Після того, як спроба усунути лідерами СДПУ(о) голову обласної

ради І. Іванча не вдалася, політичне життя краю заспокоїлося. Партії почали займатися поточною роботою: проводилися чергові звітно-виборчі збори, утворювалися партійні блоки на рівні області, висувалися кандидати, відбувалися зустрічі між лідерами партій і т.д.

15 грудня в обласному драматичному театрі в Ужгороді відбулася презентація громадської організації «Громадянський альянс Закарпаття», яка була утворена на противагу Закарпатському громадському форуму. Громадсько-політичне об'єднання було зареєстровано 13 липня 2001 р. Закарпатським обласним управлінням юстиції. Співголови В. Гісем – президент корпорації «Закарпатсадвинпром», В. Макієнко – радник секретаря Ради Національної Безпеки і оборони України, Г. Москаль – голова облдержадміністрації, В. Панов – начальник управління зовнішніх відносин і зовнішньоекономічної діяльності облдержадміністрації, В. Погорелов – начальник управління майном області, В. Приходько – заступник голови облдержадміністрації, В. Сливка – ректор Ужгородського національного університету, Ф. Харута – заступник голови облдержадміністрації.

Структура організації була надто складною і нежиттєздатною. Очолювали же альянс декілька співголів (голова ОДА, голова обласної ради, заступники голови ОДА і т.д.). Виникнення таких квазіпартійних утворень – характерна особливість боротьби за адмінресурс у цілому ряді областей України: «Подільська асамблея» (Хмельницька область), «За єдність, злагоду і відродження» (Донецька область), «За процвітання Херсонщини», «Регіон» (Луганська область). До таких об'єднань, як правило, входять партії, які підтримують існуючу владу [507, с.3].

Напередодні виборів в Закарпатті чітко викристалізувались чотири групи впливу:

1. *Холдинг «Барва» (В. Балоба, В. Петьовка, А. Колібаба, І. Криль, Е. Матвійчук, В. Бедь, О. Ледида).*

Головні цілі: а) повернення до влади в області; б) перемога у трьох мажоритарних округах (Мукачівський, Рахівський, Берегівський) на виборах до ВР України; в) забезпечення ВБ В. Юценка «Наша Україна» не менше 20 % голосів; г) перемога на виборах до місцевих органів влади.

Політична підтримка: ЗОО ПРП, ЗКО НРУ, ЗКО УНР, ЗОО ПП «Солідарність», 20 депутатів обласної ради. Медіасоюзники: газети «Старий замок», «Європа – центр», «Срібна Земля», «Срібна Земля. Фест», ТРК «М-студія».

2. *ЗОО СДПУ(о) (І. Різак, Н. Шуфрич, С. Бобик, В. Дядченко).* Головні цілі: а) відновлення домінуючого впливу на Закарпатті; б) перемога на виборах в Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Іршавському виборчих округах; в) перемога на виборах до місцевих

органів влади.

Політична підтримка: СДПУ(о), Партія «Демократичний Союз». Медіасоюзники: газети «Соціал-демократ», «Орбіта-логос», корпункт ТРК «Інтер», ТРК «Хуст».

3. ГО «Громадянський альянс Закарпаття» (В. Гісем, В. Макієнко, В. Панов, В. Приходько, Г. Москаль, Ф. Харута, М. Каламуняк, В. Русин, П. Трачук).

Головні цілі: а) підтримка ініціативних, авторитетних громадян на виборах усіх рівнів; б) збереження влади; в) перемога на виборах у всіх мажоритарних округах; г) перемога на виборах до обласної ради.

Політична підтримка: ЗОО НДП, ЗОО ПП «Трудова Україна», ЗОО АПУ, ЗОО ЛПУ, ЗОО ЛПУ(о), ЗОО ДемПУ, ЗОО ХДПУ. Медіасоюзники: газети «Вісті тижня», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Репортер», «Слово», «Р.І.О.», ТРК «ІСТV».

4. Група «Р.І.О.» (С. Ратушняк, О. Антал, М. Качалаба).

Головні цілі: а) реванш на виборах мера Ужгорода; б) перемога на виборах в Ужгородському мажоритарному окрузі; в) відновлення економічної могутності «Р.І.О.»-синдикату; г) провести в обласну раду не менше 12 депутатів.

Політична підтримка: ГО «Нове Закарпаття», ЗОО УП «Єдність», ЗОО СДПУ. Медіасоюзники: газети «Р.І.О.», «Ехо Карпат» [119].

Розстановка політичних сил в області була дещо відмінною від тієї, якою була в 1998 р. (Див.: Таблицю 4.2.1.).

Перш за все, слід відзначити, що в області не був представлений правий спектр політичного простору. Винятком був ВБ «Команда озимого покоління», який, не маючи місцевих осередків, боровся за голоси виборців на відстані шляхом політичної реклами.

Таблиця 4.2.1.

Розстановка партійних сил в Закарпатті напередодні виборів до ВР України 2002 р.

ліві	лівий центр	центр	правий центр	праві
КПУ СПУ СелПУ КПРС КПУ(о)	СДПУ(о)	АПУ ПП «Трудова Україна» НДП ПППУ (ВБ «За єдину Україну»)	НРУ УНР ПРП (ВБ В. Ющенко «Наша Україна»)	В Б «Команда озимого покоління»

По-друге, найбільш потужно в області були представлені центристські сили. Це, перш за все, СДПУ(о), ВБ «За єдину Україну», ВБ В. Ющенко «Наша Україна». По-третє, у виборах в Закарпатській області, як і в Україні в цілому, брали участь багато партій, головне призначення яких полягало у відборі голосів у більш потужних партій (наприклад, КПРС, КПУ(о), ВБ політичних партій «Руський блок», ВБ «Народний Рух України», який очолив К. Бойко), або отримати голоси електорату, який ще не визначився (ПЗУ, ВПО «Жінки за майбутнє»).

По-четверте, у виборах брав участь виборчий блок, який важко ідентифікувати по шкалі: ліві – центр – праві і який репрезентував інтереси як лівого, так і правого протестного електорату. Це ВБ Ю. Тимошенко.

По-п'яте, низький рейтинг провладного ВБ «За єдину Україну» надавав хорошу можливість для проведення виборчої кампанії тим партіям, які не наближені до влади.

По-шосте, в Закарпатті осередками на рівні області були утворені такі виборчі блоки політичних партій:

1. ВБ «За єдину Україну» (НДП, АПУ, ПРУ, ПП «Трудова Україна», ПППУ);
2. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (НРУ, ПРП, УНР, ПП «Вперед, Україно!», ХНС, РХП, МПУ, КУН);
3. ВБ Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина», УНП «Собор», УРП) [295, с. 222–224].

Таким чином, основними факторами, від яких залежали результати парламентських виборів у Закарпатській області були такі: а) наявність організаційної структури, діяльність партії в регіоні; б) інформаційні можливості осередків політичних партій; в) фінансові можливості; г) електоральні традиції; д) вдала організація і проведення виборчої кампанії; е) вплив адмінресурсу.

Виборча кампанія 2002 р. в Закарпатській області проходила без суттєвих порушень виборчого законодавства суб'єктами виборчого процесу. Найбільш потужно вона була організована і проведена в області ВБ «За єдину Україну» та СДПУ(о). Інші суб'єкти виборчого процесу (мова йде про осередки політичних партій) нічим особливим на електоральному просторі області себе не проявили. У Закарпатті за період виборчої кампанії побували всі лідери найбільш впливових виборчих блоків і політичних партій: В. Литвин (ВБ «За єдину Україну»), В. Ющенко (ВБ В. Ющенко «Наша Україна»), Ю. Тимошенко (ВБ Ю. Тимошенко), В. Медведчук та Л. Кравчук (СДПУ(о) та інші. Зустрічі з виборцями лідерів політичних партій і виборчих блоків мали значний вплив на підвищення рейтингу очолюваних ними структур.

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області

в 2002 р. подолали дві політичні партії і три виборчі блоки: 1. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» – 36,63%, 2. СДПУ(о) – 14,01%, 3. ВБ «За єдину Україну» – 10,26%, 4. КПУ – 6,01%, 5. ВБ Ю. Тимошенко – 4,4% (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.2.). Тобто, на відміну від парламентських виборів 1998 р., в 2002 р. чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців подолали тільки ті суб'єкти виборчого процесу, які були давно відомі виборцям, мали розгалужену структуру, свій потенційний електорат. Партії і виборчі блоки, які розраховували отримати голоси виборців завдяки популістським обіцянкам і рекламі, не змогли подолати загороджувальний бар'єр голосів виборців. Наприклад, ПЗУ, ПП «Яблуко», КПРС і т.д.

Якщо парламентські вибори 1998 р. проходили під домінуючим впливом СДПУ(о), то в 2002 р. в Закарпатті найвищий рейтинг популярності мав ВБ В. Ющенко «Наша Україна». «В 1998 р. на популярність СДПУ(о), – як відзначає у своїй статті ужгородський дослідник А. Колібаба, – працювало два фактори: а) влада на чолі з тодішнім губернатором С. Устичем; б) авторитет В. Медведчука як молодого перспективного політика». Перемога партії В. Медведчука в Закарпатській області 1998 р. була аж надто переконливою: «31,18% за партійними списками; в 3-х з 5-ти мажоритарних округів перемагають члени СДПУ(о); членами СДПУ(о) були 29 депутатів обласної ради, 96 депутатів районних рад, 15 міських, 49 селищних та 46 сільських голів» [197]. На цьому фоні перемога ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в Закарпатті не була переконливою. Блок отримав 36,63 відсотка голосів виборців за партійними списками, але при цьому лише один представник від блоку переміг у мажоритарних округах, а вибори до місцевих органів влади ВБ В. Ющенко «Наша Україна» практично програв. До місцевих рад були обрані 8 членів ПРП, 33 – НРУ, 14 – УНР (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.1.). Причин цьому є багато, але до основних можна віднести такі:

а) низька популярність партій, які утворили ВБ В.Ющенко «Наша Україна» в Закарпатській області;

б) відсутність належної агітації на виборах до місцевих органів влади;

в) відсутність яскравих «прохідних» особистостей від ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в бюлетенях для голосування до органів місцевої влади. Найвищий рейтинг ВБ В. Ющенко «Наша Україна» мав у Мукачівському, Хустському, Тячівському виборчих округах. Він був обумовлений діяльністю В. Балогі, який очолював обласний штаб ВБ В. Ющенко «Наша Україна» та електоральними традиціями.

Найбільшу впливовість СДПУ(о) мала в Березівському, Іршавському виборчому окрузі, де знаходилися найбільш численні осередки партії. В

Ужгородському і Мукачівському виборчих округах СДПУ(о) отримала відповідно 7,62 % і 8,37 % голосів виборців. Слід відзначити, що навіть виборчий блок Ю. Тимошенко в Ужгородському виборчому окрузі отримав більше голосів виборців – 9,46 % (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.3.).

Таким чином, СДПУ(о) у порівнянні з 1998 р. на парламентських виборах 2002 р. втратила 17,17 % голосів виборців. І в той же час, якщо ті партії, які утворили ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (НРУ, ПРП, ПП «Вперед, Україно!», ПП «Християнсько-Народний Союз», Конгрес Українських Націоналістів) у 1998 р. отримали в області приблизно 14 % голосів виборців, то в 2002 р. цей показник становив 36,63 % голосів виборців, що на 22,63 % більше. У даному випадку можна зробити однозначний висновок, що голоси колишніх прихильників СДПУ(о) практично повністю відійшли до ВБ В. Ющенко «Наша Україна». Такі різкі коливання в електоральних уподобаннях можна пояснити наступним чином:

– по-перше, в 1998 р. В. Медведчук сприймався як молодий, перспективний політик, який допоможе разом зі своєю партійною організацією вирішити ряд життєво важливих проблем області. У 2002 р. населенням області він уже сприймався як представник кланово-олігархічних структур;

– по-друге, рейтинг ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в області був високим тому, що тепер населення Закарпаття бачило в особі В. Ющенко того реформатора, який змінить на краще стан справ як в Україні загалом, так і в Закарпатті.

Проурядовий ВБ «За єдину Україну», маючи найбільші фінансові й адміністративні можливості, отримав 10,26 % голосів виборців. Даний результат – це спотворене волевиявлення, результат тиску адмінресурсу та особистої діяльності губернатора Г. Москаля щодо підтримки блоку. Сутність і глибину цієї діяльності можна оцінити проаналізувавши його робочі поїздки по області з жовтня 2001 р. до березня 2002 р. за матеріалами обласної преси. Після закінчення виборчої компанії 2002 р. та оголошення результатів, тодішній голова Закарпатської ОДА Г. Москаль в одному з інтерв'ю про свою роботу заявив так: «До мого призначення на посаду голови Закарпатської ОДА (1 червня 2001 р. – авт.), в області були засіяні два електоральні поля. Перше «засівав» В. Балоба під урожай В. Ющенко, а друге ще перед початком минулих виборів «засівали» об'єднані соціал-демократи, що стали однією з найпотужніших сил на Закарпатті. І ось за один місяць до виборів з'являється блок «За ЄдУ», який «попасся» на електоральних полях цих двох сил. Хоча входили в цей блок маловідомі і малопотужні на Закарпатті партії, та незважаючи на це блок з абсолютного нуля зайняв

третє місце».

Таким чином, електорат Закарпатської області вперше за роки незалежності України голосував протестно (опозиційно), тобто проти діючої влади: ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (36,63%) + КПУ(6,02%) + ВБ Ю.Тимошенко (4,4%) + ВБ ПП «Блок Н.Вітренко» (1,65%) + СПУ (1,39%) = 53,67%. На попередніх виборах населення краю більшість голосів віддавало за проурядові сили: в 1994 році за діючого президента Л. Кравчука, у 1998 році за СДПУ(о) та НДП, у 1999 році за діючого президента Л. Кучму.

Залишався стабільним у Закарпатті й рейтинг лівих сил, які тут не користувалися особливим авторитетом. КПУ стабільно отримувала на виборах в області трохи більше шести відсотків голосів виборців. Але слід відзначити, що комуністи практично втратили вплив на суспільно-політичне життя області. СПУ, СелПУ, ВБ ПП «Блок Н. Вітренко» нічим себе на електоральному полі області не проявляли, а тому і отримали на виборах досить низький результат: СПУ – 1,39%, СелПУ – 1%, ВБ ПП «Блок Н.Вітренко» – 1,65%. Проблеми лівих партій пов'язані з тим, що вони не мають у своїх лавах яскравих політичних лідерів, чисельність їх партій практично не зростає, в міжвиборчий період їх діяльності практично не видно, а відтак їх рейтинг з кожними виборами буде зменшуватись.

В Б Юлії Тимошенко, який вітчизняні аналітики назвали ще однією «некомуністичною» опозицією, репрезентував інтереси як правого, так і лівого електорату. В Закарпатській області цей блок подолав чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців і, перш за все, за рахунок голосування в Ужгородському виборчому окрузі, де він набрав 9,46 % голосів і в Хустському виборчому окрузі – 4,4 %. В інших виборчих округах виборчий блок отримав трохи більше трьох відсотків голосів виборців (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.3.).

У порівнянні з минулими виборами населення Закарпатської області стало компетентнішим. Виборці акуратніше заповнювали виборчі бюлетені (менше стало недійсних бюлетенів); чітко розрізняли «політичних двійників», знаючи їх призначення (КПУ(о) – 0,88%, ВБ «Народний Рух України» – 0,26%, КПРС – 0,5% і т.д.), відмовили у мандатах «аполітичним» партіям, усвідомлюючи при цьому кого вони насправді репрезентують. Так, ПЗУ в 1998 р. отримала в Закарпатті 5,4 % голосів, а в 2002 р. – 1,26 %. Не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців і такі, на перший погляд аполітичні партії, як ВПО «Жінки за майбутнє» (3,14%), ПП «Яблуко» (0,63%), Народна партія вкладників і соціального захисту (0,18%) та ін. (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.2.). Таким чином, за партії, які подолали чотиривідсотковий бар'єр проголосувало 431 тисяч 966 виборців, або 71,31 % тих, хто брав участь у

голосуванні.

Розглядаючи результати голосування в Закарпатській області, слід зупинитись на аналізі впливу політичних технологій на виборчий процес. На виборах 1998 р. в основному використовувалась технологія впливу на електорат на відстані. І було доведено, що результативність такого впливу може бути досить суттєвою. Наприклад, ПЗУ, яка не маючи структури в регіонах, за рахунок вдалої політичної реклами подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів [436, с. 43]. У 2002 р. аналогічним методом діяв ВБ «Команда озимого покоління». Але до ВР України він не потрапив, а в Закарпатті, не маючи осередків, отримав 0,94 % голосів виборців. Крім цього досить активно використовувалась технологія зняття кандидата напередодні виборів, щоб не було часу оскаржити рішення виборчої комісії в суді.

На парламентських виборах 2002 р. практично кожна партія офіційно заявила про свою співпрацю з відомими PR-агентствами Росії та інших держав [137; 436]. Перш за все, слід відзначити, що на виборах 2002 р. особливого значення, порівняно з ідеологічним, набув іміджевий ресурс. Імідж формувався або за рахунок відомих партій, або за рахунок харизматичних лідерів. Значна увага у виборчому процесі була відведена іміджевим повідомленням. Наприклад, за результатами соціологічних досліджень, проведених напередодні виборів закарпатським соціологом А. Колібабою видно, що рейтинг партій, які утворили блок «Наша Україна», до утворення блоку був досить низьким (6 – 8%). У жовтні 2002 р., коли стало відомо, що націонал-патріотичні партії об'єднуються під керівництвом В.Ющенка, їх рейтинг зріс до 19 %, а ще пізніше рейтинг ВБ В.Ющенка «Наша Україна» в області став найвищим. Аналогічно постійно зростав рейтинг ВО «Батьківщина». У січні 2001 р. його рейтинг становив 1,39 %. Після утворення ВБ Ю.Тимошенко його рейтинг значно зріс [197]. У цьому і полягала ідея використання іміджевого ресурсу у виборчій кампанії.

Але найбільш широко використовувалась технологія клонування, утворення двійників (ВБ «Народний Рух України», КПУ(о) і т.д.). В Ужгород з Києва приїхали для реєстрації кандидатами в народні депутати чотири С. Ратушняки, яким ОВК відмовила в реєстрації. Слід відзначити, що в регіоні найбільше використовувала виборчі технології СДПУ (о), причому із значним успіхом. Так, у 1998 р. С. Ратушняк був знятий з виборчих перегонів і перемогу в 70 окрузі отримав член СДПУ(о) Н. Шуфрич. У 2002 р. у 72 окрузі, де перемогу прогнозували М. Ковачу, її отримав з допомогою виборчих технологій член СДПУ(о) І. Гайдош.

Адміністративний ресурс в Закарпатській області працював настільки, наскільки йому дозволяли це робити опоненти. Адже загальновідомо, що бездіяльність політичних партій призводить до

посилення адмінресурсу у виборчій кампанії. Але населення Закарпатської області, як і населення України в цілому, було готове до цього. І в більшості випадків голосування було суто прагматичним, особливо в мажоритарних округах. Якщо представник ВБ «За єдину Україну» був міцним господарником, здатним принести користь округу, адмінресурс лише допомагав забезпечити і без того гарантовану перемогу. Якщо ж в окрузі яскрава особистість, господарник представляв іншу політичну силу, то адмінресурс нічого протидіяти не міг.

У партійних списках на виборах 2002 р. було 60 представників від Закарпаття. Але, як і в 1998 р., їх місця були «непрохідними». Це є свідченням незначного впливу осередків партій Закарпаття на партійно-політичне розташування сил в Україні загалом.

До ВР України за партійними списками: КПУ (І. Мигович, М. Маркуш), ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (Е. Матвійчук, І. Іванчо), СДПУ(о) (І. Різак).

Таким чином, виходячи з результатів голосування за списки політичних партій у шести округах області, можна сказати, що з п'яти партій, які подолали виборчий бар'єр, стабільний результат по всій області мали ВБ В. Ющенко «Наша Україна», ВБ «За єдину Україну», СДПУ(о) та КПУ. Виборчий блок Ю. Тимошенко подолав чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців тільки завдяки голосуванню в 70 (м.Ужгород) та 74 (м.Хуст) виборчих округах.

Загальним висновком після проведення двох парламентських виборчих кампаній 1998 р. та 2002 р. в Закарпатській області може бути констатація відсутності механізму реалізації результатів голосування в політичну практику. Так, у 1998 році СДПУ(о) перемогла на виборах в краї і заявила про те, що готова взяти на себе політичну відповідальність. Але головами Закарпатської ОДА за період між виборами були призначені В. Балоба і Г. Москаль, які особисто не підтримували партію в регіоні.

У 2002 р. в Закарпатській області найбільшу кількість голосів виборців отримав ВБ В. Ющенко «Наша Україна», а головою ОДА відразу після виборів був призначений голова обласного осередку СДПУ(о) І. Різак. Як у першому, так і в другому випадках партія, яка отримала перемогу на виборах в області, не мала реальної влади, а значить і можливості для реалізації своїх програмних положень. Хоча в другому випадку (2002 р.) перемогу ВБ В. Ющенко «Наша Україна» в області можна поставити під сумнів, оскільки, як уже відзначалось, вибори до місцевих органів влади виграла СДПУ(о). Це показало, що шляхом до створення інституту політичної відповідальності в областях України можуть бути вибори голів ОДА населенням регіону.

Набагато серйознішою боротьба за депутатські мандати на парламентських виборах 2002 р. була в мажоритарних округах. У шести

виборчих округах було зареєстровано 107 кандидатів, що становило майже вісімнадцять претендентів на одне депутатське місце: округ №70 (м.Ужгород) – 29 кандидатів, округ №71 (м.Мукачево) – 15, округ №72 (м.Берегово) – 9, округ №73 (м.Іршава) – 16, округ №74 (м.Хуст) – 16, округ №75 (м.Рахів) – 22.

Практично у всіх округах були зареєстровані досить впливові кандидати. Це було, скоріше за все, тією причиною, що цілий ряд партій і виборчих блоків не були представлені в округах. Серед 107 кандидатів 66 були «самовисуванцями» і 41 – членами різних партій. Найпотужніше в округах були представлені СДПУ(о) і ВБ В. Ющенко «Наша Україна». Від СДПУ(о) балотувались: народний депутат України Н. Шуфрич, голова Мукачівської райдержадміністрації, голова Берегівської райдержадміністрації, голова Іршавської райдержадміністрації, заступник голови Хустської райдержадміністрації, голова Тячівської райдержадміністрації. Крім СДПУ(о) і ВБ «Наша Україна» практично у всіх виборчих округах своїх кандидатів висунули ПП «Яблуко», СелПУ, СПУ, Всеукраїнська Партія «Нова сила», ВБ ПП «Народний Рух України». Завданням останніх двох суб'єктів виборчого процесу було розсіювання голосів виборців, відбирання їх у ВБ В. Ющенко «Наша Україна» [264; 445; 476].

На відміну від 1998 р. в 2002 р. виборча кампанія в мажоритарних округах проводилась впливовими кандидатами на серйозному рівні. У виборчих округах, районах області діяли виборчі штаби, які займалися агітацією, організували зустрічі з виборцями і т.д. Такий рівень проведення виборчої кампанії потребував суттєвих капіталовкладень. Аналіз же фінансових звітів кандидатів окружних виборчих комісій показує, що у виборчі фонди кандидатів надійшло дуже мало коштів. Наприклад, у виборчому окрузі №72 на рахунки кандидатів надійшло 129 тисяч 810 грн., з яких 96 тисяч 56 були використані для реклами в ЗМІ. У виборчому окрузі №71 на рахунки кандидатів надійшла 131 тисяча 544 грн., з них на виготовлення передвиборчої агітації було витрачено 76 тисяч 540 [9, с. 1 – 3]. На виборчі фонди кандидатів у 74 окрузі поступило 89 тисяч 685 грн., з них на виготовлення матеріалів передвиборчої агітації витрачено 58 тисяч 167 грн., а на використання ЗМІ – 25 тисяч 278 грн. На рахунках у кандидата М. Сятині перебувало 67 тисяч 400 грн., А. Лінтура – 12 тисяч 060 грн., В. Бедя – 500 грн. і т.д. У більшості випадків кандидати, як правило, використовували свої кошти для виготовлення агітаційних матеріалів та реклами в ЗМІ. Все інше фінансування не проходило через виборчі фонди. Висновок може бути тільки один – потрібно збільшити величину виборчих фондів, щоб таким чином вивести з «тіні» фінансування виборчої кампанії [295, с. 238].

Переможцями виборів у одномандатних округах стали:

– 70 округ (м. Ужгород) – С. Ратушняк – 35,47 %. Перемога С. Ратушняка в даному окрузі була прогнозованою. Це лідер харизматичного типу, колишній мер міста, який постраждав від владних структур. Це один із мотивів голосування за його кандидатуру. Більш перспективним і далекоглядним політиком був колишній заступник голови Закарпатської облдержадміністрації І. Кріль, який набрав 20,1 % голосів виборців. І. Кріль із Мукачева, і саме протистояння цих двох міст в області не дало можливості набрати йому необхідну кількість голосів виборців. Ще одним чинником, який спонукав ужгородців віддати свої голоси за С. Ратушняка було балотування члена СДПУ(о) Н. Шуфрича, який мав в Ужгороді досить низький рейтинг популярності;

– 71 округ (м. Мукачево) – В. Балоба – 66,39 відсотка. Перемога колишнього губернатора області також була прогнозованою і ні в кого не викликала сумніву;

– 72 округ (м. Берегово) – І. Гайдош – 33,5 %. Аналітики прогнозували перемогу в даному окрузі М. Ковачу, голові Товариства угорської культури Закарпаття. Але М. Ковач набрав лише 32,72 відсотка голосів виборців. Підрахунки голосів у даному окрузі відбувались найдовше, а голосування в ряді дільниць округу були визнані недійсними. Зіграло свою роль у поразці М. М. Ковача балотування його «двійника», М. І. Ковача, який набрав 8,4 % голосів виборців. Вибори в цьому окрузі показали можливість фальсифікування результату волевиявлення. Брудні технології, які були задіяні і апробовані партією СДПУ(о) в даному окрузі згодом успішно використовувалися на виборах мера м. Мукачево та на президентських виборах 2004 р. Маніпуляції використовувалися уже з визначення меж округу, коли до нього чомусь не були включені села, де мав домінуючий вплив М. Ковач. На чотирьох виборчих дільницях 14, 45, 58, 67, де впевнену перемогу отримав М. Ковач (2488 голосів проти 1269) вибори були визнані недійсними. Найбільшою в окрузі по Закарпаттю була кількість недійсних бюлетенів – 15 тисяч 404, тоді ж як в окрузі № 70 (м. Ужгород) – 6 тисяч 271, в окрузі № 74 (м. Хуст) – 6 тисяч 452 і т. д.

Крім того, кількість виборців, внесених у протокол по мажоритарному округу, на 8 тисяч 462 людей менше. Покажемо, на думку В.Пашенка, було й те, що в Угорщині в цей час також відбувались парламентські вибори і на них перемогла політична сила, яка підтримувала політичну структуру І.Гайдоша. Судові суперечки завершилися на користь останнього. Але очевидним був правовий колапс, спричинений виборчими маніпуляціями [326, с.64].

– 73 округ (м. Іршава) – О. Кеменяш – 25,13 %. Прогнозувати результат голосування в даному окрузі було надзвичайно важко, оскільки крім О. Кеменяша високий рейтинг мали В. Дурдинець (міністр України з питань надзвичайних ситуацій) та С. Бобик (голова Іршавської

райдержадміністрації, член СДПУ(о)). Виборці віддали голоси місцевому підприємцю, і це була основна мотивація вибору. В. Дурдинець отримав 24,26 % голосів, а С. Бобик – 18,81 % (такий результат – наслідок зниження рейтингу впливовості СДПУ(о) в області);

– 74 округ (м. Хуст) – М. Сятиня – 31,39 %. Перемога М. Сятині, президента фірми «Гедеон-Ріхтер-Укрфарм», була прогнозованою, оскільки ним були зроблені суттєві капіталовкладення в округ. Суперники в нього також були впливовими і відомими в області: В. Сливка (ректор УжНУ), В. Бедь (ректор Закарпатського інституту ім. А. Волошина МАУП), В. Лінтур (заступник голови облдержадміністрації), В. Кащук (заступник голови Хустської райдержадміністрації), І. Гецянин (заступник голови Державної податкової адміністрації в Закарпатській області). Це ще раз підтверджує тезу про те, що з кожним роком зростає професіоналізація виборчої кампанії, а балотуються кандидати, які мають високий особистий рейтинг впливовості в області;

– 75 округ (м. Рахів) – О. Климпуш – 28,87 %. Надзвичайний і Повноважний посол в Угорщині і Словенії, який вигравав вибори до ВР України в цьому окрузі у 1990 р. Його перемога в 2002 р. була очікуваною. Він позиціонував себе з ВБ «За ЄдУ», який підтримував у Закарпатській області губернатор Г. Москаль [143, с 261–262].

Вибори до місцевих органів влади та до ВР України засвідчили, що в суспільно-політичному житті Закарпаття домінували дві політичні сили: СДПУ (о) і ВБ В. Ющенко «Наша Україна» (згодом ПП НСНУ). Подальший політичний розвиток краю показав, що саме між цими двома політичними силами і відбувалося протистояння і на виборах міського голови Мукачева, і на президентських виборах 2004 р.

4.3. Місцеві вибори 2002 року на Закарпатті

Із 71 організації політичних партій, зареєстрованих у Закарпатській області, активно взяли участь у виборчих перегонах лише деякі з них: у складі ВБ «За єдину Україну» – ЗОО НДП, ЗОО АПУ, ЗОО Партії Регіонів, ЗОО ПППУ, ЗОО ПП «Трудова Україна». Угоду про співпрацю та підтримку ВБ «За єдину Україну» підписали чотири обласні організації політичних партій: Ліберальної Партії України (о), Партії Національно-Економічного Розвитку, УПС-СВІЧА, Всеукраїнської Партії Миру та Єдності, а також 57 громадських та профспілкових організацій і трудових колективів.

У складі ВБ «Наша Україна» згрупувалися ЗОО КУН, ЗОО ПРП, ЗОО УНР, ЗОО НРУ, ЗОО Партії «Солідарність». У складі Блоку «Ю.Тимошенко» відтак зорганізувалися ВО «Батьківщина», ЗОО УРП,

300 УНП «Собор», 300 УКРП. Самостійно брали участь у виборчих перегонах – 300 СДПУ(о), 300 КПУ, 300 СПУ, 300 Української Партії «Єдність», 300 «Жінки за майбутнє», 300 «Яблуко», 300 СелПУ, 300 ПСПУ, 300 ПЗУ, 300 ПНЕРУ, 300 ПДС-300 СДС. Інші обласні організації політичних партій активної участі у виборчій кампанії не брали.

Представники 26 обласних організацій партій та двох виборчих блоків політичних партій «Руський блок» та «Команда озимого покоління» ввійшли до складу шести окружних виборчих комісій. Зокрема, члени 13 обласних організацій увійшли до складу кожної комісії (НДП, ПП «Трудова Україна», СДПУ(о), ПДС, СПУ, НРУ, УНР, ПП «Яблуко», ВО «Батьківщина», КПУ, ПЗУ, ПП «Єдність», ПРП), представники Партії Регіонів, ВО «Громада», ПП «Солідарність» – у п'яти окружних виборчих комісіях, ПСПУ, ВО «Жінки за майбутнє», Всеукраїнської Партії «Нова сила» – у трьох комісіях, СелПУ, НРУ «За єдність» та ВБ «Команда озимого покоління» – у двох комісіях, по одному – від ПНЕРУ, ДемПУ, Української Селянської Демократичної Партії, Партії реабілітації тяжкохворих України, ВБ ПП «Руський блок».

27 обласних організацій партій (блоків), громадських організацій було зареєстровано обласною виборчою комісією для участі у виборах депутатів обласної ради (НДП, ВПО «Жінки за майбутнє», НРУ «За єдність», СПУ, ПСПУ, ХНСЗ, АПУ, ВО «Батьківщина», УНП «Собор», УРП, ПЗУ, СелПУ, Партії Регіонів, ПДС, «Трудова Україна», «Нова генерація України», ВПМЄ, ПППУ, РУХ, СДПУ(о), ВП «Нова сила», виборче об'єднання «Блок В.Ющенко «Наша Україна», Товариство угорської культури Закарпаття, обласна організація профспілок працівників фінансово-інвестиційних та підприємницьких організацій України, крайове товариство «Просвіта»).

У 2002 р. в Закарпатті нараховувалось 334 ради, 6463 виборчі округи, 7061 депутатський мандатів у них. Серед обраних депутатів членів партій було 1767 чоловік, з них членів СДПУ(о) – 995, ВПО «Жінки за майбутнє» – 123, АПУ – 142, «ДемСоюз» – 119, СелПУ – 82, НРУ – 33, Партія Регіонів – 20, НДП – 53, УНР – 14, ПРП – 8, КПУ – 7, ВО «Батьківщина» – 6, ПП «Трудова Україна» – 1, СПУ – 1 і т.д. Партійність селищних, сільських, міських голів формували: СДПУ(о) – 112, НДП – 6, «ДемСоюз» – 7, НРУ – 4, СелПУ – 4, ВО «Батьківщина» – 3. Найбільше членів СДПУ(о) і у виконавчих комітетах рад: СДПУ(о) – 368, АПУ – 42, СелПУ – 28 і т.д. (Див.: Додаток 2; Таблиця 2.1.).

До обласної ради в 2002 р. було обрано 85 депутатів. З них членів СДПУ(о) – 15 депутатів, АПУ – 4, НДП – 3, ВО «Жінки за майбутнє», ПП «Єдність», УНП «Собор», ПП «Яблуко», ПРП, Партія Регіонів – по 1 представнику. Всього членів різних партій – 26 депутатів [90, с.3].

Партійність міської ради (м. Ужгород) була такою (всього 41 депутат): СДПУ(о) – 8 чол., Всеукраїнська партія «Нова сила» – 3, НДП – 2, Всеукраїнська партія «Молода Україна» – 1 [345; 346]. Ці статистичні дані відображають вплив політичних партій на місцях. Виходячи з них можна зробити висновок про домінуючий вплив СДПУ(о) в Закарпатській області, незважаючи на те, що вона набрала набагато менше голосів виборців, ніж у 1998 р. і пропустила на перше місце ВБ В. Ющенко «Наша Україна».

Міськими головами міст обласного підпорядкування в Закарпатті було обрано: в Ужгороді – С. Ратушняк, голову облорганізації УП «Єдність», в Мукачеві – В. Балого, колишнього голову ОДА, в Берегові – знову обрано Й. Жупана, в Хусті – М. Джанду, юриста ТЗОВ «Олена», видавця газети «Нова свобода», голову облорганізації УНР.

Напруженими були повторні вибори міських голів міста Ужгород (8 вересня 2002 р.) та міста Мукачево (29 червня 2003 р.), оскільки С. Ратушняк та В. Балого з двох депутатських мандатів вибрали мандат депутата ВР України. У 1998 р., наприклад, після відставки С. Ратушняка, про участь у виборах міського голови заявили 15 політичних партій та громадських організацій: НДП, КПУ, СДПУ(о), НРУ, СПУ, УПС, ХДПУ, ВО «Громада» та ін. Міські організації СДПУ(о), НРУ, НДП, ПРП, ХДПУ підтримували кандидатуру В. Цоклана. Але 15 серпня 1998 р. обласні організації СДПУ(о), НДП, ЛПУ та АПУ після консультацій з центром оприлюднили заяву про підтримку С. Сембера. Тобто, в 1998 р. вже була помітна тенденція неспівпадіння інтересів міських партійних організацій та обласних і центральних керівних органів партії. Проявила себе ця тенденція і на повторних виборах міського голови Ужгорода в 2002 р. Після того, як закінчилася реєстрація кандидатів, стало зрозуміло, що реальними кандидатурами на посаду мера є В. Погорелов, П. Чучка та В. Прокопець. ВБ В. Ющенко «Наша Україна» підтримав кандидатуру ужгородського підприємця П. Чучки [21]. Але 23 серпня 2002 р. Ужгородський міський ВБ «Наша Україна» приймає рішення та оголошує про політичну підтримку на виборах ужгородського міського голови, що відбудуться 8 вересня 2002 р., кандидатури позапартійного В. Погорелова [142, с. 263]. У цьому засіданні брав участь і голова Об'єднаної ради ЗОО ПРП та ХНСЗ В. Бедь [265].

Результатом даного конфлікту було те, що всі голови ужгородських міських організацій політичних партій подали у відставку. А політрада партії «Реформи і Порядок» прийняла рішення про розпуск Закарпатської обласної організації. Рішення було викликане розкольницькою поведінкою обласного керівництва і, в першу чергу, голови обласного осередку ПРП В. Бедя під час виборів ужгородського мера та його подвійною грою по відношенню до ВБ В. Ющенко «Наша Україна». В. Бедь у газеті «Срібна

Земля» опублікував заяву про свій вихід з лав ПРП. А у зверненні до правління ПРП він говорив про ту реальну роботу, яка пророблена ним з розбудови партії в області: «з кілька десятків чоловік чисельність партії на початок виборів 2002 р. зростає до 570 чол., утворюється 13 районних і 3 міські з правами районних осередки партії» [172, с. 3]. Після перемоги В. Погорелова на виборах ряд представників політичних партій, які його підтримували, отримали посади в управлінському апараті міської управи: В. Бедь, І. Сарканич та інші.

Конфлікт між місцевим осередком ВБ В. Ющенко «Наша Україна» і його центральними органами послабив і до того слабкі позиції осередків політичних партій, які входили до блоку. Таким чином, на перевиборах міського голови кандидат, якого підтримував ВБ В. Ющенко «Наша Україна», зазнав поразки, а міським головою став кандидат-висуванець проурядових сил. При цьому В. Погорелов отримав перемогу з невеликою різницею голосів. Якби у ВБ В. Ющенко «Наша Україна» не відбулися розколи, то реальною могла бути і перемога кандидата, якого підтримував блок.

Перевибори міського голови Мукачева були призначені на 29 червня 2003 р. В. Балоба єдиний в Україні держслужбовець, кому всупереч законодавству вдалося «відтягнути» свої перевибори до літа 2003 р. В Ужгороді це зробити не вдалося, що було однією з причин поразки як команди С. Ратушняка, так і ВБ В. Ющенко «Наша Україна». Відтягуючи перевибори, В. Балоба хотів виграти час для того, щоб «розкрутити» потрібну кандидатуру на посаду міського голови. В. Балозі, який очолював обласну структуру ВБ В. Ющенко «Наша Україна», потрібна була гучна перемога на виборах, що дало б змогу йому утвердитись як лідеру опозиції на Закарпатті. Конкурентами В. Балоби і його команди була обласна влада на чолі з головою Закарпатської ОДА І. Різаком. На рівні партійних структур існувало протистояння ВБ В. Ющенко «Наша Україна» і СДПУ(о). Обласні осередки потужних центристських партій (НДП, АПУ, Партії Регіонів, ПППУ) відкрито не заявили про підтримку того чи іншого кандидата. Для Мукачівських виборів міського голови також була характерною розбіжність у підтримці кандидатів партійними структурами різного рівня. Так, політради СПУ та ВБ Ю. Тимошенко прийняли рішення про підтримку кандидатури В. Петьовки, а міські осередки СПУ та ВО «Батьківщини» заявили про свою підтримку кандидатури Е. Нусера. Електоральний потенціал головних конкурентів практично був однаковий: адмінресурс, PR-технології, використання брендів СДПУ(о) та ВБ «Наша Україна», фінансові ресурси, вплив на виборців через ЗМІ. Керувати виборчим штабом В. Петьовки, якого підтримував ВБ В. Ющенко «Наша Україна», було доручено А. Колібабі та І.Крілю, який досить вдало організував свою виборчу кампанію в 2002

р. Виборчий штаб Е. Нусера, якого підтримувала СДПУ(о), очолили М. Попович та Ю. Кохан, а фактично роботу виконувала обласна та Мукачівська організації СДПУ(о).

За попередніми соціологічними дослідженнями, які проводив В. Пащенко, в квітні рейтинги В. Петьовки і Е. Нусера були практично однаковими, а в подальшому спостерігалось зростання рейтингу В. Петьовки. Екзит-пол, проведений у день виборів, також був на користь В. Петьовки: 47,2% проти 39,2% у Е. Нусера. Результати виборів були такими: В. Петьовка – 15 тисяч 288 голосів виборців (47,23%), а Е. Нусер – 12 тисяч 702 (39,24%). У виборах взяли участь 32 тисячі 371 чоловік (49,39% усіх виборців) [261, с. 27]. Це низький показник, оскільки, як правило, в м. Мукачеві участь у виборах була на рівні 65 %. Низький рівень участі у виборах може бути пояснений сезоном відпусток та просто небажанням жителів брати участь у виборах. Вибори в Мукачеві отримали гучний резонанс по Україні. Їх було названо найбруднішими в історії України. Причому слід відзначити, що брудні технології використовувалися майже однаково всіма кандидатами. Обласне керівництво на чолі з І. Різаком кандидатура В. Петьовки не влаштувала. Після серії судів, різного роду провокацій Указом Президента «Про заходи щодо забезпечення конституційних прав громадян та нормалізації життєдіяльності м. Мукачева Закарпатської області» виконуючим обов'язки міського голови було призначено члена СДПУ(о) М. Опачка.

Повторні вибори міського голови м. Мукачево були призначені на 18 квітня 2004 р. Це були найбрутальніші вибори в історії України: безпрецедентна фальсифікація, розгул бандитизму на виборчих дільницях, побиття народних депутатів України, викрадення бюлетенів та протоколів з результатами волевиявлення громадян Мукачева. Мукачівська територіальна виборча комісія оголосила переможцем Е. Нусера, хоча насправді перемогу отримав В. Балоба. Мукачево алегорично назвали «Сталінградом для СДПУ(о)». 12 травня ВР України прийняла постанову, в якій містилося звернення до Президента України дати належну оцінку подіям в Мукачеві. У Постанові рекомендувалося звільнити з посади голову Закарпатської ОДА І. Різака, начальника та заступника УМВС України в Закарпатській області В. Варцабу і В. Русина. Натомість В. Варцабі було присвоєно звання генерал-майора міліції, а І. Різак отримав орден «За заслуги» II ступеня. Нагороджені були й інші дійові особи мукачівської епопеї (голова територіальної виборчої комісії Ю. Переста, несправедливо обраний міський голова Е. Нусер, активіст його команди М. Попович).

Голова Адміністрації Президента України та голова СДПУ(о) В. Медведчук на 18 з'їзді СДПУ(о) позитивно оцінив вибори в Мукачеві:

«Досвід позитивний – треба поширювати» [261, с. 27–28]. Брудні технології, зухвало апробовані на виборах у Мукачеві, будуть пізніше застосовані у всеукраїнському масштабі на президентських виборах 2004 р.

Мукачівські вибори завершили парламентський виборчий цикл 2002 р. в Закарпатській області, а їх аналіз дозволяє зробити ряд висновків. По-перше, вибори перестали бути боротьбою окремих амбіцій і перетворились у боротьбу окремих команд та їх виборчих штабів. По-друге, протистояння потужних команд мінімізують фальсифікацію, застосування адмінресурсу та брудних технологій. По-третє, в Закарпатті виокремилися дві потужні політичні сили: СДПУ(о) та ВБ В. Ющенка «Наша Україна», відносини між якими і зумовлювали певний час особливості політичного розвитку Закарпаття.

ДОДАТОК 2.

Таблиця 2.1.

Про партійний склад депутатів місцевих рад, селищних, міських, сільських голів, виконавчих апаратів рад Закарпатської області (за результатами виборів 29 березня 2002 року)*

Кількість рад – 334

Всього депутатів – 7061, членів партій – 1767

№ з/п	Найменування партії	Кількість депутатів	Сільські, селищні, міські голови	Секретарі рад	Заступники голів рад	Члени виконавчих комітетів
1.	СДПУ(о)	1767	112	116	15	368
2.	АПУ	142	2	–	1	42
3.	НДП	53	6	2	3	19
4.	Українська Партія «Єдність»	2	–	–	–	3
5.	Українська Партія «Собор»	3	–	–	–	–
6.	«Яблуко»	4	–	–	–	2
7.	Партія Регіонів	20	–	–	–	–
8.	Партія «Реформи і Порядок»	8	1	–	–	–
9.	ВО «Жінки за майбутнє»	123	2	14	3	41
10.	«ДемСоюз»	119	7	5	3	29
11.	НРУ	33	4	3	1	16
12.	УНР	14	–	–	–	–
13.	«Солідарність»	6	–	–	–	1
14.	Партія Промисловців і	4	2	–	–	–

	Підприємців					
15.	КПУ	7	2	–	–	6
16.	ХДПУ	3	–	–	–	–
17.	ДемПУ	6	–	–	–	–
18.	СелПУ	12	4	1	2	28
19.	КУН	19	–	–	–	–
20.	ПНЕРУ	4	–	–	–	–
21.	ВО «Батьківщина »	6	3	–	2	1
22.	ПО «Вітчизна»	6	–	–	–	–
23.	Партія реабілітації тяжкохворих України	1	–	–	–	–
24.	ПЗУ	1	–	–	–	–
25.	Всеукраїн- ська Партія «Нова сила»	3	–	–	–	–
26.	Всеукраїн- ська Партія «Молода Україна»	1	–	–	–	–
27.	Трудова Україна	1	–	–	–	1
28.	СПУ	1	1			8

* Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 250–251.

Таблиця 2.2.

Порівняльний аналіз результатів парламентських виборів 1998 та 2002 років у загальнодержавному виборчому окрузі в Закарпатській області*

1998 р.			2002 р.		
Політичні партії	Результати голосування		Політичні партії	Результати голосування	
1. СДПУ(о)	189500	31,18	1. ВБ «Наша Україна»	221835	36,63
2. НРУ	43710	7,19	2. СДПУ(о)	84882	14,01
3. КПУ	40378	6,64	3. ВБ «За єдину Україну»	62179	10,26
4. НДП	38148	6,28	4. КПУ	36402	6,01
5. ПЗУ	32827	5,40	5. Блок Ю.Тимошенко	26698	4,40
6. ПРП	29676	4,88	6. «Жінки за майбутнє»	19023	3,14
7. ВО «Громада»	17802	2,93	7. Блок Наталії Вітренко	10032	1,65
8. Блок «Національний фронт»	17769	2,92	8. Блок Дем.ПУ – Дем. Союз	9361	1,54
9. Блок СПУ і СелПУ	14515	2,39	9. СПУ	8475	1,39
10. ХДПУ	13313	2,19	10. ПЗУ	7634	1,26
11. АПУ	12258	2,02	11. Сел ПУ	6108	1,00
12. Блок «Партія праці та Ліберальна»	8031	1,32	12. Блок «КОП»	5740	0,94
13. ПРВУ	7642	1,26	13. КПУ(о)	5341	0,88
14. ПСПУ	6909	1,14	14. «Нова генерація України»	4557	0,75
15. РХП	6744	1,11	15. «Єдність»	4376	0,72
16. Блок «Трудова Україна»	6471	1,06	16. Яблуко	3872	0,63
17. ВПТ	5316	0,87	17. Партія реабілітації тяжкохворих	3829	0,63
18. НЕП	5301	0,87	18. Всеукраїнське об'єднання християн»	3627	0,59
19. ПНЕРУ	4434	0,73	19. СДПУ	3527	0,58
20. СЛОН	4081	0,67	20. КПРС	3064	0,50
21. «Вперед	3642	0,60	21. Блок «Народний	1588	0,26

Україно», УХДПУ, ХНС			Рух України»		
22. СДПУ	3528	0,58	22. Християнський рух	1544	0,25
23. ВПЖІ	3457	0,57	23. ЗУБР	2481	0,40
24. «Менше слів» СНПУ	2612	0,43	24. ВПТУ	1544	0,25
25. Союз	2553	0,42	25. Руський блок	1530	0,25
26. ПДЕСП	2245	0,37	26. «Нова сила»	1498	0,24
27. УНА	2018	0,33	27. Блок «Проти всіх»	1478	0,24
28. ПЗВ	1991	0,33	28. Народна партія вкладників і соціального захисту	1099	0,18
29. «Європейський вибір України»	1345	0,22	29. «Справедливість»	683	0,11
30. Партія мусульман України	1270	0,21	30. Виборчий блок УП та «Новий світ»	612	0,09
			31. УНА	513	0,08
			32. ЛПУ(о)	428	0,07
			33. Українська морська партія	395	0,06

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 2.3.

**Підсумки голосування за партійними списками
в 70 – 75 виборчих округах
(партії та блоки, які подолали чотиривідсотковий бар'єр)***

Виборчий округ Партії	Округ №70 м.Ужгород	Округ №71 м.Мукачеве	Округ №72 м.Берегове	Округ №73 м.Іршава	Округ №74 м.Хуст	Округ №75	Загалом по Закарпатській області
НУ	38,51%	48,65%	23,06%	31,16%	35,33%	42,64%	36,63%
СДПУ(о)	7,62%	8,37%	16,31%	23,41%	17,35%	11,01%	14,01%

За єдину Україну	9,49%	6,55%	11,39%	9,52%	10,82 %	12,45 %	10,26%
КПУ	6,04%	6,38%	5,19%	5,46%	5,45 %	7,43 %	6,01%
БЮТ	9,46%	3,07%	3,36%	3,38%	4,4%	1,79 %	4,5%

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 2.4.

Склад Верховної Ради України за результатами виборів 2002 року*

№ з/п	Політична партія	Кількість членів партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Комуністична Партія України	57	12,7
2.	Партія Регіонів	35	7,8
3.	Аграрна Партія України	26	5,8
4.	Соціал-Демократична Партія України (об'єднана)	26	5,8
5.	Народно-Демократична Партія	23	5,1
6.	Партія «Реформи і Порядок»	20	4,4
7.	РУХ (Український Народний Рух)	20	4,4
8.	Соціалістична Партія України	18	4,0
9.	Народний Рух України	17	3,8
10.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	13	2,9
11.	Політична Партія «Трудова Україна»	9	2,0
12.	Партія Промисловців і Підприємців України	7	1,6
13.	Партія «Солідарність»	5	1,1
14.	Партія «Демократичний Союз»	4	0,9
15.	Українська Партія «Єдність»	4	0,9
16.	Українська Соціал-Демократична	3	0,7

	Партія		
17.	Українська Народна Партія «Собор»	3	0,7
18.	Конгрес Українських Націоналістів	2	0,4
19.	Демократична Партія України	1	0,2
20.	Молодіжна Партія України	1	0,2
21.	Ліберальна Партія України	1	0,2
22.	«Союз»	1	0,2
23.	Партія Національно-Економічного Розвитку України	1	0,2
24.	Християнсько-Демократичний Союз	1	0,2
25.	«Вперед, Україно!»	1	0,2
26.	Республіканська Християнська Партія	1	0,2
27.	Українська Народна Асамблея	1	0,2
28.	Українська Республіканська Партія	1	0,2
29.	Безпартійні	148	32,9
	Всього	450	100

* Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – С. 250–251.

РОЗДІЛ 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ У 2004 РОЦІ НА ЗАКАРПАТТІ

5.1. Загальнонаціональний контекст президентських виборів

Ще до початку президентських виборів 2004 р. було зрозуміло, що їх перебіг буде важким, а самі вибори і їх результат будуть жорстко корегуватись адмінресурсом. Такий прогноз – це наслідок конфлікту між владою і опозицією напередодні виборів. Інституціолізована неформально система бюрократично-олігархічного авторитаризму («кучмізм») прагнула до легалізації шляхом президентських виборів. У той же час опозиція, яка на парламентських виборах 2002 р. отримала перемогу в пропорційній частині виборів також мала намір отримати перемогу у виборчій кампанії і таким чином змінити авторитарний режим Л. Кучми.

Важливим чинником, що істотно вплинув на перебіг президентської виборчої кампанії, стало підписання на початку липня 2004 р. угоди між Блоком В. Ющенка «Наша Україна» і Блоком Юлії Тимошенко про створення коаліції «Сила народу». Вона передбачала об'єднання зусиль для перемоги на президентських виборах 2004 р. спільного кандидата В. Ющенка і мала на меті «відродження України, побудову демократичної правової справедливої держави».

Для участі у виборах зареєструвалось 24 претенденти. В більшості це були технічні кандидати, головне завдання яких зводилося до залучення представників у виборчі комісії як для провладного, так і для опозиційного кандидата [312].

Виборча кампанія 2004 р. мала брудний та агресивний характер. Подібного в Україні не спостерігалось за всі роки незалежності. Саме в процесі цієї кампанії політтехнологи Партії регіонів поділили Україну на три сорти і такий поділ був оприлюднений на біл-бордах. Звичайно, що Схід був віднесений до третьосортного регіону, а Захід до території першого сорту. На розпалювання ворожнечі між регіонами України не було ніякої реакції ні з боку ЦВК, ні з боку правоохоронних органів.

Прагнучи будь-якою ціною домогтися перемоги на виборах, провладна команда застосовувала тиск на виборців, організовувала провокації стосовно кандидата в президенти В. Ющенка та його команди. Так, у ніч з 23 на 24 жовтня було вчинено напад на прихильників В. Ющенка біля будівлі Центральної виборчої комісії. Головною метою провокації з побиттям людей перед ЦВК, на думку аналітиків, були спроби виманити опозиційних депутатів із будівлі ЦВК, щоб завадити їм вплинути на рішення щодо створення в Росії 420 додаткових ділянок для

голосування (опозиція вважала, що відкриття такої кількості діляниць у Росії дасть змогу сфальсифікувати до 1 млн. голосів).

Із наближенням першого туру президентських виборів збільшився політичний тиск на українську журналістику. 28 жовтня майже 50 журналістів центральних телеканалів України висловили протест проти ситуації з висвітленням передвиборної кампанії. Наступного дня їх підтримали ще понад 160 представників 18 українських телекомпаній, у тому числі 10 провідних загальноукраїнських каналів. Проте, як виявилось, "журналістська революція" загалом не змінила ситуації з мас-медіа в країні, тому чимало журналістів масово почали звільнятися з роботи.

31 жовтня 2004 р. відбувся перший тур президентських виборів, у якому, незважаючи на всі зусилля влади, переміг В. Ющенко, якого підтримали 39,87 % виборців. Другим став В. Янукович, який здобув 39,32 % голосів. Після цього деякі вже колишні кандидати на пост президента заявили про свої симпатії до учасників другого туру. Так, Прогресивна соціалістична партія Н. Вітренко висловила підтримку В. Януковичу, а Соціалістична партія О. Мороза та Партія промисловців і підприємців А. Кінаха – В. Ющенку [143, с. 283].

У виборчій кампанії 2004 р. був задіяний неймовірної сили адмінресурс на всіх етапах виборчої кампанії. Саме завдяки адмінресурсу і здійснювалось фальшування результатів виборів для провладного кандидата у першому і другому турі виборів, що в свою чергу привело до масового супротиву громадян, який дістав назву «помаранчева революція». Можна виділити такі найпоширеніші форми прояву адміністративного ресурсу під час виборів президента у 2004 р.: а) адміністративний тиск на опозиційні ЗМІ; б) зловживання при формуванні виборчих комісій, складанні списків виборців та зборі підписів за В.Януковича; в) використання службового становища В. Януковичем; г) використання владою кримінальних елементів проти опозиційних кандидатів, а також проти політичних сил і виборців, що їх підтримували; д) масове незаконне голосування за відкріпними талонами; ж) використання коштів державного бюджету для агітації за провладного кандидата В.Януковича; з) застосування адміністративного ресурсу під час голосування і підрахунку голосів (аж до втручання в роботу серверу ЦВК), а також під час передачі результатів голосування з ДВК у ОВК, і з ОВК до ЦВК та інші.

Якщо подивитись на перераховані вище форми використання адмінресурсу, то стане зрозумілим, що за допомогою вже названого арсеналу засобів можна переписати будь-яке волевиявлення громадян.

Можна окремити наступні особливості застосування адмінресурсу на президентських виборах: масштабність, кумулятивність,

регіональність, криміналізація, інноваційність, поєднання адміністративного ресурсу і новітніх виборчих технологій, інформаційна блокада тощо.

Під час підготовки та проведення другого туру виборів Президента України, що відбувся 21 листопада, посягання на конституційні права громадян були ще брутальнішими, ніж перед цим. Так, на підприємствах і установах Львівської, Івано-Франківської, Волинської, Тернопільської та інших «проблемних» для влади областей керівництво зобов'язувало своїх підлеглих під загрозою звільнення отримати на дільницях власні відкріпні посвідчення та посвідчення своїх близьких і здати їх до визначеного терміну. Як наслідок, кількість зловживань із використанням відкріпних талонів, що дало змогу багатьом особам проголосувати по кілька разів, порівняно з першим туром виборів значно зросла. Голосування організованих груп виборців за відкріпними посвідченнями, зокрема фальшивими, стало масовим. Поширеним було недопущення на виборчі дільниці спостерігачів від кандидата В. Ющенка, міжнародних спостерігачів, кореспондентів ЗМІ, яке автоматично збільшувало шанси для фальсифікації. Напередодні або в день виборів представників від опозиції було усунуто з багатьох дільничних виборчих комісій.

Процес голосування, а в окремих випадках і підрахунок голосів характеризувались численними випадками кримінального втручання, насильства і залякування на виборчих дільницях. Органи внутрішніх справ не забезпечили підтримання порядку в день виборів, а в багатьох випадках спостерігалася їхня бездіяльність.

У другому турі виборів активність виборців зросла – в середньому по Україні до 80,4%. Примітним однак став дуже нерівномірний приріст голосуючих – на Сході і Півдні країни він був неправдоподібно великим: у Донецькій області 18,6%, в Луганській 13,9%, в Криму 12,2%. Натомість у Західних та Центральних областях приріст становив 2-3% відсотки виборців (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.1.).

Розуміючи, що ЦВК зволікає з оголошенням результатів, підлаштовуючи їх під провладного кандидата, 22 листопада на майдані Незалежності зібралися десятки тисяч протестантів. Перед учасниками мітингу виступили В. Ющенко, Ю. Тимошенко, О. Мороз, А. Кінах, Ю. Луценко, інші члени коаліції «Сила народу», які закликали своїх прихильників до початку загальнонаціонального страйку. Відразу на центральних вулицях Києва з'явилося наметове містечко, мешканцями якого стали учасники акції громадянської непокорі. З перших днів існування «страйкуючого Майдану» було створено ряд координаційних служб: безпеки, забезпечення і постачання, відділ преси тощо.

Одними з перших, хто оголосив про свою підтримку і приєднання до загальнонаціонального страйку, були ректорат та студентська рада

Національного університету «Києво-Могилянська академія», які започаткували акцію «Ми йдемо», що передбачала як чергування викладачів та студентів у наметовому містечку на Майдані, так і відправку тисяч листів через Інтернет з описом подій у Києві. У перших рядах маніфестантів опинилися також працівники та студентство Міжрегіональної академії управління персоналом, активісти громадського об'єднання «Пора», «Чиста Україна». Поза межами столиці стихійні мітинги протесту прокотилися в Дніпропетровську, Луцьку, Полтаві, Сумах, Ужгороді, Херсоні, Черкасах та Чернівцях. Близько 10 тис. прихильників В. Ющенка перекрили рух на залізничному вокзалі Тернополя. Того ж дня міські ради Києва, Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Вінниці висловили недовіру ЦВК і звернулися до Верховної Ради із закликом не визнавати результатів підрахунку голосів.

Наступного дня до учасників акції громадянської непокори на майдані Незалежності приєднуються студенти «Київської політехніки», Державного медичного університету ім. Богомольця, Київського будівельного інституту, Національного університету імені Тараса Шевченка та прихильники В. Ющенка, що приїхали до столиці з різних куточків України. Рішення виконувати тільки накази й розпорядження В. Ющенка ухвалюють Чернівецька, Волинська обласні ради, Вишгородська, Дрогобицька, Кам'янець-Подільська, Тербовлянська, Хмельницька міські ради. Тисячі громадян із прапорами із символікою В. Ющенка заповнили центральні вулиці Запоріжжя, Житомира, Одеси, Миколаєва. Після того, як опозиції не вдалося скликати 23 листопада позачергову сесію Верховної Ради з метою висловити недовіру ЦВК (у депутатів не вистачило кворуму, оскільки до сесійної зали не з'явилися пропрезидентські фракції, а також фракція комуністів), на вечірньому мітингу на майдані Незалежності співголова коаліції «Сила народу» Ю. Тимошенко закликала протестантів пікетувати Адміністрацію Президента та блокувати інші адміністративні установи з метою прискорити «передачу влади Л. Кучмою новообраному народному Президенту В. Ющенку».

Однак 24 листопада Центральна виборча комісія, проігнорувавши скарги на порушення виборчого законодавства з боку представників В. Ющенка – народних депутатів Р. Зварича, Ю. Ключковського та М. Катеринчука – визнала переможцем виборів В. Януковича з результатом 49,46% голосів виборців (за В. Ющенка – 46,61%) [312].

Події в Україні стали темою номер один у світі. Провести невідкладне розслідування всіх порушень на президентських виборах закликали українську владу держсекретар США К. Пауел, президент Польщі О. Квасневський, міністр закордонних справ Канади П. Петігрю, голова зовнішньополітичного відомства Євросоюзу Х. Солана, голова

Єврокомісії Х.-М. Баррозо, канцлер ФРН Г. Шрöder, президент Грузії М. Саакашвілі. На знак солідарності з народом України, який на вулицях відстоював своє право на чесний вибір, люди з різних країн світу, в тому числі й представники української діаспори, вдягали помаранчеві стрічки та брали участь у мітингах на підтримку демократії поблизу українських установ у Австрії, Великій Британії, Ізраїлі, Іспанії, Італії, Канаді, Нідерландах, Німеччині, Польщі, Росії, США.

Тим часом відповідальність за захист демократії України взяв на себе створений 25 листопада 2004 р. коаліцією «Сила народу» Комітет національного порятунку, який одним із перших рішень призначив А. Кінаха головою Всеукраїнського страйкового комітету та оприлюднив «Декрет про поновлення народовладдя в Україні». Того ж дня підтримку учасникам акцій непокори висловили учасники Надзвичайного всеукраїнського з'їзду депутатів місцевих рад, понад 300 співробітників зовнішньополітичної служби держави, Вища кваліфікаційна комісія адвокатури України, мер столиці О. Омельченко, який дозволив мітингуючим користуватися приміщенням Київської міської ради. До загальнонаціонального страйку долучилися журналісти підконтрольних правлячому режиму засобів масової інформації, які не бажали однобоко висвітлювати події в країні й говорити неправду на шпальтах газет та у випусках теленовін. Значно зменшили напруження в суспільстві заяви міністра оборони та голови СБУ про незастосування військових частин, бойової техніки та бійців спецназу проти учасників демонстрацій у різних містах України. Важливими подіями четверга 25 листопада були також рішення Верховного Суду України про заборону ЦВК оголошувати результати виборів до закінчення розгляду скарги В. Ющенка на незаконність постанови про обрання В. Януковича Президентом України та переговори лідера коаліції «Сила народу» з уповноваженим представником ОБСЄ, экс-президентом Польщі Л. Валенсою, в ході яких лідер коаліції «Сила народу» висловився за проведення політичного діалогу за участю Польщі та інших європейських інституцій задля врегулювання соціального конфлікту в Україні. Згодом до Києва прибувають міжнародні посередники: президент Польщі О. Квасневський, Верховний комісар ЄС із питань зовнішньої політики та безпеки Х. Солана, генеральний секретар ОБСЄ Я. Кубіш, президент Литви В. Адамкус та спікер Державної думи Російської Федерації Б. Гризлов, які з 26 листопада 2004 р. започатковують тривалий процес переговорів між В. Ющенком, В. Януковичем та Л. Кучмою про передачу влади в країні.

Готовність шукати вихід із політичної кризи продемонструвала й Верховна Рада України та спікер парламенту В. Литвин. 27 листопада на позачерговому засіданні Верховної Ради України 307 народних обранців ухвалили постанову, в якій вибори визнавались такими, що не

відповідають реальному волевиявленню людей. Крім того, більшість депутатів підтримала вимоги опозиції про повторне переголосування, зміну складу ЦВК, впорядкування системи голосування за відкріпними талонами. В той час, як учасники акції громадянської непокори на підтримку В. Ющенка «розширювали територію свободи» у Києві, містах і селах Центральної та Західної України, прихильники В. Януковича у східних регіонах країни заговорили про створення так званої «Південно-Східної автономної республіки». Заклики до розколу держави прозвучали і на ініційованому виборчим штабом В. Януковича Всеукраїнському з'їзді органів місцевого самоврядування, що відбувся 28 листопада 2004 р. у Сєверодонецьку Луганської області, за участю трьох тисяч делегатів із Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Луганської, Миколаївської, Одеської, Полтавської, Сумської, Херсонської областей і Криму. Проте далі гучних заяв про розчленування країни сепаратисти не пішли [143, с. 285].

29 листопада Верховний Суд України прийняв до розгляду скаргу довіреної особи кандидата на пост Президента України В. Ющенка на постанову ЦВК, якою Президентом України визнано діючого Прем'єр-міністра В. Януковича. У скарзі представника В. Ющенка народного депутата М. Катеринчука вказувалося на масові кримінальні порушення виборчого законодавства під час другого туру виборів, які призвели до масштабної фальсифікації результатів волевиявлення громадян і, відповідно, безпосередньо викривили результати повторного голосування, а також вимагалось, аби Верховний Суд визнав переможцем на виборах Президента України кандидата, який у першому турі виборів набрав найбільшу кількість голосів, тобто лідера коаліції «Сила народу». Натомість чинний Президент під час зустрічі з головами обласних держадміністрацій запропонував свої варіанти виходу з політичної кризи: перерахувати голоси взагалі; перерахувати голоси у Донецькій та Луганській області або провести нові президентські вибори.

1 грудня 2004 р. увага учасників непокори на Майдані знову була прикута до парламенту, де вирішувалося питання про відставку уряду, збереження територіальної цілісності України і запобігання проявам сепаратизму. У розгляді важливих питань відмовилися брати участь прем'єрські фракції «Регіони України», СДПУ(о) та комуністи (крім віцепікера А. Мартинюка та народного депутата Б. Олійника). Однак після тривалих дискусій Верховна Рада таки ухвалила постанову про відставку уряду України на чолі з В. Януковичем і формування уряду народної довіри (за недовіру Кабінету Міністрів проголосували 229 депутатів). Пізно ввечері у Києві завершилось друге засідання «круглого столу» за участю міжнародних посередників. Сторони дійшли згоди щодо негайного розблокування роботи органів влади і створення умов для

виконання ними своїх функцій (прихильники В. Ющенко утримували в облозі Адміністрацію Президента, Будинок уряду, пікетували заміську резиденцію Л. Кучми), створення експертної групи для проведення термінового юридичного аналізу та внесення відповідних пропозицій про завершення виборів Президента України на підставі рішення Верховного Суду України, прийняття пакетів із внесенням змін до Закону «Про вибори Президента України», політичної реформи з внесенням змін до Конституції України відповідно до законопроекту № 4180 та формування на цих засадах уряду України.

Упродовж тижня увага мільйонів громадян України була прикута до засідань Верховного Суду, які транслювалися загальнонаціональними каналами. Лише надвечір 3 грудня Верховний Суд ухвалив доленосне рішення, яке стало переломним у ході «Помаранчевої революції». Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України скасувала результати другого туру виборів та зобов'язала ЦВК призначити повторне переголосування на 26 грудня. Таким чином було повністю зруйновано плани правлячого режиму на проведення нових виборів та підготовки нового, сильнішого і незаплямованого кримінальним минулим кандидата від влади [401, с. 251–256].

Проте на деякий час політична криза в Україні зайшла в глухий кут. Рішення Верховної Ради, прийняті наприкінці листопада 2004 р., в розпал політичного протистояння, подекуди мали виключно політичний, а не правовий характер, затягувався переговорний процес у парламенті між опозицією та пропрезидентськими фракціями щодо вдосконалення Закону «Про вибори Президента» та політичну реформу. Розв'язання політичної кризи залежало тільки від чинного Президента Л. Кучми, який міг прийняти остаточне рішення про відставку уряду, новий склад ЦВК, підписати зміни до Закону «Про вибори Президента», які б унеможливили фальсифікації. Після кількадечних роздумів Л. Кучма таки заявив про готовність до поступок опозиції.

Тривалі та виснажливі переговори між владою та опозицією завершилися важливим компромісом (голосування за політреформу в обмін на ухвалення змін до закону про вибори), який поклав край політичній кризі в країні, спричиненій президентськими виборами. 8 грудня 2004 р. у стінах Верховної Ради у присутності Президента України Л. Кучми народні депутати у «пакетному режимі» 402-ма голосами внесли зміни до Закону «Про вибори Президента» і ухвалили проведення політичної реформи та реформування системи місцевого самоврядування. Після цього Верховна Рада 399-ма голосами відправила у відставку ЦВК і сформувала нову комісію [285, с. 251–261].

Ухвали Верховної Ради означали, що з 1 вересня 2005 р. Україна з президентсько-парламентської республіки перетвориться на

парламентсько-президентську (якщо парламент до початку осені ухвалить нову редакцію положень Конституції, що стосуються місцевого самоврядування, в іншому разі політреформа має набрати чинності з 1 січня 2006 р.). За нового розподілу повноважень посилюється роль законодавчого органу: парламент затверджує Прем'єр-міністра і весь склад уряду; дає дозвіл на призначення та звільнення Генерального Прокурора; народні депутати обиратимуться не на чотири роки, а на п'ять; Верховна Рада обиратиметься за партійними списками. За новою політичною реформою Президент отримає додаткові повноваження щодо розпуску парламенту (у разі, коли протягом 60 днів після відставки Кабміну не сформовано персональний склад уряду або якщо протягом 30 днів чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися). За Президентом збережено право призначати голів обласних державних адміністрацій, половину складу Конституційного Суду, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, Ради Національного банку, накладати вето на ухвалені Верховною Радою закони з поверненням їх на повторний розгляд та можливість першочергової законодавчої ініціативи. Глава держави втрачає право призначати й звільняти Прем'єр-міністра, більшість членів уряду, крім міністрів оборони та закордонних справ, а також голови СБУ, Генпрокурора (за згодою парламенту).

Проголосовані зміни до Закону «Про вибори Президента України» при переголосуванні 26 грудня 2004 р. відкривали можливості для гідного завершення президентських виборів. Надвечір В. Ющенко та його соратники з коаліції «Сила народу», виступаючи на Майдані, подякували всім, хто впродовж 17 днів виборював своє право на вільний вибір, і привітали з перемогою «Помаранчевої революції», здобутком якої стало формування нової української політичної нації, безкровне досягнення демократичних перетворень у суспільстві.

За переголосуванням другого туру виборів Президента України 26 грудня стежили понад 12 тисяч спостерігачів з різних країн світу, які не виявили системних порушень виборчого законодавства. 10 січня 2005 р. ЦВК, розглянувши всі скарги штабу В. Януковича, оголосила переможцем виборів В. Ющенка, який набрав 51,99% голосів виборців. 20 січня 2005 р. Верховний Суд України розглянув скаргу В. Януковича на постанову Центрвиборчкому про офіційні результати переголосування другого туру президентських виборів і визнав її безпідставною [401, с. 256–260]. Інавгурація Президента України В. Ющенка відбулася 23 січня 2005 р., на День Соборності України, за участю 8 президентів іноземних держав та повноважних делегацій із 64 країн світу. Вона складалася з кількох частин: присяги у Верховній Раді, військових урочистостей біля Маріїнського палацу, промови В. Ющенка на майдані Незалежності.

В силу цілого ряду як об'єктивних так і суб'єктивних причин

«Помаранчева революція» залишилася незавершеною, оскільки не змінила суспільство інституційно. Після перемоги у президентських виборах перед командою В. Ющенка постали нові випробування, пов'язані безпосередньо з втіленням «лозунгів Майдану» у політичну практику [489, с. 255–281].

Після президентських виборів черговим випробуванням для обох частин політичної еліти України (тієї, що програла і тієї що виграла вибори) стали парламентські вибори 2006 р. Вони мали або закріпити перемогу «помаранчевих» сил, і відкрити шлях для здійснення ними свої програмних цілей, або навпаки, привести до реваншу тих, хто зазнав поразки у 2004 р.

Невдача зі спробою формування «помаранчевої коаліції» після виборів 2006 р. і вимушений союз Президента В. Ющенка з колишнім політичним суперником В. Януковичем, що вилився в підписання «Універсалу національної єдності» 8 серпня 2006 р. та подання кандидатури В. Януковича для призначення Прем'єр-міністром ось остаточний результат подій, які відбулися на Майдані в листопаді – грудні 2004 р. (йдеться про поступовий реванш Партії регіонів).

5.2. Передвиборче позиціонування політичних сил та організація роботи виборчих комісій на Закарпатті

Дата, з якої можна починати відлік підготовки до президентських виборів 2004 р., залежить від специфіки регіону. Для Закарпаття цю дату можна назвати напрочуд точно – 18 квітня 2004 р. Це дата виборів міського голови м. Мукачева. Мукачівський варіант виборів – цікавий приклад злагоджених дій криміналітету, правоохоронців, представників влади місцевого, обласного та столичного рівня. Безпрецедентні за масштабністю порушення засудили західні дипломати, вбачаючи в них жахливу репетицію президентських виборів 2004 р. [308, с. 257]. Саме ці вибори спричинили остаточне розмежування жителів Закарпаття на прихильників опозиції в особі В. Ющенка, симпатиків П. Симоненка та О. Мороза, яких налічується незначна кількість, та прибічників В.Януковича і тих, хто тримає в своїх руках владні важелі.

Одним з найсильніших політичних гравців області в 2004 р. була місцева організація СДПУ(о). У її руках було зосереджено більшу частину адмінресурсу. СДПУ(о) в регіоні мала вплив на всі органи, пов'язані з обласною державною адміністрацією (ОДА) та районними державними адміністраціями (РДА), а також правоохоронні структури. У зв'язку з чим на початку президентської виборчої кампанії всі вони активно включились у роботу, спрямовану на підтримку В.Януковича,

координуючи повсякчас свої зусилля з обласним осередком СДПУ(о), який фактично і керував Закарпатською ОДА. Секретар обкому партії І. Різак був у цей час головою облдержадміністрації, до цієї ж партії належать частина його заступників і голів РДА та районних рад.

На СДПУ(о) орієнтувалася в своїй діяльності низка приватних газет, а у силу займаних партійцями посад – і державні ЗМІ обласного рівня. У 2002 р. партійний список соціал-демократів отримав у області 14% голосів. Об'єднані соціал-демократи мали в 2004 р. найбільш розбудовану структуру в області, їхня офіційна чисельність сягала 33 тисяч [108]. Це була одна з найбільш підготовлених до президентських виборів 2004 р. політичних сил в області.

Перед президентськими виборами на сторону влади окрім СДПУ(о) стали більшість депутатів обласної ради, районних рад та рад міст обласного підпорядкування. Аналогічну позицію посіли мери міст обласного та районного підпорядкування, окрім м. Хуст, де посаду міського голови займав М. Джанда, керівник регіонального осередку УНП. На сторону влади перейшов і шеф-редактор газети «Європа-Центр», народний депутат України Е. Матвійчик, який водночас перейшов з фракції «Наша України» до фракції «Регіони України».

Паралельно із СДПУ(о) працювала команда обласної партійної організації Партії регіонів на чолі з відомим підприємцем О. Лединою, який за часів губернаторства В. Балогі у 1999–2000 рр. був його заступником. Стосунки між СДПУ (о) та Партією регіонів перед виборами 2004 р. склалися доволі не прості. Якщо до лютого 2004 р. Партія регіонів йшла в фарватері політики СДПУ (о), то після обрання в лютому 2004 р. О. Ледиду головою обласного осередку регіоналів ситуація змінилася: Партія регіонів намітила власний шлях розвитку. Але соціал-демократи (об'єднані) і регіонали формально були змушені стати союзниками. У травні 2004 р. між ними було підписано угоду про спільні дії з підтримки єдиного кандидата на пост президента. Причому про кандидатуру В. Януковича в угоді не йшлося. Очевидно соціал-демократи до останнього сподівалися, що на вибори піде або Л. Кучма, або В. Медведчук, або ще хтось інший [125, с. 6].

Конфліктних ситуацій між «союзниками» було чимало. Із самого початку стало зрозуміло, що соціал-демократи не збиралися використовувати ні сучасні технології, ні новітні методи боротьби за голоси виборців. Реакція регіоналів не забарилася і О. Левида заявив, що адміністративний тиск, який спостерігається під час збору підписів за В. Януковича негативно впливає на рейтинг чинного тоді прем'єра. Звичайно, це виклакало неспокій у стані СДПУ (о) [125, с. 6].

Штаб В. Януковича на Закарпатті очолив О. Шпеник, хоча фактично усіма процесами (в тому числі й розподілом коштів) керували люди з

СДПУ (о). Винятком були лише кілька районів області – Хустський, Тячівський і Перечинський, де «регіоналам» вдалося взяти під свій контроль кампанію. Але формально союз між СДПУ (о) і Партією регіонів зберігався аж до грудня 2004 р. (до подій на стадіоні «Авангард»).

Друге за рівнем впливу і потужністю було місцеве відділення блоку В. Ющенка «Наша Україна», очолюване народним депутатом В. Балогою. Коло його партнерів майже не змінилося з парламентських виборів 2002 р. Висловили підтримку В.Ющенку обласні осередки політичних партій блоку «Наша Україна», але реально задіяні в роботу лише КУН, УНП, НРУ, УРП «Собор». Голова правління ТОВ «Барва» В. Балоба користувався повагою в значної частини населення області, але разом із цим саме його лідерство у виборчому штабі завдавало деякої шкоди агітації за В. Ющенка, оскільки багато хто сприймав В. Ющенка крізь призму особистих інтересів команди В. Балоби [90]. Крім В. Балоби, Закарпаття у фракції блоку представляв ще І. Іванчо, обраний за партійним списком.

Маючи потужне економічне підґрунтя у вигляді групи підприємств, відомих під загальною назвою «Барва» і невеликий, але якісний інформаційний ресурс, місцеві «нашоукраїнці» навесні 2004 р. все-таки програвали провладним партіям у структурованості та кадровому забезпеченні.

До третьої впливової групи належать посадовці та бізнесмени, які пройшли ще радянську управлінську школу і належали до Аграрної партії, НДП тощо. Їх сила передусім у впливі її членів на потужні бізнес-структури області та впливі їх особистої позиції на частину електорату, передусім на людей похилого віку. Проте в осінніх виборах вони не виступали єдиною колоною, а підтримували окремих кандидатів.

Комуністична партія України, попри те, що за її партійним списком до ВР України було обрано двох депутатів від Закарпаття, не мала суттєвого впливу в області. Прихильники КПУ були зосереджені переважно у містах, серед представників старшого покоління та російської меншини.

В області також існують кілька місцевих політико-бізнесових груп, об'єднаних навколо лідерів місцевого масштабу. Це, передусім, група С. Ратушняка – народного депутата Верховної Ради України, який не мав за собою сформованої структури чи достатньої кількості кадрів, але продовжував залишатися у «першій лізі» обласної політики та мав вплив на низку популярних періодичних видань (насамперед «Трибуна», «РІО»). С. Ратушняк перед виборами підтримав В. Ющенка.

Продовжував зберігати популярність у мешканців Хуста їхній міський голова М. Джанда, який очолював обласну організацію УНП, яка орієнтувалася на підтримку кандидатури В. Ющенка.

На Свалявщині вплив на настрої місцевого електорату мав позафракційний депутат і голова правління ЗАТ «Алекс» О. Кеменяш, який також став на сторону опозиції.

Агітаційні заходи проводили представники практично всіх кандидатів на пост Президента України. Основними формами проведення передвиборної агітації були: а) усна агітація в процесі збирання підписів (за всіх указаних кандидатів); б) агітація в ході публічних акцій (зборів, зустрічей і концертів на підтримку кандидата), в) акції протесту та мітинги прихильників П. Симоненка, О. Мороза і В. Ющенка; г) розповсюдження серед громадян агітаційних матеріалів (листівки, плакати, партійна преса); д) розміщення на зовнішніх носіях рекламної продукції кандидатів тощо.

Найбільшими обсягами цієї діяльності вирізнялися штаби В. Януковича, О. Мороза, П. Симоненка, В. Ющенка). На початковому етапі передвиборної агітації набагато поширенішими були матеріали за В. Януковича завдяки його майже монополії на рекламних щитах (білбордах).

Жодна із команд претендентів на президентський пост не пропонувала особливої програми розвитку Закарпаття і, за великим рахунком, не зосереджувала своїх передвиборних заходів на болючих закарпатських проблемах.

В 2004 р. в області діяло ряд опозиційних громадських організацій. Найбільш активними були молодіжні організації: «Молодий Рух», «Українська студентська спілка» та ін. До певної радикалізації молоді призводила діяльність громадських кампаній спротиву, таких як «Чиста Україна» та «Пора». Агітаційна робота цих організацій і тиск на студентів з боку провладного керівництва сприяли посиленню у вищих навчальних закладах передстрайкової ситуації, особливо в разі фальсифікації виборів. Приміром, знакова подія трапилася в середині жовтня в УжНУ, коли керівництво вузу зібрало студентських активістів з метою змусити їх підписати соціальний договір з В. Януковичем. За проголосувало лише 20 із 70 присутніх у залі, але це не завадило оголосити «прийнято одногосно». Лише відкритий протест студентів змусив керівництво Вузу розпустити зібрання без будь-яких рішень [524, с. 3].

Серед найбільш активних провладних молодіжних організацій слід виділити «Спілку молоді регіонів», «Українську соціал-демократичну молодь», «Народно-демократичну лігу молоді». Основними формами роботи молодіжних організацій були семінари, зустрічі, поїздки з агітаційною продукцією, виїзди на акції за межі області тощо.

Напередодні виборів активно діяли також профспілкові, культурно-освітні, жіночі громадські організації. На підтримку В. Ющенка орієнтувалися Закарпатське об'єднання ВУТ «Просвіта» ім. Т.Шевченка,

Світове братство «Карпатська січ», ТОВ ім. О. Теліги, Ужгородська міська організація Союзу українок, Ужгородське товариство охорони пам'яток, Закарпатське обласне об'єднання майстрів народного мистецтва та самодіяльних художників. У вересні 2004 р. широкого резонансу набуло звернення керівників цих організацій, в якій виголошено заклик до виборців регіону включитися в агітаційно-масову роботу і підтримати кандидата в Президенти України В. Ющенко [492, с. 4].

Інші громадські організації своєї активної позиції не декларували. Декілька громадських організації виконували проекти, пов'язані з моніторингом за перебігом виборчого процесу. Зокрема Карпатський центр політичних досліджень виконував дослідження щодо підтримки населенням кандидатів у президенти, ГО «Едельвейс» та Фондація регіональних ініціатив проводили навчання щодо організації виборчого процесу. Кілька організацій, насамперед обласне відділення Комітету виборців України, здійснювали моніторинг передвиборної ситуації та фіксували порушення виборчого законодавства.

Окремо варто зупинитися на діяльності регіональних ЗМІ. У 2004 р. в області зареєстровано понад 327 друкованих мас-медіа. Серед тих ЗМІ, що реально функціонують, 17 засновано органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади (3 – облдержадміністрацією та облрадою, 12 – районними радами та райдержадміністраціями, 2 – міськими радами).

Влада відразу ж застосувала свій вплив на ЗМІ, які видаються органами державної влади та місцевого самоврядування. А це понад 20 обласних та районних газет, де систематично безкоштовно розміщуються матеріали на підтримку В. Януковича, причому й такі, що красномовно свідчать про використання адмінресурсу.

З чіткою провладною позицією виступили такі газети, як «Вісті тижня», «Ужгород», «Репортер», «Світогляд», «Закарпатська правда», «Новини Закарпаття», «Соціал-демократ», «Європа-центр».

З опозиційних газет впершу чергу слід відзначити «Срібну Землю-Фест», «Трибуну», «Старий Замок» та «РІО».

Звичайно, що пропорційність щодо висвітлення в ЗМІ програм, дій усіх 24 кандидатів не дотримана. Але, з іншого боку, такі дії зрозумілі з огляду на те, що більшість з претендентів на найвищий державний пост проходили у першому турі як «технічні» кандидати, які мало кого цікавили.

Розповсюдження друкованих видань, які видавалися за сприяння обласного комітету СДПУ(о) («Панорама», «Світогляд», «Соціал-демократ») і де публікувалися матеріали, в яких велася агітація за В. Януковича, здійснювали працівники Закарпатської філії державного підприємства "Укрпошта" (таке розповсюдження охоплювало майже всі

райони області).

Також слід згадати, що напередодні виборів було припинено трансляцію єдиного опозиційного місцевого телеканалу «М-Студіо» та радіостанції «Громадське мовлення» («Світ-ФМ») [90].

Таким чином, більшість регіональних ЗМІ не змогли забезпечити неупередженого й чесного висвітлення передвиборної кампанії основних кандидатів, хоча базова інформація про всіх учасників виборчих перегонів надавалася. Лише декілька газет висвітлювали діяльність опозиції. Таким чином, громадськість було недостатньо поінформовано про політичні програми кандидатів та питання, що мали важливе значення у цих виборах.

Президентські вибори 2004 р. були організовані трирівневою виборчою комісією. На основі пропозицій від зареєстрованих кандидатів ЦВК призначила 225 територіальних виборчих комісій (ТВК) та здійснювала нагляд за їх роботою. ТВК організували проведення виборів у 225-ти виборчих округах і призначили склад більш ніж 33000 дільничних виборчих комісій (ДВК), які організували голосування у дні виборів.

Процес формування територіально-виборчих комісій пройшов в області досить спокійно. Особливих інцидентів не спостерігалось. В області створено 6 територіальних виборчих комісій і 681 дільничну комісію (Див. Таблицю 5.2.1.).

Таблиця 5.2.1.

Територіально-виборчі округи в Закарпатській області

ТВО	Територіальні межі
Округ №70 (м.Ужгород)	Ужгород, Ужгородський район
Округ №71 (м.Мукачево)	Мукачево, Мукачівський район
Округ №72 (м.Свалява)	Свалявський, Воловецький, В.Березнянський, Перечинський, Міжгірський р-н
Округ №73 (м.Хуст)	Хустський, Іршавський район
Округ №74 (м.Тячів)	Тячівський, Рахівський район
Округ №75 (м.Берегово)	Берегівський, Виноградівський район

Середня кількість виборців по округах становить 120–130 тис. Подібний розподіл варто визнати достатньо раціональним і таким, що відповідає розподілу жителів та динаміці демографічних процесів у регіоні. Разом із тим відповідність меж округів адміністративно-територіальному розподілу області значно полегшує організацію та практичну реалізацію адміністративного впливу на хід передвиборної кампанії і голосування.

Кожен кандидат мав право запропонувати кандидатури двох членів

кожної ТВК та ДВК. ТВК одержали вказівки дотримуватися збалансованого підходу при розподілі керівних посад у складі ДВК поміж запропонованими кандидатурами від різних кандидатів. Але найбільшу кількість місць в ТВК отримали прихильники В.Януковича, на другій позиції – представники В. Ющенко.

Обидва головні кандидати (В. Ющенко і В. Янукович) при формуванні ТВК скористалися можливістю подати кандидатури від т.зв. «технічних» кандидатів. Основну перевагу від «технічних кандидатів» одержав В. Янукович, оскільки запропоновані ним члени комісій часто об'єднувалися з представниками від В. Януковича у складі цих органів, даючи йому де факто більшість у виборчих комісіях.

Аналогічна ситуація склалася під час формування ДВК, коли часто пропорція між таборами двох головних кандидатів порушувалася. Зокрема, на чільних посадах у ДВК по ТВК №70 представників від опозиції менше. Здебільшого керівні посади на дільницях займають представники від «технічних» кандидатів табору В. Януковича (О. Яковенка, В. Кривобокова, І. Душина та ін.) [278, с. 4].

Насамперед, варто сказати про слабку підготовку до виборчої кампанії з боку територіальних виборчих комісій. Мова в даному випадку йде про низький рівень компетентності багатьох членів ДВК і ТВК, котрий, зокрема, проявився у недостатньому знанні виборчого законодавства і, відповідно, дрібних порушеннях закону «Про вибори Президента України» під час голосування. До складу комісій потрапили люди, які не мали на це право відповідно до закону, – співробітники органів державної влади та місцевого самоврядування. З огляду на численні факти таких порушень ТВК робили запити до органів місцевого самоврядування з метою з'ясування фактичного місця роботи деяких членів ДВК, що призвело до змін у складі комісій.

Також слід сказати і про те, що засідання комісій відбувалися в напруженому режимі, в умовах тиску на членів комісій із боку голови або секретаря. Варто звернути увагу й на низький рівень культури спілкування між членами комісій незалежно від того, якого кандидата вони представляють.

Але найбільш болючим питанням організації виборів – була недбалість при складанні списків виборців. В 2001 р. був зроблений загальний перепис населення, результати якого дали необхідну загальну інформацію про виборців. Здавалося б, ці обставини повинні були призвести до мінімуму непорозумінь із виборчими списками, тим більше, що ніколи під час попередніх виборів ця проблема так гостро не поставала. Але проблеми зі списками виборців (написання імен або адрес з помилками, відсутність людей у списках, «мертві душі» тощо) в повній мірі проявилися в Закарпатті, як і інших регіонах України.

Вибіркова перевірка точності списків на виборчих дільницях ТВО №70 в м.Ужгороді виборцями, членами ДВК та ТВК виявила грубі порушення вимог Закону України «Про вибори Президента України», які мали масовий характер. Фактично в кожному списку виборців, що передані дільничним виборчим комісіям, прізвища виборців повторюються, відсутні ініціали, неправильно надруковані прізвища, випущені будинки, мешканці цілих вулиць. Для прикладу, тільки на дільниці №4 ТВО №70 більше 20 прізвищ зі скороченими ініціалами чи відсутністю одного з них. Не внесені до списку мешканці вулиць Березова, Соснова, Кедрова, Пряшівська. А на дільниці №5 близько десяти осіб записані у списку двічі, велика кількість без ініціалів [90].

Немає даних, які б дозволяли робити однозначні висновки про причини такої ситуації, тим більш аргументовано стверджувати, що це була спланована акція або ж, що це є виключно результатом поганої підготовчої роботи з боку виборчих комісій. Але оскільки списки виборців були передані органами місцевого самоврядування до територіальної комісії в роздрукованому вигляді, доводиться дійти висновку, що подібні «неточності» були обумовлені заздалегідь. Ці проблеми зі списками були відомі задовго до виборів, але уточнення списків не проходило. В даному випадку важливо те, що внаслідок цих помилок значна частина громадян не змогла взяти участь в голосуванні.

Робота ДВК одразу означилася й іншими проблемами. До повсюдної проблеми, пов'язаної з неможливістю проводити засідання через постійну відсутність кворуму, додалися й ряд інших. Найбільш типовими проблемами стали:

- на більшості дільниць рішення чітко не оформлювалися і, відповідно, не оприлюднювалися;
- ознайомлення з програмами кандидатів у президенти було неможливим через незручне їх розміщення;
- засідання комісій проходили без кворуму;
- графік чергувань відсутній або ж члени ДВК його не дотримувалися, що унеможливило перевірку виборцями списків тощо;
- не було інформаційних стендів, де повинні вивішуватися прийняті ДВК постанови;
- приміщення для роботи комісій непридатні, що створювало напружену обстановку під час виборів, ускладнювало роботу виборчих комісій;
- неналежне матеріальне забезпечення, зокрема інвентарем.

Одразу після формування ДВК розпочався тиск на членів комісій, офіційних представників опозиційних кандидатів. Так, у Виноградівському районі Закарпатської області, а саме в селах Петрово, Вербовець, Петерфойла, Тисобейкеш, голови сільських рад збирали голів

ДВК та проводили з ними розмови вказуючи як «слід проводити вибори», і рекомендували їм голосувати за кандидата в президенти В. Януковича.

Виборча кампанія, яка стартувала в липні 2004 р. ознаменувалася цілою низкою порушень, починаючи від збору підписів і завершуючи агітаційними заходами.

«Підписна кампанія» почалася із застосування всіх наявних важелів адміністративного впливу. Однак працівники сфери охорони здоров'я, освіти, комунального сектора, які отримали особистий план збору підписів (наприклад, у м. Ужгороді один працівник міської лікарні мав зібрати щонайменше 20–40 підписів), вимушено обходили оселі жителів міста, але так і не спромоглися виконати поставленого завдання. Крім того, багато хто із службовців відкрито повідомляв виборцям не тільки мету, а й причину свого візиту, що викликало в людей протест, підвищуючи водночас рейтинги В. Ющенко та О. Мороза.

Зафіксовані випадки участі перших осіб краю в кампанії на користь одного з кандидатів. Зокрема, голова Виноградівської РДА у робочий час провів зустріч з директорами трудових колективів бюджетних установ, давши їм вказівку забезпечити на виборчих дільницях, розташованих на підприємствах та в установах міста Виноградова понад 50 % голосів виборців за В. Януковича. А в м. Тячеві з 4 по 8 жовтня було проведено збори трудових колективів дитячих навчальних закладів, ЗОШ, керівникам яких було роздано взірці протоколів на підтримку кандидата в президенти В. Януковича з указівкою щодо забезпечення їх 100-відсотковим підписанням колективом [90].

У м. Ужгород через тиск на підприємця одного з лідерів опозиції, депутата Ужгородської міської влади П. Чучку закрито підприємство ВТТ «Елан» (заклад громадського харчування «Деца у нотаря»). Це підприємство стало жертвою владного тиску серед інших 30 підприємств, занесених головою Закарпатської ОДА І. Різаком до так званого «чорного списку» підприємств, які підтримують опозицію.

Цей випадок, вочевидь, перегукується із закриттям в м. Ужгород підприємств, що належать опозиційному народному депутату С. Ратушняку, та розташованих у м. Мукачево підприємств народного депутата В. Балоги. Працівники цих підприємств навіть провели страйк у зв'язку зі спробами різних структур, що перебувають під впливом Закарпатської ОДА, зупинити їх роботу.

В усіх районних центрах Закарпаття, де 26 вересня 2004 р. пройшли мітинги, де висловлювалися на підтримку В. Януковича та засуджували дії опозиції, було зафіксовано випадки примусового залучення до участі в них людей, переважно працівників бюджетних установ (лікарів, учителів), присутність яких перевірялися за списками. На таких мітингах виступали офіційні особи районних та обласної держадміністрацій, що обіймають

посади заступників глав РДА й начальників управлінь ОДА [36].

Щодо політичних симпатій закарпатців за кілька місяців до виборів, то опитування громадської думки вірно прогнозували, що основна боротьба за голоси розгорнеться між В. Ющенком та В. Януковичем. Згідно з дослідженнями соціологів Закарпатського інституту МАУП, у грудні 2003 р. за В. Ющенка проголосували б 36,1% закарпатців, за В. Януковича – 15,2%, за В. Медведчука – 12,4%, за Ю. Тимошенко – 6,3%, за П. Симоненка – 5,6%, за О. Мороза – 4,7%. Як показують результати проведеного у березні 2004 року ужгородською соціологічною структурою «Карпатський політінговий центр» дослідження рівня довіри мешканців обласного центру до українських політиків, лідеру «Нашої України» довіряли 21% ужгородців, 17,6% довіряли – діючому прем'єру В. Януковичу, 8% назвали ім'я лідера Компартії. Кожен двадцятий ужгородець довіряв Ю. Тимошенко, а по 4% довіри набрали глава президентської адміністрації і лідер соціалістів [108].

Таким чином, виходячи з усього вищезазначеного, належить констатувати, що виборча кампанія 2004 р. в Закарпатській області від самого початку набула рис жорсткої боротьби і виявилася багатою на порушення чинного законодавства і міжнародних норм. Активізація політичних сил із залученням усіх наявних ресурсів створила умови, що уможливають застосування найрадикальніших способів розв'язання конфлікту як у ході волевиявлення громадян, так і після виборів.

5.3. Регіональні особливості проведення та аналіз результатів президентських виборів

Перший тур президентських виборів на Закарпатті відбувся згідно з виборчим законодавством 31 жовтня 2004 р. Голосування у першому турі пройшло в області, як і у всіх регіонах України, відносно спокійно. Перший тур відзначився досить значною кількістю порушень, а також поганою організацією виборчого процесу, що, звичайно, вплинуло на результати голосування.

Насамперед, слід зупинитися на активності виборців Закарпаття. Всього ж у Закарпатській області у першому турі виборів президента України взяли участь близько 66,92 % громадян. Це досить низький показник активності в загальнонаціональному масштабі. Нижча явка виборців зафіксована лише в Одеській області (61,44 %) та АР Крим (65,17%) (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.1.). Якщо ми проаналізуємо електоральну активність виборців області в історичному розрізі, за весь період незалежності України, то вона завжди була низькою і не перевищувала 70 %, окрім другого туру президентських виборів

14.11.1999 р., де активність стрімко зросла до 88,49 %. Але ситуація з цим показником активності має явні ознаки фальсифікації. Серед причин такої традиційно низької закарпатської електоральної активності слід назвати високий рівень трудової міграції та низьку участь у виборах представників національних меншин краю [47, с. 6].

Помітна певна строкатість між округами за електоральною активністю в першому турі: у 70-му та 72-му окрузі активність виборців сягала 73 та 76 % відповідно, тоді як в 74-му – ледве перевищила 55%.

Підсумки голосування 31 жовтня по виборах Президента України в шести територіальних виборчих округах на Закарпатті дозволили виокремити двох переможців, які пройшли до другого туру, – В. Ющенко і В. Янукович. На Закарпатті у першому турі президентських виборів 2004 р. В. Ющенко здобув 46,6 %, а В.Янукович – 37,7 % . В. Янукович переміг лише у 4 із 13 районів області. За винятком Ужгорода, Мукачева, Хуста, Перечинського та Рахівського районів, В. Янукович набрав більше 30 % голосів виборців (Див.: Додаток 3; Таблиці 3.2; 3.3.).

У територіальних виборчих округах Закарпаття за В. Ющенка проголосували від 41,7 % (Берегівський і Виноградівський р-ни) до 53, 6 % (Ужгород і Ужгородський р-н). Ужгородський ТВО №70 – це єдиний територіальний виборчий округ Закарпаття, де за В. Ющенка проголосувало більше половини учасників виборів уже в першому турі (Див. Таблицю 5.3.1.).

Таблиця 5.3.1.

Результати голосування першого туру по територіальних виборчих округах

В.Ющенко		<i>ТВК</i>	В.Янукович	
%	Кількість ГОЛОСІВ		Кількість ГОЛОСІВ	%
53,63	57871	№70	31072	28,79
48,83	45581	№71	32808	35,14
45,08	48553	№72	44010	40,87
43,43	46334	№73	44538	41,74
47,99	48666	№74	39529	39,98
41,77	39723	№75	40296	42,38

У ході підрахунку голосів 33,7 тис. бюлетенів було визнано недійсними, а також недійсними визнано вибори на трьох виборчих дільницях області. З усіх областей України Закарпаття зайняло 8 місце в державі за кількістю голосів за В. Януковича і 12-е – за кількістю голосів, відданих В. Ющенку. Закарпаття – єдина область на заході держави, де В.

Ющенко здобув менше 50 % голосів.

Результати виборів дозволяють виділити кілька груп територій Закарпаття, які суттєво відрізняються між собою за результатами волевиявлення.

До першої належать найбільші міста, а також Рахівський та Міжгірський райони. Тут перевага В. Ющенка найбільша. Це пояснюється тим, що для жителів міст є більш доступна об'єктивна інформація, а також створені перешкоди для масового фальшування результатів. Також слід взяти до уваги те, що політична культура населення Рахівського та Міжгірського районів найтісніше переплетена із західноукраїнськими традиціями.

До другої групи можна віднести райони середньої частини Закарпаття: Виноградівський, Іршавський, Мукачівський, Свалявський, Ужгородський (за винятком угорських сіл). Тут населення було достатньо лояльним до тодішньої влади. Тому перевага В. Ющенка помітна, але не така однозначна, як в західних областях України.

До третьої групи належать Великоберезнянський, Перечинський, Воловецький та Тячівський райони. Штучно насаджувана велика промисловість з розпадом СРСР зруйнувалася, а люди опинилися без роботи і значною мірою люмпенізовані. Тобто тут помітне невдоволення існуючою владою (чинним Президентом Л. Кучмою), з одного боку, а з іншого – ностальгія за радянськими часами. Цей електорат за рахунок тимчасових виплат та проросійської риторики підібрав під себе В. Янукович.

Окремо слід виділити угорськомовні райони, основу яких становить Берегівщина. Але й тут ми помітимо суттєву різницю між районним центром та селами. Хоча в цілому треба визнати, що провладна пропаганда виграла бій за вплив на угорськомовний електорат. Тим більш болоче це для опозиції, тому що угорцям по своїй суті ближчий євроатлантичний напрям політичного розвитку, однак вони голосували за протилежне. Фактично повна відсутність альтернативної державній інформації та насаджуваний страх перед українським націоналізмом й привів до того, що закарпатські угорці проголосували майже так само, як росіяни Криму [327, с. 4].

Не вписується в загальну картину і Хустський район. По суті він мав би входити в другу групу поруч з Виноградівщиною, Іршавщиною і т.д. Але результати голосування в ньому значно відрізняються. Це можна пояснити суб'єктивним фактором: або тиск адмінресурсу виявився недефективним, або слабо спрацювала опозиція, або мали місце масштабні фальсифікації.

Важливим засобом контролю за дотриманням правил виборчої кампанії є опитування громадян напередодні виборів. У таблиці 5.3.2

історик В. Пащенко (Закарпатський інститут політичних досліджень) подає порівняльні дані опитування за 5 днів до голосування із самими результатами виборів 31.10.2004 [327, с. 4].

Таблиця 5.3.2.

Порівняння результатів соціологічного опитування і офіційних підсумків голосування

Кандидати	Соціопитування Ужгород. 25-26.10.2004 (%)	Вибори Ужгород. 31.10.2004 (%)
Ющенко В.	46,9	59,9
Янукович В.	18,7	20,5
Мороз О.	6,0	4,6
Симоненко П.	4,8	2,2
Це таємниця	7,2	-
Не визначився	10,5	-

З результатів видно, що значна частина тих, хто не визначився, і тих, хто бажав зберегти таємницю, у кінцевому підсумку проголосували за В. Ющенка.

Аналіз електоральних симпатій вказує, що виборці В. Януковича – це переважно пенсіонери та залежні від влади люди. Виборці В. Ющенка – молодь, підприємці, інтелігенція та робітники, не зв'язані з державними установами.

Порівнюючи результати 1-го туру виборів у західному регіоні України, можна помітити, що Закарпаття з-поміж усіх західних областей виявило найменшу довіру до опозиції. 46,6 % голосів, які здобув В. Ющенко, – це найменший рівень підтримки опозиційного лідера в областях, де він переміг (Див. Додаток Е). Якщо порівняти цей результат першого туру з сусідньою Івано-Франківською областю, то побачимо різкий контраст (В. Ющенко – 89 %, В. Янукович – 4 %). Тобто у цій області за В. Ющенка проголосували вдвічі більше, ніж на Закарпатті, а за В. Януковича – у 9 разів менше (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.4.).

Слід зазначити, що результати президентських виборів у краї виявилися несподіванкою для політологів. Адже найзахідніша область України за всіма соціологічними опитуваннями мала не відставати у підтримці В. Ющенка від решти західних, а тим паче центральних областей.

Ужгородський журналіст О. Гаврош вважає, що однією з найочевидніших причин низької підтримки опозиційного кандидата є вплив адмінресурсу. Не секрет, що Закарпаття стало територією

беззаконня. Мукачівські вибори яскраво продемонстрували цілому світові, що влада, правоохоронці і кримінал на Закарпатті злилися в одну «горючу суміш», яка спалює все, що пробує чинити хоча б найменший спротив. Не дивно, що Закарпаття разом з Сумщиною та Кіровоградщиною за фальсифікаціями першого туру ввійшло в трійку «лідерів» серед областей, де переміг В. Ющенко [90].

У виборчому процесі на боці В. Януковича був задіяний адмінперсонал Закарпатської обласної державної адміністрації, районних адміністрацій, всіх управлінь та відділів ОДА та РДА. За конкретними районами та населеними пунктами були закріплені посадовці управлінь та відділів ОДА [66, 3]. За незгоду брати участь у виборчому процесі і тим самим порушувати ст.64 Закону України «Про вибори Президента України» держслужбовців звільняли з роботи. А ті, що приймали умови, отримували додаткове фінансування.

Стосовно ж публічної агітації за чи проти певного кандидата, то керівництво органів місцевої влади поводило себе по-різному: як відкрито демонструючи зневагу до закону, так і займаючи обережну позицію. Тут режим найбільшого сприяння проявляв себе у два способи: 1) коли проголошувалася відкрита підтримка кандидата у президенти В. Януковича, представник керівництва області чи району знаходився поруч із промовцем; 2) агітацію за В. Януковича працівники органів державної влади вели без зазначення того, що він є кандидатом, висловлюючись на його користь виключно як за прем'єр-міністра.

Відійшло від політики невтягнення вузу в агітацію і керівництво Ужгородського національного університету. Порушенням закону також була агітація ректора УжНУ В. Русина, коли до батьків студентів були розіслані агітаційні матеріали, де В. Русин закликав проголосувати за В.Януковича [471, с. 10].

Фальсифікації у першому турі чинилися всюди, але найбільш брутальні робилися у Воловецькому, Тячівському, Хустському та Берегівському районах.

Натомість у містах, де фальсифікація була унеможливлена – в Ужгороді, Мукачеві, Хусті, – В. Ющенко здобув упевнену перемогу. На деяких дільницях обласного центру лідер опозиції набрав 70 % голосів. А на студентській дільниці Ужгородського національного університету за нього проголосувало у шість разів більше, ніж за В. Януковича. Саме ці невтішні показники змусили довірену особу В. Януковича – тодішнього ректора УжНУ В. Русина вдатися до заходів по виселенню викладачів з гуртожитку №5 [95, с. 3; 501, с. 5].

Друга складова відносно слабого результату опозиційного кандидата – позиція чисельних національних меншин краю – угорців та румунів, які у першому турі надали перевагу В. Януковичу. Це виглядає

дивно, зважаючи на геополітичне орієнтування угорців та румунів на Європейський Союз ними та несприйняття східного вектора розвитку.

Пояснення тут може бути тільки одне: влада постійно працює з цими національними групами опозиції не вдалося налагодити зацікавленого діалогу. В. Балоба, керівник виборчого штабу В.Ющенко, визнав помилку штабу в питанні співпраці з угорською громадою в першому турі [79, с. 2].

Слід також відзначити наявність проблем із доступом угорськомовного і румуномовного населення до об'єктивних джерел інформації. Через брак знань з української мови угорці слабо розуміли газети і телебачення. Угорськомовний «Соціал-демократ», що активно розповсюджувався на Виноградівщині та Берегівщині, агітував за провладного кандидата.

Незначна залученість угорців і румун до політичного життя зумовлюють традиційно лояльне їх ставлення до влади. На думку С. Федаки, у першому турі угорці і румуни голосували переважно носліп, не маючи достатньої інформації про обох реальних кандидатів [495, с. 4].

Єдиним округом, де на Закарпатті у першому турі переміг В. Янукович, став Берегівський, де компактно проживає угорськомовне населення. Але відрив від В. Ющенко склав усього півпроцента, або півтисячі голосів (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.2; 3.3).

В порівняльному аспекті слід відзначити, що слабка підтримка національними меншинами В. Ющенко в першому турі характерна не тільки для Закарпаття. Так, на Буковині нижчий за загальнообласний результат простежується в місцях проживання румуномовного населення краю в прикордонних з Румунією та Молдовою населених пунктах.

Важливою причиною відносного неуспіху стала недостатня обізнаність мешканців віддалених регіонів Закарпаття у тому, що насправді відбувається в Україні. Протягом виборчої кампанії ні В. Ющенко, ні Ю. Тимошенко не відвідали цей регіон, що могло би дати потужну інформаційну хвилю. «П'ятий канал» на Закарпатті мала змогу дивитися тільки частина ужгородців та мукачівців. Натомість центральні та державні ЗМІ були переповнені неправдивою інформацією.

Навіть після першого туру президентських виборів, коли журналісти ряду загальнонаціональних телекомпаній (УТ-1, «1+1», «Інтер») висунули керівництву вимогу про дотримання загальноприйнятих журналістських стандартів, Закарпатське обласне державне телебачення й надалі дозволяло собі таку ж брудну пропаганду, як і раніше [329, с. 4].

Слід також відзначити, що на співпрацю з діючим режимом була орієнтована значна частина закарпатської культурно-освітньої і наукової еліти, керівників релігійних центрів, що дезорієнтуючи впливало на пересічних виборців. Мова йде про ряд заяв, з якими зверталися до громадян у зв'язку з майбутніми виборами президента. Наприклад, таке

звернення підписали 23 жовтня 2004 р. керівники релігійних центрів та єпархіальних управлінь Закарпаття (регіональні представники Української православної церкви, Римо-католицької церкви, Реформатської церков та ін.) [174, с. 3].

Характерною ознакою 1-го туру були значні порушення виборчого законодавства під час голосування виборців. Хоча голова облдержадміністрації І. Різак переконував, що 31 жовтня в області серйозних порушень, які могли б вплинути на хід чи результати голосування зафіксовано не було [56, 2]. Але про фальсифікації та порушення під час першого туру виборів заявляли як провладні, так і опозиційні сили.

Так, Ю. Беляков – голова Ужгородського міського осередку Партії регіонів надавав інформацію про винесення бюлетенів за межі виборчих дільниць, купівлю голосів (від 50 до 150 грн.) і зазначав, що керівництво СПУ і ПП «Наша Україна» працювало спільно, і голоси О. Мороза (близько 20%) були приписані основному опозиційному кандидату [528, с. 2].

З іншого боку, керівник обласного штабу «Нашої України» В. Балоба говорить про вкрадені 120 тисяч голосів, або 15-20%. А голова виборчого штабу В. Ющенко у 70-му територіальному виборчому окрузі А. Колібаба вказував на масові неточності в прізвищах та іменах як про реалізований владою план широкомасштабної фальсифікації виборів [96, с. 4].

Фальсифікації здійснювалися різними методами. Серед найбільш поширених порушень під час першого туру можна визначити такі:

– перешкоджання здійснення виборчого права громадян членами дільничних виборчих комісій. Наприклад, дільнична комісія №5 ТВО №71 до 5 листопада не склала протокол про підрахунок голосів виборців і не здала документи до територіальної виборчої комісії. На дільниці №11 цього ж округу 19 членів дільничної комісії відмовилися підписати протокол про підрахунок голосів [96, с. 5]. За цим фактом порушені кримінальні справи;

– свідоме псування бюлетенів. Наприклад, член ДВК №7 ТВО №70 пані Уровцева одні бюлетені підписувала, а на інших ставила тільки прізвище. Це красномовно говорить про послідовну тактику з пошкодження бюлетенів, оскільки такі за законом визнаються недійсними. Загалом, варто зазначити, що в ТВК №70 за результатами підрахунку голосів виборів 31 жовтня 2004 р. визнано недійсними значну кількість бюлетенів – 6039 [278, с. 4];

– неузгодженість списків виборців. На всіх дільницях траплялись випадки, коли жителі Закарпатської області не знаходили своє прізвище в списках виборців, або воно було вказане з помилками [196; 361; 495]. Це викликало нарікання з боку виборців і створювало додаткове напруження

на виборчих дільницях. Безумовно, відповідальність за ситуацію, яка склалась навколо списків виборців, несуть державні та місцеві органи влади, які їх формували. Цікаво, що навіть голова ОДА І. Різак неправильно був включений до списку виборців по дільниці №16 ТВК №70, щоправда, це не перешкодило йому проголосувати без рішення суду чи ТВК, як це встановлено законом у таких випадках;

– присутність на дільницях під час голосування посадових осіб органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Наприклад, у с. Мужієво за процесом слідкував заступник голови Берегівської РДА О.Гладун. У с. Четово перебував на дільниці голова райради К.Ерделі. Були складені відповідні акти, але це не зупинило порушників закону [177];

– не забезпечення умов для голосування на особливих дільницях. У Тячівському районі у Солотвинській алергологічній лікарні, де перебувало понад 100 пацієнтів, 60 із них хотіли проголосувати, але для них не було створено спеціальної дільниці. Більшість із хворих – з різних регіонів України;

– вкидання кількох бюлетенів у скриньку однією особою. Наприклад, у с. Н.Ворота в першому турі виборів під фізичним і психологічним тиском члени комісії оформили 500 бюлетенів за В.Януковича, які пачкою було кинуто головою ДВК Ю. Брецько до урни. Таким чином «здобуто» перемогу у 90 голосів [177];

– маніпуляції з протоколами, коли підписувалися чисті бланки і везлися до державних адміністрацій для правильного заповнення;

– неправильно складені заяви для отримання дозволу на голосування вдома;

– недопущення громадських кореспондентів на виборчі дільниці;

– маніпуляції з відкріпними талонами.

Враховуючи всю масштабність і різноманітність порушень під час голосування, єдине позитивне, що можна відзначити – це те, що не було погромів дільниць, як на мукачівських виборах. Хоча такі спроби були. Наприклад, на вимогу Ужгородської територіальної комісії, приміщення, де працювала ТВК, оточили вузьким колом спецназівці, які стримували молодиків кримінальної зовнішності, які за будь-яку ціну прагнули прорватися всередину. Подібне відбувалося і біля Тячівської ТВК, де зібралось багато міцних агресивних молодих людей, які повністю блокували приміщення територіальної виборчої комісії, не пропускаючи навіть народних депутатів України [495].

Про відверту фальсифікацію волевиявлення виборців на окремих дільницях говорить порівняльний аналіз результатів виборів. Так, в деяких верховинських селах В. Янукович у першому турі набрав у десять разів більше голосів, ніж В. Ющенко, що неможливо в принципі. У той же

час на сусідніх дільницях, де живуть такі самі люди, впевнено перемагав В. Ющенко. Такі випадки пояснюються просто: в одному селі вдалося проконтролювати ситуацію, а в іншому – ні.

Незважаючи на традиційно низьку активність закарпатців, порушення виборчого процесу, безперечною заслугою першого туру виборів, на думку С. Федаки, було те, що «перший тур додав інтриги традиційно прогнозованому життю на Закарпатті, розбудив дуже багатьох» [71, с. 4].

Загалом, перший тур може вважатися досить успішним як для опозиції, так і для кандидата від влади, який хоч і зайняв друге місце, але виявив динаміку росту рейтингу більш високу, ніж опозиційний кандидат. Хоча загальний результат голосування певною мірою задовольнив основних учасників виборчих перегонів. Тому всі сили команд кандидатів були одразу ж мобілізовані на підготовку до другого туру, а відтак правову оцінку обставин голосування у першому турі суспільство не отримало (за винятком окремих виборчих округів, результати голосування в яких оскаржувались у суді).

Після першого туру виборів команди В. Ющенка і В. Януковича почали посилено працювати над розширенням своїх електоральних позицій в області. Команди лідерів перегонів у період між голосуванням діяли переважно в таких напрямках: агітація в проблемних для кожного із них районах та селах, перегляд складу ДВК та унеможливлення фальсифікацій.

Ситуація між першим та другим туром виборів змінила розташування в електоральному полі Закарпаття, що було зумовлено дією ряду факторів.

Головним чинником стало те, що В. Ющенко вийшов в лідери, і люди відчували реальність зміни влади, в яку до того мало хто вірив. Змінилося і висвітлення кампанії опозиційного лідера на центральних телеканалах. Присутність В. Ющенка на телебаченні значно зросла. Це все вплинуло на психологічний стан як виборця, так і самої влади, яка подекуди почала вагатися.

Другим фактором зміни результатів виборів стало те, що команда В. Ющенка чітко побачила, де були скоєні найбільші фальсифікації, і постаралася ці дільниці взяти під особливий контроль. Внаслідок цього результати у другому турі по окремих дільницях були протилежні першому.

І третім фактором стало залучення до виборчої кампанії Товариства угорської культури Закарпаття. Це найбільша громадська організація угорської меншини Закарпаття, членом якої є кожен четвертий місцевий угорець. Угорська меншина нараховує близько 150 тисяч чоловік, які компактно проживають у чотирьох районах області. У Берегівському вони

становлять більшість.

Товариство угорської культури Закарпаття за своїм ідеологічним вектором близьке до правоцентристських сил і в останні роки перебуває в опозиції до обласної влади. Однак, регіональний штаб "Нашої України" не знайшов порозуміння з найбільшою організацією угорців, і вона по суті впродовж всієї виборчої кампанії першого туру не була залучена до роботи. Результат не забарився: в угорських селах впевнено переміг В. Янукович. А єдиним округом, де символічно переміг прем'єр-міністр, був саме Берегівський.

Однак висновки було зроблено. І голова Товариства угорської культури Закарпаття М. Ковач у Києві привселюдно підписав угоду з В. Ющенком про співпрацю на виборах і після них. Прикметно, що на підписання угоди з Угорщини спеціально прилетів колишній прем'єр В. Орбан, який користується великим авторитетом не тільки вдома, але й серед закарпатських угорців.

У другому турі президентських виборів у голосуванні взяло участь 620 448 закарпатців, тобто 67,51% від загальної кількості виборців, що на 0, 59% більше, ніж у першому турі. За підсумками повторного голосування за кандидата в Президенти України В. Ющенка проголосувало понад 342 тис. чол., або 55% виборців, що взяли участь у виборах. Показово, що тепер В. Ющенко виграв в усіх шести закарпатських округах, всюди набравши понад 50 % голосів виборців [312].

Найпереконливіша перемога здобута в Ужгородському окрузі. Тут за В. Ющенка проголосувало 64 %, а за В. Януковича – 31% (у першому турі відповідно – 54 % на 29 %). У Мукачівському окрузі В. Ющенку віддали перевагу 54%, В. Януковичу – 40% (у першому турі — 49% на 35%). У Хустському окрузі за В. Ющенка проголосувало 52%, за В. Януковича – 43% (43% на 42%). У Свалявському окрузі за В. Ющенка – 53%, за В. Януковича – 42% (45% на 41 %). У Тячівському окрузі за В. Ющенка – 52%, за В. Януковича – 44% (48% на 40%). У Берегівському окрузі за В. Ющенка – 54%, за В. Януковича – 40% (у першому турі – 41,8% на 42,4%). Перемога В. Ющенка в Берегівському окрузі була знаковою, оскільки це єдиний округ, де в першому турі переміг В. Янукович [312].

В цілому по області розрив між В. Ющенком і В. Януковичем зріс порівняно з першим туром майже вдвічі і сягнув 15%. Але попри це, Закарпаття все одно залишилося на останньому місці серед західних областей, які проголосували за В. Ющенка.

У другому турі продовжувалися всі порушення виборчого законодавства описані вище. Цілий спектр цих порушень було продемонстровано в Берегівському окрузі: від масового написання заяв про голосування вдома до масового вкидання бюлетенів у виборчі урни

для голосування [123, с. 4].

Попри те, що були вжиті заходи по уточненню списків виборців, вони так і не були належним чином виправлені до другого туру. А. Ковальчук, довірена особа кандидата в президенти України В. Ющенко, вказував, що в Ужгороді списки виборців залишилися такими ж невірними як і в першому турі, тому що їх уточненням займалася не ТВК, як це передбачено законодавством, а міська рада [42].

Спостерігачі відзначають у другому турі неймовірний тиск адмінресурсу та звичний уже для Закарпаття бандитизм. Підтвердженням останнього стало побиття народних депутатів Ю. Оробця та С. Хмари, які спробували завадити фальсифікації у селі Грушово [89]. Резонансним став також напад на виборчу дільницю у селі Минай, під час якого було серйозно побито двох офіцерів міліції [424]. Найсерйознішою подією перед другим туром виборів, що демонструє всю силу тодішнього владного криміналітету, було побиття в готелі «Комфорт» м. Свалява студентів-агітаторів за В. Ющенко, які прибули з інших областей [477].

Масовими були підкуп виборців і фальсифікація результатів голосування. Штаб В. Ющенко заявив про масові фальшування у всіх чотирьох районах, де переміг В. Янукович: Воловецькому, Хустському, Тячівському та Берегівському.

Зіграла у другому турі свою роль і відкрита підтримка В. Януковича Українською православною церквою Московського патріархату, яка є найбільшою на Закарпатті. Хустський і Тячівський райони, де переміг В. Янукович, відомі сильною позицією цієї конфесії.

Але більш гнучка дія виборчого штабу В.Ющенко і прорив інформаційної блокади принесли відповідний результат, і перемога В. Ющенко в другому турі на Закарпатті виглядала переконливіше.

22 листопада 2004 р. ЦВК України на основі опрацювання 99 відсотків протоколів виборчих комісій повідомила про тривідсоткову перевагу В. Януковича. Однак це повідомлення не поставило крапку у виборчій кампанії, а стало каталізатором для нового витка подій у президентській виборчій кампанії 2004 р.

Численні порушення під час виборчої кампанії, попередні результати голосування в другому турі, оголошені ЦВК, а також активна агітаційна робота прихильників В. Ющенко зумовили те, що вже на наступний день після виборів в Ужгороді почалася акція протесту. 22 листопада на ужгородську площу Театральна вийшли відстоювати перемогу свого кандидата понад 10 тис. осіб. Протестувальники побували біля головних владних будівель – міської ради на площі Поштова і облдержадміністрації та обласної ради на площі Народній. Більш ніж десятитисячна людська хвиля скандувала заклики на підтримку В. Ющенко, вимагаючи відміни оприлюдненого рішення ЦВК, як і відставки

керівників місцевої влади. Наступний день приніс із собою нові акції протесту: масовий страйк студентів Ужгородського національного університету, до яких приєдналися студенти МАУП, УжДШЕП, гімназії Частина професорсько-викладацького складу знайшла у собі мужність висловити підтримку студентам [471, с. 11].

Кількісно лави протестуючих весь час збільшувалися. Нечувано піднесеною була атмосфера в обласному центрі, який наповнили його жителі з помаранчевою символікою (від підліткового до пенсійного віку).

У зверненні, прийнятому Народним Віче в Ужгороді 23 листопада, говориться: «Ми обрали новим Президентом України В. Ющенко. Ми бачили фальсифікації і чули про них від членів виборчих комісій: на користь В. Януковича 70-им округом (Ужгород і район) сфальсифіковано 20 тисяч голосів, 75-им (Берегово і район, Виноградівський район) – 35 тисяч» [20, с. 4]. У документі міститься вимога відкликання голови ЦВК, створення Парламентської комісії з участю юристів коаліції «Сила народу», ОБСЄ для перевірки достовірності підрахунку бюлетенів та протоколів із мокрими печатками. В наступні дні акції протесту продовжувалися.

Так, 25 листопада 2004 р. столицю Закарпаття заповнили десятки тисяч демонстрантів не тільки з Ужгорода, а й з інших міст, які пройшлися її центральними вулицями з гаслами на підтримку В. Ющенко. Тисячі людей зібралися перед ужгородською міською радою, щоб висловити своє невдоволення не тільки грубими фальсифікаціями влади на виборах, але й позицією міського голови обласного центру В. Погорелова та депутатського корпусу міської ради, які довго не зважали на політичні симпатії громадян. Мітинги і маніфестації пройшли також в усіх районних центрах краю.

Серед основних внутрішніх чинників, які сприяли демократичній опозиції на Закарпатті навіть у надзвичайно складних суспільно-політичних умовах кінця 2004 р., варто виділити такі:

1) психологічна готовність більшості громадян краю до змін у поєднанні з різко негативною реакцією на зловживання попередньої обласної влади;

2) єдність дій демократичної опозиції в краї та наявність потужних ресурсів у підприємницьких груп В. Балогі і С. Ратушняка, які діяли об'єднано;

3) наявність принаймні п'яти впливових незалежних газет і незалежної від влади регіональної телекомпанії;

4) демократичні настрої в обласному центрі, особливо серед студентів і викладачів УжНУ, а також наявність серед інтелігенції Ужгорода самодостатніх і відважних лідерів (М. Вегеш, П. Чучка);

5) розкол серед провладних сил в області (між Партією регіонів і

СДПУ (о));

б) відсутність самоорганізації (поза вказівками з ОДА) серед порівняно чисельних прибічників провладного кандидата, деякі з яких були схильні до одіозно екстремістських дій, а інші – лише до вірнопідданського виконання наказів;

7) здатність молодіжних громадських активістів змінити настрої серед частини представників національних меншин краю, які спочатку піддалися на спокусливі обіцянки провладного кандидата про подвійне громадянство тощо;

8) здоровий глузд, прагматизм, несхильність до заідеологізованого сприйняття реальності, відроджене почуття власної гідності спонукали багатьох колишніх закарпатських прибічників В. Януковича змінити свої погляди вже до другого туру виборів [425, с. 137].

Під час масових демонстрацій після другого туру виборів вирішальну роль відіграло громадянське суспільство. Протестуючих підтримали низка громадських організацій, багато з яких виявили активність як до виборів, так і після них. Рівень напруги був високим протягом наступних двох тижнів, проте протести залишалися спокійними. Державні органи влади виявили повагу до права громадян на мирні зібрання впродовж всього періоду демонстрацій після другого туру виборів, і правоохоронні органи утрималися від застосування сили.

Такий варіант розвитку подій не влаштовував вище керівництво облдержадміністрації та УМВС, які не хотіли залишати місця у владі. Готувався навіть силовий сценарій дій проти демократичних сил, який за своїм розмахом міг перевершити «мукачівський варіант» і знову сколихнути всю Україну. Лише завдяки героїчним діям окремих представників ужгородської міліції вдалося нейтралізувати десятки озброєних прибічників кандидата від влади, які майже тиждень перебували на стадіоні «Авангард» і готувалися для розгону демонстрацій [424].

Як відомо, постанова Верховного суду України визнавала недійсними результати голосування 21 листопада і призначила переголосування другого туру з тими ж кандидатами на 26 грудня 2004 р.

Переголосування другого туру виборів Президента України 26 грудня відбувалося в спокійній обстановці, без конфліктів. За результатами підрахунку голосів В. Ющенко отримав дві третини голосів закарпатців, а В. Янукович – трохи більше чверті (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.7.). Результати повторного голосування в межах електоральних округів Закарпатської області подано в Таблиці 5.3.3.

Таблиця 5.3.3.
Результати повторного голосування 26 грудня 2004 р.

	70 округ	71 круг	72 круг	73 круг	74 круг	75 круг
Загальна кількість виборців	150827	140484	141895	166481	182775	145805
Взяли участь у голосуванні	106477	93147	101366	108822	106524	87557
К-сть недійсних бюлетенів	2349	2750	3065	3264	3283	2388
Ющенко Віктор	79511	61251	71100	66529	69711	59226
Янукович Віктор	21679	26773	25429	36827	31916	23984
Не підтримали жодного	2938	2373	1772	2202	1614	1959

Цей результат знову ж контрастує з результатами сусідніх прикарпатських областей, де за В. Ющенка проголосували від 80 % (у Чернівецькій області) до 94 % у Львівській і 96 % у Івано-Франківській області (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.6.).

Співвідношення результатів голосування між районами збереглася з показниками попередніх турів голосування. Найбільшу підтримку кандидату від опозиції віддали м. Ужгород, Ужгородський, Міжгірський та Рахівський райони, де В. Ющенко здобув понад 70 % голосів. Більше половини голосів виборців здобув В. Ющенко і в Берегівському, Тячівському та Хустському районах, які в першому турі проголосували за кандидата від влади.

Регіональний вимір виборчого процесу виявився близький до тих результатів, яких досягли прибічники В. Ющенка у Полтавській, Кіровоградській, Житомирській областях.

Щодо електоральної активності, то 26 грудня 2004 р. взяло участь у голосуванні 603893 закарпатці (65,71%). Тобто у порівнянні з першим і другим туром виборча активність закарпатців знизилася на 1,21% і на 1,8% відповідно. Це один з найнижчих показників активності виборців у третьому турі в загальнонаціональному масштабі. Нижча явка виборців зафіксована лише в Одеській області (65,02%) (Див.: Додаток 3; Таблиця 3.1.).

По Закарпаттю найнижча активність виборців зафіксована у 73, 74 та 75 виборчих округах, які є найбільш представлені національними меншинами. В цих округах проголосувало від 60 до 65 % виборців. Але, варто зазначити, що якщо по всіх округах Закарпатської області (в т.ч. і в

Ужгородському) виборча активність в третьому турі знизилася, то в Хустському (№73) і Тячівському (№75) зросла (Див. Додаток В). Найвищою виборчою активністю (більше 70%) вже традиційно для виборів 2004 р. характеризувалися Ужгородський (№70) та Свалявський (№72) виборчі округи.

Підсумовуючи електоральну активність виборців за весь час виборчої кампанії 2004 р., слід зазначити найбільш високі її показники, характерні для переважно міських типів округів (№70, 71) та ТВО №72, який відноситься до сільського типу. Сільські типи виборчих округів (№73, 74, 75) характеризувалися найнижчим показником явки виборців на дільниці, який коливався в межах 57-66 % .

Кандидата від опозиційних сил підтримали всі осередки політичних партій та громадських організацій національно-демократичного спрямування. У ході проведення президентських виборів у Закарпатті (як і у всій країні) активно діяла коаліція політичних партій «Сила народу», куди входили політичні партії блоку «Наша Україна» (НРУ, УНП, ПРП, КУН, ПП «Солідарність») та БЮТ (ВО «Батьківщина», УРП «Собор», СДПУ) [355, с. 44].

Як і після попередніх двох голосувань, після «третього туру» виборів були зроблені заяви, щодо наявності обставин, які дають можливість визнати його результати недійсними (мова йде про заяви про те, що велика кількість громадян не змогли взяти участь у голосуванні). Крім того, переголосування проходило за старими списками, про проблеми з якими вже йшлося вище. І так само як і під час попередніх голосувань, гостро стояла проблема незаконної агітації в день виборів. Питання у спостерігачів викликала присутність працівників міліції та інших «сторонніх осіб», випадки порушення таємності голосування (особливо у південно-східних районах області).

Однак вибори були визнані такими, що відбулися. Ці вибори отримали визнання міжнародних спостерігачів, зокрема місії ОБСЄ. У заключному звіті ОБСЄ підсумовується, що якщо вибори 31 жовтня (перший тур) та 21 листопада (другий тур) не відповідали цілій низці зобов'язань у рамках ОБСЄ, стандартам Ради Європи та іншим міжнародним документам щодо демократичних виборів, то повторний другий тур виборів 26 грудня значно наблизив Україну до їх виконання.

Отже, охарактеризувавши результати виборів Президента України на Закарпатті, можна зробити такі висновки.

Результати виборів 2004 р., що доведено Верховним Судом України, були сфальсифіковані на користь В. Януковича. Такого розмаху фальсифікації, такого відвертого ігнорування думки народу незалежна Україна ще не знала. Наслідки такої фальсифікації не заставили себе довго чекати, оскільки все вилилось в акції громадянської непокори, названими

«помаранчевою революцією».

В. Ющенко переміг у повторному другому турі. Проведення «третього туру» стало скоріше несподіванкою, ніж закономірністю. Перемога В. Ющенка насправді лише продемонструвала неоднорідність і поляризованість українського суспільства, відсутність консенсусу в питаннях подальшого економічного, політичного та геополітичного розвитку України. Щоправда, останній факт скоріше був наслідком понад десятирічного керування Україною Л. Кучмою, ніж діяльності команд кандидатів, в тому числі і В. Ющенка.

Одним з найважливіших результатів перемоги «помаранчевої революції» стала зміна правлячих еліт. Це саме те, чого бракувало і Україні, і Закарпаттю для її розвитку протягом останніх років. До позитивних наслідків «помаранчевої революції» можна віднести усвідомлення громадою краю спроможності впливати на владні структури.

ДОДАТОК 3.

Таблиця 3.1.

Відсоток виборців, що взяли участь в виборах
Президента України 2004 р.*

<i>Область</i>	10.07. 1994	24.07. 1994	31.03. 1998	31.10. 1999	14.11. 1999	31.03. 2002	31.10. 2004	21.11. 2004	26.12. 2004
По Україні	69,12	71,43	70,78	70,15	74,87	69,27	74,54	81,12	77,28
АР Крим	62,22	72,91	64,27	58,27	64,15	57,13	65,17	76,03	73,36
Вінницька область	74,87	73,78	76,14	76,27	76,02	75,44	78,23	81,63	79,33
Волинська область	77,36	79,11	78,68	78,63	82,25	81,70	82,35	82,96	85,48
Дніпропетровська область	68,08	67,04	66,74	67,74	73,52	65,26	69,46	77,31	71,51
Донецька область	62,75	67,53	64,54	66,08	78,66	67,15	75,11	96,86	82,04
Житомирська область	74,34	75,61	78,12	75,33	75,36	74,09	77,23	78,11	75,03
Закарпатська область	65,99	65,10	68,88	62,31	88,49	69,50	66,92	67,51	65,71
Запорізька область	62,61	64,70	66,67	66,92	68,51	61,67	69,43	76,85	73,84
Ів.-Франківська область	80,98	90,13	79,89	77,84	89,58	75,70	81,31	83,40	86,62
Київська область	69,26	66,81	71,88	73,17	73,65	70,83	78,31	81,03	79,20
Кіровоградська область	70,15	69,54	73,94	73,53	76,82	67,67	77,82	79,97	72,21
Луганська область	66,27	70,54	67,27	67,52	72,83	65,42	72,59	86,52	80,80
Львівська область	82,25	92,24	79,70	78,88	88,01	74,69	83,68	85,91	87,21
Миколаївська область	67,57	65,24	69,08	67,07	67,63	66,47	72,00	78,17	75,86
Одеська область	63,25	64,86	66,84	58,16	63,62	61,61	61,44	68,82	65,02
Полтавська область	76,06	75,34	76,54	77,74	77,35	75,04	77,31	80,23	75,41
Рівненська область	77,62	79,37	80,26	77,32	83,66	80,20	81,29	81,95	82,10
Сумська область	70,10	72,51	74,39	79,82	81,30	74,88	79,41	79,87	75,53
Тернопільська	84,11	92,22	84,72	82,44	90,28	82,10	83,81	86,22	88,03

область									
Харківська область	62,94	65,07	66,05	67,76	71,52	64,51	70,35	76,39	72,10
Херсонська область	66,96	68,21	67,85	67,82	69,18	65,79	71,40	75,01	73,19
Хмельницька область	78,99	78,11	80,18	78,91	78,23	76,75	80,35	81,70	79,50
Черкаська область	74,93	73,60	74,19	75,58	74,15	71,40	75,81	78,81	74,87
Чернівецька область	74,39	74,11	72,98	67,86	74,30	67,37	71,89	72,49	72,50
Чернігівська область	75,90	77,72	77,88	78,43	77,17	75,66	77,71	78,86	74,12
м. Київ	52,80	52,82	59,30	63,26	61,35	61,07	74,27	76,67	77,24
м. Севастополь	64,25	67,76	50,80	55,60	63,52	59,20	76,90	89,32	87,57

* Джерело: [312].

Таблиця 3.2.

Результати голосування 31 жовтня 2004 р. в Закарпатській області*

	70 округ	71 округ	72 округ	73 округ	74 округ	75 округ
Загальна кількість виборців	150156	139597	140760	168414	180125	146083
Взяли участь у голосуванні	107894	96382	107658	106685	101397	95082
К-сть недійсних бюлетенів	6039	8124	5854	5606	5425	5754
Базилюк О.	61	77	77	51	54	143
Бойко Б.	144	103	85	80	78	182
Бродський М.	68	104	71	73	55	142
Вітренко Н.	803	825	659	712	420	543
Волга В.	37	40	22	47	26	86
Грабар М.	128	124	111	314	126	143
Душин І.	51	38	22	23	21	60
Збітнєв Ю.	59	65	62	83	74	93
Кінах А.	746	405	362	635	303	310
Козак Р.	53	39	38	49	22	76
Комісаренко С.	61	44	27	28	21	52
Корчинський Д.	154	160	131	201	104	192
Кривобоков В.	42	28	27	30	14	52
Мороз О.	3858	2095	2171	1777	1065	1385
Нечипорук В.	19	19	21	36	26	61
Омельченко О.	159	132	246	128	97	108
Ржавський О.	38	34	34	45	21	35
Рогожинський М.	35	28	30	38	27	37

Продовж. дод. Г

Симоненко П.	1925	1325	1206	1495	1817	1201
Черновецький Л.	492	338	185	132	107	125
Чорновіл А.	199	235	290	218	209	239
Ющенко В.	57871	45581	48533	46334	48666	39723
Яковенко О.	1439	1484	1758	2049	1836	2380
Янукович В.	31072	32808	44010	44538	39529	40296
Не підтримали жодного	2341	2127	1626	1963	1249	1664

*Джерело: [330, с. 111].

Таблиця 3.3.

Результати голосування 31 жовтня 2004 р. по районах
Закарпатської області

Міста, райони	Ющенко	%	Янукович	%	Різниця
Ужгород	38229	59,9	13095	20,5	39,4
Рахівський район	23576	60,3	11629	29,8	30,5
Хуст	8558	54,8	4635	29,7	25,1
Мукачево	22255	52,8	12556	29,8	23,0
Міжгірський район	13920	54,6	8496	33,3	21,3
Виноградівський район	27398	46,9	19246	32,9	14,0
Іршавський район	22254	48,4	17504	38,1	10,3
Мукачівський район	25004	46,6	20751	38,7	7,9
Свалявський район	12941	45,7	10900	38,5	7,2
Ужгородський район	18709	42,9	17611	40,4	2,5
Берегово	4430	42,1	4331	41,2	0,9
Великобerezнянський район	5769	43,1	5757	43,0	0,1
Перечинський район	7858	27,0	8494	29,2	2,2
Тячівський район	24283	39,6	28262	46,1	6,5
Воловецький район	6066	37,5	8006	49,4	11,9
Хустський район	15591	35,0	22004	49,3	14,3
Берегівський район	6341	23,5	15980	59,3	35,8
По області	283825	46,6	229994	37,7	8,9

Таблиця 3.4.

**Підсумки голосування за лідерів по регіонах України
(31 жовтня 2004 року)***

Ющенко В.А.			Янукович В.Ф.			
%	"ЗА"	Графік	Регіон України	Графік	"ЗА"	%
39.90%	11 188 675		УКРАЇНА		11 008 731	39.26%
12.79%	131 790		АР Крим		712 437	69.17%
59.66%	633 738		Вінницька область		170 162	16.02%
77.19%	502 597		Волинська область		68 247	10.48%
18.72%	368 095		Дніпропетровська область		977 861	49.73%
2.94%	84 816		Донецька область		2 496 686	86.74%
43.51%	358 463		Житомирська область		240 564	29.20%
46.61%	286 708		Закарпатська область		232 253	37.75%
16.59%	176 330		Запорізька область		591 332	55.65%
89.03%	770 249		Ів.-Франківська область		38 751	4.47%
59.72%	667 815		Київська область		187 129	16.73%
39.02%	243 020		Кіровоградська область		191 947	30.82%
4.54%	66 898		Луганська область		1 177 350	80.00%
87.25%	1 443 347		Львівська область		96 157	5.81%
17.94%	122 263		Миколаївська область		367 700	53.97%
17.34%	204 861		Одеська область		630 669	53.40%
43.64%	431 487		Полтавська область		256 617	25.95%
69.25%	488 850		Рівненська область		113 522	16.08%
52.71%	427 835		Сумська область		208 639	25.70%
87.52%	634 445		Тернопільська область		39 954	5.51%
15.35%	253 827		Харківська область		948 377	57.37%
32.13%	199 897		Херсонська область		232 955	37.44%
57.89%	511 302		Хмельницька область		186 399	21.10%
57.74%	480 766		Черкаська область		149 237	17.92%
66.63%	334 914		Чернівецька область		90 067	17.91%
43.35%	328 554		Чернігівська область		185 330	24.45%
62.36%	994 179		м.Київ		233 248	14.63%
5.97%	12 755		м.Севастополь		156 943	73.54%

Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні - 28 035 184

Кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата - 556 962 (1.98%)

Відсоток оброблених протоколів - 100.00%

*Джерело: [312]

Таблиця 3.5.

Підсумки голосування за лідерів по регіонах України
(другий тур виборів 21.11.2004)*

Янукович В.Ф.			Ющенко В.А.			
%	"ЗА"	Графік	Регіон України	Графік	"ЗА"	%
49.46%	15 093 691		УКРАЇНА		14 222 289	46.61%
81.99%	985 308		АР Крим		175 340	14.59%
21.14%	234 290		Вінницька область		840 849	75.87%
11.85%	77 757		Волинська область		562 756	85.79%
63.61%	1 392 100		Дніпропетровська область		648 313	29.62%
96.20%	3 570 710		Донецька область		75 505	2.03%
35.21%	293 472		Житомирська область		503 430	60.41%
40.07%	248 661		Закарпатська область		341 275	55.00%
70.33%	827 186		Запорізька область		283 890	24.13%
5.13%	45 522		Ів.-Франківська область		829 190	93.44%
20.00%	231 500		Київська область		883 565	76.36%
46.48%	308 661		Кіровоградська область		312 660	47.08%
92.73%	1 626 470		Луганська область		83 556	4.76%
6.63%	112 724		Львівська область		1 558 875	91.79%
69.55%	527 209		Миколаївська область		192 207	25.35%
67.76%	896 316		Одеська область		345 191	26.09%
34.50%	353 948		Полтавська область		624 472	60.86%
20.08%	142 901		Рівненська область		545 456	76.65%
26.36%	215 262		Сумська область		564 027	69.09%
5.17%	38 622		Тернопільська область		697 515	93.53%
70.25%	1 260 987		Харківська область		431 740	24.05%
52.33%	342 035		Херсонська область		276 413	42.29%
24.87%	223 423		Хмельницька область		641 769	71.45%
24.07%	208 400		Черкаська область		622 606	71.92%
21.73%	110 122		Чернівецька область		377 545	74.50%
30.02%	230 895		Чернігівська область		504 905	65.65%
19.93%	328 100		м.Київ		1 229 170	74.69%
88.97%	220 529		м.Севастополь		18 883	7.61%

Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні - 30 511 289

Кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата - 707 284 (2.31%)

Відсоток оброблених протоколів - 100.00%

*Джерело: [312]

Таблиця 3.6.

Підсумки голосування за лідерів по регіонах України
(повторне голосування 26.12.2004)*

Ющенко В.А.			Янукович В.Ф.			
%	"ЗА"	Графік	Регіон України	Графік	"ЗА"	%
51.99%	15 115 712		УКРАЇНА		12 848 528	44.20%
15.41%	178 755		АР Крим		942 210	81.26%
84.07%	905 497		Вінницька область		139 421	12.94%
90.71%	613 050		Волинська область		47 438	7.01%
32.01%	648 072		Дніпропетровська область		1 237 547	61.13%
4.21%	132 614		Донецька область		2 940 890	93.54%
66.86%	535 209		Житомирська область		231 370	28.90%
67.45%	407 328		Закарпатська область		166 608	27.58%
24.51%	277 006		Запорізька область		792 549	70.14%
95.72%	882 282		Ів.-Франківська область		26 411	2.86%
82.70%	935 380		Київська область		155 837	13.77%
63.40%	380 224		Кіровоградська область		190 448	31.76%
6.21%	101 873		Луганська область		1 494 715	91.24%
93.74%	1 616 043		Львівська область		81 393	4.72%
27.72%	199 029		Миколаївська область		481 867	67.13%
27.46%	343 297		Одеська область		832 008	66.56%
66.00%	636 512		Полтавська область		281 189	29.15%
84.52%	602 567		Рівненська область		87 673	12.29%
79.45%	613 407		Сумська область		130 442	16.89%
96.03%	731 215		Тернопільська область		20 589	2.70%
26.37%	446 795		Харківська область		1 154 178	68.12%
43.43%	276 987		Херсонська область		327 306	51.32%
80.47%	703 255		Хмельницька область		140 131	16.03%
79.10%	650 545		Черкаська область		142 696	17.35%
79.75%	404 237		Чернівецька область		83 007	16.37%
71.15%	514 405		Чернігівська область		174 669	24.16%
78.37%	1 299 410		м.Київ		290 373	17.51%
7.96%	19 359		м.Севастополь		215 874	88.83%

Кількість виборців, які взяли участь у голосуванні - 29 068 971

Кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата - 682 239 (2.34%)

Відсоток оброблених протоколів - 100.00%

*Джерело: [312]

Таблиця 3.7.
Результати повторного голосування 26 грудня 2004 року по районах
Закарпатської області*

№	Міста, райони	В.Ющенко %	В.Янукович %
1	Берегівський район	57,0	36,5
2	В.Березнянський район	71,7	23,3
3	Виноградівський район	74,1	21,5
4	Воловецький район	68,0	25,3
5	Іршавський район	66,2	27,4
6	Міжгірський район	74,7	22,1
7	Мукачево	62,7	31,7
8	Мукачівський район	68,8	26,8
9	Перечинський район	68,5	26,1
10	Рахівський район	78,2	17,8
11	Свалявський район	67,1	28,0
12	Тячівський район	55,5	38,0
13	Ужгород	76,5	18,1
14	Ужгородський район	70,5	24,0
15	Хустський район	54,8	38,5
	Всього	67,0	27,5

*Джерело: [330, с. 112].

РОЗДІЛ 6. ПАРЛАМЕНТСЬКІ ТА МІСЦЕВІ ВИБОРИ 2006 РОКУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Вибори 2006 р. до Верховної Ради України та до місцевих органів влади відбувалися в умовах протистояння, яке не завершилося президентською кампанією 2004 р., коли перемогу отримав після судового оскарження результатів другого туру та призначення повторного голосування кандидат від опозиції – В. Ющенко. Враховуючи те, що в лавах «помаранчевої коаліції» почалися серйозні протиріччя (відставка Ю. Тимошенка з поста Прем'єр-міністра, П. Порошенка – з поста Голови Ради національної безпеки і оборони, взаємні звинувачення в зловживанні службовим становищем і т.д.), політичні сили, які об'єднувалися навколо лідерів колишнього оточення Президента Л. Кучми, готувалися до реваншу. Розколів у рядах партії, яка їх репрезентувала не було. Навпаки, ті з політичних лідерів, хто хотів іти на вибори з Партією регіонів, повинні були влитися до неї зі своїми партійними структурами, отримавши за це місця в партійних списках. На президентських виборах 26 грудня 2004 р. В. Янукович отримав 44,19 % голосів виборців. Приблизно на таку кількість голосів партія розраховувала і на парламентських виборах 2006 р. Останні опитування населення України напередодні виборів показували, що найвищий рейтинг мають Партія регіонів (30–34 %), ВБ «Наша Україна» (20–24 %), ВБ «Блок Юлії Тимошенко» (15–19 %) [499]. Шанс отримати депутатські мандати за результатами опитування також мали Комуністична Партія України, Соціалістична Партія України, ВБ Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Володимира Литвина».

6.1. Загальна характеристика парламентських виборів 2006 року в Україні

Виборча кампанія 2006 р. суттєво відрізнялася від попередніх з наступних причин. По-перше, вона відбувалася за новим виборчим законом, який встановив пропорційну систему закритих списків з 3 % виборчим порогом [156]. По-друге, існувала інерція президентських виборів 2004 р.: політичні сили в основному сприймалися під кутом зору результатів їх участі у президентській кампанії. По-третє, політичні сили використовували апробовані в процесі президентських виборів теми дискусій і політтехнології. По-четверте, на відміну від попередніх кампаній, влада мала в суспільстві більшу підтримку, ніж опозиція. По-п'яте, за результатом політичної реформи (8 грудня 2004 р.) значимість парламентських виборів значно зросла, оскільки зростав вплив посади

Прем'єр-міністра, кандидатуру якого Президенту мала пропонувати парламентська більшість.

Згідно з даними Міністерства юстиції України у виборах мали право приймати участь 126 політичних партій (тобто вони були зареєстровані не пізніше ніж за рік до виборів). У виборчий бюлетень для голосування Центральною виборчою комісією було внесено 45 суб'єктів виборчого процесу. Для збільшення електоральної привабливості багато партій утворили партійні блоки (17 виборчих блоків), щоб таким чином збільшити кількість своїх прихильників і мати можливість подолати прохідний бар'єр.

Загалом у цих виборах взяла участь найбільша кількість партій – 94. Інформація про склад партій у виборчих блоках подана в Додатку 4 (Таблиця 4.2.).

І хоча підсумки виборів були дещо несподіваними, національний екзит-пол зафіксував такі попередні результати: Партія регіонів – 31 % голосів виборців, Блок Юлії Тимошенко – 23,9 %, ВБ «Наша Україна» – 15,5 %, Соціалістична Партія України – 5,4 %, Комуністична Партія України – 3,3 %. Величина похибки не дозволила організаторам опитування сказати точно чи зможуть подолати трьохвідсотковий поріг такі партії і виборчі блоки, як «Народний Блок Литвина», ВБ Наталії Вітренко «Народна опозиція», ПП «Віче», Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Опозиційний Блок «НЕ ТАК!», «Український Народний Блок Костенка – Плюща».

За результатами виборів із 45 партій і виборчих блоків до Верховної Ради України змогли потрапити тільки п'ять: Партія регіонів – 32,14 % голосів виборців (186 місць в парламенті), «Блок Юлії Тимошенко» – 22,29 % (129 місць), Блок «Наша Україна» – 13,95 % (81 місце), Соціалістична Партія України (СПУ) – 5,69 % (33 місця), Комуністична Партія України – 3,66 % (21 місце) [62, с. 3–9]. Партійність ВР України подана в Таблиці 6.1.1.

Таблиця 6.1.1.

Склад Верховної Ради України за результатами парламентських виборів 2006 року

№ п/п	Політична партія	Кількість представників партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Партія Регіонів	186	41,3
2.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	121*	26,9
3.	Політична Партія «Народний Союз Наша Україна»	53	11,8
4.	Соціалістична Партія України	33	7,3

5.	Комуністична Партія України	21	4,7
6.	Народний Рух України	12	2,7
7.	Українська Соціал-Демократична Партія	8	1,8
8.	Партія Промисловців і Підприємців України	7	1,6
9.	Конгрес Українських Націоналістів	3	0,7
10.	Українська Республіканська Партія «Собор»	3	0,7
11.	Партія Християнсько-Демократичний Союз	3	0,7
	Всього	450	100

Примітка: * – з них 51 – безпартійний; інші партії також представлені безпартійними народними депутатами України.

Таким чином, «помаранчева коаліція», «коаліція Майдану» (ВБ «Наша Україна», «Блок Юлії Тимошенко», СПУ) знову отримала шанс взяти владу при умові підписання коаліційної угоди. Ці сили у Верховній Раді України в цілому могли розраховувати на 247 мандатів. Але в той же час вибори показали, що Україна мала можливість отримати владу, яка в 2004 р. програла президентські вибори і на парламентських виборах 2006 р. була представлена В. Януковичем. Реванш міг відбутися при умові, що до Верховної Ради потраплять ВБ Наталії Вітренко «Народна опозиція», «Народний Блок Литвина», ПП «Віче». Саме ці політичні сили подали позов до Вищого Адміністративного Суду України про фальсифікацію результатів голосування та про перерахунок голосів виборців у загальнонаціональному виборчому окрузі. Суд визнав дії Центральної виборчої комісії правильними і результатів виборів не відмінив.

Проаналізувавши результати виборів до Верховної Ради можна зробити наступні висновки:

1. Про поляризацію суспільства. Україна залишилася розділеною не тільки географічно, а й електорально: на Півдні і Сході виборці проголосували за Партію регіонів, ВБ Наталії Вітренко «Народна опозиція», Комуністичну Партію України, в Центрі і на Заході – за ВБ «Блок Юлії Тимошенко», а в трьох Західних областях України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська) перемогу отримав пропрезидентський блок «Наша Україна». Такі результати голосування вказують на протилежні ціннісні орієнтації населення України. Для Сходу – це союз із Росією, російська мова як державна і т.д., для Заходу – це орієнтація на Євросоюз та європейські цінності. На місцевих виборах було збережено ту ж тенденцію. Наприклад, на виборах депутатів обласних рад виборці Півночі, Центру і Заходу 35–44 місць у радах довірили БЮТ (у Київській обл. – 66); на Заході – від 17 до 62 отримала ПП НСНУ, а на

Сході і Півдні – 39–62 Партія регіонів (у Донецькій облраді – 120 місць, Луганській – 100).

Основна лінія розмежування між політичними силами на момент виборів визначалася відповідно до підтримки основних кандидатів на пост Президента України (В. Ющенко та В. Януковича) у виборчій кампанії 2004 р.

3. Голосування 26 березня 2006 р. можна назвати протестним. Оскільки ті, хто віддав голоси за Партію регіонів підтримували опозицію, а ті, хто голосував за «Блок Ю.Тимошенко» – голосували за цінності Майдану, які, на їх думку, не впроваджувалися в життя. Партія влади «Народний Союз Наша Україна» вибори фактично програла.

4. Громадяни України розвіяли міф політтехнологів про свою некомпетентність та твердження деяких політиків про неможливість застосування в Україні пропорційної виборчої системи. Українські виборці дозволили отримати депутатські мандати тільки п'яти політичним партіям і виборчим блокам. Недійсних бюлетенів було порівняно небагато (більше мільйона), а до тривідсоткового бар'єру залишилося 23 % голосів виборців. Це значить, що більше 70 % голосів виборці віддали за партії і блоки, які подолали виборчий бар'єр. Тобто вибір громадян України був усвідомлений і цілеспрямований [295, с. 274].

5. Вибори 2006 р. засвідчили тенденцію декомунізації України. За умов збереження старого виборчого бар'єру КПУ навіть не змогла б потрапити до Верховної Ради. Таким чином, за рівнем своєї підтримки вона перейшла в категорію малих партій. Одночасно не пройшли до парламенту сили, які позиціонували себе в якості представників комуністичного напрямку (Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» та Виборчий блок «За Союз»).

6. Важливим результатом виборів стало підтвердження кризи моделі суспільного розвитку, яка була запроваджена за часів президентства Л. Кравчука та Л. Кучми. На виборах 2006 р. основні політичні сили, які уособлювали собою попередній режим не змогли потрапити до парламенту (Народний Блок Литвина, Опозиційний Блок «Не Так!», Блок Народно-Демократичної Партії, Партія «Відродження», Селянська Партія України, Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»). Разом вони набрали 5,41 % голосів виборців.

7. Зазнали поразки на виборах екологічні партії. Попри наявність в Україні гострих екологічних проблем, їх поява носила виключно спекулятивний характер (Партія Зелених України – 0,65 %, Українська Партія «Зелена планета» – 0,38 %, Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» 0,47 %, Партія «Союз. Чорнобиль. Україна» – 0,09 %) [408, с. 21–22].

8. Низький рейтинг Блоку «Наша Україна» пов'язаний також із тим, що ряд політичних партій і блоків, які представляли лідери, котрі

підтримували В. Ющенко на президентських виборах 2004 р., у виборчій кампанії 2006 р. брали участь самостійно. Це і Громадянський Блок «ПОРА – ПРП», Український Народний Блок Костенка – Плюща, Блок Юрія Кармазіна та ін. Їх об'єднання дозволило б пропрезидентським силам отримати значно більшу кількість голосів виборців.

9. Парламентські вибори 2006 р. продемонстрували організаційну і кадрову слабкість більшості партій України. Незважаючи на те, що пропорційна виборча система детермінує зростання ролі й значення партійних програм, парламентські вибори продемонстрували недооцінку суб'єктами виборчого процесу своїх власних виборчих програм. Вибори також показали значну залежність партій від особистості лідера. Це виявилось у формуванні іменних блоків.

10. Вперше виступили суб'єктами виборчого процесу й регіонально-етнічні партії. У місцевих виборах у Закарпатті брали участь дві партії, які представляли інтереси угорської національної меншини України – це Партія Угорців України (КМКС) та Демократична Партія Угорців України [143, с. 320].

6.2. Парламентські вибори 2006 року на Закарпатті: розташування партійно-політичних сил, особливості виборчої кампанії, аналіз результатів

У 2006 р. чисельність виборців у Закарпатській області зросла в порівнянні з попереднім періодом більш ніж на 36 тисяч чоловік і становила – 936 тисяч 836 осіб [312].

Після початку виборчої кампанії ЦВК утворила на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було утворено п'ять:

ТВО № 66 (м. Ужгород) – Ужгородський район, м. Ужгород, м. Чоп.
ТВО № 67 (м. Свалява) – Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Свалявський, Перечинський райони. ТВО № 68 (м. Мукачєво) – Мукачівський район, м. Мукачєво. ТВО № 69 (м. Берегово) – Берегівський, Виноградівський, Іршавський райони, м.Берегово. ТВО № 70 (м. Тячів) – Рахівський, Тячівський, Хустський райони, м. Хуст.

Окружними комісіями в області було утворено 760 звичайних та 17 спеціальних виборчих дільниць, які в свою чергу, в залежності від кількості виборців поділялися на: 183 малі, 311 середніх, 283 великі [295, с. 276].

Напередодні виборів на Закарпатті викристалізувалися чотири групи впливу, які в основному і вели боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. Група «Барва» (В. Балога, Міністр України з питань надзвичайних ситуацій та у справах ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, В. Петьовка, мер м. Мукачево, А. Колібаба, голова Ужгородської райдержадміністрації). *Політична підтримка*: Політична партія «Народний Союз Наша Україна» (ПП «НСНУ»), Партія Реформи і Порядок (ПРП), Партія Промисловців і Підприємців України (ПППУ). *Медіаресурси*: телерадіокомпанія «М-студія», газети «Старий замок «Паланок», «West-експрес», частково «Новини Закарпаття».

2. Група «БЮТ» (О. Кеменяш – народний депутат України, А.Сербайло, голова Закарпатської обласної організації Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина». *Політична підтримка*: Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». *Медіаресурси*: газета «Післямова», частково газети «Трибуна», «Р.І.О.», «Моя новинка».

3. Група «Р.І.О.» (С. Ратушняк, народний депутат України, М. Сятиня, народний депутат України). *Політична підтримка*: Народна Партія (НП). *Медіаресурси*: газети «Р.І.О.», «Трибуна», «Моя новинка».

4. *Бізнес структури, керівники яких представляли Партію регіонів. Політична підтримка*: Партія Регіонів України. *Медіаресурси*: ситуативна співпраця з ЗМІ Закарпатської області [143, с.231].

Незважаючи на те, що згідно із Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. № 1665-IV (остання редакція від 18 березня 2006 р.) «виборчий процес чергових виборів депутатів розпочинається за сто двадцять днів до дня виборів», не буде перебільшенням стверджувати, що фактична підготовка до виборів 26 березня 2006 р. почалась майже одразу після закінчення виборів Президента України 2004 р.

Результати волевиявлення населення Закарпаття на президентських виборах 2004 р. та реалії суспільно-політичного життя краю після них дозволяють зробити наступні висновки про структуризацію партійного простору області напередодні парламентських виборів 2006 р.:

1. Закарпатським обласним управлінням юстиції станом на 1 червня 2005 р. було зареєстровано 94 обласні осередки політичних партій. Кількість обласних організацій політичних партій, що були представлені в усіх районах області – 17, що становило 18,08 % від кількості зареєстрованих у Закарпатті. 14 обласних організацій не мали жодного районного чи міського структурованого утворення.

Найбільш впливовими в області були організації наступних партій: Народної Партії, Партії регіонів, Соціалістичної Партії, СДПУ(о), ВО «Батьківщина», КПУ, Української Республіканської Партії «Собор», Політичної Партії «Народний Союз Наша Україна» та інших.

2. З точки зору підтримки курсу Президента України В. Ющенка обласні осередки політичних партій можна було класифікувати наступним

чином:

а) партії, які підтримували курс Президента. Це, насамперед, обласні осередки політичних партій, що входили до коаліції «Сила народу»: Закарпатська крайова організація Народного Руху України (ЗКО НРУ), ЗКО Української Республіканської Партії «Собор» (ЗКО УРП «Собор»), ЗКО Конгресу Українських Націоналістів (ЗКО КУН), Закарпатська обласна організація Соціалістична Партія України (ЗОО СПУ), ЗОО Партії Реформи і Порядок (ЗОО ПРП), ЗОО ПП «НСНУ», ЗОО ВО «Батьківщина», ЗОО Української Народної Партії (УНП), ЗОО ПП «Яблуко», ЗОО Соціал-Демократичної Партії України, ЗОО УП «Єдність», ЗОО ПП «Молода Україна» та ЗОО ВП «Нова сила».

Загалом у таборі пропрезидентських сил в області напередодні парламентських виборів 2006 р. політична єдність була відсутня.

б) партії, які прихильно ставилися до новообраної влади і заявили про свою готовність з нею співпрацювати – ЗОО Народної Партії, ЗОО ПП «Демократичний Союз», ЗОО Селянської Партії України (ЗОО СелПУ), ЗОО Ліберальної Партії України (ЗОО ЛПУ), ЗОО Народно-Демократичної Партії Україна (ЗОО НДП), ЗОО Партії Зелених України (ЗОО ПЗУ), ЗОО ПП «Третя сила» та ряд інших.

в) опозиційні партії – ЗОО Соціал-Демократичної Партії України (об'єднаної) (СДПУ(о)) (ядро опозиції), ЗОО Партії Регіонів (ЗОО ПР), ЗОО Прогресивної Соціалістичної Партії України (ЗОО ПСПУ), ЗОО ПП «Союз», ЗОО ПП «Держава». До опозиційних партій відносила себе і ЗОО Комуністичної Партії України (ЗОО КПУ), проте в питаннях захисту інтересів малозабезпечених верств населення готова була співпрацювати з усіма гілками влади [29, с. 249].

3. Спостерігалось об'єднання громадських організацій і політичних партій у єдину структуру. Наприклад, коаліція «Християнський Народний Союз Закарпаття» (ЗОО ПП «Християнський Союз» і ЗОО Республіканської Християнської Партії (ЗОО РХП) та ряд громадських організацій) та громадсько-політичний рух «Лівий фронт Закарпаття» (КПУ і 12 громадських організацій).

4. У 2005 р. Міністерством юстиції України було зареєстровано дві партії, які мали безпосереднє відношення до Закарпатської області – це Партія Угорців України (5 лютого 2005 р.), яку очолив голова Товариства Угорської Культури Закарпаття М. Ковач та Демократична Партія Угорців України, яку очолив голова Демократичної Спілки Угорців України І. Гайдош (24 березня 2005 р.). Ці дві партії вели боротьбу за голоси угорської національної меншини Закарпаття, чисельність якої становила понад 150 тисяч чоловік [288, с. 222].

5. Спостерігалось масове перетікання членів партій з однієї до іншої. Насамперед, це стало характерним для ЗОО СДПУ(о) та ЗОО Партії

регіонів, члени яких, як правило, знаходили собі місце в лавах ЗОО СПУ та ЗОО НП. Саме ці дві партії найбільш активно проводили політику по рекрутуванню нових членів незалежно від їх попередньої партійної належності.

6. Влітку 2005 р. на звітно-виборчих конференціях відбувся розкол в обласних осередках НРУ та УРП «Собор». Простежувався розкол у ВО «Батьківщина», який був пов'язаний з витісненням членами ПП «Яблуко» «старих» членів ВО «Батьківщина» з керівних органів партії.

За даними обласного управління юстиції станом на 15 грудня 2006 р. на території Закарпатської області було зареєстровано 115 обласних організацій політичних партій України. Серед них близько 26 облорганізацій у своїх рядах нараховували понад одну тисячу членів. Кількість обласних організацій політичних партій, що були представлені у всіх районах області – 23, що становило 20 % від кількості усіх зареєстрованих партій на Закарпатті. 20 обласних організацій політичних партій (17,4 % від усіх зареєстрованих) не мали жодного структурного утворення, тобто існували де-юре, однак де-факто себе офіційно ніяк не проявляли, а тому і впливу на політичні процеси в регіоні не мали.

Рейтинг політичних партій з початком виборчої кампанії в Закарпатській області майже не змінився. Організаційно міцними і найбільш потужними в Закарпатті були обласні організації ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», ПРП, НП, СПУ, СДПУ(о), ПР, НДП, КПУ, ПП «Відродження». Ці партії мали достатньо розгалужену структуру, були найбільш активними в політичному та громадському житті краю, за винятком ПП «Відродження».

До проведення виборчої кампанії активно долучалися і громадські організації області. Про свою співпрацю у виборчій кампанії з ЗОО КПУ 17 січня 2006 р. заявила на своєму пленумі Обласна рада ветеранів України Закарпатської області. Про співпрацю з СПУ заявив голова Спілки ветеранів воїнів Афганістану С. Слободанюк.

Станом на 1 січня 2006 р. обласним управлінням юстиції було зареєстровано 490 громадських організацій, із них 156 – організації всеукраїнського значення, 320 – місцевого. Серед них: 70 молодіжних організацій, 53 національно-культурні товариства (із них 14 – ромських (циганських), 12 – угорських, по 4 – словацькі, російські, русинські, 3 – румунські, по 2 – німецькі, єврейські, 1 – грецьке), 24 жіночі організації, 7 – ветеранських, 4 – козацькі, 1 – чорнобильська і т.д., 8 громадсько-політичних об'єднань, до складу яких входили як політичні партії, так і громадські організації [295, с. 283].

Активізували свою роботу під час виборчої кампанії і новостворені молодіжні організації. У Закарпатській області станом на 1 березня було зареєстровано 84 молодіжні громадські організації. В основному

більшість із них виступали членами Молодіжних громадських об'єднань, тому активізували свою роботу під час виборчих кампаній. Програми діяльності цих організацій носили не самостійний характер, а знаходилися під впливом брендів відомих політичних партій та виборчих блоків.

Найбільш активну і постійну участь у громадському житті області брали наступні молодіжні громадські організації: Закарпатська обласна молодіжна організація «Фундація регіональних ініціатив» (О. Солонтай), актив якої тяжів до БЮТ, Закарпатська округа «Пласту – Національної Скаутської Організації України» (О. Глуханіч) (у політичному плані – нейтральна), Молодий Народний Рух України (А. Любка), Молодіжний Націоналістичний Конгрес (В. Бірчак). Так, Закарпатська обласна організація Всеукраїнської громадської організації «Молодіжний Союз Наша Україна» (С. Бабіля) провела ряд акцій у рамках всеукраїнської акції «Студентська хвиля»: опитування молоді щодо участі у майбутніх виборах, акція у підтримку Кабінету Міністрів України та ряд інших.

Активну позицію в регіоні зайняли і молоді соціалісти. Зокрема, Свалявським осередком Спілки Молодих Соціалістів (СМС, 400 чол.) впроваджено в життя проект соціальної програми розвитку молоді. Було заявлено, що тридцять юнаків та дівчат зі Свалявщини за сприяння СМС навчатимуться у престижних вузах країни, паралельно з чим працюватимуть і отримуватимуть зарплату – від 1,5 тисяч грн. Метою даної соціальної програми було сприяння молоді при обранні майбутньої професії, надання можливості для отримання вищої освіти, сприяння працевлаштуванню, виховання почуття патріотизму [290, с. 250].

Конфігурація виборчих блоків у Закарпатській області. У зв'язку з тим, що місцеві вибори відбувалися також за новими правилами (пропорційна виборча система аналогічна тій, за якою відбувалися і парламентські вибори), політичні партії з багатьох причин виявилися недостатньо підготовленими до них. Майже всі партії зіштовхнулися з проблемами при розробці партійних програм, в організації роботи штабів, а після виборів – у створенні коаліцій в місцевих радах. До головних недоліків передвиборних програм на місцевих виборах належать: а) відсутність шляхів досягнення задекларованих цілей; б) проголошення зобов'язань, які не належать до компетенції місцевих рад; в) невідповідність або пряма суперечливість положень деяких місцевих програм загальнодержавній програмі відповідної політичної сили.

Недосконалість кадрової політики місцевих партійних осередків проявлялась в недостатній координуваності дій центральних і місцевих штабів партій. Інколи місцеві осередки зі згоди центрального керівництва партії діяли цілком незалежно: самостійно наповнювали бюджет виборчої кампанії, формували партійні списки, організовували роботу передвиборчого штабу. Така ситуація засвідчила значну невідповідність

української практики партійного будівництва нормам демократії. Загалом же політичні партії поставилися до місцевих виборів суто формально, приділивши їм менше уваги, ніж загальнодержавним.

Прихильники ідеї одночасного проведення місцевих і загальнодержавних виборів головним аргументом висувають заощадження необхідних на проведення виборів бюджетних коштів. Втім, збіг виборів у часі приховує значні ризики, які шкодять розбудові демократичного суспільства. За умов обмежених ресурсів, партії змушені обирати між місцевим і загальнодержавним рівнем виборів і спрямовувати зусилля переважно в одному з напрямів. Виборці не мають достатньо часу для докладного вивчення ситуації одночасно і на державному, і на місцевому рівнях для усвідомленого вибору.

Ускладнює свідомий вибір і вивчення політичної ситуації напередодні місцевих виборів також те, що окремі політичні сили, утворюючи блоки на загальноукраїнському рівні, у місцевих виборах беруть участь самостійно. Під час виборчої кампанії 2006 р. так вчинили партії – учасники Блоку «Пора – ПРП» (Громадянська партія «Пора» та Партія «Реформи і порядок») і Блоку «Наша Україна» (ПП «Народний союз Наша Україна», Народний рух України, Партія промисловців і підприємців, Конгрес українських націоналістів, Християнсько-демократичний союз, Українська республіканська партія «Собор»).

У січні завершився процес формування виборчих блоків та їх штабів. Виборчий блок «Наша Україна» (обласні осередки ПП «НСНУ», ПППУ, КУН) очолив І. Кріль, співголова обласної громадської організації «Рідне Закарпаття»; Блок Юлії Тимошенко (обласні осередки ВО «Батьківщина» та УСДП) – народний депутат України О. Кеменяш; «Народний блок Литвина» (обласні осередки НП та ВО лівих «Справедливість») – народний депутат України, голова облорганізації НП С. Ратушняк; Виборчий Блок Лазаренка (обласні осередки СДС, Соціал-Демократичної Партії України та ВО «Громада») – Я. Андрусак, голова облорганізації партії Соціал-Демократичний Союз; Український Народний Блок Костенка і Плюща (обласні осередки УНП, ПП «Україна соборна» та Партії вільних селян і підприємців України) – В. Мурга, начальник управління лісового господарства облдержадміністрації; Опозиційний Блок «Не Так!» (обласні осередки СДПУ(о) та Республіканської Партії України) – І. Різак, голова облорганізації СДПУ(о); Блок «Християнський рух» (обласні осередки РХП, УПП «Християнський рух», УКП, «України Соборної», ОУН в Україні) очолили В. Бедь, голова ХНСЗ, ректор Ужгородської Української Богословської Академії ім. Кирила і Мефодія та П. Мурник, секретар Мукачівського єпархіального управління Української Православної Церкви (МП); обласний виборчий штаб ПР очолив О. Ледида, голова обласної організації партії; Комуністичної

Партії України – І. Мигович, народний депутат України, секретар обласної організації КПУ. Визначилися зі своїми керівниками й інші політичні сили [273, с.114].

Конфігурація партійних блоків на Закарпатті була дещо іншою, ніж по Україні загалом. Обумовлено це рядом чинників. По-перше, на рівні області не були зареєстровані осередки політичних партій, які стали блокоутворюючими на загальнонаціональному рівні. По-друге, політичні партії, які утворили виборчі блоки на загальноукраїнському рівні не мали партійної структури в Закарпатті, а відтак були маловпливовими і не помітними в політичному житті краю. По-третє, керівники деяких обласних осередків політичних партій діяли в розріз із центральним керівництвом (наприклад, УРП «Собор»). По-четверте, обласні осередки деяких партій були нелегітимними після проведення звітно-виборчих конференцій напередодні виборів із порушенням чинного законодавства (наприклад, НРУ). По-п'яте, обласні осередки деяких партій не змогли в силу різних причин підписати угоди про створення відповідних блоків (наприклад, ГП «Пора» і Партія «Реформи і Порядок»).

До виборчого бюлетеня з виборів депутатів Закарпатської обласної Ради було внесено 39 суб'єктів виборчого процесу, більшість з яких репрезентували у Закарпатті 45 суб'єктів виборчого процесу, внесених до бюлетеня з виборів народних депутатів України. Але ряд політичних партій і партійних блоків не брали участі у виборах до Закарпатської обласної ради. Це такі політичні сили, як Блок безпартійних «Сонце», Всеукраїнська Партія Народної Довіри, Народний Рух України за єдність, ПП «Європейська столиця» та ряд інших. Вказані партії не мали партійної структури в області [290, с. 251].

У свою чергу до виборчого бюлетеня самостійно був внесений Народний Рух України, який не увійшов на обласному рівні до Блоку «Наша Україна». Головна причина не входження цієї структури до Блоку «Наша Україна» – розкол в обласному осередку. Викликано було це тим, що ще влітку 2005 р. загострилися стосунки закарпатських рухівців із центральним керівництвом НРУ. Наслідком цього було невизнання керівництвом НРУ результатів обласної звітно-виборної конференції, яка відбулася 25 вересня 2005 р. і одностайно обрала В. Піпаша головою крайової організації. Причина полягала у критиці провідом Закарпатської облорганізації окремих дій центрального керівництва. Центральний провід НРУ визнав правочинною конференцію (загальні збори), яка 20 листопада обрала головою ЗКО НРУ П. Чучку, котрого за кілька днів до цього було прийнято Політрадою НРУ в партію. Попереднього голову обласної організації В. Піпаша на з'їзді НРУ, який відбувся 27 листопада 2005р. було виключено із лав партії. Однак на самому з'їзді через це виник конфлікт: більша частина делегатів вважала підрахунок голосів із

даного питання сфальсифікованим, тому з'їзд навіть не зміг розглянути всі питання порядку денного і був терміново закритий.

Більшість обласних рухівців не погодилися, що їх організацію очолить П. Чучка. Отже, П. Чучку визнано центральне керівництво, а виконуючого обов'язки голови Б.Борисова (замість В. Піпаша) – більшість районних організацій. Упродовж лютого 2006 р. відбулося понад 10 судових процесів за участю народного депутата з фракції НРУ Б. Костинюка з питання: хто в Закарпатті має представляти НРУ та брати участь у виборах? У суд було втягнуто обласне управління юстиції та обласну територіальну виборчу комісію. 11 лютого П. Чучка вийшов із НРУ. Центральне керівництво НРУ виконувачем обов'язки голови обласного руху визнано О. Черепяху [273, с.115].

Не відбувся на обласному рівні й Громадянський Блок «ПОРА – ПРП». Громадянська Партія «Пора» і ПРП брали участь у виборах до Закарпатської обласної ради окремо. Головна причина – амбітність лідерів цих партій на рівні області. Лідер обласної організації ПРП – голова Закарпатської облдержадміністрації О. Гаваші не погодився на пропозиції членів ГП «Пора» щодо місць у першій п'ятірці партійного списку. 16 лютого в Ужгороді на прес-конференції член обласної організації ПП «Пора», керівник апарату облдержадміністрації Ю. Чижмарь заявив про політично-адміністративний тиск, який ніби-то чиниться на нього з боку голови Закарпатської ОДА та окремих осіб команди з метою дискредитації та звільнення його із займаної посади керівника апарату [ІНТ].

У газеті «Післямова» було опубліковано інтерв'ю голови Закарпатської облдержадміністрації О. Гаваші, в якому, зокрема, давалася оцінка заяві, яка пролунала на прес-конференції керівника апарату облдержадміністрації, члена облорганізації ГП «Пора» Ю.Чижмаря [529]. О. Гаваші наголосив, що хоча на загальнодержавному рівні підписано угоду про створення блоку «Пора – ПРП», на рівні обласному не було знайдено спільного розуміння щодо пріоритетів роботи на виборах. Ю. Чижмарь самочинно прийняв рішення балотуватись на посаду Ужгородського міського голови і прагнув, щоб уся робота блоку була підпорядкована лише тому, щоб сприяти йому стати мером Ужгорода. Однак у ЗОО ПРП було зовсім інше бачення ситуації і, відповідно, пріоритетів роботи. Більше того, ПРП була структурованою партією в Закарпатті, а тому вона і претендувала на першість при розподілі місць у виборчих списках. О. Гаваші підкреслив, що «Ю. Чижмарь не звільнений, а лише тимчасово відсторонений від обов'язків керівника апарату на час проведення службового розслідування. Це зроблено, щоб можна було його провести об'єктивно» [295, с. 287].

Не була представлена у виборчому списку до обласної ради і одна з

найстаріших та найвідоміших партійних структур на Закарпатті – Українська Республіканська Партія «Собор». Після розколу партії, який відбувся на з'їзді в Києві, аналогічний розкол був здійснений і в Закарпатській організації цієї політичної сили. На звітновиборчій конференції, яка проходила влітку 2005 р., головою Закарпатської обласної організації УРП «Собор» було обрано П. Федаку, який став у конфлікті на бік Л. Лук'яненка. Таким чином, напередодні виборів ЗОО УРП «Собор» залишилася фактично без керівника, оскільки П. Федака перейшов працювати до виборчого штабу БЮТ. Колишній лідер УРП «Собор» Є. Ясінський, який підтримував А. Матвієнка зареєстрував партійний список до міської ради м. Ужгород. Взяла участь УРП «Собор» і у виборах до деяких районних рад Закарпатської області [273, с.116].

Своєрідною виявилася внаслідок внутрішньопартійних конфліктів на рівні області і конфігурація Виборчого Блоку «Наша Україна». До нього не ввійшли обласні осередки НРУ та УРП «Собор» через причини, про які мова йшла вище.

До «Опозиційного Блоку «Не Так!» не увійшло Всеукраїнське Об'єднання «Жінки за майбутнє». У січні було підписано меморандум про співпрацю на виборах 2006 р. між керівництвом обласного штабу Блоку «Наша Україна» та обласною громадською організацією Асоціація «Жінки Закарпаття», члени якої входили до облорганізації ВО «Жінки за майбутнє», що припинила свою діяльність в області у зв'язку з небажанням блокуватися на виборах із СДПУ(о).

У виборах до Закарпатської обласної ради взяли участь дві партії, що представляли інтереси угорської національної меншини краю. Це – Партія Угорців України (М. Ковач) і Демократична Партія Угорців України (І. Гайдош) [143, с. 322–326].

На обласному рівні було відмовлено в реєстрації Виборчому Блоку НРУ та УРП «Собор» – Блоку П. Чучки «Карпатський Майдан», який подав передвиборчу програму «За Ющенко без Балого». Причина відмови – утворення блоку особами, які після звітно-виборчих конференцій не могли представляти ці партії [315].

Основні напрямки діяльності обласних осередків політичних партій у виборчій кампанії були наступні:

1. Спостерігався значний ріст чисельності таких політичних партій, як НСНУ, ВО «Батьківщина», СПУ, НП внаслідок роботи цих осередків по залученню нових членів.

2. Вступ еліти обласного та місцевого рівня до провідних політичних партій, або ототожнення себе з ними.

3. Конкуренція партій за рекрутування до своїх лав відомих особистостей з метою включення їх до своїх партійних списків.

4. Загострення протиріч між наступними потужними політичними

силами: Блок «Наша Україна» – БЮТ; Блок «Наша Україна» – НП; СПУ – НП. Цікаво, що основна причина таких протиріч – це давні конфлікти між лідерами вказаних політичних сил: В. Балоба (НСНУ) – О. Кеменяш (БЮТ); В. Балоба (НСНУ) – С. Ратушняк (НП); С. Ратушняк (НП) – С. Слободанюк (СПУ). Стосунки ж між Блоком «Наша Україна» і Партією регіонів у області можна було тоді назвати навіть партнерськими. І знову ж головна причина – міжособистісні зв'язки, оскільки свого часу О. Левида (голова обласного осередку Партії Регіонів) був заступником у В. Балоби, коли той очолював Закарпатську обласну державну адміністрацію.

Агітаційна робота політичних партій. У обласному центрі практично щодня функціонували агітнамети обласних виборчих штабів Блоку «Наша Україна», Українського Народного Блоку Костенка і Плюща, Блоку політичних партій «Блок Бориса Олійника та Михайла Сироти», Партії регіонів, БЮТ, СПУ, «Народного Блоку Литвина».

Упродовж лютого Закарпатську область відвідали народні депутати України: 9 лютого в Мукачеві, 10 лютого в Тячеві та Хусті з виборцями спілкувалися Т. Стецьків (фракція політичної партії «Реформи і Порядок») та відомий журналіст В. Кіпіані; В Ужгороді провели прес-конференції та зустрічі з виборцями: 10 лютого народний депутат – Ю. Оробець (фракція «Наша Україна»), 13 лютого – А. Шкіль (фракція БЮТ), 14 лютого – П. Симоненко (фракція комуністів).

Також область відвідали народні депутати України М. Гладій (фракція БЮТ), В. Яворівський (фракція БЮТ), Б. Безпалий (фракція «Наша Україна»), Т. Чорновіл, В. Зубанов (ПР), Н. Вітренко – лідер Блоку «Народна опозиція», «трудолик» В. Коновалюк, О. Тягнибок, народний депутат України, лідер партії «Свобода», В. Єхануров (ПП НСНУ), Ю. Тимошенко (БЮТ), М. Томенко (БЮТ). Найбільш резонансною була зустріч із виборцями в м.Ужгород Ю. Тимошенко.

13 лютого в м. Іршава в районному будинку культури народний депутат України А. Шкіль (фракція БЮТ) провів зустріч із виборцями, на якій було присутньо близько 400 жителів міста і району. В ході зустрічі, відповідаючи на запитання виборців, А.Шкіль поклав відповідальність за відставку уряду Ю. Тимошенко на оточення Президента, зокрема називалися прізвища Порошенко, Мартиненко, Жванія. Народний депутат стверджував, що БЮТ ніколи не укладатиме договір із Партією регіонів.

14 лютого в Ужгороді лідер КПУ, народний депутат України П. Симоненко зустрівся з виборцями, представниками міськрайонних організацій КПУ (близько 200 чол.). У виступі він поінформував про передвиборну програму комуністів, пріоритетні напрямки діяльності партії, піддав критиці нинішню владу. На зібранні виступив перший секретар Закарпатського обкому КПУ народний депутат І. Мигович. Перед обласною філармонією, де проходила зустріч, був розгорнутий

агітаційний намет комуністів.

23 лютого через територію Закарпатської області пройшов автопробіг (9 автомобілів) під гаслами «Ми наближаємо весну!» та «У прагненні до порозуміння!», який стартував 10 лютого в Києві. Організатор автопробігу – Всеукраїнська молодіжна громадська організація «Молодь за Литвина» [290, с.253].

Періодична преса Закарпаття у виборчій кампанії. У Закарпатській області станом на лютий 2006 р. обласним управлінням преси та інформації було зареєстровано понад чотириста періодичних видань. Із них переважну більшість склали державні та напівдержавні друковані органи, на шпальтах яких подавалася інформація загальнополітичного характеру.

Основна увага ними приділялася аналізу діяльності найбільш популярних у краї політичних партій і блоків – ВБ «Наша Україна», «Блоку Юлії Тимошенко», «Народного Блоку Литвина», Соціалістичної Партії України, Комуністичної Партії України та резонансним політичним подіям. До згаданих періодичних видань можна віднести «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Срібну Землю-Фест», «Срібну Землю», «Трибуну», районні газети.

Серед інших видань переважав чіткий замовний характер подання політичної інформації про діяльність і перспективи політичних партій і партійних блоків.

Газета «Р.І.О.». Понад п'ятдесят відсотків своєї площі вона надавала інформації про «Народний Блок Литвина», оскільки негласним власником видання був народний депутат від Закарпатської області, член фракції Народної Партії у Верховній Раді – С. Ратушняк. Приблизно по двадцять відсотків газетної площини, як правило, віддавалося для БЮТ, СПУ, менше ПЗУ та іншим. Мінімум інформації друкувалося про урядові політичні сили, зокрема НСНУ. Це можна пояснити відкритою конкуренцією в краї між лідерами «Народного Блоку Литвина» С. Ратушняком та НСНУ В. Балогою.

Газета «Трибуна». На першому етапі передвиборної кампанії газетна площина, яка відводилась під політичні матеріали рівномірно розподілялась для різних політичних сил. Проте з лютого 2006 р. в газеті почали переважати матеріали про «Народний Блок Литвина» і БЮТ. Матеріали про ПП «НСНУ», ГП «Пора», ПРП подавалися через призму критики провладної політики.

Газета «Моя новинка». Газета була створена на початку 2006 р. Переважну більшість газетної площини займали матеріали про СПУ, БЮТ, УРП «Собор».

Газета «Світогляд». Періодичне видання, яке контролювалося СДПУ(о). Перевага у поданні політичних матеріалів надавалася

Опозиційному Блоку «Не Так!». Понад п'ятдесят відсотків інформації займала критика проурядових політичних сил.

Газета «Старий замок «Паланок». Періодичне видання за змістом було провладним. Відповідно й матеріали, які публікувалися на його сторінках стосувалися інформації про діяльність політичних сил «помаранчевої коаліції 2004 р.». За період передвиборчої кампанії понад п'ятдесят відсотків політичної площини віддавалося матеріалам про ПП «НСНУ», СПУ, ГП «Пора», ПРП. Опозиційні партії та партійні блоки подавалися переважно в мінімально-інформаційному обсязі і, як правило, через призму критики їхньої діяльності.

Газета «West-експрес» була створена у 2005 р. для пропаганди проурядових політичних сил. В основному матеріали носили загально-інформаційний, пропагандистський характер. Відсутньою була критика опозиційних політичних сил.

Газета «Неділя». Газета в цілому мала нейтральний політичний статус. На її шпальтах висвітлювалися матеріали як про урядові, так і про опозиційні політичні сили.

Газета «Післямова» – це медійний проект, який був створений напередодні виборів молодими журналістами Закарпатської області. Газета підтримувала «БЮТ». За короткий термін стала однією з найпопулярніших газет у м. Ужгороді, перш за все тому, що носила аналітичний характер.

Газета «Чиста політика» – це видання, яке було повністю підпорядковане СПУ і діяло як його друкований орган. Мали місце окремі матеріали про партії колишньої «помаранчевої коаліції», але основний змістовий матеріал подавався про діяльність та перспективи СПУ в Закарпатській області.

Характерною рисою друкованих засобів масової інформації була їх комерціалізація в передвиборчий період, а отже відсутність власних аналітичних оцінок політичної ситуації в Закарпатській області. Здебільшого друкувалися матеріали, які вже були підготовлені тією чи іншою політичною силою й подавалися на правах реклами.

Власну оцінку політичних подій, об'єктивний аналіз політичних процесів на теренах області подавали газети «Післямова», «Срібна Земля. Фест», «Р.І.О.».

6.3. Результати виборів до місцевих органів влади

Закарпатська область – це одна із трьох областей України, де на виборах до Верховної Ради України переміг ВБ «Наша Україна». При явці

виборців 61,6 % результати виборів до Верховної Ради України в Закарпатській області були наступні: ВБ «Наша Україна» – 25,79 %, БЮТ – 20,7 %, Партія регіонів – 18,56 %, СПУ – 3,57 %, Народний Блок Литвина – 3,49 % [312]. Вищеназвані результати показують, що перемога ВБ «Наша Україна» в Закарпатті не є переконливою.

В інших західних областях України Партія регіонів набрала набагато менше голосів, ніж в Закарпатті. Наприклад, в Івано-Франківській області Партія регіонів набрала всього 1,94 % голосів виборців, у Тернопільській – 2,1 %, а в Чернівецькій і Волинській – менше відсотка [312]. Від Закарпаття до українського парламенту за результатами виборів потрапили лише 5 депутатів: Е. Матвійчук (Партія регіонів), О. Кеменяш (БЮТ), О. Ледида (Партія регіонів), І. Кріль (ВБ «Наша Україна»), С. Аржевітін (ВБ «Наша Україна»).

Результати виборів у обласну раду (яка збільшилася з 85 до 90 депутатів) принципово не відрізнялися від парламентських. З 115 обласних осередків політичних партій, які на той час були зареєстровані на Закарпатті, участь у виборах взяли 52. Так, до обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатів (23 % голосів виборців), БЮТ – 25 депутатів (19,2 %), ПР – 15 (11,5 %), Народного Блоку Литвина – 7 (5,2 %), СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії Угорців України, яка набрала 3,3 % голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної Партії Угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати) [63; 64; 331] (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.1.).

Серед партій і блоків, які не подолали трьохвідсотковий виборчий бар'єр, найвищий результат мали: ПП «Відродження» – 2,4 %, ГП «ПОРА» – 1,61 %, Український Народний Блок Костенка і Плюща – 1,5 % та Опозиційний Блок «Не Так!» – 1,4 %. Інші політичні сили отримали менше одного відсотка голосів виборців. Загалом у регіоні участь у голосуванні взяло 61,4 % виборців, або 575 тисяч 150 чоловік із 936 тисяч 720 [292, с. 60–65].

Остаточні результати голосування до обласної ради були оголошені із запізненням. Це дозволяло робити припущення, що до обласної ради потрапили дві партії, яким були дописані голоси виборців – це ДПУУ та СПУ. Про це заявили і представники БЮТ та «Народного Блоку Литвина», від яких, на їхню думку, і були забрані депутатські місця [15].

Ще один дуже важливий і цікавий факт. Якщо раніше кожна адміністративно-територіальна одиниця, а в Закарпатті 13 районів і 5 міст обласного значення, обирала п'ять депутатів до складу обласної ради, то нині ситуація кардинально змінилася. За даними щодо проживання новообраних депутатів обласної ради, то 38 з них проживали в Ужгороді, 15 – у Мукачеві, по 5 – у Свалявському районі та м. Берегово, по 4 – в

Мукачівському та Рахівському районах, по 3 – в Берегівському та Виноградівському районах, по одному проживало в Тячівському, Хустському, Міжгірському та Іршавському, а також містах Хуст та Чоп. Жоден обранець не представляв Великоберезнянський, Перечинський та Воловецький райони [130].

У Закарпатській обласній раді лише 10 депутатів минулих скликань знову змогли отримати мандати, що вказує на оновлення депутатського складу. Щодо колишніх обранців, то найбільше їх було у лавах Блоку «Наша Україна», а найменше – в угорських партіях та «Народному Блоці Литвина». Найстарішим депутатом обласної ради став В. Дряшкаба (Блок «Наша Україна»), лікар-терапевт із Рахівщини, 1939 року народження. Наймолодшим депутатом – студент Ужгородського національного університету, лідер «Молодої Батьківщини» А. Шекета (БЮТ). Щодо партійності, то в обласній раді представлені НСНУ (18 депутатів), ВО «Батьківщина» (15), Партія регіонів (15), «КМКС» – Партія Угорців України» (4), Народна Партія (2), «Демократична Партія Угорців України» (2), СПУ (2), УСДП (1), ПППУ (1), КУН (1), ВОЛ «Справедливість» (1). Безпартійних – 28 осіб, або майже третина депутатського корпусу. До складу нової ради обрали 8 жінок [274, с.98] (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.1.).

Слід зазначити, що за результатами виборів міських голів, вони змінилися у всіх містах, крім Мукачева, Хуста, Перечина, Сваляви, Іршави та смт. Великий Березний. В Ужгороді міським головою став С. Ратушняк («Народний Блок Литвина»), у Берегові – І. Гайдош («Демократична Партія Угорців України»), у Чопі – Г. Цар (ВБ «Наша Україна»), у Тячеві – І. Ковач (позапартійний, самовисунення), у Рахові – Я. Думен (позапартійний, самовисунення), у Виноградіві – С. Бочкай (позапартійний, самовисунення), в Міжгір'ї – В. Щур (ВБ «Наша Україна»), у Воловці – М. Яремчук (позапартійний, самовисунення).

Як правило виборці голосували за партії та блоки не завжди однаково до обласної та місцевих ради. Зокрема, у деякі ради пройшов Опозиційний Блок «Не Так!», у Чопі на першому місці була партія залізничників «Відродження», яка в облраду не потрапила, в Перечинську райраду пройшов «Християнський рух», а в Перечинську міськраду пройшли два представники НДП. Ліберальна партія отримала п'ять представників у Міжгірській райраді. Загальні цифри такі: ВБ «Наша Україна» отримав у області 254 депутатські мандати районних рад і 103 міських рад, БЮТ відповідно – 172 і 90, Партія регіонів – 114 і 50, Народний Блок Литвина – 60 і 20, Соціалістична Партія – 61 і 22, «КМКС» – Партія Угорців України» – 49 і 22, Партія «Відродження» – 40 і 16, «Демократична Партія Угорців України» – 36 і 9, ПОРА – 7 і 17, «Християнський рух» – 9 і 5, Український народний блок Костенка і

Плюща – 3 і 8, ПРП – 9 і 0, Опозиційний Блок «Не Так!» – 6 і 2, ПП «Третя сила» – 4 і 4, Блок Цірика «За майбутнє Тячівщини» – 6 і 0, ПНЕРУ – 6 і 0, ЛПУ – 5 і 0, Партія Зелених України – 2 і 2, СелПУ – 2 і 2, ПП «Єдина Україна» – 4 і 0, «Собор» 3 і 0, ХДПУ – 3 і 0, ПП «Демократичний Союз» 0 і 2, Партія честі і боротьби з корупцією – 0 і 1 (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.1.) [292, с. 60–65].

Як показали вибори 2006 р. досить високим став рівень самоорганізації етнічних спільнот. Слід підкреслити про успіх на виборах до обласної та районних рад Закарпаття двох угорських партій. Так, Партія Угорців України (ПУУ) отримала 5 мандатів до обласної ради, 7 мандатів до Ужгородської, 11 – до Виноградівської, 4 – до Мукачівської, 27 – до Берегівської районних рад, 3 – до Виноградівської, 2 – до Мукачівської, 4 – до Чопської, 3 – до Тячівської, 8 – до Берегівської міських рад (всього 71 депутатський мандат). Демократична Партія Угорців України (ДПУУ) отримала 4 мандати до обласної ради, 5 – до Ужгородської, 6 – до Виноградівської, 25 – до Берегівської районних рад, 3 – до Тячівської та 6 – до Берегівської міських рад (всього 45 депутатських мандатів) (Див.: Додаток 4; Таблиця 4.1.).

Таким чином, угорська меншина в Закарпатті отримала можливість бути гідно представленою в місцевих органах влади в місцях компактного проживання угорців. Вибори також показали, що ПУУ – КМКС мала вищий рейтинг серед угорців, ніж Демократична партія угорців України. Вищий рейтинг ПУУ – КМКС обумовлений тим, що Товариство угорської культури Закарпаття, яке стало Партією Угорців України, утворене в 1989 р. й тривалий час було одним із найпотужніших національно-культурних товариств України. По-друге, Демократичну Партію Угорців очолював І.Гайдош, якому угорці довіряють менше, ніж лідеру КМКС М.Ковачу. І. Гайдош тривалий час був членом СДПУ(о), що скомпрометувала себе як на рівні області, так і на загальнонаціональному рівні. Хоча слід зазначити, що І.Гайдош переміг на виборах мера м.Берегово [124].

Успіх угорських партій на виборах до місцевих рад отримав широкий резонанс в Україні. Українські експерти після виборів зазначали про можливість утворення аналогічних партій представниками інших національних меншин (наприклад, румунської). Щодо кількості отриманих мандатів суб'єктами виборчого процесу в районних радах Закарпатської області, то найкраще це ілюструє Таблиця 4.1 в Додатку 4. Підкреслимо, що депутатські місця у районних радах отримали переважно представники партій-лідерів у загальнодержавному масштабі.

Виборчий процес у місті Ужгород. Усього 39 партій та виборчих блоків заявили про бажання поборотися за місця в Ужгородській міській раді. ТВК було зареєстровано тільки 38, одній партії – Народному Руху України – відмовили в реєстрації. Відносно цього питання приймалися

суперечливі рішення судів, а сам процес реєстрації блокувався головою Ужгородської ТВК Ю. Келеманом. Таким чином, НРУ на чолі з Л. Козичем, Б. Борисовим та А. Любкою втратив шанси боротися за мандати депутатів міської ради.

На відміну від Закарпатської області, де також було зареєстровано 38 виборчих списків, в Ужгороді були відсутні списки кандидатів від таких політичних сил, що зареєстрували перелік своїх кандидатів у Закарпатську обласну раду: ПП «Віче», ВБ «Держава – Трудовий Союз», ПП «Свобода», Українська Національна Консервативна Партія та інші. Загалом же перелік політичних сил на виборах до місцевої ради відрізнявся від загальноукраїнського щонайменше на 17 політичних партій і виборчих блоків. Серед місцевих «родзинок» були Всеукраїнська Партія «Екологія та соціальний захист» на чолі з П. Чучкою, якому відмовили в реєстрації Виборчого Блоку «Карпатський Майдан»; ВБ «Рідне місто моє», який очолював В.Бобков; Виборчий блок экс-мера «За Віктора Погорелова» (Партія екологічного порятунку «ЕКО+25», ПП «Ліберальна Україна» та ПП «Совість України»); Ужгородська міська організація Політичної Партії «Організація Українських Націоналістів» [290, с.257].

Про виборчу діяльність штабів партій та виборчих блоків можна зробити наступні висновки:

1. Лідером виборчих перегонів у м. Ужгород був Блок Юлії Тимошенко (20,3 %, 17 депутатських мандатів) [127; 394]. Це було пов'язано з тим, що електорат Ужгорода традиційно був налаштований опозиційно і провладні партії ніколи не почували себе в ньому комфортно. Крім того, треба мати на увазі, що постійне протистояння міст Ужгорода та Мукачева, яке здебільшого уособлювалося з обласним керівництвом ПП НСНУ, також відіграло певну роль у виборі громадян. Незважаючи на певні протиріччя серед обласного керівництва блоку, перша п'ятірка кандидатів до міської ради складалася з відомих у місті особистостей.

2. Блок політичних партій «Наша Україна» (13,9 %, 12 мандатів) [127; 394] на рівні міста мав меншу підтримку, ніж БЮТ, через ряд серйозних причин. По-перше, до виборчого списку було включено ряд осіб, які на президентських виборах 2004 р. активно підтримували В. Януковича.

По-друге, міська організація НСНУ на виборах міського голови Ужгорода виступила з підтримкою кандидатури Ю. Чижмаря. Разом із тим, обласне керівництво (В. Балоба та І. Кріль) відмежувалося від цього рішення і заявило, що не підтримує жодного кандидата на посаду мера міста. Міський осередок ПП НСНУ цим показав свою несамостійність і повну залежність від м. Мукачево.

«Наша Україна» – це чи не єдиний блок, до першої п'ятірки якого

ввійшли кандидати, котрі займали аналогічні місця в списках кандидатів до обласної ради (М. Вегеш, В. Смоланка, М. Каламуняк та інші), що надзвичайно підсилило рейтинг блоку.

3. «Народний Блок Литвина» (9,2 %, 8 мандатів) уособлювався в місті з народним депутатом України С. Ратушняком, який балотувався на посаду мера Ужгорода. Саме фігура С. Ратушняка і дозволила блоку отримати на виборах у місті третій результат. Логічним виглядало б утворення ним іменного блоку, що загалом принесло б значно кращий результат.

4. Партія регіонів отримала по місту 7,1 % голосів виборців (6 мандатів), ГП «ПОРА» – 4,3% (4 мандати), СПУ – 4,1% (3 мандати) [143, с. 330].

Слід підкреслити, що явка виборців була досить низькою у порівнянні з парламентськими виборами 1998 та 2002 рр. Причиною цього стало розчарування в «помаранчевій коаліції» на загальнонаціональному і місцевому рівнях, незручності під час голосування (великі черги) та природні умови (дощ).

На посаду міського голови претендувало 13 кандидатів. Лідером виборчих перегонів прогнозовано був С. Ратушняк, який у результаті й переміг (38, 44 % голосів виборців). Починаючи з 90-х років йому не в змозі протистояти жоден конкурент. Політичні ж суперники С. Ратушняка отримали такі результати: В. Гісем – 21, 64 %; Ю. Чижмарь – 13, 91 %; В. Погорелов (екс-мер) – 10, 07 %; Д. Сидор – 2, 35 % [390].

Після обрання міського голови та депутатів Ужгородської міської ради відбулося два її засідання, на яких секретар ради не був обраний, а більшість у раді не створена. Проводилися чисельні консультації між політичними силами (йдеться про створення робочої групи від БЮТ, Блоку «Наша Україна», ГП «Пора», СПУ, яка проводила консультації стосовно коаліції). Але оскільки в міському БЮТ, як і в обласному існував розкол, то коаліції «помаранчевих» не відбулося.

Поствиборче розташування політичних сил у Закарпатській області. Післявиборча ситуація в Закарпатті характеризувалась початком судових процесів «переможених» партій. Так, зокрема, міський суд м. Берегово зобов'язав ТВК перерахувати набрані Опозиційним Блоком «Не Так!» відсотки не від загальної кількості виборців, що взяли участь у голосуванні, а від голосів, відданих за партії, тобто не враховуючи голоси тих, хто не підтримав жодну партію чи зіпсував бюлетень. Водночас березівський осередок БЮТ (від якого у результаті такого перерахунку відібрали один мандат) подав позов до суду на оскарження такого рішення. Аналогічна ситуація виникла в м. Свалява, де в судовому порядку була оскаржена перемога І. Ревтія на посаду міського голови.

Резонансною подією березня стали вибори сільського голови

Грушева Тячівського району. Саме в Грушеві відбулись події, що сколихнули свідомість громадян під час виборів Президента України 2004 р. (побиття народних депутатів). Цього разу на посаду сільського голови висунули кандидатури п'ять грушівчан. Головними претендентами були колишній голова М.Мельник (член СДПУ(о)) та І. Зубач. На відміну від виборів Президента України, голосування пройшло без особливих порушень та фальсифікацій, однак М. Мельник, який програв вибори І. Зубачу з відривом у 400 голосів, подав заяву до Тячівського районного суду з вимогою відмінити вибори як незаконні. Сама звістка про можливість переобрання колишнього сільського голови змусила жителів села вдатись до крайніх кроків. Близько 1500 осіб майже на добу перекрили трасу Ужгород – Рахів, яка проходить через їхнє село.

Перша сесія Закарпатської обласної ради п'ятого скликання, що відбулась 18 квітня, викликала чимало несподіванок. Ще 16 квітня політичні сили, які отримали перемогу на виборах до обласної ради, підписали угоду про створення коаліції. До коаліції увійшли: Блок «Наша Україна» (30), 12 депутатів від БЮТ (фундатори партії «Батьківщина» в Закарпатті), СПУ (4), ПУУ (5), ДПУУ (4) та Партія регіонів (15). Зокрема, на голосування за посаду голови Закарпатської облради було висунуто лише кандидатуру від Блоку «Наша Україна» М. Кічковського, а попередньо оголошена кандидатура від БЮТ В. Лінтура взагалі не була присутня в бюлетенях. Головою обласної ради обрано старшого інспектора, радника голови облдержадміністрації М. Кічковського («за» – 68 голосів, «проти» – 0, «утримались» – 0). Відповідно, решта депутатів від БЮТ та депутати від «Народного Блоку Литвина» заявили, що утворять опозицію. За такими даними 70 депутатів утворили більшість, а 20 перейшли в опозицію.

Заступників голови обласної ради, як і самого голову, було обрано шляхом таємного голосування. Участь у цій процедурі взяли 73 із 88 присутніх на сесії депутатів. Як повідомив голова лічильної комісії А. Зелінський, за кандидатуру В. Брензовича (Партія Угорців України) віддали свої голоси 72 депутати, за М. Мартина (БЮТ) – 73. На засіданні було також оголошено про створення п'яти фракцій, а саме: «БЮТ» (керівник А. Сербайло), Блоку «Наша Україна» (керівник – І. Балоба), Партії регіонів (О. Ледида), Соціалістичної Партії (керівник – О. Пристая) (хоча для формального існування цієї фракції необхідно було мати 5 депутатів, а на той час їх у соціалістів було всього 4), а також «Народної» (керівник – М. Сятиня) [25; 292; 366].

5 квітня голова Закарпатської облдержадміністрації О. Гаваші на прес-конференції поінформував журналістів, що вибори в області пройшли спокійно, демократично, чесно і прозоро, внаслідок чого всі політичні сили могли вільно проводити передвиборчу агітацію, мали

вільний доступ до ЗМІ.

О. Гаваші висловився за розведення у часі виборів депутатів Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування, й за необхідність підвищення прохідного бар'єру для політичних партій. Він відзначив також, що в суди надійшло 186 позовних заяв пов'язаних із виборами в місцеві органи самоврядування, з яких 82 було задоволено, а 103 – відхилено.

Проаналізувавши вибори до місцевих органів влади в Закарпатті, можна зробити наступні висновки.

За результатами виборів до Верховної Ради України, місцевих рад різних рівнів, можна констатувати, що найбільш впливовими в Закарпатті були наступні політичні партії: ПП «НСНУ», ВО «Батьківщина», СПУ, Партія регіонів, Народна Партія. Окремо слід сказати про дві угорські партії, які успішно завершили виборчу кампанію і вдало конкурували за голоси представників угорської національної меншини – це ПУУ та ДПУУ.

Незважаючи на перемогу на виборах ВБ «Наша Україна», значного успіху досягла в Закарпатті Партія регіонів. У обласній раді ця політична сила ввійшла до коаліції більшості й отримала керівництво над важливими депутатськими комісіями.

Результати виборів засвідчують нестабільність електоральних уподобань виборців Закарпаття, які від виборів до виборів віддають голоси за різні політичні сили.

Аналіз виборчої кампанії дозволяє говорити, що політичні сили, які брали в ній участь, не мали належно підготовленого кадрового потенціалу. Це і кваліфіковані спостерігачі, працівники виборчих комісій, управлінці.

Результати виборів показали і відсутність єдності в лавах політичних партій, які отримали місця в представницьких органах влади. Коаліції в радах різних рівнів утворювалися не виходячи із принципів задекларованих на загальнонаціональному рівні, а скоріше на особистісних симпатіях – антипатіях місцевих політиків. Це в свою чергу призвело до партійних розколів, які відбулися на рівні обласних осередків політичних партій.

6.4. Організація, проведення і підсумки позачергових парламентських виборів 2007 року у Закарпатті

Суттєвий вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в країні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи, коли Верховна Рада була розпущена Президентом України, а український соціум знову виразно поділився, як колись у 2004

р., на два табори: одні політичні сили підтримували В. Ющенко, інші – В. Януковича. Можемо припустити, що парламентські вибори 2007 р. чимось віддалено нагадували виборчу кампанію 2004 р. і були обтяжені нею: ідея двох Україн (Східної і Західної), двох мов і т.д. Головна різниця полягала в тому, що протистояння В. Ющенко і В. Януковича та політичних сил, які їх підтримували сприймалася уже не як протистояння добра і зла (це було у 2004 р.), а як боротьба політичних сил за владу. Не відрізнялись суттєво вибори 2007 р. і від парламентської виборчої кампанії 2006 р., оскільки часу на кардинальну зміну тактики не було та й особливого бажання у суб'єктів виборчого процесу щодо цього не проявлялося. Головні електоральні актори залишились ті ж самі. Хоча, слід зазначити, що мотивація їх участі у виборах дещо змінилась: якщо Партія регіонів повинна була підтвердити свій владний статус, то «помаранчеві сили» були налаштовані на реванш.

Рішення про участь у виборах прийняли 43 політичні партії, з яких десять виявили бажання взяти участь самостійно, а 33 були об'єднані у десять виборчих блоків. Перелік учасників виборчого процесу поданий у Таблиці 6.4.1 [312].

Таблиця 6.4.1.

Політичні партії (виборчі блоки) – учасники парламентських виборів 2007 року

Політичні партії:
1. Всеукраїнське Об'єднання «Свобода»
2. Комуністична Партія України
3. Соціалістична Партія України
4. Партія Регіонів
5. Прогресивна Соціалістична Партія України
6. Всеукраїнська Партія Народної Довіри
7. Партія Національно-Економічного Розвитку України
8. Комуністична Партія України (оновлена)
9. Партія Вільних Демократів
10. Партія Зелених України
Виборчі блоки:
1. «Блок Литвина» (Народна партія, Трудова партія)
2. Блок Юлії Тимошенко (ВО «Батьківщина», ПРП, УС-ДП)
3. Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (ПП «Наша Україна», ХДС, ПП «Вперед, Україно!», ЄПУ, НРУ, ГП «Пора», УНП, КУН, УРП «Собор», ПЗВ)
4. Селянський Блок Аграрна Україна» (УСДП, Партія відродження села, ПП «Народна партія Нова Україна»)
5. Виборчий Блок політичних партій «Кучма» (ПП «Союз», ПП «Всеукраїнське Об'єднання «Центр»)
6. Блок «Всеукраїнська Громада» (Всеукраїнська Партія Миру і Єдності, Партія

«Національно-Демократичне Об'єднання «Україна», ПП «Совість України», Політична партія малого і середнього бізнесу)
7. Український народний блок» (ПП «Україна соборна», Всеукраїнська Чорнобильська Народна Партія «За добробут та соціальний захист народу»
8. Блок «Християнський блок» (Всеукраїнська партія «Екологія та соціальний захист, Соціально-Християнська Партія)
9. Виборчий Блок Людмили Супрун «Український Регіональний Актив» (Демократична Партія України, НДП, Республіканська Християнська Партія)
10. «Блок Партії Пенсіонерів України» (Партія Захисту Пенсіонерів України, Партія Пенсіонерів України)

Таким чином, усього суб'єктів виборчого процесу виявилось двадцять. З них до парламенту, згідно з опитуваннями соціологів і експертних висновків, однозначно могли потрапити чотири – це Партія регіонів, БЮТ, Виборчий блок «Наша Україна – Народна самооборона», КПУ. Такими, що подолають трьохвідсотковий бар'єр голосів виборців, вважали себе СПУ, «Блок Литвина», ПСПУ. Про їхні шанси свідчили результати попередніх парламентських виборів та результати соціологічних досліджень, які проводилися напередодні виборів.

Призначення ж інших партій і виборчих блоків було, на перший погляд, не зрозумілим. Наприклад, для чого витратити як мінімум 880 тисяч грн. виборчої застави, коли попередньо відомо, що трьохвідсотковий бар'єр не буде подоланий. Призначення непрохідних партій і блоків у виборчій кампанії було таким:

По-перше, виборча кампанія розглядалася як шанс партії чи блоку проявити себе на загальнонаціональному рівні для того, щоб на майбутніх виборах, маючи електоральний потенціал, увійти до потужного блоку чи самому боротись за депутатські мандати. Такі партії і блоки технічними себе не вважали і вели самостійну боротьбу. До них, перш за все, можна віднести ПСПУ, «Блок Литвина», Партію Зелених України.

По-друге, партії або блоки брали участь у виборах для того, щоб відбирати голоси у собі подібних, тобто їх дії були підпорядковані більш потужним суб'єктам виборчого процесу. Наприклад, КПУ(о) повинна була відбирати голоси виборців у КПУ, Український Народний Блок – у «Блоку Литвина», який на попередніх виборах 2006 р. мав назву «Народний Блок Литвина». Це, так звана, технологія клонування.

По-третє, дрібні партії і блоки працювали на потужні суб'єкти виборчого процесу. Так, Селянський Блок «Аграрна Україна» і Блок «Всеукраїнська Громада» працювала на успіх «НУ – НС». При чому СБ «Аграрна Україна» був створений на протипагу «Блоку Литвина» та СПУ, оскільки його завдання полягало у відборі в них сільського виборця, який ще не визначився серед головних претендентів на депутатські мандати. У

свою чергу ВБ ПП «Кучма» активно співпрацював з Партією регіонів.

По-четверте, партії виступали політичними проектами амбітних політиків, які з якихось причин не змогли отримати прохідне місце у списках фаворитів виборчої кампанії. Наприклад, ВО «Свобода» (О. Тягнибок), ВБ ПП «Кучма» (О. Волков, О. Задорожний, В. Рабінович), Партія Вільних демократів (М. Бродський), ВБ Людмили Супрун «Український Регіональний Актив» [143, с. 350].

За результатами виборів до українського парламенту потрапили такі політичні сили: Партія регіонів – 34,37 % (176 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 185), «Блок Юлії Тимошенко» – 30,71 % (156 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 129), Блок «Наша Україна – Народна самооборона» – 14,15 % (72 мандати, у ВР п'ятого скликання – 81), КПУ – 5,39 % (27 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 21), «Блок Литвина» – 3,96 % (20 мандатів, у ВР п'ятого скликання – 0). Не пройшла за результатами виборів до ВР України СПУ, набравши лише 2,86 % голосів виборців [312]. Партійність Верховної Ради України за результатами виборів подана в Таблиці 6.4.2.

Таблиця 6.4.2.

Склад Верховної Ради України за результатами парламентських виборів 2007 року

№ з/п	Політична партія	Кількість представників партії у ВРУ	Питома вага (%)
1.	Партія регіонів	175	38,9
2.	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»	140	31,1
3.	Політична Партія «Народний Союз Наша Україна»	47	10,4
4.	Комуністична Партія України	27	6
5.	Народна Партія	13	2,9
6.	Партія «Реформи і Порядок»	9	2
7.	Трудова Партія України	7	1,6
8.	Українська Соціал-Демократична Партія	7	1,6
9.	Політична Партія «Вперед, Україно!»	6	1,3
10.	Народний Рух України	6	1,3
11.	Українська Народна Партія	6	1,3
12.	Християнсько-Демократичний Союз	2	0,4
13.	Українська Республіканська Партія «Собор»	2	0,4

14.	Громадянська Партія «Пора»	1	0,2
15.	Європейська Партія України	1	0,2
16.	Партія Захисників Вітчизни	1	0,2
	Всього	450	100

Організація виборів на Закарпатті. Організація і проведення позачергових виборів у Закарпатті були зумовлені наступними чинниками:

1. Суспільно-економічною ситуацією в країні й у регіоні.
2. Ситуацією в інформаційному просторі області.
3. Феноменом регіональної ідентичності й особливостями політичних орієнтацій населення.
4. Впливовістю політичних партій у регіоні та поінформованістю населення про їх діяльність.
5. Взаємовідносинами між місцевою політичною і бізнесовою елітою, взаємовідносинами між головними групами впливу на Закарпатті [293, 185].

Як зазначалося вище, значний вплив на проведення виборчої кампанії мала суспільно-політична ситуація в Україні. Перш за все вибори відбувалися в умовах політичної кризи. Було зрозуміло, що позачергові парламентські вибори 2007 р. проходять під впливом подій 2004 – 2006 рр., а відтак суспільно-політична ситуація в країні виявилась одним з головних, якщо не головним чинником, який і обумовив проведення та результати виборів у різних регіонах України.

Конфігурація територіально-виборчих округів (ТВО) на позачергових парламентських виборах 2007 р. порівняно з 2006 р. не зазнала змін. Після початку виборчої кампанії ЦВК підтвердила утворення на виборах народних депутатів України 225 територіальних округів. У Закарпатській області таких округів було п'ять: територіальний виборчий округ (ТВО) № 66 з центром у м. Ужгород, ТВО № 67 (центр – м. Свалява), ТВО № 68 (центр – м. Мукачево, ТВО № 69 (центр – м. Берегово) та ТВО № 70 з центром у Тячеві [312].

Окružними комісіями в області було утворено 760 звичайних та 17 спеціальних виборчих дільниць, які в свою чергу, в залежності від кількості виборців, поділялися на 183 малі, 311 середніх, 283 великі [293, с. 186].

Комісії п'яти територіальних виборчих округів у Закарпатській області очолили представники п'яти найвпливовіших у краї політичних сил, а саме Виборчого Блоку «Наша Україна – Народна самооборона», Партії регіонів, Блоку Юлії Тимошенко, Соціалістичної Партії України, Комуністичної Партії України.

Робота всіх окružних виборчих комісій (ОВК) області проводилася

на задовільному рівні. Це стосувалося як професійного складу ОВК, так і забезпечення їх роботи з боку місцевих органів влади. Суттєвих порушень у діяльності комісій не спостерігалось, про що свідчила відповідна реакція на результати виборів політичних опонентів. Незважаючи на це, в діяльності ОВК простежувалися і певні недоліки. Серед них головним було недотримання термінів проведення усіх процедурних заходів щодо організації виборчого процесу.

Іншою важливою проблемою в організації виборів 2007 р. стала недосконалість списків виборців. Навіть враховуючи значну активність робочих груп з обліку списків виборців у Закарпатській області, слід визнати, що вони не стали якісно кращими у порівнянні з попередніми списками на виборах 26 березня 2006 р. Такий висновок можна зробити на підставі даних громадянської мережі «ОПОРА» з перевірки та уточнення списків виборців. У місті Ужгород, наприклад, не змогли проголосувати окремі під'їзди в будинках, ряд громадян не змогли знайти себе в списках та інше.

Але подібна проблема була не лише на Закарпатті, а й по Україні загалом. Складання списків проводилося згідно з новим варіантом Закону «Про вибори народних депутатів України», який набув чинності 2 серпня 2007 р. Згідно з його положеннями робочим групам з обліку виборців відводилося зовсім мало часу (близько 10 днів) на опрацювання списків минулих виборів, які бралися за основу. А 11 вересня вони вже були передані в окружну виборчу комісію.

За інформацією голови Закарпатської ОДА, вісімдесят громадян, котрі не знайшли себе у виборчих списках, звернулись у суди. Найбільше таких звернень розглянули Ужгородський (29 звернень), Мукачівський (20) міжрайонні суди та Іршавський (11) і Берегівський (10) районні суди. Загалом було задоволено 55 звернень, внаслідок чого внесено уточнення у списки виборців, а громадяни мали змогу проголосувати без будь-яких заперечень з боку членів виборчих комісій.

Кількість виборців у 2007 р. у порівнянні з попередніми виборами збільшилася на 7 тисяч (2007 р. – 944 тисячі виборців, 2006 р. – 937 тисяч 700 виборців) [312].

Агітаційна кампанія політичних партій. У порівнянні з минулою передвиборчою кампанією учасниками виборчого процесу було змінено акцент агітаційної роботи партійних осередків і штабів. Зокрема, основна пропаганда зводилася до особистих зустрічей регіональних лідерів та місцевих партійних керівників, кандидатів у депутати Верховної Ради з виборцями на підприємствах, у навчальних закладах, на головних площах міст і містечок тощо.

У Закарпатській області найбільш потужною була агітація трьох провідних політичних сил: ВБ «Наша Україна – Народна самооборона»

(НУ – НС), БЮТ, «Блоку Литвина», ВО «Свобода». Особливо слід відзначити агітаційну кампанію ВБ «НУ – НС». Неодноразово на Закарпаття приїздили лідери блоку, виступали публічно депутати обласної, районних, міських рад, систематично проводили зустрічі з трудовими колективами області.

Акцент при проведенні агітаційної роботи, як правило, робився на загальнонаціональній проблематиці: якою має бути виборча система, форма правління України, чи доцільним є впровадження імперативного мандату, двох державних мов тощо. Регіональні проблеми у виборчій агітації партій і виборчих блоків практично не обговорювались. Хоча найбільш впливові осередки політичних партій Закарпаття (Народний Союз «Наша Україна», ВО «Батьківщина», Партія регіонів, Народна Партія) зробили після парламентських виборів 2006 р. багато різноманітних благодійних акцій. Але, необхідно констатувати, що жодна політична сила не змогла належним чином розрекламувати себе на обласному рівні.

За інформацією штабів партій та блоків було зведено до мінімуму вуличну агітацію та поширення листівок. Натомість значно посилювалося використання засобів масової інформації в агітаційних цілях, зокрема через інформаційну мережу Internet, телевізійний простір, газети. Масовим стало розміщення рекламних роликів у місцевому телерадіоэфірі та політичної реклами на зовнішніх носіях (біл-борди, сіті-лайти). Прикметно, що всі провідні політичні сили мали відкритий і рівноправний доступ до самореклами на обласному телебаченні (телерадіокомпанія «Тиса»). Інший популярний телеканал краю – «М-студія» – подавав більш односторонню політичну рекламу на користь ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона».

У порівнянні з 2006 р. у Закарпатській області вплив друкованих засобів масової інформації на свідомість громадян був менш дієвим. Незважаючи на традиційну для передвиборчого періоду комерціалізацію засобів масової інформації, цього разу не було використано жодного «друкованого» спецпроекту різних політичних сил, що спостерігалось у 2006 р. Зокрема, такі короткочасні газетні бренди, як «West-експрес» (виходила у 2005–2006 рр. для пропаганди проурядових політичних сил) і «Післямова» (створена напередодні виборів для підтримки «БЮТ») реанімувати її власникам не вдалося. Щоправда, залишилася практика подання тією чи іншою політичною силою політичних матеріалів на правах реклами.

Основний пласт суспільно-політичної інформації зосереджувався на шпальтах випробуваних часом друкованих періодичних видань, таких як «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Срібна Земля. Фест», «Р.І.О.», «Трибуна». Найбільша увага ними приділялася аналізу діяльності

впливових у краї політичних партій і блоків – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона», «Блоку Юлії Тимошенко», «Блоку Литвина».

Газета «Р.І.О.» основну частку політичної інформації подавала на користь «Народного блоку Литвина», оскільки негласним власником видання залишався мер Ужгорода, колишній член фракції Народної партії у Верховній Раді – С. Ратушняк. Неприховану антипатію щодо ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» та політики президента В. Ющенка загалом можна пояснити особистим (у тому числі бізнесовим) конфліктом між крайовими лідерами «Блоку Литвина» С. Ратушняком та ПП «НСНУ» В. Балогою. Частково таку ж політику проводила й газета «Трибуна», щоправда в менш агресивній формі. Мукачівська газета «Старий Замок «Паланок», навпаки, ідеалізували пропрезидентську політичну силу – ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона». Провладний зміст матеріалів продиктований їх близькістю до тоді вже глави Секретаріату Президента України В. Балого та його оточення.

Найбільш об'єктивну оцінку політичних подій, врівноважений аналіз передвиборчих перегонів у Закарпатській області подавали газети «Срібна Земля-Фест» і «Новини Закарпаття».

Слід також відзначити, що на рівні Закарпатської області виборча кампанія проходила без використання брудних технологій та взаємних звинувачень. На період виборчої кампанії припинилось навіть «латентне протистояння» НСНУ і БЮТ. Це підкреслює той факт, що виборча кампанія 2007 р. була жорстко регламентована центральними органами партій і виборчих блоків, які обмежили свободу місцевих осередків політичних партій. Фінансувались у виборчій кампанії акції, які були сплановані в основному центральними офісами партій і блоків [295, с.66 – 68].

Особливості парламентських виборів 2007 р. в Закарпатській області. Позачергові вибори депутатів Верховної Ради України у вересні 2007 р. показали чергову своєрідність електоральних уподобань в окремих регіонах, зокрема в найзахіднішій області країни – Закарпатській. Серед основних регіональних специфічних ознак можна виділити наступні:

По-перше, напередодні виборів у Закарпатській області незмінними залишилися чотири групи впливу, які вже традиційно ведуть боротьбу за депутатські мандати до представницьких органів влади усіх рівнів:

1. Група впливу, економічною основою якої була фірма «Барва», а політичною ПП «Народний Союз Наша Україна». Медійні ресурси групи: телерадіокомпанія «М–студіо», газета «Старий Замок «Паланок», частково «Новини Закарпаття». Лідери: В. Балого, І. Балого, В. Петьовка, М. Вегеш, В. Трикур.

2. Група «БЮТ», яка мала політичну підтримку В О «Батьківщина», Блоку Юлії Тимошенко частково використовувала такі медіа-ресурси, як газети «Трибуна», «РІО». Лідери: О. Кеменяш, А. Сербайло, М. Бадида.

3. Група «Р.І.О.», яка мала політичну підтримку Народної Партії (НП), «Блоку Литвина» й володіла такими медіа-ресурсами, як газети «Р.І.О.», «Трибуна», частково «Ужгород». Лідери: С. Ратушняк, М. Сятиня, В. Бобков, Ю. Бедь.

4. Група впливу, об'єднана навколо обласного осередку Партії регіонів (О. Левида). Група ситуативно співпрацювала з різним ЗМІ.

По-друге, Закарпатська область за підсумковими результатами позачергових парламентських виборів у 2007 р. стала єдиною, де переміг Блок «Наша Україна – Народна Самооборона». Слід відзначити, що тенденція останніх перед виборами років на підтримку пропрезидентської політичної сили в Закарпатті була незмінною. Це обумовлено, насамперед, тим, що представник закарпатської бізнес-еліти В. Балоба очолював Секретаріат Президента України В. Ющенко.

По-третє, в Закарпатській області явка виборців становила найнижчі показники по всій Україні. Якщо 26 березня 2006 р. в голосуванні взяло участь 61,45 % від загальної кількості виборців, то на виборах 2007 р. в регіоні проголосувало 52,4 % від загальної кількості внесених у виборчі списки [312].

Тенденція зниження виборчої активності закарпатців підтверджувалася практично по всіх районах області. Якщо детальніше глянути на активність виборців у районному розрізі, то найактивніше голосували у Воловецькому (65,1 %), Великоберезнянському (64,5 %), Ужгородському (64,2 %), Перечинському (60,8 %) районах та місті Чоп (63,4 %). А найменшою активністю відзначилася Тячівщина, де явка виборців сягнула всього 39,6 %. Динаміка виборчої активності подана у Таблиці 6.4.3.

Таблиця 6.4.3.

Динаміка активності виборців Закарпатської області

ТВО	Активність виборців на 12 годину (%)	Активність виборців на 16 годину (%)	Активність виборців на 20 годину (%)
По регіону	12.01	31.82	47.61
ТВО № 66	17.90	39.94	55.67
ТВО № 67	13.17	40.02	55.51
ТВО № 68	16.05	35.05	51.73
ТВО № 69	11.65	30.67	46.38
ТВО № 70	6.45	22.46	38.04

Серед основних причин низької явки в 2007 р. слід назвати такі:

1. Трудова міграція. Значна кількість українських громадян, особливо з гірських районів, перебували на заробітках. Питання їх повернення або обліку з метою реєстрації в зарубіжжі часто залишилося

невирішеним. Слід зважити, що понад 200 тисяч жителів Закарпаття працюють за кордоном.

2. Виїзд громадян області за кордон з метою тимчасового заробітку. Згідно з Законом про вибори, прикордонна служба мала подати відомості про тих, хто виїжджає за межі України до місцевих виборчих комісій. Якщо за три дні до виборів інформації про повернення особи в Україну немає, її виключають зі списків виборців. Працівники прикордонної служби у Закарпатській області реєстрували лише виїзд громадян за кордон і не реєстрували їх повернення, яке частіше за все відбувалось того ж або наступного дня. Тобто прикордонники не встигли подати списки тих, хто повернувся.

За даними різних джерел, на вище окресленій підставі, по 69-му виборчому округу (Берегівський, Виноградівський, Іршавський райони) було виключено 16 тисяч виборців, по 70-му округу (Хустський, Рахівський, Тячівський райони) – 21 тисячу виборців, по 67-му (Свалявський, Перечинський, Березнянський, Воловецький та Міжгірський райони) – 7, 5 тисячі виборців, по 66-му округу (Ужгород та Ужгородський район) – 6 тисяч виборців.

3. Високий рівень абсентеїзму був зумовлений також і розчаруванням жителів Закарпатської області в результатах президентських виборів 2004 р. та парламентських виборах 2006 року.

По-четверте, симпатії закарпатців щодо основних фігурантів виборчих перегонів суттєво не змінилися. Трійку лідерів на Закарпатті сформували такі політичні сили – Блок «Наша Україна – Народна Самооборона» (31,11 %), «Блок Юлії Тимошенко» (28,85 %) і Партія регіонів (19,76 %). У порівнянні з 2006 р. всі три політичні сили покращили свої результати, зокрема БЮТ більш ніж на 8 %.

У Закарпатті трьохвідсотковий бар'єр також подолали Блок Литвина (6%) та Соціалістична Партія України (3,53 %). Але Соціалістична Партія України, як і комуністи, втратили у порівнянні з попередніми виборами більш ніж чотири відсотки виборців. Так, комуністи набрали лише 1,77 %, тоді як у 2006 р. – 5,34 %. СПУ і КПУ втрачали своїх виборців рівномірно по всій території області. Інші ж учасники виборчих перегонів не набрали в краї й одного відсотка [293, с. 188–190].

Порівняльний аналіз результатів голосування на парламентських виборах 2006 та 2007 рр. у Закарпатській області можна прослідкувати за допомогою Таблиці 6.4.4.

Таблиця 6.4.4.

**Порівняльний аналіз результатів голосування
на парламентських виборах 2006 та 2007 рр.
у Закарпатській області**

2006 р.				2007 р.			
№ п/п	Політичні партії	Результати голосування		№ п/п	Політичні партії	Результати голосування	
		ЗА (вибор.)	ЗА (%)			ЗА (вибор.)	ЗА (%)
1.	Наша Україна	148 813	25,77	1.	Блок «НУ– НС»	152886	31,11
2.	«Блок Юлії Тимошенко»	117032	20,27	2.	«Блок Юлії Тимошенко»	141797	28,85
3.	Партія регіонів	107542	18,62	3.	Партія регіонів	97152	19,76
4.	«Блок Литвина»	50552	7,03	4.	«Блок Литвина»	29490	6,00
5.	Соціалістична Партія України	63898	8,89	5.	Соціалістична Партія України	17365	3,53
6.	Комуністична Партія України	38385	5,34	6.	Комуністична Партія України	8711	1,77

На основі цих даних можна зробити такі висновки щодо результатів виборів та поствиборчого структурування політичних сил Закарпатської області:

1. Результати показують, що перемога Блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» в Закарпатті не була однозначною і переконливою. Одна з причин такого результату полягала в слабкості партій, які утворили ВБ «НУ – НС». Конфлікти і протиріччя, які супроводжували в останній час діяльність таких осередків, як НРУ, УРП «Собор», бездіяльність КУН та УНП, дають можливість констатувати той факт, що в Закарпатті 31,1 відсоток голосів виборців ВБ «НУ–НС» міг би набрати самостійно. Результати голосування в округах області за політичні сили, які перемогли на виборах подано у Таблиці 6.4.5.

Таблиця 6.4.5.

Результати виборів 2007 р. у територіальних
виборчих округах Закарпатської області

Виб. окр. Партії	№66 м. Ужгород	№67 м. Свалява	№68 м. Мука- чево	№69 м. Берего- во	№70 м. Тячів
ВБ «НУ– НС»	20 240 (22,31%)	27 863 (32,42%)	30 389 (38,9%)	37 479 (33,03%)	36 915 (25,94)
БЮТ	32 110 (35,4%)	27 331 (31,8%)	18 989 (24,31%)	30162 (26,58%)	33 208 (26,94)
Партія регіонів	15 044 (16,58%)	14 799 (17,22%)	15 381 (19,59%)	21 107 (18,6%)	30821 (25)
Блок Литвина	9 358 (10,31%)	6 737 (7,83)	2684 (3,43%)	4 223 (3,72%)	6488 (5,26)
СПУ	2 919 (3,21%)	1524 (1,77%)	1682 (2,15%)	8443 (7,44%)	2 803 (2,27)
КПУ	1854 (2,04%)	1290 (1,5%)	1646 (2,1%)	1600 (1,41%)	2 321 (1,88)

2. За результатами позачергових парламентських виборів від Закарпаття до Українського парламенту потрапили сім депутатів: Н. Шуфрич, С. Мошак, Е. Матвійчук (Партія регіонів), О. Кеменяш (БЮТ), І. Кріль, В. Петьовка, С. Аржевітін (ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона») (Див. Таблицю 6.4.6.).

Таблиця 6.4.6.

Закарпатці – депутати Верховної Ради України

П.І.Б.	Політична сила	Номер у списку
Станіслав Аржевітін	НСНУ	63
Олександр Кеменяш	БЮТ	67
Ігор Кріль	НУНС	40
Едуард Матвійчук	ПР	131
Сергій Мошак	ПР	123
Василь Петьовка	НУНС	60
Нестор Шуфрич	ПР	5

3. Стабільним в області залишився рейтинг Партії регіонів. Найбільшу кількість голосів виборців партія отримала в 68, 69, 70

виборчих округах. Стабільна підтримка партії забезпечувалася впливом бізнесгрупи, яка її представляла, та голосуванням національних меншин краю – російської, угорської, румунської.

4. Рейтинг лівих сил в області постійно зменшується. Особливо це торкається обласного осередку КПУ, яка отримала на позачергових виборах 1,77 % голосів виборців. Це був найменший результат за всю історію виборчих кампаній в Україні і за всю історію виборчих процесів у Закарпатті.

5. Високий рівень підтримки ВО «Свобода». Якщо на парламентських виборах 2006 р. ця партія була загалом непомітна, то на виборах 2007 р. у всіх виборчих округах області (крім 68) вона зайняла 7 місце. Причини успіху цієї політичної сили були такі: а) вдало продумана і організована агітаційна кампанія; б) бездіяльність і низький рейтинг на Закарпатті, про що вже відзначалося, націоналістичних правих партій (УРП «Собор», НРУ, УНР, ПРП, КУН).

6. Відчутно зріс електоральний потенціал і підтримка Народної Партії.

Згідно з результатами виборів у розрізі адміністративних одиниць (районів і міст обласного значення) беззаперечну перемогу здобув Блок «Наша Україна – Народна Самооборона», котрий підтримали виборці у дванадцяти адміністративних одиницях. БЮТ отримав підтримку у чотирьох, а Партія регіонів змогла набрати найбільшу кількість голосів тільки в одному районі.

Міста Закарпатської області традиційно проявляли високу активність у виборчих процесах. Проте, на позачергових виборах 2007 р. показник участі міських жителів у голосуванні зменшився відповідно до загальної тенденції абсентеїзму. За парламентські політичні сили разом проголосувало в м. Берегово – трохи більше 70 %, у м. Чоп – понад 80 % місцевих жителів, у м. Мукачево – близько 85 %, у м. Хуст – понад 86 % виборців. Результати голосування жителів міст обласного значення подано в Таблиці 6.4.7.

Щодо жителів обласного центру, то ужгородці на позачергових парламентських виборах 30 вересня голосували на 56 виборчих дільницях Територіального виборчого округу № 66. На відміну від загальних результатів по Закарпатській області, де більшість місцевого населення віддало перевагу НС «Наша Україна – Народна Самооборона», в Ужгороді впевнено переміг Блок Юлії Тимошенко.

Таблиця 6.4.7.

**Результати виборів 2007 р. у містах обласного значення
Закарпатської області**

Міста	Кількість відсотків голосів «за» БЮТ	Кількість відсотків голосів «за» НУ – НС	Кількість відсотків голосів «за» Партію Регіонів	Кількість відсотків голосів «за» Блок Литвина
Ужгород	40%	19,50%	16,30%	9,25%
Чоп	20,90%	29,80%	23,90%	8,61%
Мукачево	26,30%	28,20%	25,60%	3,91%
Берегово	20,80%	26,40%	20,40%	3,21%
Хуст	38,20%	23,20%	19,90%	5,18%

За цю політичну силу проголосували 21 тисяча 37 ужгородців, що становило 40 % від усіх голосуючих. Майже наполовину менше голосів отримав ВБ «Наша Україна – Народна Самооборона» – 10 тисяч 257 жителів міста. Наступні показники такі: 8 тисяч 594 голоси – за Партію регіонів, 4 тисячі 858 – за Блок Литвина, 1 тисяча 349 – за КПУ, 917 – за СПУ. У цілому з 96 тисяч 474 виборців обласного центру Закарпатської області своїм виборчим правом скористалися 52 тисячі 568 чоловік. 2 тисячі 280 мешканців міста не підтримали жодну з політичних сил.

Примітно, що ужгородський електорат проявив розуміння щодо партійних новоутворень виборчого процесу 2007 р., і як результат найнижчі показники отримали «вільні демократи», «оновлені» комуністи, «пенсіонери», блоки «Аграрна Україна», «КУЧМА», «Всеукраїнська Громада». Натомість, дещо покращило свої попередні показники Всеукраїнське Об'єднання «Свобода».

По-п'яте, значних правопорушень і фальсифікацій, які б вплинули на загальний результат виборів у Закарпатській області, не було. Як і в попередній виборчій кампанії незначні порушення чинного законодавства фіксувалися протягом усього виборчого процесу 2007 р. Їх спектр був достатньо різноманітним: проведення агітації до офіційної реєстрації учасників виборів, псування агітаційних матеріалів, використання неповнолітніх в агітації, поширення поліграфічної продукції та наліпок без вихідних даних, використання «брудних PR-технологій» тощо.

Характерно, що штаби політичних сил не проводили фіксування та подання оскаржень названих порушень з боку опонентів чи до ОВК чи до суду. Однак, це є характерним явищем для всієї України.

Помітною була тенденція до збільшення кількості матеріалів у газетах, що подавалися як інформаційні матеріали, але не позначалися спеціальними відмітками як політична реклама й відповідно не

оплачувалися з виборчого фонду.

Крім цього, було зафіксовано випадки псування біл-бордів з політичною рекламою політичних опонентів. Від цього постраждав, зокрема, БЮТ у Міжгірському, Воловецькому та Свалявському районах Закарпатської області.

Використовувалися й інші брудні способи передвиборчої кампанії. Так, в Ужгороді в ніч з 30 на 31 серпня невідомі закидали у поштові скриньки жителів віддалених від центру районів міста листівку «Кучмин син», яка була без вихідних даних і спрямована проти Президента України В. Ющенко.

Незважаючи на це, грубих випадків порушення громадського спокою чи інших ексцесів під час голосування в Ужгороді не було. Щоправда, вже після закінчення голосування, впродовж 23.00–23.50, на кількох дільницях зникало світло. За інформацією міськвідділу міліції, світло зникало на дільницях №8 (колишня ЗОШ №4), № 9 (АНБК №2), №13 (управління соціального захисту Закарпатської ОДА), №27 (гімназія), №34 (ДВЗ №26) через перевантаження в електромережі на кілька хвилин. Однак підрахунок голосів не припинявся, а дільниці були передбачливо забезпечені ліхтарями.

Що ж стосується можливості фальсифікації голосів виборців, то, за інформацією громадської мережі «ОПОРА», яка весь час слідкувала за ходом виборів у краї, значних порушень під час голосування та підрахунку голосів по Закарпатській області, які могли б вплинути на результати виборів 2007 р., не було. Загалом усі порушення, які вдалося зафіксувати, мали переважно локальний характер.

По-шосте, реальні зміни в настроях електорату Закарпатської області за останні два виборчі цикли можна прослідкувати через порівняльну характеристику, подану в Таблиці 6.4.4 [293].

Як підсумок, політичні сили, які брали участь у виборчій кампанії, не мали належним чином підготовленого кадрового потенціалу для забезпечення виборчого процесу: члени виборчих комісій, спостерігачі, кваліфіковані юристи. Без відповідної роботи в цьому напрямі буде важко отримати перемогу в наступних виборчих кампаніях.

Політичні партії, які були представлені в місцевих органах влади, не брали участь у формуванні списків виборців. Виборчі списки зразка 2007 р. не відповідали демократичним стандартам.

Електоральний розклад напередодні виборів 2007 р. в області не змінився. Найбільший рейтинг впливовості мали ПР, БЮТ, «НУ – НС». Відтак результати виборів не стали несподіваними, а навпаки були прогнозованими і віддзеркалювали результати попередніх виборів 2006 р. Різниця полягала хіба в тому, що БЮТ отримав на 8 % голосів виборців більше, соціалісти – на 5 % менше, а комуністи взагалі не змогли

подолати трьохвідсотковий бар'єр.

Очевидним є також той факт, що нішу правих сил на Закарпатті заповнило ВО «Свобода».

Вибори не поклали край латентному протистоянню головних політичних сил Закарпаття. Одним із джерел таких конфліктів став формат коаліції обласної ради, до якої входить Партія Регіонів. За результатами виборів на Закарпатті відбулися кадрові зміни. Перш за все Указами Президента було звільнено з посад голів п'яти районних державних адміністрацій: Рахівської, Тячівської, Хустської, Міжгірської, Великоберезнянської.

ДОДАТОК 4

Таблиця 4.1.

Склад обласної, районних, міських, районних у містах рад народних депутатів у закарпатській області

ІНФОРМАЦІЯ

про склад обласної, районних, міських, районних у містах рад
Закарпатська область

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією			За віком				
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	КМКС – партія	Україна	Демпартія	СПУ	держслужбовців	підприємці	освітян	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років
Закарпатська обласна	90	30	25	15	7	5	4	4	20	26	13	9	1	21	2	67	21

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС – партія	Україна	Демпартія	СПУ	держслужбовців	підприємці	освітян	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років
Берегівська районна	90	17	6	13	28	26	11	25	16	35	10	72	8		

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією				За віком				
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	ХДПУ	ПНЕРУ	ПЗУ	СПУ	Відродження	Блок Литвина	держслужбовці	підприємці	медичні	керівники підприємств	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Великобerezнянська районна	45	11	10	4	3	3	2	5	3	4	14	8	5	9	9	1	31	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією				За віком			
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС - партія українців	Демпартія українців	СПУ	Відродження	Народний блок Литвина	держслужбовці	підприємці	педагогі	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Виноградівська районна	90	29	15	14	11	6	6	5	4	12	23	16	3	36	2	48	40

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією				За віком			
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	ПРП	НЕ ТАК ХДПУ	СПУ	Відродження	Народний блок Литвина	держслужбовці	підприємці	лікарі	службовці	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Воловецька районна	45	7	18	4	2	3	2	2	3	11	5	4	6	19	4	28	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Третя сила	Християнський рух	СПУ	Відродження	Народний блок	Львівська держслужба	підприємці	педагогів.	лікарів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Іршавська районна	78	27	17	7	4	3	6	9	5	12	15	2	6	43	7	38	33

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Ліберальна партія України	Блок Костенка і Площа	СПУ	ПОРА	Народний блок	Львівська держслужба	підприємці	педагогів.	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Міжгірська районна	69	22	9	7	5	3	9	3	11	25	14	5	1	24	3	51	15

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	СПУ	КМКС - партія утворів України	Відродження	держслужбовці	підприємці	працівники соціальних	загальноосвітні	педагогів.	лікарів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Мукачівська районна	78	41	17	9	4	4	3	3	15	40	16	4	3	2	49	27	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією				За віком			
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Християнський рух	СПУ	Собор	НДП	СелПУ	держслужбовці	підприємців	педагогів	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Перечинська районна	45	11	10	6	6	5	3	2	2	10	11	-	-	24	2	25	18

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	ПРП	СПУ	ПНЕРУ	Народний блок	Литвина	держслужбовці	підприємців	тимчасово не працюють	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років		
Рахівська районна	63	28	15	7	3	3	3	4	4	11	14	17	21	4	48	11		

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією				За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	СПУ	Блок Литвина	Відродження	Партія реформ і порядок	держслужбовці	підприємці	медпрацівники	педагогів	службовців	пенсіонерів	до 30 років	30-50 років	50-70 років	
Свалявська районна	42	8	11	5	8	4	4	2	2	9	14	7	6	4	2	1	25	16

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях									За професією			За віком				
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок "За майбутнє Тячівщини"	НЕ ТАК	Єдина Україна	СПУ	Відродження	Блок Литвина	держслужбовців	підприємців	медпрацівників	освітянів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Тячівська районна	74	24	12	14	5	3	4	5	4	3	14	27	8	9	16	2	50	22

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	КМКС	Демократична партія	“Відродження”	держслужбовців	підприємців	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років			
Ужгородська районна	62	14	17	6	10	7	5	3	12	15	35	2	38	22			

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією			За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	СПУ	Пора/ПРП	держслужбовців	підприємці	педагоги	медики	Керівники держслужбовців	підприємств	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Хустська районна	78	19	14	18	11	8	4/4	17	14	10	6	17	14	4	49	25	

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях								За професією						За віком			
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Демократична партія України	СПУ	Пора	ПЗУ	КМКС - партія України	НЕ ТАК	держслужбовців	підприємців	педагогів	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Берегівська міська	36	5	5	5	6	2	2	2	8	1	4	14	7	3	2	6	1	22	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях						За професією						За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС - Україна	Партія України	Відродження	держслужбовців	підприємців	педагогів	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Мукачівська міська	43	20	8	11	2	2	2	10	20	5	1	4	3	3	29	11

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях						За професією						За віком		
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	ПОРА	СПУ	держслужбовців	підприємців	освітян	медиків	пенсіонерів	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років
Ужгородська міська	50	12	17	6	8	4	3	7	18	12	4	1	8	3	37	10

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях									За професією					За віком					
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	Блок Литвина	СПУ	Пора	Демсоюз	КМКС	УНП	держслужбовців	підприємців	педагогів	медиків	пенсіонерів	до 30 років	30-50 років	50-70 років			
Хустська міська	36	7	8	5	2	2	2	2	2	2	2	2	6	4	20	3	3	6	1	22	13

Назва ради	Кількість обраних депутатів (осіб)	Розподіл депутатів по виборчих блоках та політичних партіях										За професією					За віком				
		Наша Україна	БЮТ	Партія регіонів	КМКС – партія українців	Партія честі	СелПУ	Відродження	Народний блок Литвина	держслужбовці	підприємці	пенсіонерів	прац. бюджет.	інші	до 30 років	30-50 років	50-70 років				
Чопська міська	30	6	4	4	4	1	2	7	2	2	2	2	2	7	3	4	4	14	-	12	18

Таблиця 4.2.

Виборчі блоки – учасники парламентських виборів 2006 року*

№ п/п	Виборчий блок	Партії у складі блоку
1.	Виборчий Блок Юлії Тимошенко	Всеукраїнське Об'єднання «Батьківщина»; Українська Соціал-Демократична Партія
2.	Виборчий Блок «Наша Україна»	Політична Партія «Народний Союз Наша Україна»; Народний Рух України; Партія Промисловців і Підприємців України; Конгрес Українських Націоналістів; Українська Республіканська Партія «Собор»; Партія Християнсько-Демократичний Союз
3.	Блок Н.Вітренко «Народна опозиція»	Прогресивна Соціалістична Партія України; Партія «Русько-Український Союз» (РУСЬ)
4.	Народний Блок Литвина	Народна Партія; Партія Всеукраїнського об'єднання лівих «Справедливість»; Українська Селянська Демократична Партія
5.	Блок Лазаренка	Політична Партія Всеукраїнське об'єднання «Громада»; Партія «Соціал-Демократичний Союз»; Соціал-Демократична Партія України
6.	Виборчий Блок політичних партій Бориса Олійника та Михайла Сироти	Трудова Партія України; Політична Партія «Інформаційна Україна»; Політична Партія «Партія Здоров'я»
7.	Опозиційний Блок «НЕ ТАК!»	Соціал-Демократична Партія України (о); «Жінки за майбутнє»; Всеукраїнське Об'єднання «Центр»; Республіканська Партія України
8.	Виборчий Блок «Євген Марчук – «Єдність»	Партія Свободи; Українська Партія «Єдність»; Партія «Солідарність жінок України»
9.	Український Народний Блок Костенка і Плюща	Українська Народна Партія; Партія вільних селян і підприємців України; Політична Партія «Україна Соборна»

10.	Блок НДП	Народно-Демократична Партія; Християнсько-Ліберальна Партія України; Демократична Партія України; Християнсько-Демократична Партія України
11.	Виборчий Блок «Влада народу»	Партія Захисту Пенсіонерів України; Всеукраїнська Партія Духовності і Патріотизму; Всеукраїнська Чорнобильська Народна Партія «За добробут та соціальний захист народу»
12.	Громадянський Блок «ПОРА-ПРП»	Громадянська Партія «ПОРА»; Партія «Реформи і Порядок»
13.	Виборчий Блок «Держава – Трудовий Союз»	Політична Партія «Держава»; Всеукраїнська Партія Трудящих
14.	Виборчий Блок політичних партій «ЗА СОЮЗ»	Партія «Союз»; Партія «Соціалістична Україна»; Слов'янська Партія; Політична Партія «Вітчизна»
15.	Блок «Патріоти України»	Патріотична Партія України; Українська Національна Консервативна Партія
16.	Блок Юрія Кармазіна	Партія Захисників Вітчизни; Всеукраїнська Партія Миру і Єдності; Партія «Національно-Демократичне Об'єднання «Україна»
17.	Блок Безпартійних «Сонце»	Всеукраїнське Політичне Об'єднання «Єдина Родина»; Партія «Жінки України»

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

РОЗДІЛ 7.

ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ЦИКЛ 2010–2012 РР. В УКРАЇНІ: ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

Електоральний цикл – це проміжок часу, впродовж якого відбуваються вибори вищих представницьких органів держави (Президент, Парламент) та органів місцевого самоврядування (обласні, районні, міські ради і т.д.). Початок першого електорального циклу в Україні можна датувати виборами Президента України у грудні 1991 р. До першого електорального циклу відносяться також вибори ВР України та місцеві вибори 1994 р. В Україні завершилось 6 електоральних циклів. Другий цикл (1994–1998 рр.): президентські вибори 1994 р., вибори ВР України та місцеві вибори 1998 р. Третій цикл (1999–2002 рр.): президентські вибори 1999 р., парламентські та місцеві 2002 р.; Четвертий цикл (2004 р.–2006/2007 рр.): президентські вибори 2004 р., парламентські та місцеві вибори 2006 р., позачергові вибори ВР України 2007 р.); П'ятий цикл (2010–2012 рр.): президентські вибори 17 січня 2010 р., місцеві вибори 31 жовтня 2010 р., парламентські вибори 2012 р.). Шостий цикл: (2014–2015 рр.): президентські вибори 25 травня 2014 р., парламентські вибори 26 жовтня 2014 р., місцеві вибори 25 жовтня 2015 р.

Вплив електоральних циклів на суспільно-політичні процеси в державі на загальнонаціональному і регіональному рівнях є предметом наукових досліджень В. Гельмана [98], Г. Голосова [106], Р. Туровського [472], Е. Мелешкиной [248] та інших.

П'ятий електоральний цикл в Україні розпочався з президентських виборів, які були призначені на 17 січня 2010 р.

7.1. Результати президентських виборів в Україні

Президентські вибори в Україні завжди мали визначальний вплив на політичні процеси як у країні в цілому, так і в окремих її регіонах. Головна причина полягає в тому, що Президент України є домінуючою фігурою у системі владних відносин.

Президентські вибори 2010 р. мали на собі суттєвий відбиток президентської кампанії 2004 р. та подій, які відбулися після неї. Перш за все, слід акцентувати увагу на таких резонансних політичних подіях: непорозуміння та розколі в таборі «помаранчевої коаліції» внаслідок взаємних звинувачень у зловживанні владою; невдач зі спробою формування „помаранчевої коаліції” після виборів 2006 р. і вимушений союз Президента В. Ющенка з колишнім політичним суперником

В. Януковичем, що вилилося в підписання „Універсалу національної єдності” 8 серпня 2006 р. та подання кандидатури В. Януковича для призначення Прем'єр-міністром; розпуск парламенту у зв'язку з формуванням Партією регіонів незаконним шляхом конституційної більшості та дочасні парламентські вибори 2007 р.; утворення за результатами виборів 30 вересня 2007 р. коаліції більшості (фракції БЮТ і НУНС), яка 18 грудня 2007 р. затвердила головою КМ України Ю. Тимошенко.

Таким чином, період між президентськими виборами 2004 і 2010 рр. – це період протистояння між політичними силами, які підтримували В. Ющенка, Ю. Тимошенко і В. Януковича.

Вибори Президента України 2010 р. спочатку були призначені Верховною Радою України на 25 жовтня 2009 р., але ця дата була оскаржена чинним Президентом України В. Ющенком у Конституційному Суді. Після того, як Конституційний Суд визнав таке рішення протиправним, Верховна Рада призначила вибори на 17 січня 2010 р.

Виборча формула змінена не була, а відтак на виборах використовувалася система абсолютної більшості. У разі відсутності кандидата, що набрав абсолютну більшість від числа тих, що взяли участь у виборах, передбачався 2-й тур, у якому змагалися двоє, що набрали найбільше голосів. У 2-му турі для перемоги досить було набрати голосів більше, ніж у суперника.

Для участі у президентських виборах 2010 р. ЦВК України зареєструвала 18 кандидатів. З них М. Бродський, О. Мороз, П. Симоненко, В. Ющенко і В. Янукович балотувались на пост президента країни й у 2004 р. Серед усіх кандидатів – вісім були висуванцями політичних партій, а десять – самовисуванцями. Політичними партіями були висунуті: Ю. Костенко (УНП), В. Литвин (Народна партія), О. Мороз (СПУ), П. Симоненко (виборчим блоком партій КПУ, ПП «Справедливість», ПП «Союз лівих сил», СДПУ (о)), Л. Супрун (НДП), Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина»), О. Тягнибок (ВО «Свобода»), В. Янукович (Партія регіонів) [312]. Уже в процесі виборчої кампанії С. Тігіпка став лідером ПП «Сильна Україна», А. Яценюка підтримала ГО «Фронт змін» (згодом стала партією). Таким чином, офіційно у виборах брали участь вісім політичних партій, які висунули своїх кандидатів. Інші ж політичні партії або мовчазно споглядали за перебігом подій, або заявляли про свою підтримку того чи іншого кандидата.

Експерти напередодні виборів фаворитами виборчої кампанії назвали В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Ющенка, С. Тігіпка, А. Яценюка. Мета участі інших кандидатів у президентських виборах була різною. По-перше, низка кандидатів брали участь у виборах для того, щоб «розкрутити» власні політичні бренди напередодні наступних місцевих і

парламентських виборів (у тому числі і фаворити виборчої кампанії). По-друге, деякі претенденти на найвищий пост в державі стали технічними фігурами, які співпрацювали зі своїми кандидатами-фаворитами. Роль технічних кандидатів також була різною: вони використовувалися фаворитами для забезпечення виборчих комісій «своїми» членами, критикували та очорнювали конкурентів своїх «господарів» і т. д. Серед таких можна назвати М. Бродського, І. Богословську, В. Противсіх, О. Рябокonia, О. Пабата.

Значна роль у агітації кандидатів належала їх передвиборчим програмам. Назви програм у багатьох кандидатів визначали головний лозунг (месидж) президентської кампанії. І. Богословська проголошувала – «Дорога правди. Робота. Порядок. Віра», М. Бродський – «Друзі, давайте жити дружно», А. Гриценко «Присягаю народу України», Ю. Костенко – «Роби українське, купи українське, захищай українське, бо це твоє» (український економічний націоналізм), О. Пабат – «За нас!» (нагадує «шариковське» – «Щоб всі!»), О. Рябокonia – «Через побудову громадянського суспільства до процвітання України», П. Симоненко – «Хто винен?», Ю. Тимошенко – «Україна переможе. Україна – це ти», С. Тігіпко – «Україна: проект розвитку», В. Ющенко «Вільна, справедлива та сильна Україна», В. Янукович – «Україна – для людей», А. Яценюк – «Новий курс».

Аналіз передвиборчих програм кандидатів дозволяє зробити ряд висновків відносно того, як вони бачать вирішення основних проблем суспільного розвитку:

1. Незважаючи на неефективність державного управлінського механізму, жоден з кандидатів на пост президента не запропонував як поліпшити його ефективність.

2. Систему виборів до ВР України більшість кандидатів бачать пропорційною з відкритими партійними списками. Вибори до місцевих органів влади, на їхню думку, мають проходити за мажоритарною системою (В. Литвин, Ю. Тимошенко, С. Тігіпко, І. Богословська та інші). Ряд кандидатів пропонували скоротити чисельність ВР України до 300 депутатів (В. Литвин, О. Тягнибок).

3. Слід відзначити, що ряд кандидатів пропонують повернутися до президентсько-парламентської форми правління з домінуванням інституту президента (А. Гриценко, С. Тігіпко, О. Тягнибок та інші), а П. Симоненко взагалі пропонує ліквідувати пост президента.

4. Головний акцент передвиборчих програм кандидатами зроблено на соціальні питання. Саме в цьому блоці найбільша кількість популістських лозунгів і обіцянок. Найбільш популістською в цьому аспекті є програма І. Богословської.

5. Більшість кандидатів проголошують українську мову єдиною

державною мовою (Ю. Тимошенко, В. Ющенко, О. Тягнибок, Ю. Костенко), ряд кандидатів проголошують про надання російській мові статусу державної (В. Янукович, П. Симоненко).

6. Неоднозначною є думки кандидатів відносно прерогатив зовнішньої політики. Яскраво вираженими є проросійський напрям (П. Симоненко, В. Янукович) та багатовекторний з європейською домінацією (Ю. Тимошенко, В. Ющенко).

7. Однозначною є точка зору кандидатів щодо необхідності реформування системи освіти в Україні. При чому ряд з них обіцяли повернення до 10-річної системи освіти (А. Гриценко, І. Богословська), відміну незалежного оцінювання знань (В. Янукович), принципів Болонського процесу [300, с. 317–319].

Президентські вибори 2010 р. стали немов своєрідним продовженням виборів 2004 р., оскільки знову відбувалися в умовах протисьавлення Сходу і Заходу України політтехнологами кандидатів. Як і в 2004 р. більшість західних та центральних областей проголосували за прозахідного і національно-орієнтованого кандидата в Президенти Ю. Тимошенко, в той час як східні та південні області – за проросійського та прокомуністичного В. Януковича.

Водночас перший тур президентських виборів показав зростання рівня підтримки так званих альтернативних кандидатів – представників «третьої сили», до числа яких можна зарахувати С. Тігіпка і А. Яценюка. За підрахунками львівського дослідника професора А. Романюка, рівень підтримки цих кандидатів склав у «помаранчевому» та «біло-голубому пасі» майже ідентичний показник: 20,99 % та 20,3 %. В цьому контексті варто згадати, що відсоток громадян, які проголосували проти всіх, зріс з 2,34 % під час першого туру до 4,36 % під час другого, тобто трохи більше ніж на 2 відсотки (в абсолютних цифрах, це трохи більше ніж 270 тисяч громадян додатково голосували проти всіх). Це знову і знову підтверджує тезу, що український виборець голосує не за когось, а проти.

Як зазначає А. Романюк, електоральний розкол, який утвердився в Україні в 2004–2005 рр. повторився і в 2010 р., адже Ю. Тимошенко здобула перемогу в тих самих областях, що й свого часу В. Ющенко у 2004 р. Найбільший рівень підтримки у відсотковому вираженні отримала Ю. Тимошенко в Івано-Франківській області (88,89%), Тернопільській (88,39%) та Львівській (86,21%), хоча в абсолютному чисельному вираженні саме Львівська область віддала Ю. Тимошенко найбільшу кількість голосів, а саме 1 519 664 голоси. Відтак саме Львів, а не Київ можна назвати фарватером «помаранчевого» табору, оскільки попри меншу заселеність він дав більшу кількість голосів.

Водночас не можливо не помітити, що рівень її підтримки у Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській, Чернівецькій

та Чернігівських областях був нижчим, ніж у В. Ющенко у 2004 р. Така тенденція пояснюється ефектом розчарування політикою та внутрішнім протистоянням у «помаранчевій команді». В абсолютних цифрах вона отримала на 3 526 478 голосів менше порівняно з В. Ющенко (Див.: Таблицю 7.1.1.).

Таблиця 7.1.1.

**Перелік областей в яких більшість на виборах 2010 р. отримала
Ю. Тимошенко**

№	Область	К-ть голосів, поданих за Ю. Тимошенко (тис., %) у II турі виборів	К-ть голосів, поданих за В. Ющенко у 2004 р. у другому турі виборів
1	Вінницька	938232 (71, 1 %)	905407
2	Волинська	600853 (81, 8 %)	613050
3	Житомирська	704776 (57, 5 %)	535209
4	Закарпатська	541245 (51, 66 %)	407328
5	Івано-Франківська	823292 (88, 89 %)	882282
6	Київська	973261 (69, 7 %)	935380
7	Кіровоградська	514946 (54, 66 %)	380224
8	Львівська	1519664 (82, 21 %)	1616043
9	Полтавська	816536 (54,2 %)	636512
10	Рівненська	642081 (76,24 %)	602567
11	Сумська	640101 (62, 89 %)	613407
12	Тернопільська	678378 (88, 39 %)	731215
13	Хмельницька	767646 (69, 74 %)	703255
14	Черкаська	702146 (65,37 %)	650545
15	Чернівецька	439149 (66,47)	506824
16	Чернігівська	626985 (63, 6 %)	722929
17	м. Київ	1462070 (65,34 %)	1299410
18	Загалом Україна	11589234 (45,48 %)	15115712

Отже, за результатами виборів 2010 р. Ю. Тимошенко перемогла у 16 областях України і м. Києві. Однак це не зробило її переможцем виборчих перегонів, оскільки вона програла вибори у більш густонаселених регіонах України. В той же час слід відзначити, що у порівнянні з В. Ющенком (2004 р.) вона втратила голоси виборців у більшості виграних нею областях.

В. Янукович став Президентом України за рахунок того, що виграв вибори у 8 областях України, Автономній республіці Крим та м. Севастополі. Як і Ю. Тимошенко він також набрав у тих регіонах, де він переміг менше голосів, ніж у 2004 р. Найбільше голосів виборців було

подано за В. Януковича у Донецькій області – 2435522 (Див.: Таблицю 7.1.2.).

Таблиця 7.1.2.

Перелік областей, в яких більшість на виборах 2010 р. отримав

В. Янукович

№	Область	Кількість голосів, поданих у II турі виборів 2010 р.	Кількість голосів, поданих у другому турі виборів 2004 р.
1	АРК	820316 (78,25 %)	942210
2	Дніпропетровська	1154274 (62,7 %)	1237547
3	Запорізька	731090 (71,5 %)	792549
4	Луганська	1233283 (88,9%)	1494715
5	Донецька	2435522 (90,4 %)	2940890
6	Миколаївська	446050 (71,5 %)	481867
7	Одеська	868237 (74,15 %)	832008
8	Харківська	1076962 (71,35 %)	1154178
9	Херсонська	322240 (59,8 %)	327306
10	м. Севастополь	178201 (84,35 %)	215874
11	Загалом Україна	12473258	12848528

Порівняльний аналіз результатів голосування/підтримки В. Януковича в межах України, дає змогу констатувати, що у 2010 р. він не зумів повторити свого результату у порівнянні з 2004 р. Зменшення кількості виборців, які його підтримали, склало 367 262 голоси. Перемогу В. Януковичу на президентських виборах забезпечили, як не парадоксально, протестний електорат в західних і центральних областях, де він набрав від 7,02% в Івано-Франківській області до 41,55% – у Закарпатській [312].

Охарактеризувавши президентські вибори 2010 р., можна зробити такі висновки:

По-перше, результати виборів 2010 р., як і 2004 р., були обумовлені соціокультурним поділом на Захід і Схід. Тобто вони не стали консолідуючими для України, а відтак протистояння, започатковане парламентськими виборами 2002 р., залишається і надалі латентним фактором української політики. Результати виборів по регіонах, подані в Таблиці 7.1.3.

Таблиця 7.1.3.

Результати голосування на президентських виборах 2010 р. у розрізі регіонів

	Захід (%)	Центр (%)	Південь (%)	Схід (%)	Україна (%)
В. Янукович	16,39	29,73	72,95	72,33	12481266 (48,95)
Ю. Тимошенко	78,68	63,64	21,33	22,5	11593357 (45,47)

По-друге, за результатами президентських виборів в Україні з'явилися нові політичні лідери загальноукраїнського масштабу А. Яценюк, А. Гриценко, О. Тягнибок, які уособлювали собою голоси протестного електорату.

По-третє, майбутній політичний розвиток буде направлений В. Януковичем для закріплення своєї перемоги на місцевих і парламентських виборах.

Після завершення президентських виборів 3 березня 2010 р. ВР проголосувала більшістю голосів (243) за недовіру уряду Ю. Тимошенко. А 11 березня 2010 р. у парламенті створено коаліцію «Стабільність і реформи», до якої увійшли Партія регіонів, КПУ, «Блок Литвина», окремі депутати від БЮТ і НУНС. В той же день коаліція сформувала Кабінет Міністрів М. Азарова.

Для легітимації своєї діяльності (оскільки формування коаліції на позафракційних засадах суперечило нормам чинної Конституції) 14 липня 2010 р. 252 народні депутати подали позов до Конституційного суду про конституційність Закону «Про внесення змін до Конституції України» №2222-IV" (8 грудня 2004 р.), який передбачав перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління.

1 жовтня 2010 р. Конституційний Суд України визнав таким, що не відповідає Конституції України, Закон «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. №2222-IV у зв'язку з порушенням процедури його розгляду та прийняття. В результаті відбулося повернення до Конституції 1996 р., а відтак і до президентсько-парламентської форми правління.

7.2. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області: організація виборчої кампанії та характеристика результатів

Виборча кампанія на Закарпатті пройшла досить спокійно. Незначна електоральна вага Закарпаття (6 електоральних округів), структурованість

та певна усталеність вибору закарпатців (голосування на президентських виборах 2004 р., парламентських 2006 та 2007 рр.) стали основними причинами того, що ряд кандидатів за всю виборчу кампанію так і не спромоглися відвідати Закарпаття.

Побували в найзахіднішому регіоні В. Литвин, В. Ющенко, А. Гриценко, Ю. Костенко, П. Симоненко, А. Яценюк. Візити претендентів на найвищий пост у державі були невиразними, а відтак і рейтингу їм не додали. Перебування в Закарпатті В. Литвина і А. Яценюка завершилися резонансними (скандальними) подіями. В ході візиту В. Литвин прийняв рішення про виключення з Народної партії міського голови Ужгорода С. Ратушняка, а А. Яценюка під час виступу на одній із центральних площ міста закидали сирими яйцями [291].

Керівниками виборчих штабів кандидатів у Президенти в Закарпатській області були призначені: В. Ющенко – С. Аржевітін (народний депутат України, фракція «НУ – НС» у ВР України), В. Януковича – О. Ледида (голова ЗОО Партії регіонів, підприємець), Ю. Тимошенко – О. Кеменяш (народний депутат України, фракція «БЮТ» у ВР України, підприємець), А. Гриценка – А. Варцаба (керівник ужгородського бізнес-інкубатора), С. Тігіпка – М. Попович (підприємець), В. Литвина – М. Сятиня (підприємець), С. Ратушняка – В. Химинець (підприємець), О. Тягнибока – О. Куцин (голова ЗОО ВО «Свобода»), А. Яценюка – Р. Бровді (голова ЗОО «Фронт змін», підприємець), О. Мороза – В. Граб (голова ЗОО СПУ), Ю. Костенко – І. Габор (голова ЗОО УНР, викладач УжНУ). Штаби інших кандидатів так і не були розгорнуті впродовж виборчої кампанії.

5 грудня 2009 р. у м. Ужгород відбулася установча конференція Закарпатської обласної організації Української Народної Ради, котра створювалася з метою підтримки кандидата в Президенти України В. Ющенко. Обласну організацію очолив М. Басараб. Проте непорозуміння в центральному органі в Києві не дало змоги виробити конкретну позицію на підтримку єдиного кандидата.

У порівнянні з минулою передвиборчою кампанією учасниками виборчого процесу було змінено акцент агітаційної роботи. Зокрема, діяльність партійних осередків і штабів стала менш помітною, а головні площі міст і містечок краю майже взагалі перестали використовуватися для масової агітації. Систематичних зустрічей з трудовими колективами області практично не було. Ця кампанія у цьому відношенні була менш розмаїтою, ніж в попередні роки. Основний акцент було зроблено на зовнішню рекламу – біл-борди з фотоілюстрацією лідера та ключовими фразами передвиборчої програми. Набагато менше було задіяно й листівкової пропаганди.

Акцент при проведенні агітаційної роботи, як правило, робився на

загальнонаціональній проблематиці: якою має бути форма правління України, чи доцільним є впровадження двох державних мов, конституційна реформа, вихід з економічної кризи та інше. В той же час регіональні проблеми у виборчій агітації партій і виборчих блоків практично не обговорювались. Чималий резонанс в області мав «свинячий грип».

Необхідно констатувати, що жодна політична сила не змогла належним чином розрекламувати себе на обласному рівні. У цілому, якщо брати до уваги комплекс заходів, то у Закарпатській області найбільш потужно агітацію провели представники таких політичних сил: БЮТ (Ю. Тимошенко), ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ВО «Свобода» (О. Тягнибок), Партія регіонів (В. Янукович), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко).

Вулична агітація та поширення листівок штабами партій та блоків, а також їх прихильників була зведена до мінімуму (агітаційні палатки були виставлені лише місцевими штабами В. Януковича, Ю. Тимошенко, В. Литвина, А. Яценюка). Натомість значно посилювалося використання засобів масової інформації в агітаційних цілях, зокрема через інформаційну мережу Internet, телевізійний простір, обласну пресу. Майже всі провідні політичні лідери мали відкритий і рівноправний доступ до самореклами на обласному телебаченні.

Мер Ужгорода використовував і «рухливу» агітацію. Значна кількість маршрутних автобусів у місті були обклеєні агітматеріалами на кшталт «Закарпатці – за Сергія Ратушняка!».

У порівнянні з попередніми виборчими кампаніями у Закарпатській області вплив друкованих засобів масової інформації на свідомість громадян був значно меншим. Незважаючи на традиційну для передвиборчого періоду комерціалізацію засобів масової інформації, цього разу практично не було використано ресурс «друкованого» спецпроекту різних політичних сил, що спостерігалось у 2006 р. Винятком були газета А. Яценюка «Новий курс» та інформаційний бюлетень прихильників Ю. Тимошенко «Люблю Ужгород» [300, с. 319].

Залишилася практика подання у пресу тим чи іншим штабом політичних матеріалів на правах реклами. Щоправда масштаби її стали набагато більшими і розмаїтими. Причому друковані засоби масової інформації цього разу не нехтували матеріалами ідеологічних противників, а як би не було парадоксально, поряд друкували агітаційні статті навіть непримиримих суперників.

Основний пласт суспільно-політичної інформації зосереджувався на шпальтах таких друкованих періодичних видань: «Новини Закарпаття», «Ужгород», «Срібна Земля-Фест», «Р.І.О.», «Трибуна», «Закарпатська правда». Газета «Новини Закарпаття» видрукувала програми всіх кандидатів у Президенти України. Цей друкований орган виявився

найбільш відкритим у цілому для кандидатів на високу державну посаду.

Газета «Р.І.О.» основну частку політичної інформації подавала на користь власника цього видання – мера Ужгорода, кандидата у Президенти України С. Ратушняка. Неприховану антипатію щодо політики президента В. Ющенка загалом можна пояснити особистим (у тому числі бізнесовим) конфліктом між С. Ратушняком та В. Балогою. Аналогічну політику проводила й газета «Трибуна». В той же час на шпальтах цих газет друкувалась політична реклама кандидатів на пост президента С. Тігіпка, В. Януковича, Ю. Тимошенко, А. Гриценка, В. Литвина.

Мукачівська газета «Старий Замок «Паланок» навпаки намагалися подавати матеріали, які викривали політичну та бізнесову діяльність Ужгородського мера. Названі видання у позитивному світлі висвітлювали діяльність В. Балого та його соратників.

Слід також відзначити, що на рівні Закарпатської області виборча кампанія не минулася без використання брудних технологій та взаємних звинувачень. Найбільше це було пов'язано з протистоянням «Яценюк – Ратушняк» і «Балога – Ратушняк». Недарма ужгородський мер на щорічному конкурс-проекті «Найвпливовіші люди Закарпаття. ТОП-50» за 2009 р. посів четверту сходинку і був названий «Людиною-війною». До речі, на першу сходинку цього рейтингу потрапив одвічний супротивник С. Ратушняка В. Балого, котрого визнали кращим номінантом під назвою «Дракон, що затаївся». Цей титул, на наш погляд, повністю відповідає позиції, яку зайняв экс-керівник Секретаріату Президента напередодні та під час виборів Президента України 2010 р. (принаймні, до другого туру).

Як і на попередніх виборах на Закарпатті зберігся майже чіткий розподіл груп впливу на чотири умовні елітно-бізнесові групи, кожна з яких підтримувала свого кандидата.

1. Група впливу, економічною основою якої є фірма «Барва», а донедавна політичну базу складала ПП «Народний Союз Наша Україна». У 2008 р. в ПП НСНУ відбувся розкол, що призвів до появи нової політичної партії «Єдиний центр», яку очолив у Закарпатті заступник голови ОДА І. Балого, а на теренах України – його соратник І. Кріль. Ця подія вплинула на перестановку в органах місцевої влади на всіх рівнях. А завдяки тому, що В. Балого був главою Секретаріату Президента України адміністративний вплив партії поширився і на загальнодержавні масштаби.

Відтак, до ПП «Єдиний центр» автоматично перейшли всі медійні ресурси групи: телерадіокомпанія «М-студіо», газета «Старий Замок «Паланок», частково «Новини Закарпаття». Лідери: В. Балого, І. Балого, В. Петьовка.

2. Група «БЮТ». Економічна основа – бізнес структури О. Кеменяша

та ін. Політична підтримка – ВО «Батьківщина», Блок Юлії Тимошенко. Медіа ресурси – газета «Місцевий час», ситуативне використання таких ресурсів, як газети «Трибуна», «Р.І.О.». Лідери: О. Кеменяш, А. Сербайло, М. Бадида.

3. Група С. Ратушняка. Економічна основа – бізнес структури С. Ратушняка та його соратників. Адміністративний ресурс – структури виконкому м. Ужгород. Після ксенофобного скандалу її лідера з А. Яценюком втратила політичну підтримку Народної партії (НП) і Блоку Литвина. Медіа ресурси – газети «Р.І.О.», «Трибуна», частково «Ужгород». Після прийнятого рішення балотуватися в Президенти України у міській раді м. Ужгорода було утворено «Блок Сергія Ратушняка» на його підтримку у виборчій кампанії.

4. Група впливу, об'єднана навколо обласного осередку Партії регіонів (О. Ледида, В. Феєр, С. Беляков та ін.). Економічна основа – бізнес-структури О. Ледиди та його однопартійців. Медіа-ресурси – «Закарпатська правда», ситуативна співпраця з різними ЗМІ.

Слід відзначити, що в процесі виборчої кампанії в Закарпатті почали формуватись ще дві елітні групи, хоча ще не яскраво виокремлені в групи впливу, які підтримували С. Тігіпка та А. Яценюка. ГО «Фронт змін» А. Яценюка напередодні виборів зі слів її закарпатського лідера Р. Бровді мала свої структурні одиниці у всіх містах і районах Закарпаття. В ході виборчої кампанії Р. Бровді використовував для політичної реклами шпальти обласної газети «Срібна Земля. Фест». Щодо прихильників С. Тігіпка, то його партійна структура «розкручувалася» найостаннішою (очолив бізнесмен М. Попович) [405].

Таким чином, напередодні виборів суттєвих змін у позиціонуванні владно-бізнесової еліти краю не спостерігалось. За винятком розколу в НСНУ і створення В. Балогою ПП «Єдиний центр» та появи нових впливових груп навколо підтримки С. Тігіпка та А. Яценюка. Також слід відзначити, що тривалий час В. Балого публічно не підтримував жодного кандидата і тільки напередодні голосування в першому турі заявив про підтримку В. Ющенка.

У Закарпатській області було утворено шість територіальних виборчих округів, які включали в себе 776 виборчих дільниць (Див.: Таблицю 7.2.1.).

Таблиця 7.2.1.

Виборчі округи Закарпатської області

ТВО	Територіальні межі
№ 69 (м. Ужгород)	м. Ужгород, Ужгородський район, м. Чоп
№ 70 (м. Мукачево)	м. Мукачево, Мукачівський район

№ 71 (м. Свалява)	Свалявський, Воловецький, В.Березнянський, Перечинський, Міжгірський р-ни
№ 72 (м. Хуст)	Хустський, Іршавський райони
№ 73 (м. Тячів)	Тячівський, Рахівський район
№ 74 (м. Берегово)	Берегівський, Виноградівський район

Явка виборців у першому турі склала 56,8 % (539 279, що взяли участь у голосуванні з 949054 виборців). У Закарпатській області явка виборців становила найнижчі показники по всій Україні. Тенденції найнижчої активності закарпатців у голосуванні підтверджувалися практично по всіх районах області. Якщо детальніше глянути на активність виборців у районному розрізі, то порівнюючи з 2007 р. відсоток участі у голосуванні закарпатців дещо виріс. Якщо тоді найактивніше голосували у Воловецькому (65,1%), Великоберезнянському (64,5%), Ужгородському (64,2%), Перечинському (60,8 %) районах та місті Чоп (63,4%), то 7 лютого 2010 р. цей показник був таким: Воловецький район – 71,3%, Великоберезнянський – 69,4%, Перечинський – 67,3%, Ужгородський – 63,2%. Натомість найменшою активністю відзначилися Тячівський район, де явка виборців сягнула всього 48 %, місто Берегово – 48,4%, Рахівський район – 52,4%, Хустський район – 53,4% [312].

Результати голосування в Закарпатті були дещо несподіваними як для краян, так і України в цілому (Див.: Таблицю 7.2.2.) [153; 312].

Таблиця 7.2.2.

Результати голосування в Закарпатській області

№	ПІБ	РЕЗУЛЬТАТ	№	ПІБ	РЕЗУЛЬТАТ
1	Янукович В.	29, 65 %	10	Симоненко П.	1, 08 %
2	Тимошенко Ю.	26, 23 %	11	Тягнибок О.	1, 02 %
3	Яценюк А.	10, 17 %	12	Противсіх В.	0, 31 %
4	Тігіпко С.	10, 00 %	13	Костенко Ю.	0, 27 %
5	Ющенко В.	5, 93 %	14	Богословська І.	0, 25 %
6	Литвин В.	3, 25 %	15	Супрун Л.	0, 17 %
7	Ратушняк С.	2, 61 %	16	Бродський М.	0, 11 %
8	Мороз О.	1, 58 %	17	Пабат О.	0, 08 %
9	Гриценко А.	1, 19 %	18	Рябоконт О.	0, 02 %

У Таблиці 7.2.3. подані результати голосування за кандидатів на пост Президента України в розрізі територіальних виборчих округів.

Таблиця 7.2.3.

Результати голосування у розрізі виборчих округів

	№ 69	№ 70	№ 71	№ 72	№ 73	№ 74
Янукович В.	21,36	29,03	27,20	30,55	32,73	38,41
Тимошенко Ю	30,18	24,71	29,61	21,69	29,41	20,84
Яценюк А.	8,35	11,68	9,40	13,05	7,25	11,73
Тігішко С.	15,03	12,46	7,87	9,89	7,89	6,70
Ющенко В.	3,74	5,38	5,65	6,80	8,48	5,33
Литвин В.	2,70	2,65	4,41	4,93	2,24	2,22
Мороз О.	0,78	1,15	2,63	1,52	1,22	2,21
Гриценко А.	2,34	1,14	0,97	1,04	0,56	1,07
Симоненко П.	1,21	1,36	1,27	0,80	0,95	0,94
Тягнибок О.	1,32	1,03	1,00	1,08	0,97	0,63

За результатами першого туру голосування можна зробити такі висновки:

1. Закарпатська область – це одна із західних областей України, де переміг В. Янукович, набравши 29,65% голосів виборців. В інших західних областях України він набрав значно меншу кількість голосів виборців: Тернопільська – 9,2%, Волинська – 9,6%, Івано-Франківська – 5,11%, Львівська – 5,67% [312]. Найбільшу кількість голосів виборців В. Янукович отримав у Берегівському, Тячівському, Хустському районах. Традиційно заробітчанські Хустський і Тячівський райони (з російською орієнтацією працевлаштування) віддали свої голоси за проросійського кандидата. Не останню роль в агітації за В. Януковича зіграло і московське православ'я. В 74 виборчому окрузі (Берегівський район), де проживають в основному угорці В. Янукович отримав найбільшу кількість голосів виборців на Закарпатті – 54%. Угорський електорат у Закарпатті різниться дисциплінованим голосуванням. При цьому відбувається воно за впливу двох конкуруючих політичних сил ПУУ – КМКС (М. Ковач) та ДПУУ (І. Гайдош). На нинішніх виборах у першому турі перші вирішили не підтримувати жодного кандидата, а другі віддали свої голоси В. Януковичу, провівши при цьому хорошу агітаційну роботу. Свої голоси віддали за В. Януковича і представники інших національних меншин краю. Таким чином, страх перед українським націоналізмом і проросійська орієнтація В. Януковича – це два основні чинники, які спонукали населення краю віддавати свої голоси за нього [153; 300; 312]. Крім цих чинників, можна вказати й такі: загальна політична апатія місцевого населення; сталий електорат регіоналів в області; розпорошеність голосів кандидатів «демократичного табору» та інші.

2. Ю. Тимошенко отримала 26,23% голосів виборців, що на 3,42% менше ніж у лідера перегонів В. Януковича. Найбільшу кількість голосів

виборців вона отримала в м. Ужгород, Воловецькому, Свалявському, Великоберезнянському, Рахівському районах.

3. С. Тігіпко та А. Яценюк мали приблизно однаковий рейтинг по всьому Закарпаттю. Це свідчить про те, що закарпатці, як і українці в цілому, також хочуть бачити в вітчизняному політикумі нову третю силу, оскільки в нинішніх політиках вони розчаровані.

4. Чинний президент України В. Ющенко отримав на Закарпатті 5 позицію. Причини падіння його рейтингу є зрозумілими і не потребують зайвих коментарів.

5. Перший кандидат від Закарпаття на пост Президента України набрав у Закарпатті 2,61% голосів виборців, що засвідчує про низький його електоральний рейтинг в області. Навіть в обласному центрі, мером якого він є, С. Ратушняк отримав 5,36% голосів виборців. Його виборча кампанія базувалась: а) на впевненості про прихильність місцевого електорату; б) скандалі з А. Яценюком, з приводу його національності, який через засоби масової інформації отримав міжнародний резонанс; в) принциповому протистоянні з угрупованням В. Балогі. Бажаних результатів основні месиджі кампанії С. Ратушняка не принесли.

6. Президентські вибори показали, що націоналістична ідеологія не має суттєвої підтримки в області, оскільки Закарпаття поліетнічний регіон. Саме тому націонал-патріотичні сили отримали надзвичайно малу кількість голосів виборців: В. Ющенко – 5,93% (але це рейтинг не правої ідеології, а скоріш його електоральний потенціал як інкумбента), О. Тягнибок – 1,02%, Ю. Костенко – 0,27%.

7. Не підтримали закарпатці і комуністичну ідеологію. Лідер комуністів П. Симоненко набрав 1,08% голосів виборців. Слід зазначити, що від виборів до виборів КПУ набирає все меншу кількість голосів виборців.

8. Незважаючи на те, що на Закарпатті більшість жителів проживає в сільській місцевості, В. Литвин, який у своїх рекламних роликах звертався до жителів села, отримав на Закарпатті 3,25% голосів виборців.

9. Загалом вибори відбулися на Закарпатті без суттєвих порушень виборчого процесу. Ці вибори навіть називають найспокійнішими за всю історією незалежної України. Найбільш типовими були такі порушення: а) неточні списки виборців; б) підкуп виборців; в) значна кількість зіпсованих бюлетенів; г) дія адміністративного ресурсу.

10. Якщо уявити, що результати президентських виборів в першому турі це результати виборів до Закарпатської обласної ради за партійними списками, то склад обласної ради був би такими: Партія регіонів – 32 депутатські мандати, БЮТ – 28, ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко) – 10, ПП «Фронт змін» (А. Яценюк) – 10, НСНУ (В. Ющенко) – 7, Народна партія (В. Литвин) – 3. Це порівняння, звичайно є умовним, оскільки у

виборах до обласної ради брали б участь угорські партії та ряд інших. Але в такому разі кількість мандатів у головних фаворитів була б меншою. В 2006 р. до обласної ради були обрані такі політичні сили: ВБ «Наша Україна» – 30 депутатських мандатів, БЮТ – 25, Партія регіонів – 15, Блок Литвина – 7, ПУУ–КМКС – 5, ДПУУ – 4, СПУ – 4. В той же час таке порівняння показує, наскільки суттєво змінилась розстановка політичних сил в Закарпатській області.

Напередодні другого туру виборів Президента України в Закарпатті сталася низка цікавих подій, які мали суттєвий вплив на подальший перебіг виборчої кампанії. Їх коротка хроніка виглядає таким чином:

1. В. Балого заявив про підтримку у другому турі кандидата В. Януковича і, за даними ЗМІ, пообіцяв йому 250 тисяч голосів виборців.

2. Місцеві лідери вдалися до публічних заяв на підтримку того чи іншого кандидата.

3. На підтримку В. Януковича В. Балогою та ПП «Єдиний центр» задіяний адмінресурс області (наради з працівниками освіти, медицини, культури тощо). У той же час такі заходи реальних результатів, як показала політична практика, не принесли, а скоріше навпаки зіграла проти В. Януковича, про що неодноразово говорили лідери закарпатських регіоналів [263].

4. Крайовий лідер «Фронту змін» Р. Бровді заявив про паралельний підрахунок явки виборців на всіх 776 виборчих дільницях області [406]. Така акція була зроблена з метою унеможливити фальсифікувати явку виборців краю. Якщо врахувати, що близько 20% закарпатців на заробітках, то зробити це цілком можливо. Наприклад, на президентських виборах 1999 р. в першому турі 31 жовтня голосувало 61,33% закарпатців, а в другому турі 14 листопада – 85,98%, що на 24,65% більше. Це в свою чергу становило понад 200 тисяч виборців [312].

5. Розкол у середовищі інтелігенції краю з приводу підтримки того чи іншого кандидата. Наприклад, в газеті «Новини Закарпаття» частина інтелігенції підтримала В. Януковича [175], а в газеті «Трибуна» інша частина – Ю. Тимошенко [176].

6. Напередодні другого туру В. Балого розіслав значну кількість поштових листів жителям області (за даними ЗМІ, 500 тисяч). У листі говорилося про брудні часи правління В. Медведчука, про brutальні мукачівські вибори, про побиття студентів у м. Свалява та про арешт бандитського угруповання на ужгородському стадіоні «Авангард» у листопаді 2004 р. Закінчується лист фразою: «Кожен голос за Ю. Тимошенко – це голос за повернення В. Медведчука». Лист був відправлений з метою зменшити рейтинг Ю. Тимошенко. Але цього не сталося, і В. Балого був звинувачений у тому, що своїм листом тільки заподіяв шкоду іміджу В. Януковича [263].

Загалом же виборча кампанія напередодні другого туру виборів Президента України в Закарпатській області проходила досить толерантно і спокійно.

Аналіз результатів другого туру. Якщо результати другого туру в Україні були в цілому прогнозованими, то результат волевиявлення закарпатців спрогнозувати було досить важко. Відтак і результат виборів для всіх був знову несподіваним. У другому турі виборів у Закарпатській області перемогу отримала Ю. Тимошенко, незважаючи на те, що в першому турі переміг В. Янукович (Див.: Таблицю 7.2.4.) [154; 263; 341].

Таблиця 7.2.4.

Результати голосування II туру в розрізі виборчих округів

	№69 %	№70 %	№71 %	№72 %	№73 %	№74 %	Закарпатська область, %
Тимошенко Ю.	58,87	43,46	59,23	50,17	53,48	51,46	51,8
Янукович В.	33,49	48,31	34,98	42,82	41,04	41,78	41,6

За даними ЦВК, у виборах взяли участь 541 тисяча 245 громадян, що становило 56,37% від загальної кількості закарпатських виборців. ПП «Фронт змін» проводила паралельний підрахунок явки виборців, і їх дані збіглися з даними окружних виборчих комісій. В акції «Чесний вибір» було задіяно 776 активістів на всіх без винятку дільницях області. Закарпатська область найпершою у другому турі повідомила результати виборів.

Підняти явку виборців обіцяла ПП «Єдиний центр», але у часовому проміжку між 17 січня і 7 лютого 2010 р. багато закарпатців виїхало на заробітки. І вийшло так, що мобілізація одних виборців не змогла компенсувати від'їзд інших. А згадана акція «Чесний вибір» очевидно запобігла використанню масових фальсифікацій.

Сутність же електорального вибору в другому турі більшість місцевих політиків охарактеризували таким чином: «закарпатці голосували не за, а проти того чи іншого кандидата» (Р. Бровді, ГО «Фронт змін») [380]; «це були вибори не за, а проти В. Януковича і Ю. Тимошенко» (В. Феєр, Партія регіонів) [263].

Уже після оголошення ЦВК В. Януковича переможцем виборів про підсумки президентської кампанії 15 лютого 2010 р. в Ужгородському прес-клубі говорив лідер місцевих «регіоналів» О. Ледида. Він, зокрема, зазначив, що «Центральний апарат партії та особисто наш лідер високо оцінили команду, яка працювала на Закарпатті. У нашій області отримано найбільш позитивний результат у Центрально-Західній Україні – за Януковича проголосувало більше 41% виборців» [283].

Якщо порівнювати із попередніми виборами, то активність

голосування закарпатців завжди була на порядок нижчою ніж в середньому по державі. Серед основних причин низької явки в 2010 р. слід назвати такі:

1. Трудова міграція. Значна кількість українських громадян, особливо з гірських районів, перебували на заробітках. Питання їх повернення або обліку з метою реєстрації в зарубіжжі вже традиційно залишилося не вирішеним. Як свідчать соціологи, більше 15 % працездатного населення краю у цей час перебувало за межами країни.

2. Високий рівень абсентеїзму був зумовлений також і розчаруванням жителів Закарпатської області в результатах президентських виборів 2004р. та парламентських виборах 2006 і 2007 рр. Це і підсумовує тенденції останніх років суспільно-політичного життя регіону, що вказує на поступове зменшення інтересу громадян до передвиборчих перипетій. Рівень абсентеїзму цього разу фактично становив близько 43 %. Причиною цього стало, насамперед, не вирішення основних обіцянок провладних сил, що стосувалися покращення загального рівня життя громадян після «помаранчевої революції». Проте рівень недовіри владним політичним силам аж ніяк не означав більшу довіру опозиційним силам. Відтак, чи не вперше за роки незалежності України передбачався низький рівень участі місцевого населення у виборах, загальна політична апатія, високий ступінь недовіри політикам, котрі вже давно (за політичними мірками) займали ті чи інші місця на владному Олімпі. Ці передбачення в основному збулися.

3. Участь у виборах не брали й представники неорелігійних напрямів, які традиційно і принципово байдуже ставляться до подібних процесів.

4. Діяльність В. Балого і ПП «Єдиний центр» на зниження явки виборців (неоднозначність підтримки в першому і другому турах).

Поствиборча політична практика та перспективи нової влади. Виборча кампанія викрила низку проблем у регіональних партійних організаціях краю. По-перше, впродовж усієї виборчої кампанії П. Федака, який був виключений з ВО «Батьківщина» за порушення фракційної дисципліни при голосуванні в міській раді Ужгорода, говорив про недоліки в організації виборчої кампанії БЮТ. Він звинувачував колишніх своїх однопартійців у тому, що ті не проводять належним чином виборчу кампанію Ю. Тимошенко, а переймаються лише власним іміджем. Між першим і другим туром голосування він став одним із ініціаторів створення громадського руху на підтримку єдиного кандидата від демократичних сил Ю. Тимошенко. До так званого руху ввійшли «Просвіта», Конгрес української інтелігенції, НРУ, кияни-закарпатці та мер Ужгорода С. Ратушняк [41]. Саме завдяки цій організації, за словами його очільника, Ю. Тимошенко вдалося отримати перемогу в

Закарпатській області. В реаліях все далеко не так, оскільки всі вищеназвані організації активної роботи на теренах краю не проводять. Звинувачення обласного і міського керівництва БЮТ – це звичайна боротьба за лідерство в партії.

За результатами виборів виокремилося ряд центрів впливу і в обласній організації Партії регіонів, про що свідчать заяви регіональних лідерів цієї партії. Але розбіжності вони трактують як демократизм у роботі їхньої організації. Зокрема, група із 48 партійців звинуватила крайового лідера «регіоналів» О. Ледиду у бездіяльності під час виборчої кампанії, звернувшись із відповідною публічною заявою до В. Януковича [300, с. 332]. Щоправда згодом було заявлено одним із ймовірних ініціаторів заяви Ю. Беляковим про відсутність будь-яких непорозумінь у лавах партії і готовність до серйозних справ на благо громадян краю.

В Ужгороді відбулася обласна конференція ЗОО ПП «Сильна Україна» (13 лютого 2010 р.). Лідером регіональної організації був обраний підприємець М. Попович. Відразу в області було зареєстровано 18 осередків партії – у 13 районах та 5 містах обласного значення. За словами М. Поповича, на Закарпатті відчувається великий інтерес громадськості до ПП «Сильна Україна» й багато краян подали заяви про вступ до її лав.

23 лютого 2010 р. БЮТ виграв справу у Львівському апеляційному адміністративному суді про відкликання 14 депутатів Закарпатської обласної ради, які на виборах 2006 р. пройшли до обласної ради за списками БЮТ, і які в подальшому покинули фракцію й приєдналися до широкої коаліції. Депутати були відкликані згідно з рішенням міжпартійного з'їзду БЮТ від 30 червня 2008 р.

Традиційним став розкол місцевої інтелігенції у політичному питанні. Вибори черговий раз показали не стільки відсутність єдиної думки місцевих інтелігентів, скільки факт маніпулювання їхньою думкою, а відтак через них – волевиявленням крайового електорату.

Чи не вперше за роки незалежності України в Закарпатті адмінресурс не був задіяний на повну силу під час виборчих перегонів. Принаймні той тиск, який робився в державних установах, медичних та освітніх закладах краю не виправдався згідно з результатами голосування. Використання адмінресурсу в Закарпатській області стало відчутним напередодні другого туру голосування. Зокрема, це стосується підтримки кандидата в президенти В. Януковича. Крім того, що його підтримали прихильники Партії регіонів (що є логічно), значну підтримку він отримав з боку ПП «Єдиний центр», а також угорської та румунської національних меншин. Щоправда, як це не парадоксально у першому турі за абсолютного «мовчання» В. Балого та його команди В. Янукович набрав більше голосів виборців.

І хоча Закарпаття стало єдиною областю Західної України, де В. Янукович набрав понад 40 % голосів виборців, усе ж загалом і тут він став «президентом меншості». Щодо загальної перемоги Ю. Тимошенко на Закарпатті, то навіть сам О. Левида пояснив її переважанням в області «помаранчевих» симпатій. Коментуючи ж виборчий процес головний закарпатський «регіонал» констатував, що «ситуація на Закарпатті близька до європейської» [283].

Варто підкреслити відсутність проблем у роботі дільничних комісій, які в цілому оперативно й без надзвичайних ситуацій справилися зі своїми обов'язками. Внаслідок цього Закарпатська область першою передала Центральній виборчій комісії 100 % даних з дільниць із виборів президента України 2010 р.

Що ж до перших наслідків президентських виборів, то ними стануть, передусім, перестановка сил в органах державної влади й місцевого самоврядування. І це все буде відбуватися на фоні підготовки до майбутніх місцевих виборів, формування якісного адмінресурсу. Цікавою є думка О. Левида щодо подальших змін у краї: «Закарпаття відрізняється від Тернополя, Івано-Франківська, Донецька і Луганська, бо тут немає жодної ради, де б якась політична сила мала більшість. Отже, треба сідати за стіл і домовлятися, у тому числі про кадрові питання» [283].

В Закарпатті, як і по Україні загалом за результатами виборів відбулися кардинальні кадрові зміни. 18 березня 2010 р. Указом Президента України В. Януковича головою Закарпатської обласної адміністрації був призначений голова ЗОО Партії регіонів О. Левида. Заступники О. Левида стали І. Бушко (перший), В. Феєр, В. Гоблик, І. Качур, В. Закурений (керівник апарату ОДА). Через певний час Президент України призначив і нових голів районних адміністрацій (всі представники Партії регіонів). Відбулися нові кадрові призначення і в силових структурах області (МВС, СБУ).

Опозиційні сили області тривалий час знаходилися в стані розгубленості і активних дій не проводили. 23 квітня 2010 р. в Ужгороді ними створено Комітет народного опору, який мав протидіяти антинародній політиці Президента України, який 21 квітня 2010 р. підписав договір з Росією про продовження перебування флоту Російської Федерації ще на 25 років. До Комітету увійшли ЗОО УРП «Собор», КУН, НРУ, УНП, ПП «Громадянська позиція», крайове товариство «Просвіта», Українська партія.

8 травня 2010 р. в Ужгороді відбулася чергова 25 звітно-виборча конференція Народного Руху України. На конференції обрано нового голову ЗО НРУ В. Олефіра. Також були обрані керівні органи Руху (заступники голови, Провід, Рада і т. д.). Це свідчення того, що партії, які програли вибори переформатовують свої сили напередодні місцевих

виборів.

Залишилося відкритим питання з більшістю в обласній раді. 7 травня 2010 р. відбулося засідання обласної ради на якому 14 депутатів, які свого часу вийшли з БЮТ, щоб створити фракцію «Батьківщина», були позбавлені депутатських мандатів. На їх місце ввійшло 14 нових депутатів за списком БЮТ. Заступником голови було обрано А. Сербайла (лідер БЮТ). Більшості в раді так і не створено. Рада не підтримала відозви про засудження договору з Росією щодо Чорноморського флоту. Від регіоналів був забраний бюджетний комітет. Його очолив член БЮТ. Також було прийнято рішення про підпорядкування фонду комунального майна обласній раді (до цього фонд підпорядковувався голові ОДА). На сесії синхронно голосували фракція «Нашої України» і БЮТ. Це 55 мандатів з 90. Партія регіонів у свою чергу проводила відповідну роботу по створенню іншої більшості: Партія регіонів – 15, Блок Литвина – 7, ПУУ (КМКС) – 5, ДПУУ – 4, СПУ – 4. Всього 35 депутатів. Таким чином, позиційна боротьба за вплив у обласній раді на Закарпатті продовжилася і після виборів [143, с. 396].

Варто звернути увагу на ще одну особливість Закарпаття. Очевидно, що після певного затишся знову можуть проявити себе сепаратистські тенденції. Уже в процесі виборчих перегонів з'явилися дві нові громадські організації краю, що діють у цьому напрямку. «Політичне русинство» спробує на міцність нову владу. І в залежності від того, як відреагує на цей хід «центр» буде залежати ставлення до всього українства не тільки окремих діячів краю, громадських організацій, а й регіональної влади в цілому. Відтак, питання соборності України повністю залежатиме від ефективності здійснюваної регіональної політики центральною владою.

7.3. Регіональні особливості місцевих виборів 2010 року в Закарпатській області

Місцеві вибори в Україні проводилися незадовго після президентських виборів 2010 р., на яких перемогу отримав В. Янукович. Відтак фаворитом виборів автоматично стала Партія регіонів.

Напередодні виборів в Україні, як показують статистичні дані, утворюється ряд нових політичних партій. Так, після «помаранчевої революції» заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська партія України», ВО «Свобода» та ряд інших. Напередодні президентських виборів 2010 р. з'являються наступні політичні сили – ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Саме ці партійні організації та ряд

усталених партійних брендів і були головними суб'єктами місцевих виборів.

За даними екзит-полу фірми GfK рейтинг основних політичних сил напередодні виборів був наступним: Партія регіонів – 36, %, ВО «Батьківщина» – 13, 1 %, ПП «Фронт змін» – 6, 8 %, КПУ – 5, 9 %, ВО «Свобода» – 5, 1 %, ПП «Сильна Україна» – 4, 3 %, ПП «Проти всіх» – 7, 2 % [80].

За результатами виборів перемогу на місцевих виборах в Україні отримала Партія регіонів. Більшість мандатів за підрахунками аналітиків журналу «Тиждень» партія отримала за рахунок мажоритарних округів.

В Україні станом на 31 жовтня 2010 р. функціонувало 12088 рад різного рівня (488 районних, 457 міських, 783 селищні і т. д.). Відповідно до нового закону про вибори місцевих рад до них мало бути обрано 225154 депутати. Партія регіонів отримала 75786 депутатських мандатів (57,31 %), ВО «Батьківщина» – 13613 (10,29%), Народна партія – 9364 (7,08 %), КПУ – 7548 (5,71 %), ПП «Сильна Україна» – 4789 (3,62 %), СПУ – 3063 (2,32 %), ПП «Фронт змін» – 3004 (2,27 %), ПП «Наша Україна» – 2471 (1,87 %), ПП «Єдиний центр» – 1568 (1,2 %), УНП – 1380 (1,04 %). Інші партії набрали менше 1 % голосів (в тому числі і Демократична партія угорців України – 56 (0,04 %) та КМКС – ПУУ – 40 (0,03 %) [200].

Таким чином, в АРК та 11 областях України (Луганська, Харківська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська, Херсонська, Миколаївська, Кіровоградська, Одеська, Черкаська, Київська) Партія регіонів одноосібно може сформувати більшість в обласних радах. Ще в 7 областях (Полтавська, Сумська, Чернігівська, Вінницька, Хмельницька, Житомирська, Рівненська) більшість в обласній раді буде сформована коаліцією на чолі з Партією регіонів. У Волинській області перемогу отримала ВО «Батьківщина». В Закарпатській області – ПП «Єдиний центр». У Тернопільській, Івано-Франківській, Львівській областях перемогу на виборах отримала ВО «Свобода» [299, с. 184]. Успіх партії – результат відсутності на правому фланзі українського політичного спектру потужних і послідовних політичних сил. Адже ті політичні партії, які ототожнювали себе з українською правицею (ПП «Наша Україна», УРП «Собор», НРУ, УНР та ряд інших) остаточно втратили довіру громадян і після цих виборів навряд чи їм вдасться реанімувати свій вплив та свої партійні структури. Амбіційність їх лідерів, непослідовність дій не дозволить їм об'єднатися.

Феноменом місцевих виборів 2010 р. була поява регіональних партій, про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а й політичні аналітики. Це свідчить про те, що в суспільстві з'явився запит на третю силу. Малі партії необхідні політикуму з декількох

причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій звернулись безпартійні мери міст, які після заборони самовисунення змушені були шукати нейтральні політичні сили, щоб балотуватися на міських голів.

Серед малих партій, які досягли успіхів на виборах, можна виокремити:

1. Партії – сателіти Партії регіонів:

А) ПП «Совість України» (лідер Х. Хачатурян). Досягнення: мер Вінниці В. Гройсман – 77, 8 %, мер Полтави О. Мамай – 61, 4 %, Вінницька міськрада – 66 %, Полтавська міськрада – 74 %.

Б) Партія екологічного порятунку «ЕКО + 25» (А. Маслов). Досягнення: В. Погорелов, мер Ужгорода – 33 %, Ужгородська міська рада – 2 депутати.

В) ПП «Єдиний центр» (В. Балога). Досягнення: перемога на виборах в Закарпатській області.

Г) Партія вільних демократів (М. Бродський). Досягнення: мер Черкас С. Одарич – 25, 4 % та Черкаська облрада – 23, 3 %.

2. Партії – комерційні проекти. Практика заробляти кошти на політсилах, створених для продажу, в Україні відома давно, але особливого поширення вона набула на цих місцевих виборах. Серед них, слід відзначити:

А) ПП «Рідне місто» (О. Ковалюк). Досягнення: мер Сум – 61, 23 %. Сумська міська рада – 31, 6 % та інші. Щоб привернути до себе увагу, вона відкрито рекламувала свої послуги на офіційному веб-сайті: «ПП «Рідне місто» запрошує представників місцевих еліт, громадські організації, ініціативні групи до співпраці та готова надати структури для участі у виборах 31 жовтня».

Б) ПП «Третя сила» (В. Гаврилюк). Партія має декілька мандатів у Київській облраді та Івано-Франківській, Чернівецькій, Херсонській міських радах.

В) Республіканська християнська партія (М. Покровський).

Г) ПП «Всеукраїнський патріотичний союз» (С. Ганжа).

3. Партії – проекти відомих особистостей:

А) ПП «УДАР» (В. Кличко). Партія отримала декілька мандатів в обласних та міських радах в основному центрального та західного регіону.

Б) ПП «Єдність» (О. Омельченко).

4. Регіональні партії націоналістичного спрямування:

А) ВО «Свобода» (О. Тягнибок). Партія виграла вибори в Західному

регіоні України.

Б) ПП «Русское єдинство» (С. Аксьонов) та ПП «Союз» (Л. Миримський). Партії мають впливовість в АРК.

В) ПП «Родіна» (І. Марков). Вплив обмежується м. Одесою та Одеською областю. Це найбільший кремлівський партійний проект в Україні.

Г) Угорські партії: «КМКС» – Партія Угорців України (М. Ковач) та Демократична партія угорців України (І. Гайдош). Їх вплив обмежується місцями компактного проживання угорської національної меншини в Закарпатській області [143; 468].

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні перемогла Партія регіонів. Якщо ж врахувати зміни в законодавстві про місцеві вибори (заборона брати участь у виборах партійним блокам) та поствиборчі тенденції політичного розвитку в Україні, то можна зробити висновок про формування в Україні партійної системи з домінуючою партією. Опозиційними до Партії регіонів залишились ВО «Батьківщина» (при чому не всі регіональні осередки) та ПП «Фронт змін». Лідер ПП «Фронт змін» А. Яценюк, коментуючи результати виборів, заявив, що його політична сила залишається в опозиції і в жодні коаліції в місцевих радах не вступає.

Характеристика основних суб'єктів виборчого процесу в Закарпатській області. Обласним управлінням юстиції в Закарпатській області напередодні виборів було зареєстровано 152 осередки політичних партій – потенційних суб'єктів виборчого процесу.

Якщо на попередніх виборах у Закарпатті боротьба велася між уже усталеними 4 групами впливу (скорочено: БЮТ, Партія регіонів (до неї СДПУ (о)), група впливу С. Ратушняка та ПП «НСНУ» (В. Балоба), то на нинішніх місцевих виборах головне протистояння – це боротьба за вплив у обласній, районних та місцевих радах між Партією регіонів та ПП «Єдиний Центр». Виключенням є місця компактного проживання угорців, які голосують за угорські партії. Доречним в даному контексті пригадати лист до угорців краю лідера КМКС – ПУУ М. Ковача. В листі М. Ковач, звертаючись до угорців Закарпаття, просить їх не голосувати за українські партії, оскільки це послаблює відстоювання інтересів угорців, загрожує нашому майбутньому, ускладнює життя кожного угорця. «Натомість, – пише у зверненні М. Ковач, – ми повинні будувати угорські школи, організувати Притисянський район та налагоджувати тісні зв'язки з Угорщиною» [223].

Інший лідер угорської меншини Закарпаття, мер м. Берегово І. Гайдош (голова ДПУУ) задля мобілізації останньої, став одним з ініціаторів проведення разом з місцевими виборами референдуму про перейменування м. Берегово в м. Бергсас (колишня назва) [143, с. 426].

Основні суб'єкти виборчого процесу в Закарпатській області, які вели боротьбу за депутатські мандати, були такі:

1. *Партія регіонів* – одна з партій, яка має розгалужену структуру в області. Ця політична сила пройшла через помаранчеву революцію та постпомаранчевий період розвитку, при цьому не втративши кадровий потенціал. Партія у своєму складі має ряд яскравих лідерів, які і представляють її на рівні районів, міст та сіл області. Про це засвідчують партійні списки до органів влади різного рівня. Партія має доступ до телебачення, радіо, газет («Закарпатська правда», частково «Новини Закарпаття»). Одними з найбільших є в неї і фінансові ресурси. Крім цього партія є інкумбентом (та, що знаходиться при владі), а це в свою чергу на виборах додає в межах 5 – 6 % голосів виборців.

2. *ПП «Єдиний центр»* (колишня назва «Партія приватної власності») – поствладна політична партія, яка утворилася шляхом виходу частини її членів з ПП НСНУ. Лідер партії экс-голова президентського секретаріату В. Балога. Партія має розгалужену структуру у всіх адміністративних одиницях України та Закарпаття (за даними Міністерства Юстиції друга за розбудовою партійної структури). Оскільки партія була нещодавно при владі, то вона має в своїх рядах відомих особистостей, які і представляють її на всіх рівнях [29]. Списки політичної партії з точки зору кадрового потенціалу заслуговують на увагу і були чи не найкращими. В них і відомі лікарі, успішні підприємці, ректор УжНУ, викладачі, вчителі і т. д. Політична сила має власну газету «Старий замок «Паланок», доступ до телеканалів. У своєму активі має інерційний (який зменшується) потенціал інкумбента та частковий доступ до адмінресурсу. Потужними є фінансові можливості організації. Перш за все це підтримка В. Балого та фірми «Барва». На думку експертів, місцеві вибори будуть мати суттєве значення для подальшого її функціонування. Програш виборів приведе до занепаду партійної структури на теренах краю, і вона стане такою ж як і більшість партій, які активізуються тільки напередодні виборів, або ж взагалі перестане існувати. Партія не є опозиційною. 14 серпня у Києві відбувся III з'їзд ПП «Єдиний центр», який затвердив її передвиборну програму «Якісна Україна». Вперше в Україні в партії запроваджена модель колективного лідерства (Головний орган – Колегія лідерів).

3. *ВО «Батьківщина»* – це політична сила, яка має чи не одну з найдавніших історій на теренах краю. В той же час політична партія не має суттєвого впливу на політичний процес в регіоні. Її лідер свалківський бізнесмен, народний депутат України О. Кеменяш. Після поразки на президентських виборах Ю. Тимошенко рейтинг партії в області суттєво понизився, а багато членів покинули її лави. На час проведення виборів партія не мала яскравих лідерів, які б могли її представляти. Така доля

чекає на харизматично-популістські політичні партії, які діють лише за наявності лідера. Партія уособлює протестний, опозиційний електорат краю. Фінансові можливості партії обмежені (відсутність біл-бордів тому яскраве свідчення). Має газету «Місцевий час», яка відновила свою діяльність напередодні виборів до місцевих органів влади.

4. *ПП «Фронт змін»* – партія, яка з'явилася на Закарпатті порівняно недавно, напередодні президентських виборів 2010 р. Лідером партії на Закарпатті є підприємець Р. Бровді. Під час президентських виборів він активно займався розбудовою організації і вона мала постійно зростаючий рейтинг. Після президентських виборів і від'їзду Р. Бровді до Києва про партію на Закарпатті стали забувати. Власних ЗМІ не має, у інформаційному просторі області напередодні виборів була практично відсутня. Рекламної кампанії напередодні місцевих виборів майже не проводить, за винятком біл-бордів з А. Яценюком та його ж політичної реклами на місцевому та загальнонаціональному телебаченні. Партійні списки партії складаються з маловідомих жителям області політиків. Для діяльності характерна керована, обмежена опозиційність. Позиціонує себе як третя сила

5. *ПП «Сильна Україна»* – політична партія також утворена її лідером С. Тігіпком для участі у президентських виборах. Основа партії осередки ПП «Трудова Україна». Активної роботи після президентських виборів не проводить. Відтак її рейтинг тримається на іміджі С. Тігіпка та місцевого лідера М. Поповича. Власних ЗМІ не має. Для агітації використовує відомі газети області.

6. *Партія промисловців і підприємців України* після зміни лідера відновила свою роботу і потужно працює в області. Така організаційна, суспільно-політична, благодійна робота в перспективі принесе свої дивіденди, і вона зможе стати однією з потужних політичних сил області. Партія має свою газету, доступ до телеканалів, фінансовий потенціал. Позиціонує себе як провладна політична сила. Нею був висунутий С. Ратушняк на посаду міського голови м. Ужгород.

7. *Народна партія* – політична сила, яку на загальнонаціональному рівні очолює В. Литвин. Оскільки рейтинг В. Литвина зменшується, то відповідно і рейтинг партії також. На Закарпатті політичну партію очолює підприємець М. Сятиня. До цієї партії входив і мер міста Ужгород С. Ратушняк, але був виключений з неї під час президентської виборчої кампанії 2010 р. Партія має потужну фракцію у міській раді м. Ужгород. Має доступ до ЗМІ (в основному газети) – «Трибуна», «РІО», «Моя Новинка».

8. *Партія угорців України та Демократична партія угорців України* – це дві політичні партії, які представляють інтереси угорської національної меншини краю. Вказані партії підтримуються відповідними

політичними силами в Угорщині: ПУУ–КМКС (М. Ковач) підтримують праві сили (ФІДЕС), які отримали перемогу на виборах до парламенту Угорщини в квітні 2010 р., ДПУУ (І. Гайдош) – ліві (соціалісти, які були при владі до квітневих виборів).

На місцевих виборах партії висунули свої кандидатури лише в Закарпатській області. Отже, до Закарпатської облради КМКС делегує по мажоритарних округах 13 кандидатів, а ДПУУ – 7. Варто відзначити, що представники цих політичних сил матимуть реальні шанси насамперед в тих районах, де переважає угорсько-мовне населення, тобто Берегівському, Виноградівському та частково – Ужгородському районах. Цікаво, що Демократичну партію угорців України на майбутніх місцевих виборах представлятимуть голови Виноградівської та Ужгородської райдержадміністрацій – К. Резеш та С. Бордаш. Крім того, кандидатом від ДПУУ балотується головний редактор найпопулярнішої угорськомовної газети «Kárpáti igaz szó» Е. Кевсегі. Знакові фігури КМКС – Брензович В. (заступник голови Закарпатської облради) та Ковач М. (голова КМКС).

9. ВО «Свобода» – це українська націоналістична партія. В 2004 р. відбувся ІХ З'їзд Соціал-Національної партії України, який ухвалив нову назву партії – Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та обрав народного депутата України О. Тягнибока її головою. Головою Закарпатської обласної організації ВО «Свобода» було обрано О. Куцина. ВО «Свобода» співпрацює з партіями націоналістичного спрямування (як з українськими, так і зарубіжними). На Закарпатті має невеликий відсоток постійного електорату. Часто вступає в конфлікт з представниками угорської національної меншини (псування пам'ятника на Верецькому перевалі, заяви про подвійне громадянство угорців Закарпаття в результаті видачі їм угорських паспортів і т. д.).

Слід відзначити, що кожні вибори «народжують» нові партійні структури та відроджують забуті. Не стали винятком і місцеві вибори 2010 р. Якщо говорити про Закарпаття, то це, перш за все, *Українська партія*, яку на загальнонаціональному рівні очолює мер м. Калуш. В Закарпатті її очолює колишній член БЮТ П. Федака. До цієї партії перейшли багато його однопартійців. Саме вони і утворили першу п'ятірку на виборах до міської ради м. Ужгорода. Організація є новою в області, а відтак чисельність її незначна, як і не розбудована структура. Слід також відзначити участь у місцевих виборах таких партійних структур, як ПП «УДАР» та Молодіжної партії (М. Жолтані).

Інші політичні сили є маловідомими для закарпатського електорату, оскільки активної участі в суспільно-політичному житті краю вони не приймають. В той же час, слід відзначити і ряд відомих колись політичних брендів, які нині суттєвого впливу на політичний розвиток Закарпаття не мають, але участь у виборах будуть брати. Це, перш за все, УРП «Собор»,

ПРП, КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ, ГП «ПОРА» та ряд інших.

Аналіз результатів виборів. Найпотужнішими електоральними гравцями в області були Партія регіонів, ПП «Єдиний центр» та ВО «Батьківщина». Від їх позиціонування у виборчій боротьбі і мав залежати результат виборів.

До початку виборчої кампанії та в її ході ПП «Єдиний центр» знаходилась немов би між владою і опозицією, і навіть опозиціонувала Партії регіонів. ВО «Батьківщина», яка на загальнонаціональному рівні позиціонує себе як опозиційна сила, на Закарпатті самоусунулась від політичної боротьби. Про це свідчить виступ на місцевому телебаченні одного з лідерів цієї партії, заступника голови обласної ради А. Сербайла. В своєму виступі він звинуватив ПП «Єдиний центр» у розкраданні державного майна області, тим самим показавши, що на рівні області ВО «Батьківщина» буде співпрацювати з регіоналами.

Серед 31 політичної партії, внесеної до бюлетеня для таємного голосування, можна виокремити такі групи (Див. Додаток 5; Таблиця 5.1):

1. Фаворити місцевих виборів: Партія регіонів, ПП «Єдиний центр», ВО «Батьківщина», ДПУУ, ПУУ.
2. Партії, які позиціонували себе як третя сила: ПП «Фронт змін», ПП «Удар», Українська партія.
3. Партії-сателіти Партії регіонів: ПППУ, ПП «Сильна Україна».
4. Колишні лідери виборчих перегонів, а час виборів напівзабуті партійні бренди: ПП «Наша Україна», НП, ПЗУ, СПУ, ГП «Пора», КПУ, СДПУ(о).
5. Маловідомі для закарпатського електорату партійні структури: ПП «Зелені», Козацька українська партія, ПП «Народна влада», ПП «Правда» та ряд інших.

Загалом на Закарпатті у місцевих виборах взяли участь 54,8 % виборців. Це 519771 із 949185 виборців загалом. Найвищою була явка виборців у Перечинському (76,6 %), Воловецькому (71,5 %), В. Березнянському (70,9 %), Ужгородському (69,3 %) районах, а найнижчою – в м. Мукачево (41,8 %), Тячівському (42,6 %) та Рахівському (44,7 %) районах [312].

Напередодні виборів 27 обласних осередків політичних партій оприлюднили заяву про дотримання вимог законодавства щодо організації та проведення виборчої кампанії, про невикористання фальсифікацій та брудних технологій. Заяву підписали практично всі партії, які були внесені в бюлетені для таємного голосування.

У день перед народним волевиявленням міськрайонними органами внутрішніх справ Закарпатської області було зареєстровано 93 повідомлення, пов'язані з порушенням виборчого законодавства. Найбільша кількість порушень зареєстрована по м. Ужгород (21 заява) та

Ужгородському району (15). Найпоширенішими порушеннями були підкуп виборців (27 заяв), погроза фізичною розправою (6), пошкодження майна (8). За жодною з поданих заяв кримінальні справи не були порушені.

Аналізуючи результати виборів 2010 р. до обласної ради, слід порівняти їх з результатами попереднього волевиявлення закарпатців в 2006 р. До обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 депутатів (23 % голосів виборців), БЮТ – 25 депутатів (19,2 %), ПР – 15 (11,5 %), Народного Блоку Литвина – 7 (5,2 %), СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії Угорців України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної Партії Угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати) [295, с.290].

Результати виборів до обласної ради в 2010 р. за партійними списками були такі: ПП «Єдиний центр» – 24, 3 %, Партія регіонів – 18,2 %, ВО «Батьківщина» – 8,6 %, ПП «Фронт змін» – 6,1 %, КМКС – ПУУ – 3,8 %, ПП «Сильна Україна» – 3,1 % , ДПУУ – 3,0 %, ПП «НУ» – 2,6 %, ПП «Удар» – 2,4 %, НП – 1, 5 %, ВО «Свобода» – 1,5 %, ПП «Зелені» - 1,4 %, КПУ – 1,2 %, СПУ – 0,7 %, СДПУ (о) – 0,4 %. Разом з мажоритарниками політичні партії мають таку кількість мандатів у обласній раді: ПП «Єдиний центр» – 46 місць, Партія регіонів – 37, ВО «Батьківщина» – 8, ПП «Фронт змін» – 5, ДПУУ – 4, ПП Сильна Україна» – 4, КМКС-ПУУ – 3, СПУ – 1 [46]. Порівняльний аналіз представництва політичних партій у обласній раді V та VI скликання поданий у Таблиці 7.3.1.

Таблиця 7.3.1.

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Закарпатській обласній раді V та VI скликання

Назва політичної сили	Обласна рада V скликання (2006 рік, 90 депутатів)	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів)
ПП «Єдиний центр»	–	46
БЮТ	25	–
ВО «Батьківщина»	–	8
Партія регіонів	15	37
НБ Литвина	7	–
«КМКС» – ПУУ	5	3
ДПУУ	4	4
СПУ	4	1
ВБ «Наша Україна»	30	–
ПП «Наша Україна»	–	–

ПП «Фронт змін»	–	5
ПП «Сильна Україна»	–	4

Результати виборів до обласної ради за партійними списками в розрізі районів подано в Додатку 5 (Таблиця 5.5.). В 11 районах з 13 перемогу отримала ПП «Єдиний центр». Партія регіонів отримала перемогу лише в Тячівському та Хустському районах. Найкращі електоральні показники політичних партій в районах області: ПП «ЄЦ» (Мукачівський район) – 52 %, Партія регіонів (Тячівський район) – 26,71 %, ВО «Батьківщина» (Свалявський район) – 15,78 %, ПП «Фронт змін» (Хустський район) – 12,57 %, ПП «Сильна Україна» (Великобerezнянський район) – 4,86 %, ДППУ (м. Берегово) – 21,58 %, ПУУ (м. Берегово) – 11,13 %, ПП «Наша Україна» (Рахівський район) – 9,24 %, ВО «Свобода» (м. Ужгород) – 3, 24 %, Народна партія (Ужгородський район) – 2,12 % (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.2.).

Таким чином, 3 % виборчий бар'єр у всіх районах області та містах обласного підпорядкування подолали лише 3 партії – ПП «Єдиний центр», Партія регіонів, ВО «Батьківщина». ПП «Фронт змін» не пододала виборчий бар'єр лише у м. Берегово. Результати виборів до районних рад подано в Додатку 5; Таблиця 2. Крім вищевказаних фаворитів виборчих перегонів ряд депутатів провели до місцевих рад за мажоритарними округами наступні політичні партії: Українська народна партія, Народна партія, ПП «Удар». Колись рейтингова партія «Наша Україна» отримала депутатські мандати лише в Тячівській (1 депутат), Іршавській (5), Хустській (2) районних радах.

Знову, як і на попередніх виборах, праві партії не мали успіху на теренах краю. Перш за все, це ВО «Свобода», яке експерти назвали відкриттям місцевих виборів 2010 р., оскільки партія отримала перемогу в Західних областях України.

Таким чином, до обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування обрано 965 депутатів. Найбільше депутатських мандатів отримали такі політичні сили: ПП «ЄЦ» – 388 мандатів (40 %), Партія регіонів – 262 (26 %), ВО «Батьківщина» – 71 (7,3 %), ПП «Фронт змін» – 49 (5 %), ДПУУ – 38 (3, 9 %), ПП «Сильна Україна» – 36 (3,7 %), КМКС-ПУУ – 35 (3, 6 %), ПП «Наша Україна» – 21 (2,1 %), Народна партія – 20 (2 %), ПП «Відродження» – 8 (0,8 %), ПП «Удар» – 8 (0,8 %), КПУ – 2 (0,2 %), СПУ – 2 (0,2 %). Інші політичні партії отримали по 1 мандату (Див.: Додаток 5; Таблиця 5.2.).

З завершенням місцевих виборів в Україні співпала ІХ Угорська постійна нарада з проблем закордонних співвітчизників. На ній було заявлено, що квітневі вибори 2010 р. в Угорщині мають такі політичні та суспільні наслідки, які дозволяють, не зважаючи на існування державних

кордонів, згуртувати воедино угорську націю. На нараді було визначено, що стратегічною метою національної політики є досягнення угорцями в Карпатському басейні різних форм автономії. Для Закарпаття – це створення Притисянського району чи Угорського автономного територіального округу.

Що ж до референдуму про перейменування м. Берегово в м. Берегсас, то його результати виявились незадовільними, а відтак перейменування не відбулося. Успіх угорських партій на місцевих виборах в Закарпатті дає можливість стверджувати, що автономістські устремління угорської національної меншини будуть проявлятися і надалі.

Після завершення виборчої кампанії та оприлюднення результатів волевиявлення С. Ратушняк озвучив текст звернення до Президента України, в якому говорилося, що на виборах в Закарпатті ПП «Єдиний центр» була застосована технологія купівлі голосів виборців. Це в свою чергу суттєво змінило результат волевиявлення громадян області. Відтак він просив анулювати результати виборів. Текст звернення підписали лідери наступних політичних сил: Ю. Бедь (Народна партія), О. Черепаня (НРУ), П. Федака (Українська партія), Є. Ясінський (УРП «Собор»), О. Сачко (КУН), П. Зуєв (УНП), Р. Натуркач (ПП «Сила і Честь»), М. Байко (ПППУ), А. Синишин (ПП «Народна самооборона»), Ю. Келеман (ОУН) [173].

Про підкуп виборців краю ПП «Єдиний центр» писали після завершення виборів ряд обласних газет. В той же час фінансовий ресурс у виборах застосовували й інші політичні сили, але менш вдало [43; 118; 480].

Це була основна причина того, що в м. Ужгород тривалий час (до 18 листопада) не були офіційно оголошені результати виборів у трьох мажоритарних округах по виборах депутатів обласної ради (№ 7, 8, 9). Ужгородська ТВК 9 листопада у своїй постанові прийняла рішення провести переголосування у вказаних округах у зв'язку неможливістю встановлення об'єктивних підсумків голосування через чисельні порушення вимог чинного законодавства. Але переголосування так і не відбулося [43]. Після призначення В. Балого (лідер ПП «Єдиний Центр») Міністром з надзвичайних ситуацій та його домовленості з Партією регіонів поствиборча ситуація в Закарпатті стала зрозумілою: латентний конфлікт між Партією регіонів та ПП «Єдиний Центр» був вичерпаний і вони домовилися про співпрацю. Акцією примирення ключових політиків краю було висадження сакур 13 листопада на вул. Легоцького. Участь в акції взяли В. Балого, голова Закарпатської ОДА О. Ледида, мер м. Ужгород В. Погорелов, депутати обласної та міської рад. «Ця акція ще раз довела: вибори закінчились. І на цих виборах на Закарпатті ворогів не було. Були лише політичні опоненти», – сказав у своєму інтерв'ю О.

Ледида [262].

Як результат такої угоди 23 листопада на першій сесії обласної ради 6 скликання її головою був обраний рідний брат В. Балоги – І. Балога. За нього проголосували 95 з 105 депутатів присутніх на сесії. Першим заступником був обраний представник Партії регіонів В. Закурений. А вже на другій сесії 30 листопада був обраний і другий заступник голови обласної ради – голова обласного осередку ВО «Батьківщина» А. Сербайло. Закарпаття в черговий раз продемонструвало Україні, що закони політичної боротьби тут не діють: якщо на рівні держави ВО «Батьківщина» опозиціонує Партії регіонів, то в Закарпатській області вона утворила з нею та ПП «Єдиний Центр» більшість у обласній раді [279].

Вибори міської ради та голови м. Ужгород. На місцевих виборах 2010 р. до Ужгородської міської ради за партійними списками була зареєстрована 41 політична партія [291, с. 196]. Лідерами виборчих перегонів серед політичних партій можна було вважати наступні:

ВО «Батьківщина». Першим номером до міськради від «Батьківщини» йшов П. Чучка. Поява на міських виборах П. Чучки мала вплив на результат виборів в Ужгороді, оскільки його кандидатура є добре відомою для ужгородців. Багато експертів пророкували першість ВО «Батьківщини» на виборах до міської ради. На другому місці у списку – керівник ужгородської «Батьківщини» економіст В. Гнатків. Також у першій п'ятірці був доктор наук, професор УжНУ С. Пахомова та головний редактор газети «Місцевий час» В. Щадей.

Партія Регіонів. За останні місяці перед виборами вплив даної політичної сили у місті тримався на належному рівні.

Команда Віктора Погорєлова – Партія екологічного порятунку «ЕКО+25». Маючи високий рейтинг на посаду мера, В. Погорєлов сподівався на те, що значна частина виборців підтримає і його команду від списку «ЕКО+25», а отже, він мав підстави розраховувати на фракцію в міській раді, на яку при потребі може спиратись під час реалізації тих чи інших пунктів програми.

ПП «Єдиний Центр» проводила активну виборчу кампанію. У місті «єдиноцентристи» сформували потужний список до міської ради, залучивши до нього представників інтелігенції, підприємців та управлінців. Перша п'ятірка списку була такою: директор першої школи М. Мегеш, підприємець М. Мошак, викладач УжНУ Я. Гасинець, лікар В. Кручаниця, підприємець О. Доктор.

ПП «УДАР» Віталія Кличка – нова політична сила в місті Ужгород. В обласному центрі лідером партії і першим номером списку став учитель 19-ої школи Р. Буланов. Команда «УДАР» на виборах до міської ради – це молоді вчителі, підприємці, громадські активісти. При формуванні

списку ставку зроблено на покоління 30-літніх, які є уособленням очікувань дуже багатьох виборців: молоді, чесні, незаплямовані.

Команда міської влади С. Ратушняка. На цих виборах вона йшла кількома колонами (ПППУ, Народна партія, Українська партія та ряд інших). Ставка при формуванні списків зроблена на чиновників міської ради та наближених до них бізнесменів. У їхньому розпорядженні – фінансовий та адміністративний ресурс. Але головною проблемою для представників С. Ратушняка на цих виборах стала негативна оцінка ужгородцями роботи міської ради, а це значить – і її чиновників, які балотуються в депутати.

ПП «Сильна Україна». На президентських виборах у лютому лідер партії С. Тігіпко показав в Ужгороді хороший результат. Але саме у цьому і ховається головна небезпека для «сильноукраїнців»: їм потрібно показати виборцям, що «Сильна Україна» – це не лише С. Тігіпко в Києві, але й активні люди на місцях. У разі виконання цього завдання ПП «Сильна Україна» може розраховувати на позитивний результат виборів по місту [479; 481].

Після виборчих перегонів політичні партії в багатомандатному та одномандатному мажоритарному виборчих округах отримали таку кількість мандатів: ПП «Єдиний Центр» – 18 (6 парт. сп. + 12 мажорит.); ПР – 15 (6 парт. сп. + 9 мажорит.); ВО «Батьківщина – 9 (7 парт. сп. + 2 мажорит.); ПП «Фронт змін» – 4 (3 парт. сп. + 1 мажорит.); ПП «Сильна Україна» – 3 (2 парт. сп. + 1 мажорит.); ПП «УДАР» – 2 (парт. сп.); КМКС – 2 (парт. сп.); ПП «ЕКО + 25» – 2 (парт. сп.); Народна партія – 1 (мажорит.); Українська партія – 1 (мажорит.); Молодіжна партія – 1 (мажорит.) [129; 393].

Отже, 3% бар'єр голосів виборців змогли подолати всього 9 партій з 41 зареєстрованої. У місцевих виборах 2010 р. в м. Ужгород взяло участь трохи більше половини виборців, що вказує на досить низьку активність і політичну свідомість виборців у процесі голосування.

Складними і напруженими були вибори міського голови м. Ужгород.

За даними соціологічних досліджень напередодні виборів В. Погорелов мав вищий рейтинг ніж у С. Ратушняка [481]. Такий розклад не був вигідний для Партії регіонів, яка висунула на цю посаду В. Приходька і ладна була бачити в кріслі мера вже краще С. Ратушняка ніж В. Погорелова. Саме на цій основі і почалося застосування брудних виборчих технологій. 11 жовтня Ужгородська ТВК винесла попередження В.Погорелову за порушення виборчого законодавства щодо ведення виборчої агітації, на підставі звернення міського осередку партії «Зелені» (яка підтримує С. Ратушняка). Таким чином, отримавши ще одне попередження В. Погорелов міг бути усунутий з виборчих перегонів [179].

Ужгородська ТВК зареєструвала 9 кандидатів на посаду міського

голови: М. Жолтані (Молодіжна партія України), С. Ратушняк (ПППУ), Т. М'яковська (Українська платформа), В. Приходько (ПР), А. Синишин (Народна самооборона), В. Савицький (Партія «Нова політика») В. Погорєлов (Партія екологічного порятунку Еко+25) Б. Борисов (партія Вітчизна) та П. Чучка (ВО «Батьківщина») [266].

С. Ратушняк – на виборах 2006 р. був обраний міським головою Ужгорода (в минулому тричі мер Ужгорода, перший термін він добув до кінця, а під час двох наступних С. Ратушняк керував у місті лише по три місяці). Має стабільний електорат на рівні 15 %. Проводив досить агресивну виборчу кампанію. У його передвиборчій програмі: реформа комунальної сфери, будівництво житла тощо; також акцент робився на тому, що ним вже було зроблено (розбудова «Боздошського» парку, автономне опалення шкіл, приведення до належного стану проспекту Перемоги та ін.). Медіа-підтримка: газета «РІО», «Трибуна».

М. Жолтані став першим офіційно зареєстрованим кандидатом на посаду міського голови Ужгорода. Висунутий Молодіжною партією України. Підприємець проводив агітацію, спираючись на свою релігійність і молодість. Виборча кампанія різнопланова, інформаційна присутність найбільш насичена з-поміж інших кандидатів. Розпочав виборчу кампанію задовго до її початку. Одним із лозунгів власника мережі магазинів «Зіна» є «нові підходи» до вирішення старих проблем.

В. Погорєлов – колишній мер м. Ужгород. Експерти називають його виваженим політиком і гарним господарником. На місцевих виборах 2010 р. висувався від ПП «Партії екологічного порятунку «ЕКО + 25». У своїй передвиборчій програмі він наголошує на масштабному будівництві в Ужгороді та обіцяє капітально відремонтувати дороги та облаштувати околиці. Медіа-підтримка: «Старий замок «Паланок», «Срібна Земля-Фест», «Слово».

Т. М'яковська у 2003 р. розпочала приватну підприємницьку діяльність, започаткувавши спільно з партнером рекламно-інформаційну газету «Афіша Закарпаття». У 2006 р. як самовисуванець балотувалась на посаду міського голови м. Ужгород. У 2006 р. започаткувала Закарпатську обласну організацію «Допоможи другу», яка проводить діяльність з вирішення проблем безпритульних тварин у місті. У 2006 р. створила власний проект – рекламну агенцію «Калейдоскоп».

В. Приходько на посаду міського голови м. Ужгорода висувався від Партії регіонів. Ініціатор створення Громадянської платформи «Створимо найкраще місто в Україні» (до якої долучилися понад 120 фахівців різних галузей міського життя), реалізовував такі проекти, як «Єврокар», «Ядзакі», «Джейбіл». Медіа-підтримка: «Новини Закарпаття», «Закарпатська правда», «Срібна Земля-Фест». Одним з головних лозунгів передвиборчої кампанії – «Ужгород має стати європейським містом,

одним з найкращих міст України».

П. Чучка на час проведення місцевих виборів був головою сільської ради Баранинців. Має у своєму активі вчений ступінь, роботу в університеті та ряд літературних премій, директор етнографічної корчми «Деца у нотаря». Напередодні виборів мав непоганий рейтинг і йому пророкували місце в трійці лідерів. Але, у п'ятницю, 30 липня, Ужгородський міськрайонний суд виніс вирок у справі проти нього. Згідно з цим вироком П. Чучка отримав 1 рік умовно і 2 роки позбавлення права займати керівні посади. Цим самим суддя унеможливив його участь у вибрах міського голови Ужгорода [313].

Б. Борисов – колишній перший заступник мера Ужгорода С. Ратушняка. У своїй передвиборчій кампанії наголошував на реалізації тих проектів, яких не зміг досягти під час перебування на посаді заступника (це насамперед будівництво аквапарку).

А. Синишин упродовж багатьох років активно працює у кількох напрямках: молодіжному, освітянському, житлово-комунальному. Його заходи направлені на об'єднання ужгородців, на зміцнення традицій самобутнього європейського сучасного красивого міста.

В. Савицький – у виборчих перегонах був висунутий від партії «Нова політика». За весь час передвиборчої програми не проводив активної агітаційної політики, і загалом не користується великою електоральною підтримкою ужгородців.

Таким чином, лідером мерських перегонів напередодні волевиявлення залишався В. Погорелов, з яким і буде вести боротьбу за крісло мера С. Ратушняк. Результати волевиявлення ужгородців були такими:

1. Погорелов В. – 33 % (16268 голосів виборців).
2. Ратушняк С. – 23, 91 % (11785).
3. Приходько В. – 13, 69 % (6750).
4. Жолтані М. – 8, 54 % (4209).
5. Синишин А. – 2, 59 % (1279).
6. Мясковська Т. – 1, 68 % (826).
7. Борисов Б. – 0, 88 % (432).
8. Савицький В. – 0, 37 % (183) [393].

Таким чином, міським головою м. Ужгород був обраний В. Погорелов. На першій сесії міської ради більшість утворили наступні політичні сили: ПП «Єдиний Центр» (18 депутатів), ВО «Батьківщина» (9), ПП «ЕКО + 25» (2), ПП «УДАР» (2) [291, с. 190].

7.4. Вибори до Верховної Ради України 28 жовтня 2012 року: загальнонаціональний контекст та регіональна специфіка

Парламентські вибори в Україні у 2012 р., як і всі попередні, відбувалися за новим законом, схваленим ВР України 17 листопада 2011 р. Закон встановив змішану виборчу систему, де 225 депутатів обирається у мажоритарних одномандатних округах, а 225 за пропорційною системою загальнонаціональних закритих партійних списків з 5 % виборчим порогом. Партійний список залишався закритим, а виборчим блокам заборонено приймати участь у виборах. Прийняття нового закону робило вибори прогнозованими [165].

Відчуваючи зниження свого рейтингу, політтехнологи Партії регіонів вирішили отримати більшість голосів у парламенті за рахунок мажоритарної складової. Така технологія вже була вдало апробована на виборах ВР України у 2002 р. Після прийняття закону вітчизняні аналітики відразу почали говорити про перемогу Партії регіонів на виборах. Напередодні виборів це вже великий плюс до рейтингу партії. Дискутувалось лише питання про те, скільки максимально отримає депутатських мандатів партія-переможець (говорилось навіть про конституційну більшість ПР у парламенті). Але ніхто не міг на той час прогнозувати об'єднання опозиції. Саме цей процес і зробив вибори не прогнозованими.

Після завершення президентських виборів 2009 р. та місцевих виборів 2010 р. і поразки на них опозиційних сил, останніми були зроблені правильні висновки про необхідність об'єднання. І розпочалось таке об'єднання створенням Комітету опору диктатурі. *Комітет опору диктатурі (КОД)* – політичне об'єднання, яке було утворене 5 серпня 2011 р. і до складу якого увійшли парламентські й опозиційні на той час політичні партії «За Україну!», ВО «Свобода», ВО «Громадянська позиція», ВО «Батьківщина», ПП «Фронт Змін», Партія захисників Вітчизни, Європейська партія України, КУН, НРУ, УСДП ПП «Наша Україна», ПП «Народна самооборона», УНП, ПП «Пора», ПРП, РХП, Українська партія та інші. Члени об'єднання підписали Меморандум про узгодження спільних опозиційних дій і недопущення політичних репресій в Україні. Одноставності в діях лідерів політичних сил, які утворили КОД не було. Навіть більше того, після прийняття Закону про вибори (17 листопада 2012 р.) лідер ВО «Громадянська позиція» А. Гриценко, заявив про вихід з Комітету. Аналогічну заяву зробив і лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок. Але незважаючи на суперечності 22 січня 2012 р. в День Соборності і Свободи опозиція підписала угоду про спільні дії. В угоді йшлося про завоювання більшості в парламенті за результатами виборів 28 жовтня 2012 р. «Ми наголошуємо, що єдиним опонентом для

Об'єднаної опозиції є чинний режим і ті політичні сили, які його уособлюють. Тому ми відмовляємось від публічної взаємної критики та декларуємо принцип взаємоповаги і взаємного непоборювання між усіма опозиційними політичними силами». Йдеться про те, що політичні партії, які підписали угоду домовилися не конкурувати на виборах в мажоритарних округах, а діяти за принципом «один округ – один кандидат від опозиції».

Але так не сталося, тому що ПП «УДАР» (В. Кличко), ВО «Свобода» (О. Тягнибок) вирішили брати участь у виборах окремо. І як покажуть результати виборів, це було правильне рішення. Об'єднана опозиція була представлена ВО «Батьківщина». Рішення про формування єдиного з ВО «Батьківщина» партійного списку прийняла 7 квітня 2012 р. політрада ПП «Фронт змін» (А. Яценюк). «Рішення Ради партії про похід на вибори єдиним опозиційним списком остаточне, безповоротне і не підлягає змінам», – підкреслив лідер ПП «Фронт Змін» на пресконференції після засідання політради партії. 23 квітня ВО «Батьківщина» і ПП «Фронт змін» підписали Декларацію єдності для перемоги на парламентських виборах. 15 червня був підписаний документ щодо входження до Об'єднаної опозиції ВО «Громадянська позиція» А. Гриценка. «Лідери партій, що об'єдналися, публічно заявляють про те, що на момент об'єднання вони не мають зобов'язань ні перед владою, ні перед спонсорами партій, які б обмежували їх у реалізації спільної програми дій», – йдеться у документі, підписаному О. Турчиновим, А. Яценюком та А. Гриценком. Всього до складу Об'єднаної опозиції, яка спільно йде на парламентські вибори 2012 р. увійшло 6 партій: ВО «Батьківщина», ПП «Фронт змін», НРУ, ПП «Народна самооборона», ПП «За Україну», ПП «Реформи і порядок».

Того ж 15 червня прес-служба ВО «Батьківщина» повідомили про виключення зі складу КОД ПП «Наша Україна» за «систематичні порушення рішень КОДу та співпрацю з режимом В. Януковича».

Відтак ПП «Наша Україна» почала шукати собі союзників для участі у виборах. І вже 7 липня у будинку вчителів у Києві політичні партії «Наша Україна», Українська народна партія та Конгрес українських націоналістів підписали декларацію про об'єднання. До декларації також приєдналось понад 30 громадських організацій, серед них «Просвіта», «Меморіал», Союз офіцерів України, інші молодіжні, громадські організації патріотичного спрямування. В декларації наголошується, що крім спільної участі у виборах, партії ставлять за мету формування єдиної української політичної сили. «Ми, представники патріотичних і національно-демократичних партій, за підтримки громадських організацій та рухів, українських церков заявляємо про об'єднання зусиль для забезпечення політичної відсічі та громадянської протидії наступу

антиукраїнських сил», – йдеться в декларації. Нове політичне об'єднання правих політичних сил збереже назву партії «Наша Україна». Раніше із переговорів про об'єднання вийшла партія П. Жебрівського Українська платформа «Собор».

Спостерігаючи за об'єднанням опозиційних сил рішення про об'єднання з Партією регіонів прийняла на своєму з'їзді ПП «Трудова Україна» (С. Тігіпка). Слід відразу констатувати, що таке об'єднання суттєво підсилило потенціал Партії регіонів напередодні парламентських виборів. Тривалий час у ЗМК йшлося про об'єднавчі перемовини Партії регіонів і ПП «Єдиний центр», але об'єднання не відбулося з декількох причин. Перш за все небажання очільника партії В. Балого залишитись без власної партійної організації. Приклад С. Тігіпка є в цьому відношенні досить повчальним. По-друге, партія має власну структуру і вплив лише в Закарпатській області, електоральний потенціал якої незначний, а голосування виборців є прогнозованим і толерантним. По-третє, закарпатські регіонали також проти об'єднання через страх втратити вплив у регіоні [302, с. 268–269].

Отже, головними суб'єктами виборчого процесу 2012 р. були такі політичні партії: 1. Партія регіонів; 2. ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція); ПП «УДАР»; ВО «Свобода»; Комуністична партія України.

Загалом участь у виборчому процесі взяли 87 партій. 22 політичні партії зареєстрували свої списки. Напередодні виборів Українська платформа «Собор» відмовилась брати участь у виборах. Таким чином, до виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Всього ЦВК зареєстровано 5207 кандидатів, з них за партійними списками 2554, в одномандатних округах 2653 (самовисуванців 1151, висунуто політичними партіями 1502) [312].

За партії, які подолали виборчий бар'єр, було подано 18991017 голосів виборців. За партії, які не подолали виборчий бар'єр, було подано 1806189 голосів виборців. Виборча квота становила 84404. Відтак, 17 депутатських мандатів залишилось не розподіленими (1806189/84404), і в результаті перерозподілу їх отримали ті політичні сили, які подолали виборчий бар'єр. Загалом же можна зробити висновок, що український виборець чітко ідентифікував себе з певними політичними силами, а відтак політичні фантоми успіху на виборах уже вкотре не мали.

З 21 політичної партії, які брали участь у виборах, 16 завідомо не могли подолати 5 % бар'єр виборців. Їх кампанія була невиразною і непомітною. В той же час ці партії внесли виборчу заставу у розмірі 2 млн. грн. Відтак логічним є запитання-навіщо вони брали участь у виборах.

По-перше, ряд партій в результаті жеребкування отримали велику кількість місць у ОВК: ЛПУ – 219 місць, ПП «Русь єдина» – 225, ПП

«Руська єдність» – 221, ПП «Руський блок» – 223, ПП «Союз анархістів України» – 220 і т. д. В такий спосіб партія влади формувала «ручні окружні комісії» для остаточного підрахунку голосів виборців. Прості математичні підрахунки свідчать, що, укомплектувавши ОВК представниками маргінальних, але підконтрольних партій, регіонали здобули більшість практично у всіх окружних виборчих комісіях.

По-друге, іншим завданням таких партій було відтягування голосів у опозиційних партій. І слід відзначити, що з цим завданням вони також успішно справилися. Перш за все, це такі псевдоопозиційні партії, як ПП «Україно – Вперед!» та ПП «Наша Україна», які в сумі набрали 2, 68 % голосів виборців. Загалом же аутсайдери виборчої кампанії набрали 6, 81 % (1 398 169) голосів виборців. Таке ж завдання стояло і перед екологічними партіями, яких у виборчій кампанії брало участь три: ПП «Зелені», УП «Зелена планета», Партія зелених України, але їх результат був значно гіршим, оскільки разом вони не набрали і 1 % голосів виборців [497].

11 листопада згідно з чинним законодавством ЦВК оприлюднила результати парламентських виборів 2012. Обрано було 445 народних депутатів. Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43. Іще у 5 мажоритарних округах (94, 132, 194, 197, 223) ЦВК визнала вибори недійсними через численні порушення при підрахунку голосів. ВР України рекомендувала ЦВК провести у вказаних округах повторні вибори [312].

Зовсім іншими були б результати виборів, якби вони відбувалися на пропорційній основі: Партія регіонів і КПУ – 144 і 64 місця відповідно, опозиція (ВО «Батьківщина», ПП «УДАР», ВО «Свобода») – 242 (більшість) (Див.: Таблицю 7.4.1.)

Таблиця 7.4.1.

Результати виборів до ВР України 2012 року

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ мандати/ відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутат. мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виб. сист. з 5 % виб. бар'єром
Партія регіонів	72 (30 %,)	113	185	144
ВО Батьківщина»	62 (25, 54 %)	39	101	124
ПП «УДАР»	34 (13,96 %)	6	40	68
КПУ	32 (13, 18 %)	–	32	64
ВО «Свобода»	25 (10, 44 %)	12	37	50
ПП «Єдиний	–	3	3	–

центр»				
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	–
Всього		220	445	450

Якщо говорити про регіональний зріз, то можна зробити такий висновок: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) в 15 областях та м. Київ. Як і на попередніх виборах Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр за – ВО «Батьківщина». В той же час за результатами виборів можна спостерігати взаємопроникнення Партії регіонів на Захід, а ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода» – на Схід (Див.: Таблицю 7.4.2).

Таблиця 7.4.2.

Лідерство політичних партій за результатами голосування в загальнодержавному окрузі в регіонах України

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія регіонів	Автономна республіка Крим, Дніпропетровська, Донецька, Закарпатська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Одеська, Харківська, Херсонська (всього 9) області, м. Севастополь.
ВО «Батьківщина»	Вінницька, Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області (всього 15), м. Київ

Отже, соціокультурне розмежування на Схід та Захід, яке має об'єктивний та історично обумовлений характер, і надалі залишається домінуючим у структуруванні партійної системи України, про що яскраво засвідчують результати виборів. Але слід констатувати той факт, що ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода» набрали значну кількість голосів на Сході, а Партія регіонів – на Заході. Йдеться про позитивну тенденцію формування загальнонаціональної підтримки політичних партій.

Вибори показали, що суспільство потребує третьої політичної сили. Оскільки ті, хто розчарувались у правлячій партії голосували за комуністів, а ті що у ВО «Батьківщина», – за ПП «УДАР» і ВО «Свобода». ВО «Свобода» залишилась єдиною ідеологічною політичною силою

причому націонал патріотичного спрямування.

Її високий рейтинг – це результат як антиукраїнської політики Партії регіонів (Харківські угоди, підписані з Росією 21 квітня 2010 р., Закон «Про засади державної мовної політики», прийнятий 5 червня 2012 р. та ін.), радикалізації суспільних настроїв, так і кропіткої багаторічної роботи у міжвиборчій період у всіх регіонах України.

Програла опозиція мажоритарні округи, отримавши 60 із 225 мандатів. Головна причина – неузгодженість щодо висування кандидатів в одномандатних округах. За підрахунками аналітиків журналу «Тиждень», опозиція втратила 22 мажоритарні мандати через розпорошення голосів виборців: Вінницька обл. – 11, 14 округи; Волинська – 20, 21; Житомирська – 66; Закарпатська – 68; Запорізька – 82; Івано-Франківська – 87; Київ – 90, 96; Кіровоградська – 100, 101, 102; Миколаївська – 132; Рівненська – 155; Херсонська – 184; Хмельницька – 188, 190, 191, 193; Черкаська – 197, 199. Це свідчить про не до кінця узгоджені дії опозиції. В той же час, не зважаючи на неузгодженість дій опозиції, не конструктивність гасел на кшталт «Ми їх зупинемо», ВО «Батьківщина» і ВО «Свобода» зуміли нав'язати свій порядок денний виборчої кампанії. Зводився він до боротьби «добра» і «зла». Вибір, таким чином, був абсолютно спрощений. Опозиції вдалося це зробити, хоча в таку схему не вписувався В. Кличко, який жодного разу не виступив з критикою президента.

Вибори засвідчили неусталеність партійних уподобань виборців. Якщо підрахувати індекс Педерсена, то для України після парламентських виборів 2012 р. він становить 30,6. Стабільними вважаються партійні системи, які мають індекс Педерсена до 15. Інший емпіричний показник, який характеризує формат партійних систем – це індекс ефективної кількості парламентських партій. За результатами виборів 2012 р. він становить 4,5. В 2007 р. він мав значення 3,3. Динаміка зростання індексу ($4,5 / 3,3 = 1,3$) показує про збільшення ефективної кількості парламентських партій, це по-перше. І, по-друге, індекс ЕКПП (4,5) вказує на відсутність домінуючої партії. Таким чином, можна говорити про наявність в Україні тенденції до формування двоблокової партійної системи.

Головний же висновок виборчої кампанії 2012 р. є такий: в Україні залишається надієвим цивілізований механізм оновлення вищого представницького органу влади відповідно до суспільних настроїв у державі, що є характерною ознакою так званої електоральної демократії.

А. Гросс, який очолював місію спостерігачів ПАРЄ, взагалі сказав, що парламентські вибори засвідчили тенденцію до нарощення авторитаризму в Україні, оскільки олігархи і гроші мають ще більше влади в Україні, ніж у 2002 р. Вони повністю контролюють державну

сферу, а прийняття нового виборчого закону ще більше посилило їх вплив.

Парламентські вибори на Закарпатті та поствиборче позиціонування політичних сил. 9 квітня під головуванням В. Шаповала відбулося засідання Центральної виборчої комісії, на якому Комісія встановила кількість одномандатних виборчих округів на постійній основі в Автономній Республіці Крим, областях, містах Київ та Севастополь.

Відповідно до відомостей Державного реєстру виборців кількість виборців в Автономній Республіці Крим, областях, містах Київ та Севастополь станом на 9 квітня 2012 р. становить 36 253 147 (Закарпатській області – 960 018). Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатному виборчому окрузі становить 161 125 (визначається шляхом ділення кількості виборців на кількість одномандатних виборчих округів – 225). Відтак у Закарпатській області ЦВК затвердила виборчих 6 округів. Для порівняння у Донецькій – 21, Дніпропетровській – 17, Харківській – 14 [312].

28 квітня стали відомі межі шістьох одномандатних округів по Закарпатській області. Як виявилось, вони були сформовані таким чином, що досі ніхто достеменно не знає, яким принципом керувалися люди, коли «нарізали» і затверджували саме ці межі. Невдоволення з боку громадськості, в першу чергу, зростає тому, що декотрі райони розділені на дві, а то й три частини. До прикладу, згідно з розподілом, Мукачівський район у підсумку матиме двох народних депутатів, у той час як Іршавський – трьох. Та найбільший подив викликав той факт, що угорська громада взагалі залишилась без виборчого округу. В результаті частина мешканців Берегівського району, де компактно проживають представники цієї національності, голосуватиме по 69-му округу із центром у м. Мукачево, інша – по 70-му із центром у м. Виноградів.

Після затвердження меж округів в Ужгороді відбулася прес-конференція з цього приводу, в якій взяли участь В. Чубірко (ПП «Єдиний Центр»), В. Лунченко (ПП «Фронт змін»), В. Брензович (КМКС – ПУУ) та соціолог Ф. Шандор. Всі вони акцентували увагу на незрозумілості принципів, за якими нарізались округи.

«В першу чергу, робилися соціопитування по окремих селах і містах і, враховуючи рейтинг провладного кандидата, відповідно нарізали округи. Тому така відмінність від округів, які були на виборах у 2002 р.», – зазначив В. Лунченко і наголосив, що влада не врахувала жодних пропозицій, які з цього приводу поступали від представників опозиційних партій. «Прем'єр-міністр Угорщини був з візитом у Києві, де особисто просив, щоб був створений Притисянський виборчий округ, аби представники угорської культури мали шанс потрапити до парламенту наступного скликання», – сказав він, акцентуючи увагу на тому, що влада

так і не пішла назустріч цим ініціативам.

У свою чергу, депутат обласної ради, представник ПП «Єдиний Центр» В. Чубірко відзначив, що «депутатів уже вибрали, тепер залишилося їх провести через вибори». «Якби Україна дбала про населення, – підкреслив він, – то ЦВК ділила б округи за якимось принципом. Тоді б ніколи Великоберезнянський і Перечинський район, які знаходяться в Ужанській долині, не потрапили б в один округ із Верховиною. Але так сталося. Мабуть, правильніше було б мати Мукачево і Мукачівський район разом, і мати одного кандидата, який би опікувався цими округами. Мабуть, краще було б мати окремий угорський округ, аби люди знали, що у них є свій представник, який може представляти їхні інтереси у ВР».

Представники ж партії, яка представляє інтереси угорської нацменшини на Закарпатті, не приховують, що були приголомшені рішенням ЦВК щодо утворення одномандатних округів. Про це під час прес-конференції розповів голова обласної організації партії «КМКС – Партія угорців України» В. Брензович. За його словами, тепер кількість угорськомовного населення в жодному окрузі не становить й третини виборців, а такого ще в історії парламентських виборів не було. В. Брензович наголосив, що ця «нарізка» була зроблена «без якихось принципів, здорового глузду». Треба хоча б було враховувати адміністративні одиниці, бо представляти 5 районів одному депутату (70 виборчий округ) буде надзвичайно важко [155; 271; 333].

Таким чином, нарізка виборчих округів у Закарпатті має такий вигляд:

1. Одномандатний виборчий округ № 68. Центр – місто Ужгород. Межі: міста Ужгород, Чоп, Ужгородський район. Кількість виборців – 159 208.

2. Одномандатний виборчий округ № 69. Центр – місто Мукачево. Межі: місто Мукачево, частина Берегівського, Іршавського, Мукачівського районів. Кількість виборців – 160 169.

3. Одномандатний виборчий округ № 70. Центр – місто Свалява. Межі: Великоберезнянський, Воловецький, Міжгірський, Перечинський, Свалявський райони, частина Мукачівського району. Кількість виборців – 166 422.

4. Одномандатний виборчий округ № 71. Центр – місто Хуст. Межі: місто Хуст, Хустський район, частина Іршавського, Тячівського районів. Кількість виборців – 154 245.

5. Одномандатний виборчий округ № 72. Центр – місто Тячів. Межі: Рахівський район, частина Тячівського району. Кількість виборців – 173 489.

6. Одномандатний виборчий округ № 73. Центр – місто Виноградів.

Межі: місто Берегово, Виноградівський район, частина Берегівського, Іршавського районів. Кількість виборців – 147 026 [312].

Розташування партійно-політичних сил на Закарпатті. За результатами місцевих виборів 2010 р. у Закарпатті перемогу отримали ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів. Із часу проведення місцевих виборів партійна карта місцевих рад Закарпаття зазнала певних змін, оскільки періодично відбувались міжфракційні переходи. Найчастіше депутати виходили з інших фракцій і приєднувалися до фракції Партії регіонів.

Таким чином, на Закарпатті напередодні виборів домінуючими залишалися дві політичні сили: ПП «Єдиний центр» та Партія регіонів.

ПП «Єдиний центр». Партія утворена в результаті виходу з ПП «Наша Україна» значної кількості членів у 2008 р. Очолює партію екс-міністр з надзвичайних ситуацій В. Балого.

Економічна основа партії – бізнес-група «Барва», яка пов'язана В. Балогою. Підприємства представлені у різних сегментах економіки області (мережа супермаркетів «Барва», сільськогосподарське ТОВ «Завидівське» та інше). Економічний вплив групи «Барва» посилюється зв'язками із бізнес-партнерами. Зокрема, до сфери впливу В. Балого входять підприємства із торгівлі нафтопродуктами, які контролює генеральний директор Закарпатського обласного агентства по залученню інвестицій і господарського розвитку територій В. Трикур. Бізнес-партнером «Барви» є депутат обласної ради від ПП «Єдиний центр» В. Чубірка (ТОВ «Калина-Закарпаття», мережа автозаправок).

До медіа-активів «Барви» входять: ТРК «М-Студіо», «Закарпаття-ФМ», газета «Старий замок «Паланок», сайт «Mukachevo.net».

Специфічною особливістю бізнес-групи «Барва» є те, що вона заснована на родинному капіталі. У Закарпатській області політичним та економічним впливом користуються, окрім В. Балого, його рідні брати Іван та Павло Балого. І. Балого очолює Закарпатську обласну раду, у 2006–2010 рр. він обіймав посаду першого заступника голови облдержадміністрації. П. Балого є депутатом обласної ради. Двоюрідний брат чинного міністра надзвичайних ситуацій народний депутат України В. Петьовка, який має високий рівень підтримки жителів Рахівського і Тячівського районів. ПП «Єдиний центр» має найбільш розгалужену структуру, яка формувалася ще з 2002 р. на базі ПП «Наша Україна». Постійна участь партії у масових акціях соціального та благодійного характеру зробило структуру злагоженою і мобілізованою. Єдиноцентристи отримали найвищий результат на виборах як до обласної ради, так і місцевих рад, і мають в кожній з них представництво.

Партія регіонів. Очолює партію голова обласної державної адміністрації О. Ледида.

У Партії регіонів можна виділити ряд осіб, які мають вплив на економічні процеси в області або ведуть підприємницьку діяльність. Зокрема, це голова Закарпатської облдержадміністрації О. Ледида, генеральний директор ТОВ «Хенкель-Ужгород» О. Адамчук, директор найбільшої кабельної мережі м. Мукачево «ДВС-САТ» В. Шутко, член Правління ЗАТ «Нафтогаз-Видобування» С. Деркач, підприємці І. Бушко, Б. Андріїв, В. Феєр та інші.

Партія регіонів опирається на вертикаль виконавчої влади, але беззаперечного домінування в області їй набути поки не вдалося. Партія регіонів має представництво у радах усіх рівнів. Потужним залишається у партії адміністративний та медійний ресурси.

ВО «Батьківщина». У ВО «Батьківщина» бізнес-активність проявляє народний депутат України О. Кеменяш, який контролює ЗАТ «Алекс». Основним напрямком діяльності цього підприємства є виробництво мінеральних вод та прохолоджуючих напоїв (Свалявський район).

ВО «Батьківщина» останнім часом втрачає на Закарпатті кадровий та організаційний потенціал. Невисокі результати партії на місцевих виборах 2010 р. та гучні внутрішньопартійні конфлікти негативно впливають на електоральну привабливість цієї політичної структури. У міжвиборчий період партія працювала у форматі проголошення заяв, без систематичних практичних дій. Впливові представники місцевої влади, які обирались від ВО «Батьківщина», дуже часто уникають партійного позиціонування. Загалом рейтинг тримається за рахунок Ю. Тимошенко.

Партія «Фронт Змін». У 2010 р. Закарпатська обласна організація «Фронту Змін» здійснила ротацію свого керівництва. Її колишній голова Р. Бровді, який вважався основним донором місцевих осередків цієї політичної сили, залишив свою посаду. А. Яценюк заявив, що його політичні інтереси розійшлись із Р. Бровді, оскільки той зайняв посаду директора ТОВ «Хлібівестбуд». Ця компанія є підрозділом Державної продовольчо-зернової корпорації України. Головою партії став В. Лунченко. Рейтинг партії в області є незначним і тримається за рахунок іміджу очільника партії А. Яценюка. Власних медіа-ресурсів не має.

ПП «Удар» (Український Демократичний Альянс за Реформи Віталія Кличка) з'явилася після президентських виборів 2010 р. та розпочала активно діяти в Закарпатській області. Партії не вдалося провести своїх представників до Закарпатської обласної ради, але в деяких районних і місцевих радах є їхні представники. На виборах ПП «Удар» позиціонувала себе як третя опозиційна сила. У 2011 р. партія активно проводила різні заходи і займалася розбудовою регіональних партійних організацій, що, природно, привело до зростання рейтингу політичної сили. ПП «УДАР» з обережністю співпрацює з іншими опозиційними силами краю. У своїх лавах має маловідомих закарпатських діячів.

Фінансові можливості партії є обмеженими, власне інформаційне джерело відсутнє. Лідером політичної партії на Закарпатті є В. Пацкан (Генеральний директор Тойота Центр Ужгород “Карат Мотор”) [302, с. 275].

У Закарпатській області діє дві партії, які фактично є національно-політичними утвореннями: *Партія угорців України (ПУУ–КМКС) та Демократична партія угорців України*. Відносини між цими двома політичними силами є достатньо конфліктними, оскільки вони конкурують за фінансування від уряду Угорщини та право надавати рекомендації для спрощеної процедури оформлення угорської візи. На поточний момент правом надавати візову рекомендацію володіє Товариство угорської культури (КМКС). Найдивніше в історії взаємин двох угорських організацій те, що їх зближенню не сприяє офіційна Угорщина, яка залежно від політичної ситуації в Будапешті обирає за фаворита то одну, то іншу сторону. Теперішня партія влади ФІДЕС традиційно підтримує ПУУ – ТУКЗ, а угорські соціалісти – ДПУУ. Лідери двох угорських партій І. Гайдош (ДПУУ) та М. Ковач (ПУУ–КМКС) коментуючи причини антагонізму звинувачують у цьому один одного. Так, І. Гайдош каже, що М. Ковач виступає за закритість угорської громади від решти закарпатців та зловживає націоналістичною риторикою. М. Ковач своїх опонентів називає угорськомовними представниками влади, яка ніколи не підтримувала угорську громаду [240].

Таким чином, конфлікт в угорській меншині не дозволив їй висунути одного кандидата, а відтак цим скористаються інші кандидати.

Слід відзначити, що 19-20 грудня 2011 р. в Будапешті зібралася двохстороння українсько-угорська комісія. Вперше за її 18-річне існування Протокол засідання не був підписаний. Причиною стали два пункти протоколу, на яких наполягала угорська сторона. Перший – про створення на Закарпатті Притисянського адміністративного району з компактним проживанням угорців. Другий – забезпечення Україною умов для проходження у Верховну Раду представників угорської меншини. Як показала нарізка ЦВК виборчих округів на Закарпатті, окремих угорських округів не було створено. В той же час як аргумент угорська сторона використовує власне виборче законодавство, зміни до якого ухвалені 2011 р. Згідно з новим законом про вибори, визнані на державному рівні національності, а таких 14 (в тому числі українська і русинська), можуть обирати своїх представників до угорського парламенту. Крім обов’язкового мажоритарного кожен виборець отримує на вибір ще один бюлетень – загальнодержавний партійний, або національний для своєї нацменшини. Для того, щоб пройти до парламенту, слід набрати 13 тис. голосів виборців. Українська меншина нараховує 5 тис. чоловік, тому

шанс мати свого представника в парламенті у неї тільки теоретичний. В протоколі йдеться про те, щоб українська сторона внесла щось подібне у виборче законодавство, або створила виборчий округ за національною ознакою. Стаття про врахування компактності проживання нацменшин при створенні виборчих округів існував лише в законі про вибори 1998 р., а закони, за якими обиралась ВР України 2002, 2006, 2007, 2012 рр., такої статті вже не мають. Схожим до угорського є закон про вибори румунського парламенту, в якому восьми меншинам, визнаним на державному рівні, надається право обирати свого депутата.

Комуністична партія України. Історично склалося так, що рейтинг цієї партії в області є низьким. Суттєвих змін не відбулося і напередодні парламентських виборів 2012 р. Партія в Закарпатті і надалі залишається аутсайдером.

ВО «Свобода» – українська націоналістична партія. Рейтинг партії на Закарпатті є невисоким, але весь час зростає. І перш за все завдяки антиукраїнській політиці Партії регіонів. Слід зазначити, що останнім часом ряди партії активно стала поповнювати молодь (в основному студентство). Очолює партію на Закарпатті О. Куцин. Партія активно проводить різного роду політичні акції. Особливо слід відзначити протистояння організації з угорськими партіями Закарпаття, насамперед з КМКС – ПУУ.

Отже, за результатами виборів на Закарпатті 5% подолали 5 партій, що відображає загальноукраїнську тенденцію. За результатами виборів перемогу отримала Партія регіонів (30, 87%). Друге місце отримало ВО «Батьківщина» (27, 69 %). Третя позиція у ПП «Удар» – 20, 03 %, четверта у ВО «Свобода» – 8, 35 %, а п'яте місце у КПУ – 5, 03 %. В той же час високий результат ВО «Свобода» та КПУ засвідчує про радикалізацію політичних настроїв населення краю, оскільки вказані партії на останніх виборах (як парламентських, так і місцевих) не могли інколи набрати і 2 % голосів виборців (Див. Додаток 5; Таблиці 5.3; 5.4) [312].

Мажоритарна складова виборів. Найбільше кандидатів зареєструвалося по округу № 72 з центром у м. Тячів, а найменше по округу № 70 з центром у м. Свалява. У всіх виборчих округах (6) своїх кандидатів зареєстрували регіонали, комуністи, об'єднана опозиція та ПП «УДАР». ПП «Єдиний центр» виставив кандидатів у 4 мажоритарних округах і ще у двох має прихованих самовисуванців. ВО «Свобода» зареєструвала свого кандидата лише в одному окрузі.

Виборчий округ № 68 (м. Ужгород). Зареєстровано 13 кандидатів, із яких 7 є висуванцями політичних партій і 6 самовисуванцями. Досвід громадсько-політичної діяльності мають лише декілька кандидатів. Найдосвідчиніший із них С. Ратушняк, який неодноразово обирався мером міста Ужгорода та депутатом ВР. Об'єднана опозиція виставила у цьому

окрузі А. Сербайла. По цьому ж округу зареєстрований ще один представник «Батьківщини» П. Чучка, який є самовисуванцем на відміну від А. Сербайла. П. Чучка зареєструвався проти рішення ВО «Батьківщина». За голоси протестного електорату боровся і представник ПП «УДАР» Р. Буланов. Ще один кандидат В. Смоланка є представником ПП «Єдиний центр», але зареєстрований як самовисуванець. Як покаже хід виборчого процесу, такою була стратегія В. Балого, який підтримував в окрузі одночасно двох кандидатів – В. Смоланку та П. Чучку. Саме В. Смоланка і зняв свою кандидатуру на користь П. Чучки, про що заявив у своєму інтерв'ю.

Партія регіонів виставила свого кандидата – голову «Закарпатобленерго» В. Ковача. Від угорців кандидатом був зареєстрований член ПУУ–КМКС В. Ковач. Черговий раз вирішив взяти участь у виборах підприємець М. Жолтані. Крім вищевказаних кандидатів в окрузі були зареєстровані ще ряд маловідомих претендентів на депутатський мандат.

З результатом 31, 14 % В. Ковач випередив свого опонента С. Ратушняка (19, 51 %). В цьому окрузі Об'єднана опозиція не змогла висунути єдиного кандидата, відтак її голоси були розпорошені між трьома кандидатами (А. Сербайло (ВО «Батьківщина») – 12, 07 %, П. Чучка (ВО «Батьківщина» – 16, 8 %), Р. Буланов (ПП «Удар») – 6, 62 %. Разом понад 35 % голосів виборців). У результаті вибори нею були програні. Авторські результати опитування громадської думки в серпні 2012 р. щодо рейтингу кандидатів були наступними: Ковач В. – 25,2 %, С. Ратушняк – 16,5 %.

Виборчий округ № 69 (м. Мукачєво). В окрузі зареєстровано 8 кандидатів, з яких семеро висунуті політичними партіями. Самовисуванцем був З. Лендел, мер міста Мукачєва, дублер В. Балого на той випадок, якщо його можуть зняти з виборів. Партія регіонів висунула в окрузі В. Шутка. Угорці виставили представника ПУУ–КМКС Г. Гулачі. Від опозиції – О. Переста, О. Ланьо представляв партію «Удар».

Перемогу отримав В. Балого, набравши 49, 42 % голосів. Друге місце у В. Шутка (Партія регіонів) – 14, 20 %. Рейтингове опитування автора у серпні 2012 р. мало такий результат: В. Балого – 51, 6 %, В. Шутко – 7, 5 %.

Виборчий округ № 70 (м. Свалява). В окрузі зареєстровано 6 кандидатів. Головні електоральні гравці – це М. Ланьо та О. Кеменяш. В. Балого спочатку підтримував у окрузі самовисуванця М. Вегеша, який в ході кампанії зняв свою кандидатуру на користь О. Кеменяша. Пізніше свою кандидатуру зняв С. Аржевітін. Не очікуваним стало самозняття кандидата від ПП «УДАРу» О. Кічковського без будь-яких пояснень власному штабу. Отже, за місяць до виборів даний округ представив максимально короткий виборчий список, до якого входило всього три

кандидати: О. Кеменяш (ВО «Батьківщина»), М. Ланьо (ПР) та В. Алексій (КПУ).

З результатом 60,2 % переміг М. Ланьо, друге місце з результатом 36,07 % отримав лідер закарпатської ВО «Батьківщина» О. Каменяш. Це єдиний округ в Закарпатті, де практично всі кандидати зняли свої кандидатури і у виборчому бюлетені залишилося 3 прізвища. Головна причина – тиск з боку провладного кандидата М. Ланьо. Опитування не проводилося.

Виборчий округ № 71 (м. Хуст). Зареєстровано 8 кандидатів, з них 7 висунуті політичними партіями, а один самовисуванець. Головними конкурентами в окрузі були П. Балоба (ПП «Єдиний центр») та С. Деркач (Партія регіонів). Опозиція виставила Б. Киніва, ПП «УДАР» – В. Лазоришина, Українська народна партія – М. Джанду.

Перемогу здобув П. Балоба (ПП «Єдиний центр» з результатом 35,13 %, друге місце посів С. Деркач (Партія регіонів). Різниця між ними становила 217 голосів виборців. С. Деркач оскаржив рішення ОВК у суді, але безрезультатно. Переможцем виборів ЦВК оголосила П. Балобу. 8 лютого Вищий адміністративний суд України визнав вибори на цьому окрузі недійсними і зобов'язав ЦВК провести повторні вибори. За результатами виборів свою посаду втратив очільник РДА. Рейтингове опитування автора у вересні 2012 р. показало такий рейтинг кандидатів: С. Деркач – 35,3 %, П. Балоба – 34,4 %.

Виборчий округ № 72 (м. Тячів). Даний виборчий округ, до якого входить Тячівський та Рахівський район, завжди був найбільш проукраїнським. Але це стосується скоріше політичних партій, а не кандидатів. Головними конкурентами на виборах були народний депутат України В. Петьовка і голова Тячівської РДА М. Шелевер. В цьому окрузі балотувався єдиний кандидат від ВО «Свобода» О. Куцин.

З результатом 54,67 % переміг В. Петьовка (ПП «Єдиний центр»). Високий рейтинг В. Петьовки – результат багаторічної його співпраці з жителями Тячівського та Рахівського районів. Друге місце з результатом 23,09 % отримав голова Тячівської РДА М. Шелевер.

Рейтингове опитування автора у липні 2012 р.: В. Петьовка – 31,6 %, М. Шелевер – 21,6%

Виборчий округ № 73 (м. Виноградово). Даний округ становив чи не найбільшу інтригу в області, адже сюди відразу входили 3 райони – Виноградівський, частина Берегівського та Іршавського. Відтак велику частку виборців складала угорська національна меншина. Ще до початку виборів стало зрозуміло, що у Виноградівському та Берегівському районі у разі реєстрації фаворитами можуть стати лідери угорських партій І. Гайдош та М. Ковач. Тому включення І. Гайдоша до списку ПР було цілком розумним політичним ходом з боку провладної партії, в результаті

якого головними конкурентами в окрузі стали І. Бушко, І. Балога та М. Ковач, а І. Гайдош почав працювати на Партію регіонів.

З відривом у 5% перемогу отримав регіонал І. Бушко (41,22 %). Очільник закарпатської організації ПП «Єдиний центр» І. Балога набрав 36,1 % голосів виборців. Рейтингове опитування автора у жовтні 2012 р. мало такий результат: І. Бушко – 39,9 %, І. Балога – 35,2 % .

Отже, згідно з результатами виборів, Закарпаття у ВР України представлено 11 народними депутатами. В мажоритарних округах – 3 кандидатами від Партії регіонів та 3 кандидатами від ПП «Єдиний центр». За партійними списками до ВР України від Закарпаття були обрані: Н. Шуфрич, С. Мошак, І. Гайдош (Партія регіонів), В. Лунченко (Об'єднана опозиція, ПП «Фронт змін»), В. Пацкан (ПП «Удар»).

Таким чином, вибори на Закарпатті черговий раз продемонстрували регіональну специфіку голосування. Якщо в Західному регіоні перемогу отримало ВО «Батьківщина», то на Закарпатті – провладна Партія регіонів.

Після парламентських виборів закарпатські регіонали почали активно працювати над створенням у обласній раді більшості, розраховуючи, звичайно, і на довибори у обласну раду. Так, 16 листопада 2012 р., під час засідання 11-ї сесії Закарпатської обласної ради, формалізували свій вихід з фракції «Єдиного Центру» О. Яцканич – начальник Берегівського РВ УМВС України в Закарпатській області, В. Мурга – директор Брустурянського держлісгоспу, Ю. Переста – декан стоматологічного факультету Ужгородського національного університету, В. Суліма – генеральний директор СП «Д'юті Фрі Трейдинг».

Не потрібно було довго чекати і організаційних висновків від Партії регіонів. Розпорядженнями Президента України № 11/2013-рп та № 10/2013-рп від 16 січня 2013 р. Шелевера Михайла Івановича було звільнено з посади голови Тячівської районної державної адміністрації Закарпатської області, а Горбу Михайла Івановича – з посади голови Хустської районної державної адміністрації Закарпатської області згідно з поданою ним заявою. М. Шелевер розгромно програв на виборах В. Петьовці, а в Хустському окрузі П. Балога виграв у "регіонала" С. Деркача.

Головний же висновок виборчої кампанії на Закарпатті такий: вибори суттєво не змінили позиціонування політичних сил у регіоні. Домінуючими партіями і надалі залишилися Партія регіонів і ПП «Єдиний центр». Вони і будуть мати вплив на суспільно політичні процеси в області.

ДОДАТОК 5.

Таблиця 5.1.

**Партії, які брали участь у виборах до
Закарпатської обласної ради**

1. Партія регіонів (О. Ледида, В. Гісем, А. Петрова, П. Ільницький, В. Іванчо)
2. ВО «Батьківщина» (О. Кеменяш, І. Курах, А. Сербайло, А. Ліврінц, М. Качур)
3. ПП «Фронт змін» (Р. Бровді, Б. Кинів, А. Маслов, В. Лунченко, М. Білецький)
4. ПП «Зелені» (С. Ратушняк, М. Адамовський, А. Яремчик, М. Маслей)
5. ПП «Єдиний центр» (В. Балоба, В. Смоланка, Є. Біров, М. Вегеш, М. Думнич)
6. ПП «Народно-трудоий союз» (Ю. Чабанюк, В. Капітан, В. Сідун)
7. Українська партія (П. Федака, І. Демко, Б. Дикий, О. Пекар)
8. ПП «Удар» (Є. Ярина, О. Ціник, М. Буташ)
9. КПУ (В. Алексій, М. Копачко, В. Борисов)
10. Народна партія (М. Святиня, О. Антал, Р. Левицький, І. Фізик)
11. ПЗУ (Б. Качур, В. Блистів, А. Варцаба)
12. Партія захисників Вітчизни (Б. Борисов, Ю. Мар'ян, В. Попадинець)
13. АПУ (М. Шоваг, В. Сахарець, Ю. Шолох)
14. СПУ (І. Свистак, О. Бежевець, С. Деркач)
15. СДПУ(о) (В. Дядченко, І. Соїна, І. Росоха)
16. ДПУУ (І. Гайдош, Ч. Пейтер, Е. Кевсегі, Л. Зубанич, О. Шпеник)
17. ПП «Християнський рух» (Д. Сидор, І. Анча, С. Козлова)
18. ПП «Козацька українська партія» (В. Гоголь, В. Козлик, А. Стец)
19. УП «Зелена планета» (А. Потокі)
20. «КМКС» – ПУУ (М. Ковач, Ш. Мілован, В. Брензович, І. Орос)
21. ПП «Сильна Україна» (М. Попович, Ф. Варга, С. Ковач, Я. Боднар)
22. ПП Народна воля» (В. Скубенич, В. Шоля, О. Гузинець)
23. ПП «Партія екологічного порятунку «Еко+25%» (В. Погорелов, В. Ніколайчук, Ф. Вовканич, Ю. Височанський)
24. ПП «Справедливість» (В. Фокша, Т. Маяковська, Р. Бегеш)
25. ВО «Свобода» (О. Куцин, І. Ващенко, Я. Кузів)
26. ПП «Нова політика» (О. Бондаренко, М. Буряк, І. Устич)
27. ПП «Правда» (А. Василечко, Д. Мороз, С. Попович)
28. УНП (В. Кузан, І. Габор, М. Чомоляк)
29. ВП «Нова сила» М. Грабар, Н. Боклаганич, М. Ковальчук)
30. ГП «Пора» (Л. Осадчук, Д. Сідун, Р. Попович)
31. ПП «Наша Україна» (І. Мішко, М. Станко, В. Саїк)

Таблиця 5.2.

**Результати виборів до обласної, районних та міських рад міст
обласного підпорядкування в Закарпатській області
(31 жовтня 2010)
(партійний склад)***

№ з/п	Назва району	Загальна кількість	Представництво політичних сил
<p align="center">Закарпатська обласна рада – 108 депутатів ПП «ЄЦ» – 46 ПР – 37 ВО «Батьківщина» - 8 ПП «Фронт Змін» – 5 Демократична партія угорців України – 4 ПП «Сильна Україна» – 4 КМКС-ПУУ – 3 СПУ – 1 <i>Створена більшість – (ПП «ЄЦ» – 46, ПР – 37, ВО «Батьківщина» -8)</i></p>			
1.	<p align="center">Берегівська районна рада Голова районної ради - Бігарі Андрій Андрійович (Демократична партія угорців України)</p>	<p align="center">62</p>	<p align="center">ДПУУ – 19 ПП «ЄЦ» – 16 ПР – 14 КМКС-ПУУ – 10 ПП «Фронт Змін» – 2 ПП «Сильна Україна» – 1</p>
2.	<p align="center">Великобerezнянський районна рада Голова районної ради - Канюк Василь Михайлович (ВО «Батьківщина»)</p>	<p align="center">40</p>	<p align="center">ПР – 13 ПП «ЄЦ» – 12 ВО “Батьківщина” – 5 ПП «Сильна Україна» – 5 Українська народна партія – 2 ПП «Фронт Змін» – 1 ПП «Відродження» – 1 Народна Партія – 1</p>

3.	Виноградівська районна рада Голова районної ради - Любімов Олег Вікторович (Єдиний Центр) заступник голови – Керечанин (Партія регіонів)	64	ПП «ЄЦ» – 24 ПР – 14 ДПУУ – 8 «КМКС»-ПУУ – 5 ВО «Батьківщина» - 3 ПП «Фронт Змін» – 3 ПП «УДАР» – 2 ПП «Наша Україна» – 2 ПП «Сильна Україна» – 1 Українська соціал- демократична партія – 1 КПУ – 1
4.	Воловецька районна рада Голова районної ради - Култан Василь Михайлович	30	ПР – 17 ПП «ЄЦ» – 6 ВО «Батьківщина» – 3 ПП «Відродження» – 2 ПП «Фронт Змін» – 2
5.	Іршавська районна рада Голова районої ради – Станіслав Сухан	52	ПП «ЄЦ» – 17 ПР – 15 ПП «Наша Україна» – 5 Народна Партія – 5 ВО «Батьківщина» – 4 ПП «Фронт Змін» – 2 ПП «Сильна Україна» – 2 ПП «Відродження» – 2
6.	Між гірська районна рада Голова районної ради – Ярема Василь Михайлович (Єдиний Центр)	46	ПП «ЄЦ» – 25 ПП «Фронт Змін» – 6 ВО «Батьківщина» – 5 Партія Регіонів – 9 Народна Партія – 1
7.	Мукачівська районна рада Голова районної ради - Михайло Іван Петрович (Єдиний Центр)	78	ПП «ЄЦ» – 57 ПР – 12 ПП «Фронт Змін» – 3 ДПУУ – 3 ВО «Батьківщина» – 2 ПП «Сильна Україна» – 1

8.	Перечинська районна рада Голова районної ради – Перцев Анатолій Володимирович (Партія Регіонів)	30	ПР – 14 ПП «ЄЦ» – 10 ВО «Батьківщина» – 3 ПП «Сильна Україна» – 2 Народна партія – 1
9.	Рахівська районна рада Голова районної ради – Беркела Микола Миколайович (Партія регіонів) заступник голови – Фірка Михайло Іванович (Єдиний Центр)	42	ПР – 13 ПП «ЄЦ» – 8 ПП «Наша Україна» – 9 ВО «Батьківщина» – 4 ПП «Сильна Україна» – 4 ПП «УДАР» – 2 ПП «Фронт Змін» – 1 ПНЕРУ – 1
10.	Свалявська районна рада Голова районної ради – Іван Гартавел	28	ПП «ЄЦ» – 14 ПР – 10 ВО «Батьківщина» - 4
11.	Тячівська районна рада Голова районної ради – Михайло Данилюк	74	ПР - 26 ПП «ЄЦ» – 24 Сильна Україна - 8 ВО «Батьківщина» - 6 Народна Партія – 4 ПП «Фронт Змін» – 3 ПП «Наша Україна» – 1 КПУ – 1 Українська народна партія - 1
12.	Ужгородська районна рада Голова районної ради – Фединець Михайло Ілліч (Єдиний Центр)	66	ПП «ЄЦ» – 22 ПР – 20 КМКС-ПУУ – 6 ВО «Батьківщина» - 5 ДПУУ – 5 ПП «Сильна Україна» – 3 Народна Партія – 2 ПП «Фронт Змін» – 2 ПП «Відродження» – 1

13.	Хустська районна рада Голова районної ради - Губаль Василь Іванович (Народна партія)	52	ПР – 11 ПП «ЄЦ» – 10 Народна Партія – 9 ВО «Батьківщина» – 6 ПП «Фронт Змін» – 6 ГП «ПОРА» – 3 ПП «Наша Україна» – 2 КМКС-ПУУ – 2 ПП «Сильна Україна» – 2 ПП «УДАР» – 1
14.	Мукачівська міська рада (Міський голова – Лендел Золтан Золтанович (Єдиний Центр)	42	ПП «ЄЦ» – 32 ПР – 4 ПП «Фрон Змін» – 2 ВО «Батьківщина» – 2 ПП «УДАР» – 1 КМКС-ПУУ – 1
15.	Берегівська міська рада (Голова міської ради – Гайдош Іштван (Демократична партія угорців України)	36	ПП «ЄЦ» – 12 ДПУУ – 10 ПР - 8 КМКС -ПУУ – 3 ПП «Фронт Змін» – 3
16.	Хустська міська рада (Голова міської ради – Кащук Володимир Павлович (Єдиний Центр)	36	ПП «ЄЦ» – 16 ПР – 6 ВО «Батьківщина» – 2 Народна партія – 6 ПП «Наша Україна» – 2 ПП «Фронт змін» – 4
17.	Чопська міська рада Міський голова- Цар Галина (Єдиний Центр)	29	ПП «ЄЦ» – 18 ПР – 4 «КМКС»-ПУУ – 3 ПП «Відродження»– 2 СелПУ – 1 СПУ – 1
18.	Ужгородська міська рада Міський голова- Погорєлов	60	ПП «ЄЦ» – 18 ПР – 15 ВО «Батьківщина» – 9 ПП «Фронт Змін» – 4 ПП «Сильна Україна» – 3

	Віктор Володимирович (ПЕП «ЕКО + 25%»)		ПП «УДАР» – 2 ПЕП «ЕКО + 25%» – 2 Народна Партія – 2 КМКС-ПУУ – 2 Українська партія – 1 Молодіжна партія – 1 ПП «Зелені» - 1
--	---	--	--

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 5.3.

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які на парламентських виборах 1998 та 2002 рр. подолали 4 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області*

ВИБОРИ 1998 РОКУ

№ п/п	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (тис., %)
1	СДПУ (о)	189 500 (31, 18 %)
2	НРУ	43710 (7, 19)
3	КПУ	40378 (6, 64)
4	НДП	38148 (6, 28)
5	ПЗУ	32827 (5, 40)
6	ПРП	29676 (4, 88)

ВИБОРИ 2002 РОКУ

№ п/п	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (тис., %)
1	ВБ В. Ющенко «Наша Україна»	221835 (36, 63 %)
2	СДПУ(о)	84882 (14, 01)
3	ВБ «За єдину Україну»	62179 (10, 26)
4	КПУ	36402 (6, 01)
5	ВБ «Блок Ю. Тимошенко»	26698 (4, 40)

Результати голосування за політичні партії і виборчі блоки, які на парламентських виборах 2006 р. та на позачергових парламентських виборах 2007 р. подолали 3 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області

ВИБОРИ 2006 РОКУ

№ п/п	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (тис., %)
1	Блок «Наша Україна»	148901 (25, 79 %)
2	Блок Юлії Тимошенко	117148 (20, 29)
3	Партія регіонів	107664 (18, 65)
4	СПУ	21030 (3, 64)
5	Народний блок Литвина	20196 (3, 49)

ВИБОРИ 2007 РОКУ

№п/п	Назва партії виборчого блоку	Результати голосування (тис., %)
1	Блок «Наша Україна – Народна самооборона»	152886 (31, 11%)
2	Блок Юлії Тимошенко	141800 (28, 85)
3	Партія регіонів	97152 (19, 76)
4	Блок Литвина	29490 (6, 00)
5	СПУ	17371 (3, 53)

Результати голосування за політичні партії, які на парламентських виборах 2012 р. подолали 5 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області

№п/п	Назва політичної партії	Результати голосування (тис., %)
1	Партія регіонів	30, 87 %
2	ВО «Батьківщина»	27,69 %
3	ПП «Удар»	20, 03 %
4	ВО «Свобода»	8, 35
5	КПУ	5,03 %

Результати голосування за політичні партії, які на позачергових парламентських виборах 2014 р. подолали 5 % бар'єр голосів виборців в Закарпатській області

№п/п	Назва політичної партії	Результати голосування (тис., %)
1	ПП «Блок Петра Порошенка»	116525 (28, 05 %)
2	ПП «Народний фронт»	106469 (25, 63 %)
3	ПП «Об'єднання «Самопоміч»	40017 (9, 63 %)
4	Радикальна партія Олега Ляшка	28399 (6, 83 %)
5	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	25026 (6, 02 %)
6	ВО «Батьківщина»	21303 (5, 12 %)

Таблиця 5.4.

Результати виборів 2012 року до ВР України в Закарпатській області*

номер в.о. Назва партії	В. о. № 68	В. о. № 69	В. о. № 70	В. о. № 71	В. о. № 72	В. о. № 73	Загалом по Закарпат. обл.
Партія регіонів	29 995 (31,03 %)	19 173 (27, 12 %)	40 505 (39, 86 %)	13 519 (21, 34 %)	16 041 (26, 06 %)	25 398 (34 %)	144 631 (30, 87 %)
ВО «Батьківщина»	27 242 (28, 18 %)	19 493 (27, 58 %)	30 568 (30, 08 %)	16 792 (26, 51 %)	16 691 (27, 12 %)	18 953 (25, 37 %)	129 739 (27, 69 %)
ПП «УДАР»	18 130 (18, 75 %)	14 621 (20, 68 %)	15 995 (15, 7 %)	19 218 (30, 34 %)	13 466 (21, 88 %)	12 460 (16, 68 %)	93 850 (20, 03 %)
ВО «Свобода»	10 292 (10, 64 %)	6 179 (8, 74 %)	5 144 (5, 06 %)	5 143 (8, 12 %)	6 589 (10, 7 %)	5 813 (7, 78 %)	39 160 (8, 35 %)
КПУ	4 176 (4, 32 %)	4 556 (6, 44 %)	3 844 (3, 78 %)	3 887 (6, 13 %)	3 239 (5, 26 %)	3 903 (5, 22 %)	23 605 (5, 03 %)
ПП «Україно – Вперед»	1688 (1, 74 %)	1298 (1, 83 %)	902 (0, 88 %)	764 (1, 2 %)	866 (1, 4 %)	1097 (1, 46 %)	6615 (1,41%)
ПП «Наша Україна»	1038 (1, 07 %)	1413 (1, 99 %)	1263 (1, 24 %)	1108 (1, 74 %)	1630 (2, 64 %)	1531 (2, 04 %)	7983 (1,7)
Партія пенсіонерів України	764 (0, 79 %)	682 (0, 96 %)	563 (0, 55 %)	508 (0, 8 %)	607 (0, 988 %)	836 (1, 11 %)	3960 (0,84)
Радикальна партія О. Ляшка	550 (0, 56 %)	570 (0, 8%)	623 (0, 61 %)	434 (0, 68 %)	334 (0, 54 %)	533 (0, 71 %)	3044 (0,64)

1. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] //
Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 5.5.

Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2010 р. в розрізі районів області та міст республіканського підпорядкування за партійними списками

Райони, результати	ПП «ЄЦ»	ПР	ВО «Б»	ПП «ФЗ»	ПП «СУ»	ДПУУ	КМКС - ПУУ	ПП «НУ»	ВО «Свобода»	НП
Берегівський р-н	28,83	18,27	2,63	2,26	1,8	15,64	16,37	0,4	0,38	0,47
Великобerezнянський р-н	21,47	19,32	10,48	3,85	4,93	0,36	0,56	2,24	1,58	1,16
Виноградівський р-н	21,41	17,05	6,17	6,21	2,64	6,98	8,77	2,22	0,9	1,02
Воловецький р-н	24,23	21,17	15,46	6,06	2,09	0,08	0,18	1,12	0,64	1,57
Іршавський р-н	26,27	18,32	9,2	7,03	3,12	0,2	0,26	6,63	1,27	0,87
Міжгірський р-н	28,76	14,68	10,68	10,38	3,26	0,25	0,26	2,5	0,8	4,42
Мукачівський р-н	52	14,2	4,12	3,66	1,49	2,41	2,25	0,84	0,39	0,46
Перечинський р-н	27,67	20,3	8,83	3,59	4	0,19	0,2	1,59	1,18	0,51
Рахівський р-н	20,93	12,34	11,23	4,86	4,3	0,47	2,27	9,24	2,91	0,78
Свалявський р-н	28,8	17,68	15,78	3,54	1,81	0,47	0,21	2,42	0,86	1,53
Тячівський р-н	18,68	26,71	8,31	5,11	4,74	0,83	1,88	2,5	1,99	0,93
Ужгородський р-н	21,98	20,08	8,21	4,72	3,52	3,56	7,62	1,09	0,92	2,12
Хустський р-н	11,65	18,49	6,01	12,57	3,32	0,48	2,06	3,11	1,2	5,08
М. Берегово	20,84	10,19	4,2	4,41	1,71	21,58	11,13	0	1,93	0,57
М. Мукачево	37,89	13,8	6,61	7,49	2,58	1,3	3,73	0,75	1,76	0,38
М. Ужгород	14,44	13,73	14,06	6,25	3,25	2,13	3,24	1,88	3,24	1,75
М. Чоп	24,65	15,99	3,69	4,27	2,98	4,92	10,33	2,02	1,14	0,75
М. Хуст	16,18	12,78	7,9	17,34	3,66	-	2,81	-	-	-

Умовні скорочення: ПП «ЄЦ» – Політична партія «Єдиний центр», ПР – Партія регіонів, ВО «Батьківщина» – Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», ПП «ФЗ» – Політична партія «Фронт змін», ПП «СУ» – Політична партія «Сильна Україна», ДПУУ – Демократична партія угорців України, ПУУ – Партія угорців України, ПП «НУ» – Політична партія «Наша Україна», НП – Народна партія.

РОЗДІЛ 8. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ 2014–2015 РР.

8.1. Президентські вибори 2014 року в Україні у регіональному вимірі

Президентські вибори були проведені відповідно до постанови Верховної Ради України № 757-УІІ від 22 лютого 2014 р. «Про призначення позачергових виборів Президента України на 25 травня 2014 року», яка встановлювала, що «Президент України В. Янукович у неконституційний спосіб самоусунувся від здійснення конституційних повноважень та є таким, що не виконує свої обов'язки» і призначила, у зв'язку з цим фактом, позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р., у 90-денний термін з дня прийняття Постанови, як це й передбачено Конституцією України [58].

Це були другі, після виборів 1994 р., позачергові президентські вибори в Україні. Їх проведення було викликане не просто політичною кризою, а форс-мажорними обставинами: революцією й війною, яку розпочала Росія на чолі з В. Путіним проти України, захопивши Крим, погрожуючи вторгненням військ на материкову частину країни і готуючись до реалізації операції «Новоросія» за допомогою проросійських екстремістів та колишніх діячів Партії регіонів у Південно-Східних областях України.

ЦВК було зареєстровано 23 кандидати на пост Президента України. Виборчі перегони продовжив 21 претендент. Протягом травня З. Шкіряк (10 травня), П. Симоненко (16 травня), О. Клименко (17 травня) і В. Цушко (22 травня) заявили, що знімають свої кандидатури. Однак ці заяви не мали жодних юридичних наслідків, оскільки, за законом про вибори Президента України, подати заяву на зняття своєї кандидатури можна було до 2 травня включно. Таким чином, їхні прізвища залишилися в уже надрукованих бюлетенях. Правом зняти свої кандидатури скористалися 2 кандидати: Н. Королевська та О. Царьов.

Значна частина кандидатів на пост глави держави належала до групи «колишніх» політиків, які створили й відверто підтримували режим автократичного правління В. Януковича. Перш за все мова йде про таких політиків: заступник Генерального прокурора України Р. Кузьмін; Міністр енергетики і вугільної політики України, а згодом – Віце-прем'єр-міністр України, член Партії регіонів Ю. Бойко; віце-прем'єр-міністр, міністр соціальної політики, до березня 2014 р. – член Партії регіонів С. Тігіпко; міністр соціальної політики, член Партії регіонів Н. Королевська; Міністр

економіки, а згодом – голова Антимонопольного комітету України, до 2013 р. – голова Соціалістичної партії України В. Цушко; народний депутат України, член Партії регіонів О. Царьов; народний депутат України, лідер Комуністичної партії П. Симоненко; голова Харківської ОДА, член Партії регіонів М. Добкін.

Інша частина кандидатів не фігурували в статусі політиків, або не були послідовними виразниками якихось політичних інтересів: О. Богомолець, лікар, яка прийняла рішення балотуватися після Майдану (підтримана Соціалістичною партією України (М. Рудьковський) і ПП «Вся Україна» (Я. Погарський); В. Рабінович, мультимільйонер, підприємець; А. Гриненко, підприємець; В. Коновалюк, підприємець, депутат парламенту трьох скликань, у тому числі від Партії регіонів; О. Клименко, підприємець, депутат парламенту у 2007–2012 рр., з 2013 р. – голова Української народної партії; З. Шкіряк, підприємець, громадський і політичний діяч, депутат Київської міськради у 2006–2008 рр.; В. Саранов, підприємець, позапартійний; М. Маломуж, позапартійний, радник голови СБУ.

Також слід виокремити групу відомих політиків, які балотувалися на пост президента, і які були прихильниками західних цінностей та євроінтеграції: П. Порошенко, Ю. Тимошенко (ВО «Батьківщина»), О. Тягнибок (ВО «Свобода»), А. Гриценко (ПП «Громадянська позиція»), В. Куйбіда (Народний Рух України), О. Ляшко (Радикальна партія України), Д. Ярош (ПП «Правий сектор»).

На цих виборах, як і на всіх попередніх єдиного кандидата від демократичних сил висунути не вдалося, але дві політичні сили знайшли між собою порозуміння. Вперше в історії українських виборів другий за рейтингом кандидат В. Кличко (ПП «Удар») 29 березня 2014 р. заявив про відмову балотуватися на пост Президента заради висунення єдиного, найбільш рейтингового кандидата від демократичних сил П. Порошенка [199].

За результатами першого туру виборів П. Порошенко отримав 54, 7 % голосів виборців [312]. Вибори не проводились на тимчасово окупованій території Криму, хоч частина громадян (приблизно 30 тис.) змогли приїхати і проголосувати в м. Херсон. Значні труднощі у проведенні виборчої кампанії та голосуванні мали місце у деяких містах і районах східних областей, у частині яких виборчі дільниці не змогли працювати. Неучасть у голосуванні більшості виборців Криму, а також частини виборців Луганської та Донецької областей покращувало відносний сукупний результат демократично налаштованих кандидатів, а з іншого боку, послаблювало позиції П. Порошенка як Президента усіх українських громадян. Втім, позитивним моментом було те, що голосування за П. Порошенка було відносно рівномірним по всій території

України. У жодній з Південних та Східних областей, які упродовж тривалого часу були «вотчиною» Партії регіонів, за П. Порошенка не проголосувало менше третини виборців. Усюди він був фаворитом перегонів, зайнявши перше місце за кількістю отриманих голосів [58].

Основні суперники переможця виборів значно від нього відставали. Друге місце, як і очікувалось, зайняла лідер ВО «Батьківщина» Ю. Тимошенко з результатом 12, 81 % голосів, третій результат отримав лідер Радикальної партії О. Ляшко (8, 32 %). Цей політик показав себе популістом-радикалом, який зумів перетягнути на свій бік чималу кількість виборців, які хотіли бачити президентом нову і налаштовану на злам старої системи людину. А. Гриценко та С. Тігіпко отримали 5,48 % і 5, 23 % відповідно [312].

В той же час жоден з названих кандидатів не володів достатнім впливом, щоб у разі другого туру виборів зібрати більше голосів, ніж П. Порошенко. Тому ставка на перемогу в першому турі була цілком виправданою. Вона дала змогу скоротити виборчу кампанію на три тижні, зекономити кошти, уникнути ризику зриву виборів зовнішнім ворогом, а також забезпечити високий рівень легітимності обраному Президентові.

Підтримка П. Порошенка в усіх регіонах показала, що виборці проголосували стратегічно. Шості президентські вибори, як і перші, відбулися в один тур. У грудні 1991 р. українці віддали понад 61% голосів за колишнього ІІ секретаря КПУ Л. Кравчука, очікуючи стабільності і добробуту в новоутвореній державі. У травні 2014 р. понад 54% виборців, що підтримали П. Порошенка, очікують повернення миру і спокою в Україну. Стратегічне голосування варто сприймати радше як специфічну відповідь на надзвичайні обставини, ніж свідчення подолання регіональних поділів, які щоразу активізували кандидатів у боротьбі за голоси виборців.

Кожен з кандидатів у президенти України має своє коло прихильників, яке суттєво різниться в географії розподілу голосів. Проевропейських політиків більш підтримують на заході та в центрі, півдні країни, а проросійських на сході та півдні, хоча й є винятки.

П. Порошенку вдалося отримати перемогу в усіх областях України, винятком є лише округ № 178 на Харківщині, де М. Добкін випередив П. Порошенка з результатом 33,73 % проти 27,18 %. Вибори відбулися у 189 округах з 213, адже 12 округів припадають на окуповані території АР Крим та Севастополь. На Донбасі вибори було зірвано терористами в 24 округах. В Луганській області не відбулися вибори в 10 з 12 округів, а в Донецькій – в 14 з 22.

Рівень електоральної підтримки П. Порошенка в основному зосереджений на заході, Вінничині та Київщині. Львівщина підтримала переможця виборів найбільше – 1 079 661 голосів (69,92%).

Якщо виборець П. Порошенка тяжів до міст, то Ю. Тимошенко більш підтримували в сільській місцевості. Традиційно найвища підтримка зафіксована на Заході та Півночі, гірша на Сході та Півдні держави.

Результат О. Ляшка – 8,32% (третє місце) став для більшості політиків несподіванкою. Найбільшим рівнем підтримки лідеру Радикальної партії, що висувався вперше, вдалося заручитися на Чернігівщині – 16,59% та Волині (Волинська область – 14,55%, Рівненська область – 13,24%). За географічної ознакою О. Ляшка найкраще підтримали виборці Заходу, Півночі та Центру країни, гірші результати в Південних областях та на Донбасі.

А. Гриценко також показав доволі високий результат – 5,48%, що є своєрідним рекордом в його політичній кар'єрі. Найкраще його підтримали центральні області, зокрема Черкащина – 9,06%, найгірше Одеська область – 2,93%. Географія підтримки даного кандидата практично рівномірна по усій країні, при чому рівень підтримки в Запорізькій області – 6,22% вищий ніж в Івано-Франківській – 4,63%, не зважаючи на те, що політик у власній виборчій кампанії дотримався прозахідної риторики.

С. Тігіпко суттєво втратив підтримку в порівнянні з минулими виборами президента. В основному його виборець лишився в південних та східних областях України, в інших його практично не лишилося. Максимальний результат серед областей зафіксовано в Донецькій області – 19,59%.

Висуванець Партії регіонів М. Добкін ледь отримав 3,03 % голосів виборців. Географія підтримки даного кандидата зводиться практично до однієї області – Харківської. В 11 областях та м. Київ він отримав менше 1% підтримки виборців, а найменше на Івано-Франківщині – 0,11%.

Доволі непоганий результат показав Президент Всеукраїнського єврейського союзу В. Рабінович – 2,25%. Його виборець в основному зосереджений в південних областях та на Донбасі. Серед регіонів його найвища підтримка зафіксована в Запорізькій області – 6,97%.

Можна сказати, що вдався дебют в якості кандидата у президенти України в О. Богомолець, яка заручилася підтримкою 1,91% виборців. Серед областей України, лише у Вінницькій вона отримала менше 1%, а максимальний рівень підтримки зафіксований у Запорізькій області – 2,98%. З територіального розподілу результатів випливає, що О. Богомолець підтримують на Півдні та Сході України на багато краще, ніж в західних та центральних областях. Не зважаючи на чітку праву риторичну виборчої кампанії та активну участь в Революції Гідності, виборці на територіях, які підтримують європейський вектор розвитку, її підтримали відчутно гірше, ніж в областях, де інтеграція з ЄС та демократичні

цінності мають меншу підтримку. Даний прояв пов'язаний з тим, що з'явився виборець на сході та півдні країни готовий віддати власний голос за нові обличчя, які декларують європейські цінності.

Лідер Комуністичної партії П. Симоненко не пропускав жодних президентських виборів, постійно беручи в них участь в якості кандидата. Цього раз він оголосив про зняття власної кандидатури. Але це відбулося не своєчасно, а тому його прізвище залишилося у бюлетенях для голосування. Його результат – 1, 51 % голосів виборців. Географія прихильників свідчить про повну втрату підтримки в центральних областях країни та незначну підтримку на Півдні та Сході, яка становить близько 3,5%. Найвищий рівень підтримки даного кандидата зафіксований у Луганській області – 5,43%.

Лідер ВО «Свобода» О. Тягнибок отримав 1,16%. Найвищий рівень підтримки серед областей зафіксований у Волинській області – 1,92%. Географія підтримки даного кандидата тяжіє до західних областей, хоча в Кіровоградській області йому вдалося отримати більшу підтримку, ніж на Львівщині – 1,39% проти 1,16%.

Д. Ярош, як лідер Правого сектору, отримав 0,7% голосів виборців. Прогнозувалося, що його найбільше підтримуватимуть на Заході, проте виявилось, що максимальний результат він отримав в центральних регіонах, а лідером за рівнем підтримки став Київ – 1,27% [58; 198; 199; 312].

Отже, за результатами виборчої кампанії можна зробити наступні висновки:

1. П. Порошенку вперше вдалося перемогти в усіх областях, без врахування окупованих територій.

2. Вдруге за часів незалежності йому вдалося перемогти в першому турі виборів. Першим це вдалося Л. Кравчуку, який 1 грудня 1991 р. був обраний на посаду Президента з результатом у 61,6%.

3. Рівень підтримки Ю. Тимошенко в порівнянні з першим туром 2010 р. скоротився вдвічі, з 25,05% до 12,82%, а С. Тігіпка більш ніж в двічі з 13,06% до 5,23%. В той же час більш ніж в 4 рази зріс рівень підтримки А. Гриценка, з 1,2% до 5,48%.

4. Якщо зробити порівняння результатів президентських виборів з результатами виборів політичних сил на парламентських виборах 2012 р., то отримуємо наступні результати:

а) вперше приймаючи участь у президентських виборах, О. Ляшко виборов третє місце з показником 8,32% виборців, що в свою чергу майже у 8 разів більше, ніж отримала Радикальна партія Олега Ляшка на парламентських виборах 2012 р. – 1,08%;

б) рівень підтримки О. Тягнибока зменшився майже в 10 разів, у порівнянні з результатами очолюваною ним ВО «Свобода» на

парламентських виборах 2012 р. (10,45%), проти – 1,16% на президентських виборах 2014 р.;

в) рівень підтримки висування Партії регіонів – М. Добкіна, в порівнянні з результатами ПР у 2012 р. зменшився в 10 разів, з 30,00% до 3,03%.

5. Результати виборів засвідчують, що український виборець став більш прагматичним та радикальнішим, він прагне підтримати нові обличчя в політиці та вже не довіряє старим політикам, адже понад 70% голосів отримали кандидати, які вперше брали участь у виборах. Територіальний розподіл результатів виборів практично стер межу між центром, заходом з одного боку та півднем, сходом з іншого, яка спостерігалася останніх 20 років. Винятком є лише електорат кандидатів, що належали до владної верхівки попереднього режиму – С. Тігіпка, М. Добкіна та П. Симоненка, в яких практично нульові показники підтримки на всій території України, окрім південних та східних областей. Та все ж слід зазначити, що результати голосування на президентських виборах не слід сприймати як результат подолання соціально-політичного розмежування на Схід і Захід.

6. Наслідком цих виборів є суттєве переформатування українського політикуму. Якщо слабкість центристів призвела до появи правих і посилення лівих у ВР після виборів 2012 р., то президентські вибори засвідчили три важливі зміни. По-перше, проєвропейські політики отримали відчутну перевагу над проросійськими. Троє з чотирьох лідерів виборчих перегонів (П. Порошенко, Ю. Тимошенко, А. Гриценко), що виступають за вступ до ЄС, разом отримали майже 75% голосів. По-друге, шість проросійських кандидатів разом зібрали лише 8% голосів. По-третє, вибори засвідчили неприйняття ні націоналістичних гасел О. Тягнибока, ні «радикальних» Д. Яроша, які удвох отримали 1,86%. Очікування на появу правого екстремізму в Україні не виправдали себе.

Президентські вибори в Закарпатській області були найспокійнішими за всю історію незалежної України. Явка виборців на Закарпатті була однією з найнижчих в Україні (51,2 %). Пояснити це можна, з одного боку, інфантильністю закарпатців та втратою інтересу до великої політики, а з іншого, великою кількістю заробітчан. Найнижчою в Закарпатті була явка виборців в Берегівському (40, 9 %) та Тячівському (34, 8 %) районах [312].

Лідера виборчих перегонів П. Порошенка офіційно підтримав найрейтинговіший і найвпливовіший політик області В. Балоба.

Результати голосування вкотре підтверди тезу про їх схожість з результатами голосування по Україні в цілому. Результати голосування подані в Таблиці 8.1.1.

Таблиця 8.1.1.

**Результати виборів Президента України 25 травня 2014 року
в Закарпатській області**

	П. Порошенко	Ю. Тимошенко	О. Ляшко	А. Гриценко
Ужгородський район	58,8 %	15,1 %	7,4 %	3,4 %
м. Ужгород	58,8	12,4	8,2	9,1
Мукачівський район	61,5	17,9	6,6	2,9
В. Березнянський район	57,6	18,7	6,9	3,8
Воловецький район	58,9	15,3	9,3	4,3
Міжгірський район	59,6	16,8	7,7	3,7
Перечинський район	45,4	19,2	10,8	3,8
Свалявський район	61,2	13,7	7,0	3,3
Іршавський район	66,4	12,1	7,8	2,6
Хустський район	62,6	9,6	7,6	3
Рахівський район	67,3	12,5	7,7	2,4
Тячівський район	65,7	11,3	7,2	2
Берегівський район	72,3	5,6	3,5	2,4
Виноградівський район	64,1	11,3	7,2	3,4
Всього по області	61,7	12,9	7,3	3,4
Всього по Україні	54,7	12,81	8,32	5,48

Одним із передвиборчих зобов'язань П. Порошенка був розпуск Верховної Ради і проведення парламентських виборів за новим виборчим законом, який мав запровадити пропорційну виборчу систему з відкритими списками. Складнощі полягали в тому, що це треба було робити у співпраці з депутатами, більшість яких не хотіла ні саморозпускатися, ні тим більше запроваджувати нову виборчу систему. Усе ж таки Президенту разом з партнерами з демократичних фракцій вдалося створити передумови для розпуску парламенту шляхом розвалу старої і утриматися від створення нової коаліції упродовж більше місяця, що згідно зі статтею 90 Конституції України давало право Президенту припинити повноваження Верховної Ради. Це й було зроблено 27 серпня 2014 р. Однак закон про нову виборчу систему так і не був підтриманий, а Президент порівняно легко погодився на те, що вибори до Верховної Ради проводитимуться за змішаною виборчою системою. Вона була вигідною для новоутвореної партії Президента «Блок Петра Порошенка», але водночас створювала найкращі можливості для тих, хто був при владі з В. Януковичем і міг знову через мажоритарні округи отримати

недоторканість у ВР України. Попередній досвід використання змішаної системи в Україні у 1998, 2002, 2012 рр. свідчив, що одномандатні округи мажоритарної складової виборів були під найбільшою загрозою підкупу, зловживань і навіть насильства.

8.2. Регіональні особливості парламентських виборів 2014 року

25 серпня президент П. Порошенко підписав указ про розпуск парламенту у зв'язку з відсутністю протягом місяця в ньому урядової коаліції. Дострокові парламентські вибори були призначені на 26 жовтня. Виборча кампанія розпочалася 28 серпня. Відтак окрім війни з російським агресором на Донбасі увага країни тривалий час була прикутою до боротьби за зміну законодавчого органу та отримання в ньому депутатських мандатів.

Вибори відбувалися за тим же самим законом, що й у 2012 р. 21 листопада 2013 р. ВР України більшістю у 365 голосів проголосувала за перший необхідний для асоціації з ЄС законопроект «Про вибори народних депутатів України», внесений Партією регіонів. Але цей закон суттєвих змін щодо виборчої системи не вніс. Закон не змінює виборчу формулу встановлену попереднім законом. Відтак всі основні його положення залишаються. Закон передбачає створення закордонного виборчого округу, зміну процедури формування окружних виборчих комісій, зменшення розміру грошової застави при реєстрації, введення обмеження на розмір виборчого фонду, врахування при створенні виборчих округів компактного проживання національних меншин, а також посилення вимог до інформаційних агентств щодо висвітлення виборів.

У зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим та військовими діями на Сході України, вибори не відбулися у 27 мажоритарних округах: АРК (10 округів), Донецька область (9), Луганська область (6), м. Севастополь (2).

ЦВК зареєструвала 52 партії – суб'єкти виборчого процесу. Йдеться про партії, які висунули кандидатів у мажоритарних округах і в загальнонаціональному виборчому окрузі. До виборчого бюлетеня, для голосування за партійні списки, було внесено 29 політичних партій [312].

Революційні події в Києві змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні виборів. По-перше, Партія регіонів скомпроментувала себе відмовою від європейської інтеграції і участі у виборах не приймала. Рейтинг її найближчого сателіта КПУ також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів переформатувались у ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», Партія «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика». Окремо вирішив брати участь

у виборах, зі своєю партійною структурою ПП «Сильна Україна» С. Тігіпко.

По-друге, одним із наслідків Революції Гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Правий сектор» (Д. Ярош), ПП «Об'єднання «Самопоміч» (А Садовий).

По-третє, у виборах приймали участь відомі виборцю партійні бренди ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» та інші.

По-четверте, як завжди, у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур, завдання яких були різні, але перш за все вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, щоб стати відомим для виборців.

У день виборів 26 жовтня відбулося кілька екзит-полів. Це Національний екзит-пол (Центр Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та КМІС), Міжнародний Exit poll (Уряд Канади, Соціологічна група «Рейтинг», «Baltic Surveys», Міжнародний Республіканський Інститут (IRI)), Всеукраїнський екзит-пол (УНН спільно з центром «Універсітас»), Телевізійний національний екзит-пол.

За даними всіх цих опитувань, до ВР України мали пройти 7 партій, а лідером виборчих перегонів була однозначно визнана ПП «Блок Петра Порошенка», яка мала би перемогти з невеликим відривом у ПП «Народний фронт». Але склалося по іншому, і перемогу з невеликим відривом практично у всіх регіонах України отримала ПП «Народний фронт» [316].

У Таблиці 8.2.1 представлені результати голосування за політичні партії, які пройшли до ВР України та за ті, які отримали не менше 1 % голосів виборців [312].

Таблиця 8.2.1.

**Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року
(за партійними списками)**

№	Політична партія	%	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть місць в мажорит. округах
1	Політична партія «Народний фронт»	22,14	64	18
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	69
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	1

4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	2
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	0
6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	2
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	6
8	КПУ	3,88 %	–	0
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	1
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	1
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	1

У мажоритарних округах отримали депутатські мандати наступні партії, які не подолали виборчий бар'єр: ВО «Свобода» – 6 мандатів, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна» (далі ПП «Сильна Україна») – 1, ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ» – 1, ПП «Правий сектор» – 1, ПП «Воля» – 1, а 96 депутатів позиціонували себе як самовисуванці (Див.: Додаток 6; Таблиця 6.1.).

Таким чином, найбільшу підтримку під час виборчої кампанії 2014 р. у всіх регіонах України мала ПП «Народний фронт», яка отримала 22,14 % голосів і перемогла на виборах. Максимальний рівень підтримки був в Івано-Франківській (37,48 %), Тернопільській (36,5 %), Волинській (33,22 %), Львівській (33,03 %), Чернівецькій областях (32,39 %). Рейтинги партій за результатами голосування у регіональному розрізі подано у Таблиці 8.2.2. а також у Таблиці 6.2. Додатку 6.

Таблиця 8.2.2.

Рейтинги політичних партій, які пройшли до Верховної Ради у 2014 році в макрорегіонах України

Політична сила	Захід України (%)	Центр України (%)	Південь України (%)	Схід України (%)	Донбас (%)
Політична партія "Народний фронт"	22,4	27,1	24,5	17,8	13,8
Партія «Блок Петра Порошенка»	31,7	22,4	12,5	12,5	8,7

Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	16,3	14,1	9,9	12,2	6,5
Політична партія «Опозиційний блок»	0,7	2,4	11,6	21,3	27,2
Радикальна партія Олега Ляшка	5,7	7,7	4,8	5,6	6,4
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	4,5	6,1	5,1	6,2	2,3

Партія «Блок Петра Порошенка» посіла друге місце, за результатами виборів, набравши 21,81 % голосів. Хоча, в цілому, за кількістю мандатів партія займає перше місце в парламенті. Найбільшу підтримку вона отримала у Вінницькій області (37,45 %).

Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» виборола третє місце в українському парламенті (10,97 %). Найбільшу кількість голосів партія отримала у м. Києві (21,39 %), Львівській (18,78 %), Київській (13,09 %), Івано-Франківській (14,69 %), Рівненській (11,08 %) областях.

Політична партія «Опозиційний блок» посіла четверте місце в українському парламенті (9,43 %). Максимальну підтримку партії надано в Донецькій (38,69 %), Луганській (36,59 %), Харківській областях (32,16 %) (Див. Додатки Ж, З).

Радикальна Партія Олега Ляшка отримала п'яте місце (7,44 %). Найбільшу кількість голосів виборців отримала в Центральній Україні: Полтавській (10,85 %), Сумській (10,61 %), Черкаській (10,06 %), Кіровоградській (11,67 %) областях.

ВО «Батьківщина», порівняно з 2012 р., суттєво втратила свої позиції в українському суспільстві і посіла шосте місце (5,68 %). Цьому є ряд як об'єктивних так і суб'єктивних причин (ув'язнення Ю. Тимошенко, вихід з партії відомих лідерів тощо) (Див. Додаток 6; Таблиці 6.1; 6.2).

Лідерство політичних партій у регіональному вимірі подано в Таблиці 8.2.3 [110; 198; 199; 312; 316].

Таблиця 8.2.3.

**Лідерство політичних партій на парламентських виборах
26 жовтня 2014 року за результатами голосування в регіонах України**

Назва партія	Лідерство за результатами голосування в загальнодержавному виборчому окрузі
Партія «Блок Петра Порошенка»	Вінницька, Закарпатська, Миколаївська, Одеська, Сумська, Херсонська, Чернігівська, м. Київ (7 областей)
Політична партія «Народний фронт»	Волинська, Житомирська, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Полтавська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька (12 областей).
Політична партія «Опозиційний блок»	Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська (5 областей)

Не отримали місць у парламенті дві ідеологічні партії ліворадикальна КПУ та праворадикальна ВО «Свобода», які на попередніх виборах у 2012 р. набрали більше 10 % голосів виборців. Такий результат є природнім для КПУ, яка останнім часом скомпроментувала себе в українському суспільстві. Тому, можна сказати, що це – продовження тенденції декомунізації, яка почалася в 2006 р.

ВО «Свобода» втратила підтримку виборців, оскільки з нею на електоральному полі боролись за голоси виборців декілька партій народно-демократичного спрямування: Партія «Блок Петра Порошенка», ПП «Народний фронт», але в більшості своїй голоси партії відійшли до нового потужного проекту ПП «Об'єднання «Самопоміч» [52, с. 10].

Отже загалом можна говорити про зростання центристських симпатій виборців і відмову від підтримки радикальних політичних сил.

Голосування на виборах за певні політичні партії – це голосування і за ціннісні орієнтації та програмні положення цих політичних сил. Цікавим, на нашу думку, буде аналіз того, яким партіям – «проросійським» чи «проукраїнським», – віддали перевагу громадяни України у різних регіонах.

До «проукраїнських» або «проєвропейських» партій можна віднести такі: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», Радикальну партію Олега Ляшка, ВО «Батьківщину», ВО «Свободу», ПП «Громадянська позиція» та ПП «Правий сектор». Члени більшості цих партій підтримують унітарний устрій України та виступають за вступ до ЄС та НАТО.

До «проросійських» партій відносно ПП «Опозиційний блок», КПУ

та ПП «Сильна Україна». Члени цих партій вимагають федералізації України, надання російській мові статусу другої державної мови, переорієнтацію зовнішньої політики і ринків на Росію тощо. Результати такого голосування подані в Таблиці 8.2.4. [316].

Таблиця 8.2.4.

**Голосування за проукраїнські та проросійські партії
у розрізі регіонів на парламентських виборах 26 жовтня 2014 року**

Регіони України	Проросійські партії, %	Проукраїнські партії, %
Захід		
Волинська обл.	4,09	89,83
Закарпатська обл.	6,98	82,6
Івано-Франківська обл.	1,37	94,76
Львівська обл.	1,63	95,83
Рівненська обл.	4,58	90,28
Тернопільська обл.	1,44	94,98
Чернівецька обл.	7,15	87,02
Центр		
м. Київ	8,36	87,54
Київська обл.	5,83	89,57
Вінницька обл.	5,18	88,08
Кіровоградська обл.	12,34	81,53
Полтавська обл.	11,99	81,83
Хмельницька обл.	5,35	87,77
Черкаська обл.	6,58	87,61
Житомирська обл.	8,78	84,09
Сумська обл.	11,7	81,56
Чернігівська обл.	9,84	80,91
Схід		
Дніпропетровська обл.	33,37	60,61
Донецька обл.	57,45	37,6
Запорізька обл.	39,08	53,59
Луганська обл.	57,24	36,56
Харківська обл.	45,24	47,34
Південь		
Одеська обл.	38,37	52,51
Миколаївська обл.	31,89	61,35
Херсонська обл.	25,44	67,82
Загалом по Україні	16,42	77,66

Таким чином, за підсумками парламентських виборів України 26 жовтня 2014 р. 77,66 % виборців проголосували за «проукраїнські» партії, а 16,42 % – за «проросійські партії». Лише в Донецькій та Луганській областях (на територіях, які знаходяться під контролем України), більшість виборців проголосували за «проросійські» партії, в Харківській області – відносна більшість виборців підтримали «проукраїнські» партії, а в решті областей України абсолютна більшість виборців підтримала «проукраїнські» партії.

Отже, до парламенту, за результатами виборів, потрапляють чотири нові політичні партії. Таким чином, формат партійної системи знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві.

Під форматом (конфігурацією) партійної системи ми розуміємо її фрагментацію та показник усталеності партійних уподобань виборців (Г. Голосов) [107]. Формат української партійної системи, її сучасний стан ми розглянемо, базуючись на запропонованій нами методології К. Джанда, Дж.Сарторі (принципи функціонування різного типу партійних систем), Р. Катц, П. Майер (сучасні тенденції розвитку політичних партій, картелізація політичних партій) тощо.

На кінець 2014 р. в Україні було зареєстровано 235 політичних партій. До формату партійної системи ми будемо відносити тільки релевантні (істотні) партії. Критерій їх виокремлення може бути різним. Один з критеріїв – це результат парламентських виборів. Таким чином, до формату партійної системи можна включати партії, які набрали на парламентських виборах не менше 1 % голосів виборців.

Аналіз формату партійної системи ми зробимо на основі розрахунку ряду індексів, які використовуються в політичній науці для дослідження партійних систем. Розрахунок індексів подано у Таблиці 8.2.5.

Таблиця 8.2.5.

Індекси, які характеризують розвиток партійної системи України

Індекси	1998 р.	2002 р.	2006 р.	2007 р.	2012 р.	2014 р.
ЕКПП	4,7	4,67	3,5	3,2	4,3	5
ЕКЕП	11,9	7,95	5,8	4,3	5	8
Коефіцієнт редукації	53,7	37,8	39,6	25,6	14	37
Індекс Гюнтера	82,9	87,8	88,8	95	86,5	88,9
Індекс Галлахера	10,08	7,8	8,4	5,7	10,01	7,7

Індекс фрагментації	0,8	0,79	0,61	0,77	0,77	0,88
Індекс неусталеності Педерсена	24	15	35	9,6	30,35	43

Розрахунок вказаних індексів дає змогу зробити ряд висновків щодо тенденцій розвитку, які були притаманними для української партіюми.

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій в межах 3 – 5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України, як багатопартійну без домінуючої партії або двоблокову багатопартійну.

Індекс пропорційності Гюнтера, у випадку застосування пропорційної виборчої формули, в Західній Європі коливається від 86 до 98. Аналізуючи проблему пропорційності в рамках існуючих виборчих систем, можна констатувати, що індекс пропорційності є найвищим у випадку поєднання чотирьох чинників: пропорційної виборчої формули, значного розміру виборчого округу, стабілізації багатопартійної системи, застосування принципу вирівнювання при розподілі депутатських мандатів

За результатами обчислення індексів пропорційності/диспропорційності, можна зробити наступні висновки. По-перше, починаючи з 2002 р. індекс пропорційності Гюнтера для виборчої системи України коливається в рамках 86, 5 – 95. Таке значення індексу відповідає аналогічним показникам для країн розвинутої демократії. Найвищий показник індексу був у 2007 р. – 95. Це ще раз констатує той факт, що пропорційна виборча система найбільше сприяє пропорційності розподілу голосів виборців і депутатських мандатів.

По-друге, розрахунки індексу диспропорційності показують, що зміна правил проведення виборів приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи. Після введення змішаної виборчої системи, у 1998 р. індекс диспропорційності становив 10,08. У 2002 р. даний індекс становив уже 7,8. Це свідчення того, що відбулося звикання до правил електоральної гри. Після введення пропорційної системи у 2006 р. індекс знову зростає (8,4). Проведення виборів 2007 р. за такими ж правилами приводить до зниження індексу диспропорційності до 5,7 (найнижчий показник). І, знову ж таки, перехід до змішаної системи приводить до підвищення рівня диспропорційності виборчої системи (10,01). Загалом показники індексу диспропорційності коливаються для України в межах 5,7 – 10, 8. Це показники виборчої системи з середнім

рівнем диспропорційності. Оцінка рівня пропорційності / диспропорційності є однією із базових оцінок виборчих систем, які є складовою політичної системи суспільства та впливають на формування партійної системи [3].

Дослідження індексу фракційності Д. Райє вказує різні рівні фрагментації ВР України. Для українського парламенту дане значення змінювалося відповідно до виборчої системи та рівня стабільності партійної системи. Коливання індексу в межах 0,68–0,8 – свідчення наявності багатопартійної системи з різним рівнем фрагментації, який залежить від цілого ряду чинників. Загалом, індекс фрагментації при аналізі партійних систем повинен застосовуватись у комплексі з іншими методологіями та показниками.

Отримані результати обчислення індексу неусталеності М. Педерсена свідчать про неусталеність уподобань українського виборця. Такі коливання характерні для суспільств, в яких відбуваються трансформаційні процеси. Але слід враховувати той факт, що справжній відсоток зміни партійних уподобань без спеціально розроблених порівняльних досліджень здійснити не можливо. Індекс неусталеності допомагає визначити тільки приблизні дані щодо мінливості та партійної заміщуваності.

Індекс електоральної неусталеності дає можливість вивчати зміни у електоральній підтримці провідних партій і такі явища, як зниження партійної ідентифікації (коли виборець приймаючи участь у виборах не бажає пов'язувати себе з якоюсь партією), зростання не конвенційної політичної поведінки (коли частина виборців вважає себе вільною від партійної ідентифікації), перехід частини виборців від старих партій до нових (універсальних, посматеріалістичних).

Розрахунки індексів за 2014 р. констатують наявність багатопартійної системи без домінуючої партії та характеризуються високим рівнем пропорційності розподілу голосів виборців та неусталеністю партійних уподобань.

До формату партійної системи, за результатами виборів 2012 та 2014 рр., можна віднести не більше 12 політичних партій.

Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – партія лідерського типу, яка була утворена у 1999 р. з ініціативи Ю. Тимошенко. Партія позиціонує себе як центристська, всенародна демократична партія патріотично-реформаторського спрямування, яка поєднує цінності соціальної солідарності з захистом індивідуальних прав і свобод кожного громадянина.

21 січня 2001 р. на Форумі національно-демократичних сил ця партія стала співзасновником (разом з УНР, УНП «Собор», УРП, Партією Підтримки Вітчизняного Виробника, СНПУ, Українською партією

«Єдність», УХДП, ХНС, УНКП і 43 громадянськими об'єднаннями) громадсько-політичного об'єднання національно-демократичних сил «Українська Праща». 20 лютого 2001 р. партія офіційно приєдналася до Громадянського комітету захисту Конституції «Україна без Кучми».

Нині партія має розгалужену партійну структуру, яка складається з 24 обласних, міст Києва, 782 районних і міських та майже 11 тисяч первинних партійних організацій, в яких нараховується понад 250 тис. членів партії.

Рівень електоральної підтримки партії на парламентських виборах був наступним: 2002 р. – 7, 24 %; 2006 р. – 22, 29 %; 2007 р. – 30, 7 %; 2012 р. – 25, 5 %; 2014 р. – 5, 68 %. У 2010 р. лідер партії Ю. Тимошенко брала участь у президентських виборах, які пограла у II турі В. Януковичу. Як бачимо, рівень підтримки партії поступово зменшувався і в 2014 р. мав практично результат виборчого порогу. Негативна тенденція зниження рейтингу у майбутньому може привести до її перетворення на позапарламентську партію.

ВО «Свобода» – це політична партія, створена 13 жовтня 1991 р. на Установчому з'їзді партії у м. Львові як Соціал-Національна партія України. СНПУ виникла внаслідок об'єднання радикальних націоналістичних сил Львівщини, зокрема – львівської «Варти Руху», Організації української молоді «Спадщина», «народних загонів» Студентського братства Львова.

14 лютого 2004 р. IX з'їзд СНПУ одноголосно висловився за зміну назви партії на Всеукраїнське об'єднання «Свобода», головою якого обрали О.Тягнибока.

ВО «Свобода» брала участь у парламентських виборах з наступним рівнем підтримки: 1998 р. – 0, 16 %, 2006 р. – 0, 36 %; 2007 – 0, 76 %; 2012 – 10, 44 %; 2014 рр. – 4, 71 %. У 2004 р. лідер партії О. Тягнибок брав участь у президентських виборах, набравши 1, 43 % голосів виборців.

ВО «Свобода» позиціонує себе, як правоконсервативна націоналістична партія з переважанням лівих поглядів в економіці («націоналізація», недопущення приватизації землі). Це політична партія із сильною ідеологічною артикуляцією [110].

ПП «Блок Петра Порошенка» створена за відсутності законодавчих умов для участі у виборах виборчих блоків як модель політичного патронату Президента П. Порошенка. В її лавах, після відсторонення від влади В. Януковича, поступово консолідувалась більшість представників часів «помаранчевої революції»: ПП «Народної самооборони» (Ю. Луценка), Партії «Реформи і порядок», ПП «Солідарність» та інших. Залишається відкритим питання про формат подальшого існування ПП «УДАР» В. Кличка, яка від окремого походу в парламент утрималась. Конфігурація цієї партії і, відповідно, ПП «Блок Петра Порошенка» буде

вирішена після парламентських виборів із розрахунку на участь у місцевих виборах. Позиціонується як партія правореформістського гатунку. Серед заявлених цінностей – громадський активізм, відповідальність, свобода, демократія, вільний ринок, ділова ініціатива [1].

ПП «Громадянська позиція» створена 29 січня 2005 р. на Установчому з'їзді як Політична партія «Могутня Україна». 21 січня 2010 р. партійний з'їзд ухвалив рішення про зміну назви партії на Політична партія «Громадянська позиція».

У 2012 р. брала участь у виборах до ВР України у складі ВО «Батьківщина» (тоді цей передвиборчий альянс здобув чверть голосів виборців (25,5%). Але подальшого злиття партій не відбулося. З метою спільної участі у виборах 2014 р. до партії долучилися активісти партії «Демократичний альянс». Позиціонування партії відбувається як поєднання правоконсервативних підходів до бачення держави, ліберальних підходів до питань розвитку економіки та пропагуванням традиційних цінностей.

Ставить завдання «перетворення України на міцну конкурентоспроможну державу, яка забезпечить своїм громадянам високу якість життя та гідні соціальні стандарти, чітко визначає свої національні інтереси й активно їх просуває та захищає, реально впливає на європейські та світові процеси, бере активну участь у колективних зусиллях зі зміцнення миру та безпеки».

ПП «Народний фронт» політично можна вважати дітищем ВО «Батьківщина», так само, як ПП «Опозиційний блок» і ПП «Сильна Україна» – дітищем Партії регіонів. Складається із кількох, орієнтованих на лідерів – А. Яценюка (що у 2009–2011 рр. створювали ПП «Фронт змін») і О. Турчинова, який з 90-х рр. підтримував політичний тандем із Ю. Тимошенко. Позиціонує себе як правоцентристська партія.

Партія «Об'єднання «Самопоміч» створена у 2012 р. мером Львова А. Садовим. Позиціонується у правому сегменті зі слабкою артикуляцією консервативних цінностей: «Ми українці, незалежно від нашого етнічного походження, є єдиним національним тілом, маємо живу душу та невмирущий дух» [110].

Партія «Опозиційний блок» створена у 2014 р. безпосередньо для участі у парламентських виборах на юридичній базі партії «Закон і порядок» (2010). Її складають політичні групи, які засновували та усіляко підтримували режим В. Януковича: Партія розвитку України (С. Ларін, Ю. Мірошниченко, 2014), Партія регіонів (Б. Колесніков, О. Вілкул, 2001), ПП «Україна – вперед!» (Н. Королевська, 2006), ПП «Центр» (В. Рабінович, 1999), ПП «Трудова Україна» (В. Сопельник, 2000), Партія державного нейтралітету (А. Плакида, 2004).

Ціннісні аспекти у виборчій програмі слабко артикульовані.

Позиціонування партії відбувається у нерозвиненому сегменті правоцентризму.

Партія С. Тігіпка «Сильна Україна» створена у 2014 р. на юридичній базі партії «Інформаційна Україна» як епіфеномен ПП «Сильна Україна», яка після президентських виборів 2010 р. і входження С. Тігіпка в уряд В. Януковича – М. Азарова у 2011 р. приєдналася до Партії регіонів

Радикальна партія Олега Ляшка створена перед президентськими виборами 2010 р. на юридичній основі Української Радикально-Демократичної Партії. У 2011 р. змінила назву на «Радикальна партія Олега Ляшка» [110].

Вперше участь у парламентських виборах взяла у 2012 р., отримавши 1,08 % голосів виборців, а в 2014 р. пододала виборчий поріг, набравши 7,44 % голосів виборців.

Ідеологічна основа партії, судячи з передвиборчих програм 2012 і 2014 рр., – соціальний популізм лівого ґатунку з одночасним акцентом на патерналістських настроях.

«Мета Радикальної партії – створення суспільства рівних можливостей та загального добробуту». Позиціонування – «захист знедолених» і взяття на себе усієї ролі з такого захисту. Нікому нічого робити не доведеться: «Ми підніmemo Україну з колін».

До формату партійної системи зразка 2014 р. також слід віднести ПП «Правий сектор», ПП «УДАР» та КПУ. Результати виборів КПУ до ВР України слідуєчі: 1998 р. – 24,65 %; 2002 р. – 19,88 %; 2006 р. – 3,66 %; 2007 р. – 5,39 %; 2012 р. – 13,18 %; 2014 р. – 3,88 % [312].

Серед виокремлених 12 партій практично всі є електорально-професійними партіями слабкої ідеологічної артикуляції (прагматичні) за виключенням ВО «Свобода» та КПУ, які можна назвати електорально-професійними партіями сильної ідеологічної артикуляції.

Партійна система функціонує за принципом двоблоковості, оскільки соціальне розмежування Схід – Захід не перестало бути актуальним. Хоча слід відмітити, що більшість виборців на Сході і на Заході України проголосували за центристські партії «Народний фронт» і «Блок Петра Порошенка».

Слід також зазначити, що всі партії, які утворюють формат партійної системи, є партіями лідерського типу, а це значить, що вони є нестійкими, так як залежать від рейтингу лідера.

Парламентські вибори 2014 року на Закарпатті. За результатами місцевих виборів 2010 р., парламентських виборів 2012 р. домінуючими на Закарпатті залишилися дві політичні сили: Партія регіонів і ПП «Єдиний центр». Після кардинальних змін в українському суспільстві, пов'язаних з Революцією Гідності Партія регіонів фактично зникла з теренів Закарпатської області, а її очільник О. Ледида заявив про розпуск

обласної організації. І це не перший випадок в історії краю. Свого часу таким шляхом пройшли СДПУ(о) та ПП «Наша Україна», хоча зовнішні причини їхнього фіаско виглядають по-різному.

СДПУ(о) представляла класичну авторитарну партійну модель, коли за псевдодемократичними гаслами приховувалися вождистські амбіції її керманівців та єдина мета – влада як самоціль. Свого часу вустами обласного очільника І.Різака було оголошено про повну відповідальність партії за соціально-економічний стан області і на цій основі почалося нищення всіх можливих політичних та економічних конкурентів. В результаті стався соціальний вибух, який на Закарпатті проявився в мукачівських подіях та згодом переріс у Помаранчеву революцію, після якої СДПУ(о) зникла з політичного обр'ю.

Дещо складніша історія у ПП «Наша Україна». В основу діяльності цієї політичної сили були закладені справді демократичні механізми, але утворювали її люди з тією ж самою авторитарною ментальністю. Тому дуже швидко в умовах жорсткої владної конкуренції демократичність цієї сили була повністю вихолощена і вона перетворилася в типову партію влади пострадянського зразка. Більше того в середовищі однопартійців не було єдності, відтак кожен з них почав творити власні політичні проекти (Ю. Луценко, А. Яценюк, А. Гриценко, М. Катеринчук, П. Порошенко, В. Балоба та інші). На певному етапі вони були більш чи менш успішними, але не здатні були претендувати на стабільний загальнонаціональний політичний інститут, яким і виступають у цивілізованому суспільстві партії.

Партія регіонів майже повторила шлях своєї духовної попередниці – СДПУ(о). Хоча йому передували роки доволі комфортної опозиційності за президенства В.Ющенка, бо в обласній та багатьох районних і міських радах фактично склалася коаліція «Нашої України» (згодом «Єдиного Центру») та Партії регіонів. Але все різко змінилося перед парламентськими виборами 2012 р., коли В.Янукович остаточно взяв курс на повну узурпацію влади. Перед місцевими партійцями було поставлено завдання витіснити всіх можливих опонентів з органів влади, що методично й здійснювалося. Євромайдан став лише тим лакмусовим папірцем, який показав, що жодних цивілізованих принципів розподілу та змінюваності влади правляча партія дотримуватися не збирається, тому й переріс у «Революцію Гідності», наслідком якої і стала втеча В. Януковича та самоліквідація Партії регіонів.

Таким чином, на Закарпатті напередодні парламентських виборів залишилася єдина самодостатня політична сила, здатна опиратися на власний організаційний, фінансовий, кадровий, медійний ресурс – ПП «Єдиний центр». Оскільки ця партія є регіональною за своєю сутністю, то участі у виборчих перегонах вона не приймала, а відповідно її

електоральний потенціал був використаний іншими партіями.

Організаційна структура ПП «Удар» працювала на ПП «Блок Порошенка», ПП «Фронт змін» – на ПП «Народний фронт», Партії регіонів – на ПП «Опозиційний блок». ВО «Батьківщина», ВО «Свобода» приймали участь як самостійні і самодостатні політичні структури на рівні регіону.

Таким чином, політичні партії, які були створені після Революції Гідності на Закарпатті не мали організаційної структури: ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка», ПП «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна», ПП «Правий сектор» та інші. Їх електоральний потенціал цілком залежав від особистості національного лідера.

Звичайно, що аналогічною була ситуація і в інших регіонах України. Враховуючи те, що на Сході України не припинялися військові дії, виборча кампанія на Закарпатті проходила спокійно, без особливих і гучних агітаційних акцій. Загальною її характеристикою було утворення нових обласних структур політичних партій та залучення до їх лав відомих місцевих політиків, підприємців, вчених тощо. Тому голосування за партійні списки повністю залежали від рейтингу політичної партії на загальнонаціональному рівні та від електоральних традицій регіону.

ЦВК утворила на Закарпатті шість виборчих округів, аналогічних тим, які були утворені на парламентських виборах 2012 р., проігнорувавши нові вимоги закону про вибори від 21 листопада 2013 р. щодо компактного проживання національних меншин [312].

Товариство угорської культури Закарпаття закликала ЦВК змінити межі виборчих округів в області у такий спосіб, щоб адміністративно-територіальні одиниці, на території яких компактно проживає угорська національна меншина, увійшли до одного виборчого округу. Адже своїм рішенням щодо визначення виборчих округів ЦВК позбавила 150 тисячну угорську громаду Закарпаття можливості отримати парламентське представництво.

Своїм рішенням ЦВК розподілила територію компактного проживання угорців між трьома виборчими округами, відтак кількість виборців угорської національності в жодному з цих округів не була значною, що унеможливить обрання до парламенту народного депутата від угорської громади.

Рішення ЦВК є грубим порушенням пункту 3 статті 2 §18 розділу III Закону України «Про вибори народних депутатів України». Статтею закону передбачено, що при формуванні виборчих округів необхідно взяти до уваги територію проживання представників національних меншин. «Межі одномандатних округів визначаються з урахуванням меж адміністративно-територіальних одиниць, інтересів членів територіальних

громад та проживання на відповідній території національних меншин. Адміністративно-територіальні одиниці, на території яких компактно проживають окремі національні меншини та які межують між собою, повинні входити до одного виборчого округу».

ТУКЗ наполягало на врахуванні вищезазначених принципів при формуванні лише одного із 225 одномандатних виборчих округів, тим більше, що це не було б якоюсь новацією, оскільки при проведенні попередніх виборів до ВР України в 1990 і 1994 рр. за мажоритарною виборчою системою та у 1998 і 2002 рр. за змішаною виборчою системою вони вже були апробовані на практиці. Формування такого округу надало б можливість обрати до ВР одного народного депутата від угорської національної меншини.

Для того, щоб зняти напругу в угорському середовищі, ПП «Блок Петра Порошенка» запропонував голові Товариства угорської культури Закарпаття Л. Брензовичу 62-ге місце у виборчому списку. Лідер КМКС заявив, що в нинішній ситуації погодитися на пропозицію є, мабуть, єдиним правильним рішенням для того, аби угорці Закарпаття мали представника в українському парламенті. Хоча й зазначив, що рішення ЦВК щодо розподілу виборчих округів «є незаконним і несправедливим».

20 вересня в м. Берегово, в приміщенні Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, відбулося позачергове засідання ради Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ-КМКС), де розглядалася вище вказана пропозиція. Відбулося голосування щодо необхідності балотування Л. Брензовича до ВР України у списку ПП «Блок Петра Порошенка»: із 71 членів правління КМКС – чотири голоси проти, п'ять утримались. Отже, 62 присутніх проголосували за 62-ге місце для представника угорської громади Закарпаття у списку ПП «Блок Петра Порошенка». В свою чергу «Блок Петра Порошенка» за рахунок такого ходу розраховував на голоси угорської національної меншини. Результати виборів до ВР України по Закарпатській області подані в Таблиці 8.2.6.

Таблиця 8.2.6.

Результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року в Закарпатській області

№	Політична партія	%	К-ть голосів
1	ПП «Блок Петра Порошенка»	28,05	116525
2	ПП «Народний фронт»	25,63	106469
3	ПП «Об'єднання «Самопоміч»	9,63	40017
4	Радикальна партія Олега Ляшка	6,83	28399
5	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	6,02	25026

6	ВО «Батьківщина»	5,12	21303
7	ВО «Свобода»	3,51	14589
8	Партія Сергія Тигипка «Сильна Україна»	3,27	13587
9	ПП «Громадянська позиція»	2,59	10781
10	ПП «Опозиційний блок»	2,41	10048
11	КПУ	1,3	5412
12	ПП «Правий сектор»	1,24	5187

Результати виборів в області відповідають загальноукраїнським результатам, за виключенням ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ», яка в Закарпатті пододала виборчий бар'єр. Найбільший рейтинг отримали партії Майдану (ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка»), рейтинг ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція» залишився таким, як і на попередніх виборах. А от структурам, які уособлюють собою колишню Партію регіонів громада області підтримку не надала (ПП «Сильна Україна» – 3, 27 %, ПП «Опозиційний блок» – 2, 41 %).

Не мали на обласному рівні підтримки й інші маловідомі політичні проекти: ПП «5.10» – 0,64 %, ПЗУ – 0,31 %, УП «Зелена планета» – 0, 27 % та інші [312].

Результати виборів у розрізі електоральних округів області подано в Таблиці 8.2.7.

Таблиця 8.2.7.

Результати виборів до ВР України 26 жовтня 2014 року у розрізі електоральних округів Закарпатської області (%)

Партії	№ 68	№ 69	№ 70	№ 71	№ 72	№ 73
ПП «Блок Петра Порошенка»	22,31	32,87	23,97	29,09	33,87	31,63
ПП «Народний фронт»	22,85	21,12	31,41	29,69	25,30	23,34
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	15,16	8,48	7,89	8,44	7,09	8,49
Радикальна партія Олега Ляшка	7,67	6,54	7,42	6,62	6,19	5,65
ВАО «Заступ»	2,67	7,90	5,20	6,16	6,23	10,44
ВО	5,23	5,32	6,55	4,12	4,23	4,28

«Батьківщина»						
ВО «Свобода»	4,32	2,65	3,19	3,51	4,10	3,11
«Сильна Україна»	2,51	3,36	3,72	3,43	3,80	2,95
ПП «Громадянська позиція»	4,43	2,49	1,71	2,28	1,70	2,33
ПП «Опозиційний блок»	2,43	2,72	2,66	2,26	2,37	1,78
КПУ	1,56	1,74	0,95	1,13	1,25	1,12
ПП «Правий сектор»	1,95	1,10	1,16	0,99	0,89	0,98

В 6 мажоритарних округах області в бюлетені для таємного голосування було внесено 63 кандидати, 37 з яких позиціонували себе як самовисуванці. Своїх кандидатів у більшості округах висунули такі політичні партії: ПП «Народний фронт», ВО «Батьківщина», Радикальна партія Олега Ляшка, Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна». Інші політичні сили активності у мажоритарних округах не проявляли.

Найскладнішим виборчим округом був Ужгородський № 68. В ньому балотувався 21 кандидат. Найбільший електоральний потенціал мали Ковач В. І. (екс народний депутат від Партії Регіонів), Щадей В. І. (секретар міської ради м. Ужгорода), Ледида О.О. (екс голова Закарпатської ОДА, голова обласного осередку Партії регіонів), Ратушняк С. М. (неодноразовий міський голова Ужгорода, екс народний депутат України), Горват Р. І. (підприємець, ПП «Блок Петра Порошенка).

Кандидатами в депутати були зареєстровані 4 Ковачі для розсіювання голосів головного претендента на депутатський мандат Ковача В. І. Від ПП «Народний фронт» балотувався Довгош О. М. Інші кандидати були менш відомими і не могли впливати на кінцевий результат виборів.

Виборчі перегони в 68 окрузі були найбільш брудними і не прогнозованими, де застосовувалися різного роду виборчі технології: технологія двійників, підкуп виборців, використання надуманих результатів опитування громадської думки тощо.

За результатами виборів перемогу отримав Р. Горват, набравши 21, 58 % голосів виборців. Його головний суперник Ковач В. І. – 18, 81 %, Щадей В. – 16,98 %, Ледида О. – 12, 37 %, Ратушняк С. – 7,71 %. Перемога Р. Горвата була невпевненою, поразка В. Ковача – результат невиразної роботи його виборчого штабу. Голоси виборців у нього були відібрані О. Ледидою та двійниками Ковачами (3,58%) [312].

Результати голосування в інших округах Закарпаття були повністю прогнозовані. На початку виборчої кампанії В. Балога і його брати були представлені кандидатами від ПП «Блок Петра Порошенка». Пізніше В. Балога заявив, що вони є самодостатніми політиками і будуть балотуватись як самовисуванці.

Таким чином, фаворитом у 69 окрузі (м. Мукачево) був В. Балога, який постійно вигравав у ньому вибори, в окрузі № 70 М. Ланьо, який на виборах 2012 р. набрав у окрузі понад 60 % голосів виборців, у 71 окрузі – П. Балога, оскільки його головний конкурент С. Деркач не балотувався, у 72 окрузі – В. Петьовка, який також неодноразово вигравав вибори в цьому окрузі, у 73 окрузі – І. Балога, так як І. Бушко, який отримав перемогу у 2012 р. також не балотувався.

За результатами голосування в даних округах перемогу отримали: В. Балога – 61, 91 %, М. Ланьо – 38, 75 % (Курах В., який балотувався від ВО «Батьківщини» набрав 31, 10 %), П. Балога – 44, 62 %, В. Петьовка – 68, 04 %, І. Балога – 44, 86 % [312].

Вибори в мажоритарних округах області дають можливість зробити ряд висновків. По-перше, для перемоги в окрузі потрібна постійна робота з громадою у міжвиборчий період, що яскраво продемонстрували В. Балога і В. Петьовка. По-друге, якщо не змінювати виборчу систему, то в недалекому майбутньому кожний мажоритарний округ не тільки в Закарпатті, а й в Україні загалом буде мати свого депутата, а відтак вибори стануть не потрібними. Це недолік мажоритарної системи, який характерний і для інших країн. По-третє, вибори показали необхідність роботи штабів партій і кандидатів, які б не тільки на відстані продукували електоральні месиджі, а й реально розумілися на регіональній електоральній специфіці.

8.3. Місцеві вибори 2015 року в Україні

Місцеві вибори в Україні проводились 25 жовтня 2015 р. відповідно до нового Закону України «Про місцеві вибори», який був прийнятий Верховної Ради України 14 липня 2015 р.

Відповідно до закону система органів місцевої влади обиралась наступним чином:

а) селищні, сільські ради за мажоритарною системою відносної більшості з одномандатними округами;

б) селищні, сільські голови та старости за мажоритарною системою відносної більшості;

в) міські, районні, обласні ради за пропорційною системою з закріпленням кандидатів за округами, 5 % виборчим бар'єром, заборонаю

партійним блокам приймати участь у виборах;

г) міські голови міст в яких менше 90 тис. виборців за мажоритарною системою відносної більшості;

д) міські голови міст в яких більше 90 тис. виборців за системою абсолютної більшості (1 тур) і системою відносної більшості (2 тур), якщо в першому турі не визначений переможець.

Новелою закону було суттєве зменшення кількості депутатів місцевих рад (на 30 % по всій країні). Кількість виборчих округів на території відповідає кількості депутатів відповідної ради.

Виборчі списки мають право формувати лише політичні партії. Кількість осіб однієї статі у виборчому списку має бути не менше 30 %. Розташування кандидатів у партійному списку після підрахунку результатів виборів залежить від кількості набраних ними голосів (у процентному відношенні) на виборчому окрузі. Таким чином, перемога кандидата на окремому виборчому окрузі не гарантує йому отримання депутатського мандату. Оскільки, по-перше, політична партія, яку він представляє може не подолати виборчий бар'єр, і, по-друге, інші кандидати зі списку можуть мати у процентному співвідношенні більшу кількість голосів виборців [166].

Передвиборче розташування політичних сил та електоральний потенціал основних суб'єктів виборчого процесу. Місцеві вибори 2015 р. завершили електоральний цикл, розпочатий дочасовими президентськими виборами у травні 2014 р. (переможець П. Порошенко) і продовжений дочасовими парламентськими вибори в жовтні 2014 р., перемогу на яких отримали політичні сили, які приймали активну участь у Революції Гідності. Таким чином, місцеві вибори 2015 р. повинні були закріпити успіх демократичних політичних сил у регіонах України. Схожим був електоральний цикл 2010–2012 рр., який виграла Партія регіонів (В. Янукович).

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів було обумовлено постреволюційними подіями в Україні та виборами до Верховної Ради України 2014 р.

По-перше, про участь у виборах заявили політичні партії, які приймали участь, або перемогли на виборах 2014 р.: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані в кінці 2013 – на початку 2014 р., і які отримали назву «Революція Гідності».

По-друге, залишки Партії регіонів приймала участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, відмовилися від участі у виборах ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а

Комуністична партія України була не допущена до участі у виборчому процесі (в грудні 2015 року заборонена). ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР» В. Кличка домовилися з ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур. Завданням одних була підготовка партійних брендів для майбутніх парламентських виборів (наприклад, Аграрна партія України, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»), інші були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» Труханова в Одесі та ряд інших.

По-п'яте, у виборах брали участь ряд суто регіональних партій. Відповідно до українського законодавства таких партій де-юре бути не може, однак де-факто вони існують і приймають участь у політичному житті суспільства. Перш за все йдеться про ПП «Єдиний центр», Партію угорців України та Демократичну партію угорців України (вказані партії проявляють активність лише на Закарпатті).

По-шосте, у виборах активну участь приймали ряд нових, або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», яку пов'язують з колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» вважають проектом олігарха І. Коломойського [305, с. 407–408].

ПП «Наш край» є проектом Адміністрації Президента, який створений з метою підбору голосів виборців, які втратили провладні партії за період від парламентських виборів 2014 р. Інше завдання цього партійного проекту опосередковано залучити до провладних більшостей у місцевих радах колишніх лояльних членів Партії регіонів, яких відкрито не можливо було залучити до партійних списків партії влади. Рішення про участь у місцевих виборах було ухвалене на з'їзді, що відбувся у Києві 17 вересня 2015 р.

Головною метою своєї діяльності члени партії «Наш край» вважають відстоювання інтересів місцевих громад. У програмі «10 кроків для розвитку рідного краю», ухваленій на з'їзді, передбачені заходи з розвитку місцевого самоврядування, контролю за прозорістю дій влади, а також покращення соціального забезпечення, медичного обслуговування населення, освіти та безпеки громадян.

ПП «УКРОП» зареєстрована 15 чевня 2015 р. Це черговий політичний проект І. Коломойського, мета створення якого, перш за все, захист власного бізнесу. В політиці І.Коломойський застосовував тактику просування своїх людей у владу в різних партійних проектах. Тепер він вирішив створити власний політичний проект і випробувати його

перспективність на місцевих виборах 2015 р. Партія позиціонує себе як українська патріотична, яка опитрається на військових АТО, волонтерів, громадських активістів.

Агітаційна тематика кандидатів та місцевих організацій партій була малозмістовною і будувалася навколо спекуляцій на чутливі для населення теми. Серед найпоширеніших гасел такі: несправедливі тарифи на житлово-комунальні послуги, боротьба з корупцією та обіцянки підвищити добробут громадян. ПП «Опозиційний блок» та ВО «Свобода» активно використовували тему проведення антитерористичної операції (АТО).

Політичні гасла місцевих організацій партій досить часто повністю дублювали тематику відповідних всеукраїнських партій. Щоправда, в окремих регіонах агітація місцевих організацій партій та потенційних кандидатів мала регіональні особливості. Так, у Дніпропетровській та Кіровоградській областях місцеві політики та партії активно спекулювали на темі зміни назв цих областей та міст відповідно до закону про декомунізацію.

Найпоширенішою формою роботи потенційних кандидатів та місцевих організацій партій із виборцями було розміщення матеріалів в ЗМІ та на зовнішніх носіях реклами (білборди, сітілайти). Менш поширеною формою стало встановлення агітаційних наметів. Відтак кандидати та місцеві організації партій практично не проводили змістовної роботи із виборцями. Про це свідчить той факт, що найменш поширеною формою роботи із виборцями було проведення публічних дебатів, дискусій, круглих столів та прес-конференцій. У жодній з областей така форма не дістала належної підтримки серед потенційних кандидатів.

Аналіз результатів місцевих виборів 2015 р. в Україні. Згідно з результатами підрахунку зведених показників партій на місцевих виборах, ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, Радикальну партію Олега Ляшка – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП «Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2% (Див.: Таблицю 8.3.1.) [395].

Таблиця 8.3.1.

Порівняльні результати виборів до Верховної Ради України 26 жовтня 2014 року та місцевих виборів 25 жовтня 2015 року

№	Політична партія	Результат по Україні, %	К-ть місць за пропорційною системою	К-ть обраних депутатів рад 2015	Результат місцевих виборів 2015 р., %
1	Політична партія "Народний фронт"	22,14	64	–	Не брала участь
2	Партія «Блок Петра Порошенка»	21,81	63	8830	19,5
3	Політична партія «Об'єднання «Самопоміч»	10,97	32	913	6,4
4	Політична партія «Опозиційний блок»	9,43	27	4034	11,5
5	Радикальна партія Олега Ляшка	7,44	22	2498	6,7
6	Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	5,68	17	8065	12,1
7	ВО «Свобода»	4,71 %	–	1664	6,8
8	КПУ	3,88 %	–	–	Не брала участь
9	Партія Сергія Тігіпка «Сильна Україна»	3,11 %	–	–	–
10	ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ»	2,65 %	–	–	–
11	ПП «Правий сектор»	1,8 %	–	–	Не брала участь
12	ПП «Відродження»			1689	5,4
13	ПП «Наш край»			4506	4,8
14	ПП «УКРОП»			2247	7,3
15	Аграрна партія України			3323	3,2

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у регіонах України можна подати у вигляді наступної таблиці (Див.: Таблицю 8.3.2.). Окремо в Таблиці 6.3 Додатку 6 автором зроблений порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад, міських рад та міських голів у областях України.

Таблиця 8.3.2.

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів (%)

	Західний регіон	Центральний регіон	Південно-Східний регіон
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	25,2	26,1	19
ВО «Батьківщина»	17,3	17,4	9,7
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	7,5	7,1	5,7
Радикальна партія Олега Ляшка	6,1	9,4	3,7
ВО «Свобода»	12,3	8,1	–
ПП «УКРОП»	9,6	5,4	8,5
ПП «Опозиційний блок»	1,6	5,9	27,2
ПП «Відродження»	2,2	4,1	13,4
ПП «Наш край»	1,6	1,3	8,5
Аграрна партія України	1,4	4,1	–

В Таблиці 8.3.2 розглянуті результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області та місто Київ. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 796 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [258].

Балотування до обласних рад по всіх регіонах забезпечили ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», Радикальна партія Олега Ляшка. Інші партії виставляли своїх кандидатів не у всіх регіонах. Так, ПП «Опозиційний блок» не балотувався у Тернопільській області, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – до Рівненської, Миколаївської, Одеської обласних рад. і т.д. Різними були і стратегії політичних партій на цих

виборах. Наприклад, ПП «Об'єднання «Самопоміч» майже не виставляла своїх кандидатів у маленьких містах, їх цікавили лише великі міста та обласні ради. ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», ВО «Батьківщина» висунули кандидатів повсюдно. Але якщо ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» переміг, або отримав депутатські мандати практично у всіх радах, то ВО «Батьківщина» не набрала 5 % голосів виборців у Львові, Харкові, Одесі. Ряд політичних партій висунули своїх кандидатів лише в окремих областях України. Наприклад, ПП «Єдиний центр», Партія угорців України – КМКС, Демократична партія угорців України (Закарпатська область), ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» на Полтавщині, ПП «Довіряй ділам» Г. Труханова, Українська морська партія Сергія Ківалова на Одещині та інші.

Незважаючи на те, що результати соціологічних досліджень засвідчують підтримку необхідності передачі владних повноважень з центру у регіони близько двома третинами громадян нашої держави, участь у формуванні місцевої влади через виборчий процес взяло менше половини виборців. Активність виборців у жовтні 2015 р. є однією з найнижчих за історію загальноукраїнських виборів і становить 46, 6 %. Найвищою явка виборців була в західних областях України [312].

Складна соціально-економічна ситуація та відсутність результатів реформ призвели до того, що збільшити свої електоральні здобутки у жовтні 2015 р. у порівнянні із парламентськими виборами 2014 р., змогли лише ті політичні сили, які гостро критикували дії центральної влади.

У Таблиці 8.3.3 зроблений аналіз того стільки втрачено/додано голосів основними електоральними гравцями у порівнянні з парламентськими виборами 2014 р. [395].

Таблиця 8.3.3.

Кількість голосів виборців, які отримали партії на парламентських виборах 2014 року і на місцевих виборах 2015 року

	Місцеві вибори 2015 року	Парламентські вибори 2014 року	Різниця в кількості голосів	Різниця у % відношенні
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	2544552	3437521	- 892969	- 26
ВО «Батьківщина»	1579606	894837	+684769	+76,5
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	832570	1729271	-896701	-51,9

Радикальна партія Олега Ляшка	880017	1173131	-293114	-25
ВО «Свобода»	881137	742022	+139115	+18,7
ПП «Опозиційний блок»	1507460	1486203	+21257	+1,4
ПП «Громадянська позиція»	203515	489523	-286008	-58,4
Всього	13053354	15745278	-269	-17,1

Найбільша провладна партія «Блок Петра Порошенка «Солідарність», незважаючи на поглинання організаційних активів ПП «УДАР» та Народного фронту, лише наблизилась до результату, отриманого на парламентських виборах (22%).

Гостра критика влади дозволила досягти найкращого електорального росту, насамперед, ПП «УКРОП» та ВО «Батьківщина», при цьому остання входить до провладної коаліції.

В той же час «конструктивна» критика влади ПП «Об'єднання «Самопоміч» під час цих виборчих перегонів дала швидше зворотній результат. Порівняно з парламентськими виборами, вона втратила значну частину свого електорату, особливо у своїх базових регіонах (на Заході та у столиці).

ПП «Опозиційний блок» також покращила свій результат (з 9 до 12%), хоча у боротьбу за колишнє електоральне поле Партії регіонів, на цих виборах, на відміну від виборів до Верховної Ради України 2014 р., включилися нові політичні проекти – ПП «Відродження» та ПП «Наш край», які отримали загальний результат в межах прохідних 5%.

Суттєвий крок до повернення своїх попередніх позицій зробила ВО «Свобода». Вона отримала депутатські мандати практично у всіх обласних радах Західного і Центрального регіонів. В порівнянні з парламентським виборами 2014 р. вона отримала на 18, 7 % голосів більше.

Радикальна партія О. Ляшка, незважаючи на жорстку опозиційну риторику, не змогла покращити свої здобутки у порівнянні з минулим роком. Результат радикалів зафіксувався на показниках 2014 р. Виборча кампанія партії була невиразною і базувалася на політичних лозунгах, які розміщувалися на білбордах і нічого спільного з місцевими проблемами не мали.

Разом з тим, варто зазначити, що у місцевих виборах не брала участі ПП «Правий сектор», участь якої могла б скорегувати результати одразу

кількох політичних сил, зокрема, ВО «Свободи», ПП «УКРОП», Радикальної партії Олега Ляшка.

Місцеві вибори, окрім згаданих вище проектів (ПП «УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край») імовірно, дали старт новим партійним проектам, які будуть приймати участь у майбутніх парламентських виборах. Перш за все йдеться про Аграрну партію України та Громадський рух «Народний контроль».

Намагання колишніх комуністів в умовах заборони діяльності КПУ переформовуватися у новий проект під назвою ПП «Нова держава» не дали відчутних результатів навіть у регіонах, де позиції лівих завжди були сильними (окрім Миколаївської області). Це дає підстави очікувати виникнення найближчим часом нової політичної сили лівого спрямування, оскільки ця електоральна ніша залишається незаповненою [5].

Черговий раз низьку ефективність продемонструвала Громадянська позиція А. Гриценка, яка потрапила лише до двох обласних рад Галичини.

Особливої уваги також заслуговує той факт, що на цих виборах в окремих областях регіональні еліти продемонстрували принципову самостійність, виставивши на виборчі перегони свої локальні політичні проекти (Див.: Додаток 6; Таблиці 6.7; 6.8; 6.9).

Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито. По-третє, до послуг малих партій звертаються безпартійні мери міст, яким вигідніше приймати участь у виборах під власним партійним брендом.

На відміну від 2010 р., коли платформою для проходження до обласних рад була провладна Партія регіонів, у 2015 р. місцеві еліти в багатьох областях створили гостру конкуренцію провладній партії БПП «Солідарність». Так, на Закарпатті лідером перегонів до обласної ради стала ПП «Єдиний центр» (В. Балого). ПП «Довіряй ділам» Г.Труханова зайняла перше місце в Одесі та показала третій результат в області. На Хмельниччині на виборах до обласної ради переможцем стала ПП «За конкретні справи». У Черкаській області друге місце зайняла ПП «ВО «Черкащани», а на виборах Черкаської міської ради перемогла Партія вільних демократів. У Чернівцях на виборах до міськради перемогла ПП «Рідне місто» (Див.: Додаток 6; Таблиці 6.7; 6.8; 6.9).

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні 2015 р. перемогла ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність». Високі результати на виборах також були показані політичними партіями «Опозиційний блок» та ВО «Батьківщина».

Розташування партійно-політичних сил в Закарпатті напередодні

виборів. На місцевих виборах 2010 р. головним було протистояння за вплив у обласній, районних та місцевих радах між Партією регіонів та ПП «Єдиний Центр». Виключенням були місця компактного проживання угорців, які голосували за угорські партії. На виборах 2015 р. головне протистояння – це боротьба за вплив у радах між ПП «Єдиний центр» та ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»». Після збройної сутички у м. Мукачеві влітку 11 червня 2015 р. між представниками Правого сектору і оточенням народного депутата М. Ланя, Президент України П. Порошенко оголосив, що на Закарпатті потрібно покінчити з кланами, які підпорядкували собі область. А вже 15 липня головою Закарпатської обласної адміністрації був призначений Г. Москаль на якого і було покладено це завдання. Разом з головою обласної адміністрації були призначені нові очільники Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ в Закарпатській області. З моменту призначення Г. Москаля починається процес формування ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»», існування та функціонування якої до вище зазначених подій практично не було. Основу для формування партійної структури партії склали члени ПП «УДАР», а також за квотою члени ПП «Народний фронт».

Вибори до Закарпатської обласної та районних рад. Серед 15 політичних партій, внесених до бюлетеня для таємного голосування до обласної ради, можна виокремити наступні групи:

1. Фаворити місцевих виборів: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»», ПП «Єдиний центр», ВО «Батьківщина», Демократична партія угорців України, Партія угорців України – КМКС.

2. Партії-сателіти ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»» – ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України.

3. ПП «Опозиційний блок» як переформатована обласна організація Партії регіонів.

4. Загальнонаціональні відомі політичні партії, які мають / або мали представництво в українському парламенті: ПП «Об'єднання «Самопоміч»», ВО «Свобода», Радикальна партія Олега Ляшка.

5. Нові та маловідомі для закарпатського соціуму партійні структури: ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Зелена планета», ПП «Соціалісти», ПП «Спільна дія» та інші [6].

Аналізуючи результати виборів 2015 р. до обласної ради, слід порівняти їх з результатами попереднього волевиявлення закарпатців в 2006 та 2010 рр. До обласної ради п'ятого скликання було обрано представників від семи політичних сил: Блок «Наша Україна» – 30 депутатів (23 % голосів виборців), БЮТ – 25 депутатів (19,2 %), ПР – 15 (11,5 %), Народного Блоку Литвина – 7 (5,2 %), СПУ – 4 (3,1 %). Специфікою виборів на Закарпатті стало проходження в обласну раду двох угорських партій: Партії Угорців

України, яка набрала 3,3 відсотка голосів виборців (5 депутатів) та Демократичної Партії Угорців України – 3,1 відсотка (4 депутати) [295, с. 455–456].

Результати виборів до обласної ради в 2010 р. за партійними списками є наступні: ПП «Єдиний центр» – 24, 3 %, Партія регіонів – 18, 2 %, ВО «Батьківщина» – 8, 6 %, ПП «Фронт змін» – 6, 1 %, КМКС – ПУУ – 3, 8 %, ПП «Сильна Україна» – 3, 1 % , ДПУУ – 3,0 %, ПП «НУ» – 2, 6 %, ПП «Удар» – 2, 4 %, НП – 1, 5 %, ВО «Свобода» – 1, 5 %, ПП «Зелені» - 1, 4 %, КПУ – 1, 2 %, СПУ – 0, 7 %, СДПУ (о) – 0, 4 %. Разом з мажоритарниками політичні партії мають наступну кількість мандатів у обласній раді: ПП «Єдиний центр» – 46 місць, Партія регіонів – 37, ВО «Батьківщина» – 8, ПП «Фронт змін» – 5, ДПУУ – 4, ПП Сильна Україна» – 4, КМКС - ПУУ – 3, СПУ – 1 [299]. Порівняльний аналіз представництва політичних партій у обласній раді V, VI та VII скликання поданий у Таблиці 8.3.4.

Таблиця 8.3.4.

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Закарпатській обласній раді V, VI та VII скликання

Назва політичної сили	Обласна рада V скликання (2006 рік, 90 депутатів)	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів)	Обласна рада VII скликання (2015 рік, 64 депутати)
ПП «Єдиний центр»	–	46	19
БЮТ	25	–	–
ВО «Батьківщина»	–	8	7
Партія регіонів	15	37	–
НБ Литвина	7	–	–
«КМКС» – ПУУ	5	3	8 (разом з ДПУУ)
ДПУУ	4	4	
СПУ	4	1	–
ВБ «Наша Україна»	30	–	–
ПП «Наша Україна»	–	–	–
ПП «Фронт змін»	–	5	–
ПП «Сильна Україна»	–	4	–
ПП «Блок Петра Порошенка	–	–	15

«Солідарність»			
ПП «Відродження»	–	–	11
ПП «Опозиційний блок»	–	–	4

Таким чином, 5 % виборчий бар'єр на виборах до Закарпатської обласної ради подолали 6 партій: ПП «Єдиний центр» (22,79 %), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (18,05 %), ПП «Відродження» (12,84 %), ПУУ–КМКС (9,44 %), ВО «Батьківщина» (8,58 %), ПП «Опозиційний блок» (5,38 %).

Не змогли подолати 5 % бар'єр такі політичні сили, як ПП «Об'єднання «Самопоміч» (3,93 %), ВО «Свобода» (3,29 %), Радикальна партія Олега Ляшка (4,62 %), ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» (3,23 %), які по Україні загалом отримали хороші результати [312].

Як і на попередніх місцевих виборах не отримала належну підтримку в області ВО «Свобода». Не змогла подолати виборчий поріг Радикальна партія Олега Ляшка. Це черговий раз підкреслює конформізм закарпатського виборця та відсутність радикальних настроїв у краї.

Таким чином, до обласної, районних та міських рад обласного підпорядкування обрано 679 депутатів (у 2010 році 965 депутатів). Найбільше депутатських мандатів отримали наступні політичні сили: : ПП «Єдиний центр» – 174 мандати (25, 63 %, у 2010 – 40 %), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 122 (17,94 %), ПП «Відродження» – 106 (15,61 %, у 2010 – 0,8 %), ВО «Батьківщина» – 58 (8,54 %, у 2010 – 7,7%),

ПУУ–КМКС – ПУУ – 46 (6,77 %, у 2010 – 3,6 %), ПП «Опозиційний блок» – 37 (5,45 %), ДПУУ – 33 (4,86 %, у 2010 – 3,9 %), Радикальна партія Олега Ляшка – 22 (3,24 %), ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 19 (2,8 %), ПП «Наш край» – 15 (2,21 %) (Див.: Додаток 6; Таблиця 6.5; 6.6) [312].

Найбільш політично строкатими за результатами виявились міські ради у м. Ужгород та м. Хуст. До міських рад цих міст пройшли найбільше партій. До Ужгородської міської ради – 9, а до Хустської – 7. При чому перемогу на виборах до Хустської міської ради отримала ПП «Конкретних справ» – 16 мандатів з 34. Також до ради пройшла ВО «Свобода» та Українська народна партія (Див. Додаток 6; Таблиця 6.4).

Окремо слід зупинитися на електоральних процесах в угорській національній меншині. Перш за все, зміна влади в Україні в лютому 2014 року призвела до змін і в середовищі закарпатських угорців. Лідером ПУУ–КМКС став В. Брензович (колишній очільник М. Ковач відкрито виступав за автономію угорської меншини), а ДПУУ – Л. Зубанич (колишній очільник І. Гайдош підтримував Партію регіонів і був учасником Антимайдану).

У Берегові 5 вересня 2015 р. відбулася спільна конференція партійних організацій Демократичної партії Угорців України та Партії угорців України – КМКС, на яких затверджено підписану керівниками політичних сил Угоду про співпрацю виборах до місцевих рад 2015 р.. Було домовлено, що в Закарпатську обласну раду буде сформований один партійний список від ПУУ–КМКС, до якого 50 / 50 ввійдуть і представники ДПУУ. У територіальні громади нижчого рівня – районні та міські, будуть відбиратися особи, котрі мають найбільший авторитет в регіоні.

Рішення про співпрацю на виборах, яке було прийнято вперше за історію незалежної України, принесло свої позитивні результати. До обласної ради ПУУ–КМКС отримала 9, 44 % голосів виборців і 8 депутатських мандатів. Крім того ПУУ–КМКС отримала депутатські мандати у наступних радах: Берегівська районна – 12 мандатів, Виноградівська районна – 7, Мукачівська районна – 4, Ужгородська районна – 8, Чопська міська – 7, Хустська міська – 3, Ужгородська міська – 2, Мукачівська міська – 3. ДПУУ має наступну кількість депутатів: Берегівська районна – 7, Виноградівська районна – 4, Чопська міська – 12 (Див.: Додаток 6; Таблиці 6.4; 6.5; 6.6) [6].

Ряд аналітиків, журналістів характеризуючи результати волевиявлення на Закарпатті, акцентували на такій специфіці регіону, як підкуп виборців. При чому йшлося про системний підкуп різними партійними структурами, який масово розпочався у 2010 р.

Аналізуючи місцеві вибори 2015 р. на Закарпатті В. Приходько підкреслює, що якщо не припинити підкуп виборців, то в майбутньому вибори будуть перетворені на фарс, а голос виборця перетвориться на товар [378].

В області черговий була застосована технологія маніпуляції з результатами соціологічних опитувань та екзит-полами, які не відображають електоральні вподобання. Дана виборча технологія створює вплив на електоральний вибір, а її системне та надмірне застосування в області дискредитує довіру до соціології. Позитивним є те, що партійні штаби все частіше звертаються до фахових соціологів з проханням вивчити вподобання електорату, але результати такого дослідження в переважній більшості випадків залишають для внутрішнього користування, а відтак не редагуються лідерами партій.

Отже, конфігурація партійної системи України за результатами місцевих виборів не зазнала суттєвих змін. змінилася. Вона і надалі залишається двоблоковою, яку утворюють не більше 12 політичних партій.

Місцеві вибори були успішними для нових партійних проектів, таких як, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП

«Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України та Громадський рух «Народний контроль». Імовірно, що всі вони будуть приймати участь у наступних парламентських виборах.

Регіональний фактор, який діє у контексті соціокультурного поділу «Захід – Схід» і надалі залишається визначальним чинником електорально вибору громадян України.

ДОДАТОК 6.

Таблиця 6.1.
Результати парламентських виборів 2014 року у мажоритарних округах (партійна складова)

	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Народний фронт»	ВО «Свобода»	ПП «Опозиційний блок»	Самовисування	ПП «Болія»	ВО «Батьківщина»	Партія С.Тігіпка «Сильна Україна»	ПП «Правий сектор»	ПП «Само поміч»	ПП «Заступ»
Вінницька обл. (8 округів)	5				3						
Волинська (5)		2			3						
Дніпропетровська (17)	7				9			1			
Донецька (21), вибори відбулися у 12 округах	1			1	10						
Житомирська (6)	2				3						
Закарпатська (6)	1				5						
Запорізька (9)	4				5						
Івано-Франківська (7)	4	2				1					
Київська (9)	3	2	1		3						
Кіровоградська (5)	2				3						
Луганська (11), вибори відбулися у 5 округах				1	4						
Львівська (12)	5	1			5					1	
Миколаївська (6)	5				1						
Одеська (11)	2				8			1			
Полтавська (8)	3	1	1		3						
Рівненська (5)	2	1	1				1				
Сумська (6)	2	1			2		1				
Тернопільська (5)	3		1		1						
Харківська (14)		1			13						
Херсонська (5)	4				1						
Хмельницька (7)	1				6						
Черкаська (7)	2				5						
Чернівецька (4)	2	2									
Чернігівська (6)	4	1									1
М. Київ (13)	5	3	2		3						
Всього	69	18	6	2	96	1	2	1	1	1	1

* У 27 округах вибори не відбулися: АРК (10 округів), Донецька обл. (9), Луганська (6), м. Севастополь (2).

Таблиця 6.2.

Партії, які подолали 5 % бар'єр на парламентських виборах 2014 року в регіонах України

	ПП «Народний фронт»	ПП «Блок Петра Порошенка»	ПП «Само поміч»	ПП «Опозиційний блок»	Радикальна партія Олега Ляшка	ВО «Батьківщина»	ВО «Свобода»	КПУ	Партія С. Тігішка «Сильна Україна»	ПП «Заступ»
Вінницька обл. (8 округів)	37,44	22,42	7,58		6,09	6,60				
Волинська (5)	33,22	16,89	11,46		9,70	7,48	6,38			
Дніпропетровська (17)	12,24	19,47	8,59	24,27	7,59			5,29		
Донецька (21), вибори відбулися у 12 округах	6,08	18,74		38,83				10,04	8,45	
Житомирська (6)	26,43	22,91	9,10	10,56		6,51				
Закарпатська (6)	25,63	28,05	9,63		6,83	5,13				6,02
Запорізька (9)	10,91	16,93	8,59	22,18	5,92			9,75	7,14	
Івано-Франківська (7)	37,48	18,25	14,69			6,19	8,81			
Київська (9)	28,29	24,27	13,09		6,93	6,57	5,64			
Кіровоградська (5)	23,66	21,73	7,90	7,00	11,67	8,34				
Луганська (11), вибори відбулися у 5 округах	5,91	13,55	5,04	36,03	5,48			12,45	9,21	
Львівська (12)	33,03	20,42	18,78		5,35		6,19			
Миколаївська (6)	14,05	20,58	7,72	15,91	7,78			9,22	6,81	
Одеська (11)	9,70	19,60	7,27	18,09	5,39			9,00	11,36	
Полтавська (8)	23,33	23,24	9,21	5,33	10,85	6,22				
Рівненська (5)	29,31	24,21	11,08		7,91	6,65	6,51			
Сумська (6)	21,81	25,09	8,28		10,61	7,91				
Тернопільська (5)	36,50	19,72	11,30		6,59	6,31	8,18			
Харківська (14)	8,13	15,17	7,49	32,16	6,38			8,53		
Херсонська (5)	16,14	22,22	6,60	10,40	9,06	5,70		8,94	6,16	
Хмельницька (7)	26,09	24,98	10,39		9,33	7,65	5,43			
Черкаська (7)	26,73	22,51	9,83		10,06	6,44	5,86			
Чернівецька (4)	32,39	21,20	8,56		8,79	7,45				
Черніпільська (6)	19,49	21,46	7,63		16,42	7,43				5,85
М. Київ (13)	18,70	23,95	21,39			5,22	7,10			

* У 27 округах вибори не відбулися: АРК (10 округів), Донецька обл.. (9), Луганська (6), М. Севастополь (2).

Таблиця 6.3
Результати виборів до обласних рад, міських рад та міських голів в
регіонах України*

	Обласна рада	Міська рада	Міський голова
Вінницька область	БПП	ПП «Вінницька європейська стратегія»	ПП «Вінницька європейська стратегія»
Волинська область	УКРОП	УКРОП	БПП
Дніпропетровська область	Опозиційний блок	Опозиційний блок	УКРОП
Житомирська область	БПП	БПП	БПП
Запорізька область	Опозиційний блок	Опозиційний блок	Самовисунення
Закарпатська область	Єдиний центр	Відродження	Відродження
Івано-Франківська область	БПП	Свобода	Свобода
Кіровоградська область	БПП	БПП	самовисунення
Львівська область	БПП	Самопоміч	Самопоміч
Миколаївська область	Опозиційний блок	Опозиційний блок	Самопоміч
Одеська область	Опозиційний блок	Довіряй ділам	Довіряй ділам
Полтавська область	БПП	БПП	Совість України
Рівненська область	БПП	БПП	Самовисунення
Сумська область	БПП	Батьківщина	Батьківщина
Тернопільська область	БПП	Свобода	Свобода
Харківська область	Відродження	Відродження	Відродження
Херсонська область	БПП	Свобода	Самовисунення
Хмельницька область	За конкретні справи	Свобода	Свобода
Черкаська область	БПП	Партія вільних демократів	Батьківщина
Чернівецька область	БПП	Рідне місто	Самовисунення
Чернігівська область	БПП	Наш край	БПП
М. Київ		БПП	БПП

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 6.4.

Склад міських рад Закарпаття за результатами виборів 2015 року

	Берегівська міська рада	Чопська міська рада	Хустська міська рада	Ужгородська міська рада	Мукачівська міська рада	Виноградівська міська рада	Іршавська міська рада	Перечинська міська рада	Рахівська міська рада	Свалявська міська рада	ВСЬОГО
ПП «БПП «Солідарність»	4	5	5	5	4	2	2	5	2	3	35
«Єдиний центр»	5	2	3	3	17	2	12	7	3	7	66
«Батьківщина»			3	3	4	3	3	3	1	6	20
ПП «Відродження»	5	2	9	9	9	17	5	7	3	6	63
ПП «Наш край»		2	3	3							5
Радикальна партия Олега Ляшка							2		2		4
КМКС		7	3	2	3	3					18
ДПУУ	12										12
«Опозиційний блок!»		2	3					3		2	10
«Об'єднання «Самопоміч»				3	3		2		3		11
ПП «Конкретних справ»			16								16
«УКРОП»									3		3
ЄПУ				3					6		9
Свобода			3					1	3	2	9
Українська народна партия			2								2
Патріот				5							5
Всього	26	26	34	36	36	26	26	26	26	26	288

Таблиця 6.5.
Результати виборів до районних рад Закарпаття

ПП «БПП «Солідарність»	14,5 (6)	3	10	8	4	5	6	10	34	8	5	9	5	5	9	5	10
«Єдиний центр»	16,2 (6)	8	8	9	4	4	18	6	6	7	8	15	7	8	7	12	
«Батьківщина»	20,6 (8)				3	5	3	3	3	2	5	9	2	5	9	4	
ПП «Відродження»	8,5 (3)	4		8	10	5	8	10	10	5	8	3	6	8	3		
ПП «Наш край»	14,4 (5)				3					2							
Радикальна партія Олега Ляшка	9,7 (4)		3						2	3			4			6	
КМКС		12					4						8				
ДПУУ		7															
«Опозиційний блок!»			3		3									8	3		4
АПУ			10														
«Об'єднання «Самопоміч»	5,7 (2)					3							5		3		
ПП «Конкретних справ»						3											
УП «Єдність»						3											
«УКРОП»																2	
ЄПУ																2	

Таблиця 6.6

Результати виборів до обласної, районних та міських рад міст обласного підпорядкування в Закарпатській області (25 жовтня 2015) (партійний склад)*

№ з/п	Назва району	Загальна кількість	Представництво політичних сил
Закарпатська обласна рада – 64 депутати ПП «ЄЦ» – 19 ПП «БПП «Солідарність» – 15 ПП «Відродження» – 11 ПУУ – КМКС – 8 ВО «Батьківщина» - 7 ПП «Опозиційний блок» – 4			
1.	Берегівська районна рада Голова районної ради - Шін Йосиф Бейлович (ПУУ – КМКС)	34	ПУУ – КМКС – 12 ПП «ЄЦ» – 8 ДПУУ – 7 ПП «Відродження» – 4 ПП «БПП «Солідарність» – 3
2.	Великоберезнянський районна рада Голова районної ради - Шукаль Ярослав Юрійович (Аграрна партія України)	34	Аграрна партія України – 10 ПП «БПП «Солідарність» – 10 ПП «ЄЦ» – 8 Радикальна партія О.Ляшка – 3 ПП «Опозиційний блок» – 3
3.	Виноградівська районна рада Голова районної ради - Любка Віталій Володимирович (ПП «Відродження»)	36	ПП «ЄЦ» – 9 ПП «Відродження» – 8 ПП «БПП «Солідарність» – 8 ПУУ – КМКС – 7 ДПУУ - 4
4.	Воловецька районна рада Голова районної ради - Лопіт Іван Ілліч (ПП «Відродження»)	26	ПП «Відродження» – 10 ПП «БПП «Солідарність» – 4 ПП «ЄЦ» – 4 ПП «Опозиційний блок» – 3 ВО «Батьківщина» – 3 ПП «Наш Край» – 2

5.	Іршавська районна рада Голова районої ради – Симканинець Віктор Андрійович (ПП «ЄЦ»)	36	ПП «ЄЦ» – 12 ПП «БПП «Солідарність» – 5 ВО «Батьківщина» – 5 ПП «Відродження» – 5 Українська партія «Єдність» – 3 ПП «Конкретних Справ» – 3 ПП «Самопоміч» – 3
6.	Міжгірська районна рада Голова районної ради – Щур Василь Михайлович (ПП «Наш Край»)	34	ВО «Батьківщина» – 8 ПП «ЄЦ» – 6 ПП «БПП «Солідарність» – 6 ПП «Наш Край» – 5 Радикальна партія О.Ляшка – 4 ПП «Відродження» – 3 ПП «Самопоміч» – 2
7.	Мукачівська районна рада Голова районної ради – Михайло Іван Петрович (Єдиний Центр)	39	ПП «ЄЦ» – 18 ПП «Відродження» – 8 ПП «БПП «Солідарність» – 6 ПУУ – КМКС – 4 ВО «Батьківщина» – 3
8.	Перечинська районна рада Голова районної ради – Ласкін Михайло Іванович (ПП «Відродження»)	34	ПП «Відродження» – 10 ПП «БПП «Солідарність» – 10 ПП «ЄЦ» – 6 ПП «Опозиційний блок» – 3 ВО «Батьківщина» – 3 Радикальна партія О.Ляшка – 2
9.	Рахівська районна рада Голова районної ради – Дан Василь Іванович (ПП «БПП «Солідарність»)	36	ПП «БПП «Солідарність» – 8 ПП «ЄЦ» – 7 ПП «Відродження» – 5 ПП «Самопоміч» – 5 Радикальна партія О.Ляшка – 3 ПП «УКРОП» – 2 ПП «Європейська партія України» – 2 ВО «Батьківщина» – 2 ПП «Наш Край» – 2
10.	Свалявська районна рада Голова районної ради –	34	ПП «Відродження» – 8 ПП «Опозиційний блок» – 8 ПП «ЄЦ» – 8 ВО «Батьківщина» – 5

	Ливч Мирослава Михайлівна (ПП «Відродження»)		ПП «БПП «Солідарність» – 5
11.	Тячівська районна рада Голова районної ради – Каганець Василь Йосипович (ВО «Батьківщина»)	42	ПП «ЄЦ» – 15 ПП «БПП «Солідарність» – 9 ВО «Батьківщина» - 9 ПП «Опозиційний блок» – 3 ПП «Відродження» – 3 ПП «Самопоміч» – 3
12.	Ужгородська районна рада Голова районної ради – Чорнак Руслан Васильович (ПП «Відродження»)	36	КМКС-ПУУ – 8 ПП «ЄЦ» – 7 ПП «Відродження» – 6 ПП «БПП «Солідарність» – 5 Радикальна партія О.Ляшка – 4 ПП «Опозиційний блок» – 4 ВО «Батьківщина» - 2
13.	Хустська районна рада Голова районної ради - Пацкан Олександр Михайлович (ПП «БПП «Солідарність»)	36	ПП «ЄЦ» – 12 ПП «БПП «Солідарність» – 10 Радикальна партія О.Ляшка – 6 ВО «Батьківщина» – 4 ПП «Опозиційний блок» – 4
14.	Мукачівська міська рада (Міський голова – Балога Андрій Вікторович (Єдиний Центр)	36	ПП «ЄЦ» – 17 ПП «Відродження» – 9 ВО «Батьківщина» - 4 КМКС-ПУУ – 3 ПП «Самопоміч» – 3
15.	Берегівська міська рада (Голова міської ради – Бабяк Золтан Адальбертович (Демократична партія угорців України)	26	ДПУУ – 12 ПП «Відродження» – 5 ПП «ЄЦ» – 5 ПП «БПП «Солідарність» – 4
16.	Хустська міська рада (Голова міської ради –	34	ПП «Конкретних Справ» – 16 ПП «БПП «Солідарність» – 5 КМКС-ПУУ – 3

	Кащук Володимир Павлович (Самовисування)		ПП «Опозиційний блок» – 3 ВО «Свобода» - 3 Народна партія – 2 ПП «ЄЦ» – 2
17.	Чопська міська рада Міський голова- Самардак Валерій Володимирович (ПП «БПП «Солідарність»)	26	ПП «ЄЦ» – 8 «КМКС»-ПУУ – 7 ПП «БПП «Солідарність» – 5 ПП «Опозиційний блок» – 2 ПП «Наш Край» – 2 ПП «Відродження»– 2
18.	Ужгородська міська рада Міський голова- Андріїв Богдан Євстафійович (ПП «Відродження»)	36	ПП «Відродження» – 9 ПП «БПП «Солідарність» – 5 ПП «Патріот» – 5 ПП «Наш Край» – 3 ПП «Європейська партія України» – 3 ВО «Батьківщина» – 3 ПП «ЄЦ» – 3 ПП «Самопоміч» – 3 КМКС-ПУУ – 2

* Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>

Таблиця 6.7.
Результати виборів 2015 року до обласних рад в Західному регіоні України

	Волинська область (64)	Закарпатська область (64)	Івано-Франківська область (84)	Львівська область (84)	Рівненська область (64)	Тернопільська область (64)	Чернівецька область (64)
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	17,8 (13)	18,05 (15)	21,81 (23)	21,37 (20)	21,9 (19)	25,84 (18)	21,72 (15)
ВО «Батьківщина»	15,9 (12)	8,3 (7)	16,62 (18)	9,11 (9)	18,54 (16)	13,82 (10)	17,92 (12)
Радикальна партія Олега Ляшка	8,26 (6)			5,59 (5)	11,43 (10)	7,77 (5)	6,84 (5)
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	6,5 (5)		7,41 (8)	14,77 (14)		9,15 (6)	6,98 (5)
ПП «УКРОП»	21,9 (17)		10,9 (12)	6,19 (6)	6,24 (5)	5,01 (3)	5,18 (4)
ВО «Свобода»	8,7 (7)		14,94 (16)	12,87 (12)	9,5 (8)	18,27 (13)	5,92 (4)
ПП «Опозиційний блок»		5,39 (4)					5,2 (4)
Аграрна партія України							10,33 (7)
ПП «Наш край»	5,17 (4)						5,43 (4)
ПП «Відродження»		12,6 (11)					
ПП «Єдиний центр»		22,79 (19)					
КМКС – Партія угорців України		9,44 (8)					
ПП «Воля»			6,61 (7)			5,7 (4)	
ПП «Громадянська позиція»				8,09 (8)			
ПП «Громадянський рух «Народний контроль»				5,23 (5)		6,64 (5)	6,35 (4)
НРУ				5,01 (5)			
ПП «Конкретних справ»					6,63 (6)		

Таблиця 6.8.
Результати виборів 2015 року до обласних рад в Південно-Східному регіоні України

	Дніпропетровська обл. (120)	Одеська обл. (84)	Запорізька обл. (84)	Миколаївська обл. (64)	Херсонська обл. (64)	Харківська обл. (120)
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»	10,27 (14)	20,17 (22)	13,5 (13)	20 (15)	22,14 (18)	14,0 (20)
ВО «Батьківщина»	6,64 (9)	10,56 (11)	8,57 (8)	9,63 (7)	11,61 (9)	5,3 (8)
Радикальна партія Олега Ляшка	6,06 (8)		6,48 (6)		7,48 (6)	
ПП «Об'єднання «Самопоміч»	5,69 (8)		6,13 (6)		5,87 (5)	8,6 (12)
ПП «УКРОП»	18,31 (25)		7,28 (7)	8,54 (7)	7,15 (6)	
ПП «Опозиційний блок»	33,82 (46)	21,81 (23)	29,17 (28)	22,83 (17)	16,12 (13)	13,6 (19)
ВО «Свобода»						
ПП «Наш край»		7,4 (8)	10,34 (10)	12,87 (10)	8,88 (7)	8,0 (11)
ПП «Відродження»	7,82 (10)	7,41 (8)		5,01 (4)		35,5 (50)
Аграрна партія України						
ПП «Нова політика»			5,56 (6)			
ПП «Довірай ділам»		11,01 (12)				
ПП «Нова держава»				5,75 (4)		

Таблиця 6.9.
Результати виборів 2015 року до обласних рад в Центральному регіоні України

	Київ (120)	Київськ обл. (84)	Вінницька обл. (84)	Кіровоград обл. (64)	Полтавська обл. (84)	Хмельницька обл. (84)	Черкаська обл. (84)	Житомирська обл. (64)	Сумська обл. (64)	Чернігівська обл. (64)
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність»»	27,56 (52)	22,73 (22)	29,09 (27)	19,51 (14)	15,84 (15)	17,34 (17)	21,43 (18)	21,6 (17)	17,68 (14)	17,05 (12)
ВО «Батьківщина»»	8,91 (17)	17,38 (16)	18,52 (17)	20,24 (14)	13,67 (13)	19,97 (11)	15,48 (13)	18,86 (13)	117,29 (14)	15,27 (11)
Радикальна партия Олега Ляшка		9,2 (9)	10,16 (9)	8,38 (6)	8,56 (8)	7,77 (8)	11,9 (10)	8,21 (6)	8,69 (7)	17,41 (12)
ПП «Об'єднання «Самопоміч»»	11,8 (22)	9,21 (10)	7,47 (7)	6,1 (4)		7,6 (8)		7,55 (6)		
ПП «УКРОП»»		8,08 (7)	5,9 (6)	7,26 (5)	8,44 (8)		8,33 (7)	6,58 (5)	6,37 (5)	6,85 (5)
ПП «Опозиційний блок»»		5,58 (6)	6,19 (6)	18,73 (13)	6,2 (6)			8,44 (7)	6,19 (5)	5,92 (4)
ВО «Свобода»»	7,81 (14)	7,36 (7)	6,85 (6)	5,13 (4)	7,31 (7)	10,17 (10)	8,33 (7)	6,19 (5)	5,7 (5)	
ПП «Наш край»»		7,42 (7)		5,15 (4)						
ПП «Відродження»»					6,13 (6)		9,52 (8)		10,63 (8)	14,99 (11)
Аграрна партия України			6,67 (6)		7,13 (7)	11,01 (11)				11,99 (9)
ПП «Рідне місто»»					7,01 (6)					

ВИСНОВКИ

Електоральні дослідження – це новий науковий напрям в українській політичній науці. Першим кроком у становленні практики електоральних досліджень на загальнонаціональному рівні, розробці надійних методів дослідження електоральних установок і електоральної поведінки, прогнозуванні результатів виборів стали вибори Президента України в 1991 р. та референдум про підтвердження незалежності України.

Застосування порівняльних політологічних моделей виборчих систем і електоральної поведінки у вітчизняних електоральних дослідженнях розпочалося з 1998 р., але ефективному їх використанню заважає цілий ряд як об'єктивних, так і суб'єктивних причин: відсутність довготривалого досвіду конкурентних виборів, розмитість соціальної структури, відсутність чіткої партійної ідентифікації, низький рівень доходів населення, непостійність вивчення громадської думки і т.д.

Однак, незважаючи на об'єктивні труднощі, можна констатувати, що, починаючи з 1998 р., електоральні дослідження в Україні стають систематичними і в них чітко виокремлюється ряд провідних напрямків: розробка методологічних підходів до вивчення поведінки виборців, аналіз та інтерпретація результатів голосування, характеристика участі політичних партій у виборчому процесі, дослідження впливу виборів на трансформаційні процеси тощо.

Отже, у Закарпатській області електоральні дослідження започатковані після парламентських виборів 1998 р., але вони були в основному присвячені аналізу результатів виборів. Серед наукових центрів, які займаються вивченням виборчого процесу в регіоні слід відзначити: Агенцію політичних досліджень «Соціум Карпат», Карпатський центр політінгових досліджень, Закарпатський інститут політичних досліджень, Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики при Ужгородському національному університеті. Останній саме займається історично-політологічним дослідженням згаданих процесів.

Вказуючи на специфічні характеристики регіональних виборчих процесів, потрібно зазначити, що серед суб'єктів виборчого процесу найбільш суттєвий вплив на перебіг виборчих кампаній в умовах пропорційно-мажоритарної і пропорційної виборчих систем мають політичні партії.

Варто сказати і про той факт, що під час проведення виборів усіх рівнів у 20 – 30-х рр. минулого століття були зафіксовані масові порушення, які, як правило, суттєво не впливали на розстановку сил партій, однак вказували на існуючі недоліки і недосконалість організації виборчого процесу на місцях. Загалом результати парламентських виборів

даного періоду показали спроможність тих чи інших політичних партій впливати на суспільно-політичне життя окремого регіону.

Не можна обійти стороною й питання зростання серед місцевого населення зацікавленості в результатах виборів, про що свідчить постійно спадаючий рівень абсентеїзму (неучасті у голосуванні). Наслідки парламентських виборів 1924, 1925, 1929 і 1935 рр. для політичних партій, їх вплив на електорат потенційних прихильників, видозміни передвиборчих програм – усе це подає своєрідне політично-аналітичне зображення тогочасного суспільства краю. Звичайно, це зображення потребує більш глибокого вивчення. Утворення передвиборчих блоків, стиль поведінки політичних організацій до і після виборів, порушення і втручання з боку влади та інші аспекти загальновиборчого процесу чекають на своє подальше висвітлення.

Демократичний зміст виборів до Сойму Карпатської України був деформований внутрішньо- і зовнішньополітичними подіями початку 1939 р. Однак єдність народу Карпатської України у надважких умовах була винагороджена цілковитою перемогою українських політичних сил.

А наступні угорський та радянський період залишили в історії виборчих процесів Закарпаття суперечливі відбитки, які далеко не вписувалися в демократично-плюралістичний характер виборності.

Розвиток сучасної партійної структури краю цілком підпорядкований загальній логіці становлення партійної системи незалежної України: від початкової багатопартійності (середина 80-х років – кінець 1991 р.) – через «атомізовану» систему великої кількості партій (кінець 1991 р. – початок 1998 р.) – до системи поляризованого плюралізму (початок 1998 – 2007 р.), а відтак до системи поміркованого плюралізму у двоблоковому форматі з домінуванням Партії регіонів (2007 – 2013 рр.). З 2013 р. відбувається переформатування партійної системи внаслідок Революції Гідності, але сутність її залишається сталою – двоблоковою системою поміркованого плюралізму. Це наклало відповідний відбиток на виборчій системі та її нових конфігураціях, оскільки в Україні кожні наступні парламентські вибори проходили за новим виборчим законом.

Становлення партійної структури Закарпаття має і ряд специфічних особливостей, зумовлених як електоральними традиціями, так і сучасною вітчизняною електоральною практикою. У становленні партійної структури краю можна виділити наступні періоди: перший період – від початку перебудови до виборів у республіканську та місцеві ради (березень 1990 р.); другий період пов'язаний з виникненням осередків політичних партій лівого і центристського спрямування (1990 – 1995 рр.); третій період – етап інституціоналізації і домінування центристських партій у партійній структурі області (1996 – 2001 рр.); четвертий період

(2002 – 2004 рр.) пов'язаний з домінуванням СДПУ (о) в області; п'ятий період (2005 – 2009 рр.) – приводить до зміни партійної конфігурації під впливом «помаранчевої революції»; шостий період (2009 – кінець 2013 р.) – зміна балансів партійного впливу приводить до двовладдя ПП «Єдиний центр» і Партії регіонів; сьомий період (починаючи з 2014 р.) – домінування в партійній структурі краю політичних партій, утворених за наслідками Революції Гідності.

Оскільки Закарпаття є одним із поліетнічних регіонів в Україні, то значний вплив на електоральні процеси має активність національних меншин краю. До найбільш чисельних меншин можна віднести угорську, румунську, російську, ромську, словацьку. Саме вони і здійснюють певний вплив на громадян у процесі виборчих кампаній. Як правило їх активність виявляється через діяльність національно-культурних товариств.

Однією з найбільш консолідованих і політично активних національних меншин на Закарпатті є угорська. Перш за все слід відзначити, що угорці зберігають досить міцні стосунки зі своєю історичною Батьківщиною, отримують від неї фінансову допомогу і свою діяльність корегують з відповідними структурами.

В середовищі угорської національної меншини відбувається протистояння між двома потужними організаціями: Демократичною спілкою угорців України і Товариством угорської культури Закарпаття.

Слід відмітити, що ці два товариства від самого початку їх створення в Угорщині почали підтримувати дві конкуруючі між собою політичні сили: ПП «Союз молодих демократів» (угорською – Fidesz) – ТУКЗ, а Угорська соціалістична партія – ДСУУ. Такою ж підтримка залишилася і донині.

Особливо жорстким виявилось протистояння на парламентських виборах 2002 р., коли за депутатський мандат в одному окрузі боролися лідери обох товариств. На президентських виборах 2004 р., парламентських виборах 2006 р. і практично впродовж інших виборчих кампаній представники вказаних товариств завжди виступали з підтримкою конкуруючих сил українського політикуму.

Нових обрисів протистояння набрало зі створенням напередодні парламентських виборів 2006 р. двох угорських партій: Партія угорців України – ТУКЗ (17 лютого 2005 р., лідер М. Ковач) та Демократичної партія угорців України, яку очолив на той час народний депутат України І. Гайдош (24 березня 2005 р.).

Зміна влади в Україні в лютому 2014 р. призвела до перестановки сил в середовищі закарпатських угорців. Посади втратили лідери обох партій: голова ТУКЗ протягом останніх вісімнадцяти років М. Ковач та голова ДСУУ протягом останніх 13 років І. Гайдош. Нові очільники

вперше за історію існування обох організацій, домовилися про співпрацю на місцевих виборах 2015 р., що принесло позитивні результати.

Головними проблемами, які пов'язані з угорською національною меншиною, і які викликають постійний політичний резонанс: встановлення пам'ятника на Верещькому перевалі та утворення Притисянського району.

Питання про утворення угорського автономного територіального округу в межах Берегівського району було поставлено на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 р. Позитивну відповідь дали більш як 80 % населення Берегівського району. Відтоді це питання перманентно піднімається як на рівні області, держави так і міжнародних зустрічах українських і угорських політиків. Починаючи з 2000 р. розголосу набуває ідея створення Притисянського району в межах компактного проживання угорців. Створення нової адміністративно-територіальної одиниці відбувалося б за рахунок введення до її складу населених пунктів Берегівського, Виноградівського, Мукачівського, Ужгородського районів.

Якщо вимоги угорської меншини щодо утворення автономного округу є постійними, то інтенсивність русинського руху має хвилеподібний характер і залежить від цілого ряду факторів (фінансування, політична кон'юнктура, лідерські амбіції) тощо.

Сучасний русинський рух на Закарпатті надзвичайно фрагментований. З одного боку, закарпатське русинство розділено на проєвроатлантичну та проросійську течії. З іншого, в ньому можна виокремити такі напрямки: етнокультурний, локал-патріотичний та радикальний.

Загалом русинство на Закарпатті – це перш за все політичний рух. У цілому русини не представляють собою загрози для української етнополітичної стабільності, оскільки їх рух не має організаційного ядра, єдності у вимогах і діях, а також підтримки серед населення області. Хоча офіційно русини в Україні не визнані національною меншиною, проте органи державної влади в області проводять щодо них таку саму політику, як і щодо інших етнонаціональних спільнот.

Конфліктний потенціал закарпатського соціуму, на думку багатьох вітчизняних дослідників, пов'язаний саме з діяльністю угорських і русинських національно-культурних товариств.

Аналіз електоральної практики в середовищі національних меншин Закарпаття (насамперед, угорської національної меншини) дозволяє зробити ряд висновків щодо забезпечення виборчих прав представників національних меншин в Україні. По-перше, задекларовані в законах України виборчі права національних меншин не мають відповідних механізмів реалізації на практиці. По-друге, ефективна участь національних меншин у виборчих процесах, гарантія їх представництва

інтересів у органах влади можлива лише за умови прийняття відповідних законів про вибори та політичні партії на зразок тих, які апробовані в політичній практиці країн Європейського Союзу. По-третє, виборча практика угорської меншини показує ефективність створення і функціонування політичних партій національних меншин на місцевому рівні. Після створення політичних партій, представники угорської меншини мають можливість мати своє представництво у місцевих органах влади. Представники інших національних меншин отримують депутатські мандати ситуативно. По-четверте, ефективність політичної участі меншин має постійно піддаватися оцінці, причому на всіх рівнях соціуму, щоб забезпечити їх дійсну і повноцінну політичну участь.

Електоральна практика на Закарпатті в умовах незалежної української держави розпочинається з установчих виборів, якими можна вважати президентські вибори 1991 і 1994 рр. та парламентські вибори 1994 р. Установчі вибори у перехідних суспільствах відіграють трояку роль: 1) інституційну; 2) біхевіоральну; 3) трансформаційну.

Перші президентські вибори відбулися 1 грудня 1991 р. Президентські вибори 1991 р., по-перше, окреслили різницю в уподобаннях виборців Заходу і Сходу. По-друге, на виборах були представлені прокомуністичні сили, партійна номенклатура (Л. Кравчук), національно-демократичні сили (В. Чорновіл, І. Юхновський, Л. Лук'яненко), представник нового підприємництва (Л. Табурянський). Перемогу отримав представник партійної номенклатури, таким чином гарантувавши їй трансформацію у нові владні структури зі збереженням повноти влади.

Головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. були: націонал-демократичний і комуністичний. Участь політичних партій у парламентських виборах 1994 р. була номінальною. Станом на березень 1994 р. Міністерством юстиції було зареєстровано 7 партій, фактично ж приймали участь близько 15. Оскільки на той час виборці добре пам'ятали домінуючий вплив КПРС, то в окремих регіонах (перш за все Західному) вигідніше за все було балотуватись безпартійними.

Нині впевнено можна сказати, що парламентські вибори 1994 р. були найбільш демократичними виборами в нашій державі. Основою даного твердження є те, що, по-перше, в ході виборчого процесу не було відчутного тиску адмінресурсу, який у виборчих кампаніях почав використовуватись пізніше. По-друге, електоральний простір був чітко структурований на лівих, правих, центристів та незалежних (безпартійних) кандидатів і виборцю нескладно було робити свій вибір. По-третє, порівняно невеликими були фінансові затрати на організацію і проведення виборчої кампанії. По-четверте, підприємці (пізніше олігархи)

не приймали активної участі у виборчому процесі. У даний період відбувається накопичення капіталу, перерозподіл ринку, а тому участь в електоральному процесі була для них не суттєвою. По-п'яте, у виборах не брали участі PR-технологи.

Президентські вибори 1994 р. були достроковими. Їх достроковість обумовлена перш за все соціально-економічними (економічна криза, шахтарські страйки з вимогою провести дострокові парламентські та президентські вибори) та політичними чинниками (конфлікт між парламентом та президентом фактично паралізував владу). У другому турі виборів перемогу отримав представник, так званого «червоного директорату» Л. Кучма. Л. Кучма виграв вибори не завдяки кращій господарській програмі, а завдяки ставці на етнолінгвістичні та геополітичні питання. Зокрема, він обіцяв надати російській мові статус державної, а також говорив про потребу укріплення зв'язків з Росією.

Отже, установчі вибори в Україні успішно виконали покладені на них функції в у мовах демократичного пактового переходу. По-перше, вони встановили інституційний дизайн, який окреслив особливості електоральної конкуренції та еволюції партійної системи. По-друге, виокремили моделі електоральної поведінки населення України, показавши її регіональний характер. По-третє, стали основою легітимації майбутнього політичного режиму.

Як і в Україні головними конкуруючими напрямками напередодні місцевих і парламентських виборів 1994 р. на Закарпатті були: націонал-демократичний і комуністичний. Результати виборів показали, що партії національно-демократичного спрямування мали незначний вплив у Закарпатській області. Партії ж іншого спрямування мали ще менший вплив. Відтак перемогу отримали прокомуністичні сили.

Вибори до Верховної Ради України в 1994 р. на Закарпатті мало чим відрізнялися від виборів загалом по Україні. Головна проблема, яка поділила політичні сили в області на два протилежні табори – питання про надання чи ненадання Закарпаттю статусу спеціальної самоврядної зони (йдеться про голосування населення області 1 грудня 1991 р. про надання Закарпаттю статусу спеціальної самоврядної території). Демократична ліга національностей Закарпаття виступила за надання такого статусу, а Українська Народна Рада Закарпаття стояла на позиціях розбудови суверенної незалежної України без будь-яких національно-культурних автономій і вільних економічних зон.

Вибори до Верховної Ради України 1998 р. проходили за новою і не всім виборцям Закарпаття відомою пропорційно-мажоритарною системою. Вони показали, що партії, які нашвидкуруч були створені напередодні виборів, не мали серйозної електоральної підтримки в регіоні.

Конфігурація партійного простору області після парламентських виборів 1998 р. змінювалась декілька разів і залежала від того, хто був призначений у міжвиборчий період головою Закарпатської обласної державної адміністрації.

Чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців у Закарпатській області в 2002 р. подолали дві політичні партії і три виборчі блоки, що вказувало вже на більш високий рівень свідомості громадян, котрі не бажали розпорошувати свої голоси серед маловпливових суб'єктів політичного процесу. Відтак перемогли сили, які давно відомі виборцям, які мають розгалужену структуру, свій потенційний електорат. Партії і виборчі блоки, які розраховували отримати голоси виборців завдяки популістським обіцянкам і рекламі, не змогли подолати чотиривідсотковий бар'єр голосів виборців на парламентських виборах.

Результати парламентських виборів як в 1998, 2002, так і в 2006 р. (перевиборів 2007 р.) в Закарпатській області свідчать про неоднозначність вибору населенням краю. Тобто, мова йде про неспівпадання результатів за політичними симпатіями в мажоритарних округах, загальнонаціональному окрузі, на виборах до органів місцевої влади. Це є ознакою того, що в українському суспільстві відсутня як чітка партійна ідентифікація громадян, так і чітка партійна структура.

Аналіз виборів до Верховної Ради України 1998, 2002, 2006 рр. (перевиборів 2007 р.) показав специфічні особливості їх проходження в окремих регіонах України, змалював різні вектори орієнтації електорату, що в свою чергу зумовлено історією становлення української державності. Ті регіони, на теренах яких відбувалися демократичні процеси, є свідомими у своїй беззастережній підтримці державного суверенітету та національно-демократичних сил. Саме цим пояснюється полярність симпатій виборців у західних та східних областях України. З іншого боку, в політичному виборі електорату істотну роль відіграє те, наскільки населення країни об'єднано в певну цілість: етнокультурну чи громадянсько-правову. Така цілість в Україні поки що остаточно не сформована з відомих історичних причин, головна з яких – довготривала політична і культурна залежність від сусідніх держав.

Таким чином, регіональні особливості організації і проведення парламентських виборів на Закарпатті були зумовлені такими основними чинниками: географічним розташуванням регіону (прикордонна близькість із країнами виключно європейського ареолу (Румунія, Угорщина, Словаччина, Польща), що вказує на перевагу «прозахідної» орієнтації в свідомості місцевого населення); історичними традиціями (участь у виборах за партійними списками до парламенту Чехословаччини в 1924, 1925, 1929, 1935 рр., проголошення в 1939 році незалежної держави – Карпатської України й участь у виборах до Союму); соціально-

демографічними характеристиками електорату (вплив на вибір місця проживання виборця (місто чи село), етнічного фактору (у тому числі участь у виборах національних меншин та національно-культурних товариств), конфесійних та соціально-статусних ознак специфікою формування та відносною слабкістю регіональної політичної еліти; особливостями становлення та розбудови партійної структури краю.

Електоральний цикл 2010–2012 рр. також мав у Закарпатті свої регіональні особливості та специфіку. Порівняльний аналіз результатів голосування/підтримки В. Януковича в межах України, дає змогу констатувати, що у 2010 р. він не зміг повторити свого результату у порівнянні з 2004 р. Зменшення кількості виборців, які його підтримали, склало 367 262 голоси. Перемогу В. Януковичу на президентських виборах забезпечили, як не парадоксально, протестний електорат в західних і центральних областях, де він набрав від 7,02% в Івано-Франківській області до 41,55% – у Закарпатській

Результати виборів 2010 р., як і 2004 р., були обумовлені соціокультурним поділом на Захід і Схід. Тобто вони не стали консолідуючими для України, а відтак протистояння, започатковане парламентськими виборами 2002 р., залишається і надалі латентним фактором української політики.

Місцеві вибори в Україні проводилися незадовго після президентських виборів 2010 р., на яких перемогу отримав В. Янукович. Відтак фаворитом виборів автоматично стала Партія регіонів.

Напередодні виборів в Україні, як показують статистичні дані, утворюється ряд нових політичних партій. Так, після «помаранчевої революції» заявили про себе такі організації, як ПП «Наша Україна», ГП «ПОРА», ПП «Народна самооборона», ПП «Єдиний центр», ПП «Європейська партія України», ВО «Свобода» та ряд інших. Напередодні президентських виборів 2010 р. з'являються наступні політичні сили – ПП «Фронт змін» (А. Яценюк), ПП «Сильна Україна» (С. Тігіпко), ПП «Громадянська позиція» (А. Гриценко). Саме ці партійні організації та ряд усталених партійних брендів і були головними суб'єктами місцевих виборів.

Феноменом місцевих виборів 2010 р. була поява регіональних партій, про більшість з яких до початку кампанії не чули не лише виборці, а й політичні аналітики. Це свідчить про те, що в суспільстві з'явився запит на третю силу. Малі партії необхідні політикуму з декількох причин. По-перше, вони потрібні кандидатам, які схиляються більше до опозиційних сил, але відкрито не можуть цього зробити. По-друге, вони необхідні тим, хто готовий працювати з владою, але політична кон'юнктура не дозволяє цього робити відкрито: на їхній території провладна партія не популярна. По-третє, до послуг малих партій

звернулись безпартійні мери міст, яким була необхідна партійна підтримка.

Отже, за результатами місцевих виборів в Україні перемогла Партія регіонів. Якщо ж врахувати зміни в законодавстві про місцеві вибори (заборона брати участь у виборах партійним блокам) та поствиборчі тенденції політичного розвитку в Україні, то можна зробити висновок про формування в Україні партійної системи з домінуючою партією. Опозиційними до Партії регіонів залишились ВО «Батьківщина» (при чому не всі регіональні осередки) та ПП «Фронт змін».

В Закарпатській області в 11 районах з 13 перемогу отримала ПП «Єдиний центр». Партія регіонів отримала перемогу лише в Тячівському та Хустському районах. Найкращі електоральні показники політичних партій в районах області: ПП «ЄЦ» (Мукачівський район) – 52 %, Партія регіонів (Тячівський район) – 26,71 %, ВО «Батьківщина» (Свалявський район) – 15,78 %, ПП «Фронт змін» (Хустський район) – 12,57 %, ПП «Сильна Україна» (Великобerezнянський район) – 4,86 %, ДППУ (м. Берегово) – 21,58 %, ПУУ (м. Берегово) – 11,13 %, ПП «Наша Україна» (Рахівський район) – 9,24 %, ВО «Свобода» (м. Ужгород) – 3, 24 %, Народна партія (Ужгородський район) – 2,12 %.

Таким чином, 3 % виборчий бар'єр у всіх районах області та містах обласного підпорядкування подолали лише 3 партії – ПП «Єдиний центр», Партія регіонів, ВО «Батьківщина».

Головними суб'єктами парламентських виборів 2012 р. були такі політичні партії: 1. Партія регіонів; 2. ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція); ПП «УДАР»; ВО «Свобода»; Комуністична партія України. Загалом участь у виборчому процесі взяли 87 партій. 22 політичні партії зареєстрували свої списки. До виборчого бюлетеня була внесена 21 партія. Результати виборів були такими: Партія регіонів – 185 депутатів, ВО «Батьківщина» – 101, ПП «Удар» – 40, ВО «Свобода» – 37, КПУ – 32, ПП «Єдиний Центр» – 3, Народна партія – 2, ПП «Союз» – 1, Радикальна партія О. Ляшка – 1, самовисуванці – 43.

Якщо говорити про регіональний зріз, то можна зробити такий висновок: Партія регіонів перемогла у 9 областях, АРК і Севастополі, а ВО «Батьківщина» (Об'єднана опозиція) в 15 областях та м. Київ. Як і на попередніх виборах Схід та Південь голосував за Партію регіонів, Захід і Центр за – ВО «Батьківщина».

Головний висновок виборчої кампанії 2012 р. є наступний: в Україні залишається недієвим цивілізований механізм оновлення вищого представницького органу влади відповідно до суспільних настроїв у державі, що є характерною ознакою так званої електоральної демократії.

Вибори засвідчили тенденцію до нарощення авторитаризму в Україні, оскільки олігархи і гроші мають ще більше влади в Україні, ніж у 2002 р.

Вони повністю контролюють державну сферу, а прийняття нового виборчого закону ще більше посилило їх вплив.

Електоральний цикл 2014 –2015 рр. був викликаний політичною кризою, і як результат форс-мажорними обставинами до яких вона привела: революцією й війною, яку розпочала Росія на чолі з В. Путіним проти України, захопивши Крим, погрожуючи вторгненням військ на материкову частину країни і готуючись до реалізації операції «Новоросія» за допомогою проросійських екстремістів та колишніх діячів Партії регіонів у Південно-Східних областях України.

В рамках електорального циклу відбулися дострокові президентські і парламентські вибори у 2014 р. та місцеві вибори у 2015 р.

На президентських виборах у першому турі президентом був обраний П. Порошенко. Наслідком цих виборів стало суттєве переформатування українського політикуму. Якщо слабкість центристів призвела до появи правих і посилення лівих у ВР після виборів 2012 р., то президентські вибори засвідчили три важливі зміни. По-перше, проєвропейські політики отримали відчутну перевагу над проросійськими. Троє з чотирьох лідерів виборчих перегонів (П. Порошенко, Ю. Тимошенко, А. Гриценко), що виступають за вступ до ЄС, разом отримали майже 75% голосів. По-друге, шість проросійських кандидатів разом зібрали лише 8% голосів. По-третє, вибори засвідчили неприйняття ні націоналістичних гасел О. Тягнибока, ні «радикальних» Д. Яроша, які удвох отримали 1,86%. Очікування на появу правого екстремізму в Україні не виправдали себе.

Революційні події в Києві змінили позиціонування партійно-політичних сил напередодні парламентських виборів 2012 р. По-перше, Партія регіонів скомпроментувала себе відмовою від європейської інтеграції і участі у виборах не приймала. Рейтинг її найближчого сателіта КПУ також суттєво понизився. Ті сили, які колись представляли Партію регіонів переформатувались у ПП «Опозиційний блок». Її утворили шість політичних партій: Партія розвитку України, ПП «Центр», Партії «Україна – Вперед!», ПП «Трудова Україна», Партія державного нейтралітету України, ПП «Нова політика». Окремо вирішив брати участь у виборах, зі своєю партійною структурою ПП «Сильна Україна» С. Тігіпко.

По-друге, одним із наслідків Революції Гідності було утворення нових партійних структур: ПП «Блок Петра Порошенка» (з нею підписав угоду про спільну участь у виборах лідер ПП «УДАР» В. Кличко), ПП «Народний фронт» (А. Яценюк), ПП «Правий сектор» (Д. Ярош), ПП «Об'єднання «Самопоміч» (А Садовий).

По-третє, у виборах приймали участь відомі виборцю партійні бренди ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», Партія зелених України, ПП «Громадянська позиція» та інші.

По-четверте, як завжди, у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур, завдання яких були різні, але перш за все вони мали набрати хоч якусь кількість голосів, щоб стати відомим для виборців.

Перемогу на виборах отримали наступні політичні сили: Політична партія «Народний фронт», Партія «Блок Петра Порошенка», Політична партія «Об'єднання «Самопоміч», Політична партія «Опозиційний блок», Радикальна партія Олега Ляшка, Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». До парламенту, за результатами виборів, потрапляють чотири нові політичні партії. Таким чином, формат партійної системи знову кардинально змінився, що було наслідком революційних подій в українському суспільстві.

За результатами місцевих виборів 2010 р., парламентських виборів 2012 р. домінуючими на Закарпатті залишилися дві політичні сили: Партія регіонів і ПП «Єдиний центр». Після кардинальних змін в українському суспільстві, пов'язаних з Революцією Гідності Партія регіонів фактично зникла з теренів Закарпатської області, а її очільник О. Ледида заявив про розпуск обласної організації. Свого часу таким шляхом пройшли СДПУ(о) та ПП «Наша Україна», хоча зовнішні причини їхнього фіаско виглядають по-різному.

Результати виборів в області відповідають загальноукраїнським результатам, за виключенням ПП «Всеукраїнське аграрне об'єднання «Заступ», яка в Закарпатті пододала виборчий бар'єр. Найбільший рейтинг отримали партії Майдану (ПП «Народний фронт», ПП «Блок Петра Порошенка»), рейтинг ВО «Батьківщина», ВО «Свобода», ПП «Громадянська позиція» залишився таким, як і на попередніх виборах. А от структурам, які уособлюють собою колишню Партію регіонів громада області підтримку не надала (ПП «Сильна Україна» – 3, 27 %, ПП «Опозиційний блок» – 2, 41 %).

Місцеві вибори 2015 р. повинні були закріпити успіх демократичних політичних сил у регіонах України. Схожим був електоральний цикл 2010–2012 рр., який виграла Партія регіонів (В. Янукович).

Позиціонування партійно-політичних сил напередодні місцевих виборів було обумовлено постреволюційними подіями в Україні та виборами до Верховної Ради України 2014 р.

По-перше, про участь у виборах заявили політичні партії, які приймали участь, або перемогли на виборах 2014 р.: ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність», Політична партія «Об'єднання «Самопоміч», ПП «Опозиційний блок», ВО «Батьківщина», ВО «Свобода». Ці політичні сили асоціювалися у виборців з подіями на Майдані в кінці 2013 – на початку 2014 р., і які отримали назву «Революція Гідності».

По-друге, залишки Партії регіонів приймала участь у виборах у форматі ПП «Опозиційний блок».

По-третє, відмовилися від участі у виборах ПП «Народний фронт» (головна причина – низький рейтинг), ПП «Правий сектор», а Комуністична партія України була не допущена до участі у виборчому процесі (в грудні 2015 р. заборонена). ПП «Народний фронт» та ПП «УДАР» В. Кличка домовилися з ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» про спільні партійні списки під брендом останньої.

По-четверте, як завжди, у виборах приймали участь ряд маловідомих партійних структур. Завданням одних була підготовка партійних брендів для майбутніх парламентських виборів (наприклад, Аграрна партія України, Громадський рух «Народний контроль», Політична партія «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП»), інші були проектами відомих регіональних політичних лідерів: ПП «Партія простих людей Сергія Капліна» в Полтаві, ПП «ВО «Черкащина», ПП «Довіряй ділам» Труханова в Одесі та ряд інших.

По-п'яте, у виборах брали участь ряд суто регіональних партій. Відповідно до українського законодавства таких партій де-юре бути не може, однак де-факто вони існують і приймають участь у політичному житті суспільства. Перш за все йдеться про ПП «Єдиний центр», Партію угорців України та Демократичну партію угорців України (вказані партії проявляють активність лише на Закарпатті).

По-шосте, у виборах активну участь приймали ряд нових, або відроджених політичних партій: ПП «Відродження», яку пов'язують з колишніми представниками Партії регіонів, ПП «Наш край» – з Адміністрацією Президента України, ПП «УКРОП» вважають проектом олігарха І. Коломойського.

Згідно з результатами підрахунку зведених показників партій на місцевих виборах, ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» підтримали 19,5% виборців, ВО «Батьківщина» – 12,1%, ПП «Опозиційний блок» – 11,5%, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» – 7,3%, ВО «Свобода» – 6,8%, Радикальну партію Олега Ляшка – 6,7%, ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 6,4%, ПП «Відродження» – 5,4%, ПП «Наш край» – 4,8%, Аграрну партію України – 3,2%.

На виборах до Закарпатської обласної ради 5 % виборчий бар'єр подолали 6 партій: ПП «Єдиний центр» (22,79 %), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (18,05 %), ПП «Відродження» (12,84 %), ПУУ–КМКС (9,44 %), ВО «Батьківщина» (8,58 %), ПП «Опозиційний блок» (5,38 %). Не змогли подолати 5 % бар'єр такі політичні сили, як ПП «Об'єднання «Самопоміч» (3,93 %), ВО «Свобода» (3,29 %), Радикальна партія Олега Ляшка (4,62 %), ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» (3,23 %), які по Україні загалом отримали хороші результати.

Як і на попередніх місцевих виборах не отримала належну підтримку в області ВО «Свобода». Не змогла подолати виборчий поріг

Радикальна партія Олега Ляшка. Це черговий раз підкреслює конформізм закарпатського виборця та відсутність радикальних настроїв у краї.

Таким чином, до обласної, районних та міських рад обласного підпорядкування обрано 679 депутатів (у 2010 р. 965 депутатів). Найбільше депутатських мандатів отримали наступні політичні сили: : ПП «Єдиний центр» – 174 мандати (25, 63 %, у 2010 – 40 %), ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» – 122 (17,94 %), ПП «Відродження» – 106 (15,61 %, у 2010 – 0,8 %), ВО «Батьківщина» – 58 (8,54 %, у 2010 – 7,7%),

ПУУ–КМКС – ПУУ – 46 (6,77 %, у 2010 – 3,6 %), ПП «Опозиційний блок» – 37 (5,45 %), ДПУУ – 33 (4,86 %, у 2010 – 3,9 %), Радикальна партія Олега Ляшка – 22 (3,24 %), ПП «Об'єднання «Самопоміч» – 19 (2,8 %), ПП «Наш край» – 15 (2,21 %).

Ряд аналітиків, журналістів, характеризуючи результати волевиявлення на Закарпатті, акцентували увагу на такій специфіці регіону, як підкуп виборців. При чому йшлося про системний підкуп різними партійними структурами, який масово розпочався у 2010 р.

В області черговий була застосована технологія маніпуляції з результатами соціологічних опитувань та екзит-полами, які не відображають електоральні вподобання. Дана виборча технологія створює вплив на електоральний вибір, а її системне та надмірне застосування в області дискредитує довіру до соціології.

Отже, конфігурація партійної системи України за результатами місцевих виборів не зазнала суттєвих змін. Вона і надалі залишається двоблоковою, яку утворюють не більше 12 політичних партій.

Місцеві вибори були успішними для нових партійних проектів, таких як, ПП «Українське об'єднання патріотів – УКРОП», ПП «Відродження», ПП «Наш край», Аграрна партія України та Громадський рух «Народний контроль». Імовірно, що всі вони будуть приймати участь у наступних парламентських виборах.

Регіональний фактор, який діє у контексті соціокультурного поділу «Захід – Схід» і надалі залишається визначальним чинником електорально вибору громадян та й загалом суспільно-політичних процесів на теренах нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамович С. Проблема автономії та політичне русинство у незалежній Україні / С. Адамович // Людина і політика. – 2004. – № 4. – С. 11–19.
2. Адміністрація Президента України в нових політичних умовах // Політичний календар. – 2002. – №8. – С.11–23.
3. Алескеров Ф.Т. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Т. Алескеров, В. В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
4. Американское общественное мнение и политика. – М.: Наука, 1978. – 265 с.
5. Аналіз результатів місцевих виборів 2015: динаміка електоральних симпатій в регіонах [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://politcom.org.ua/?p=10637>
6. Андрій Сербайло : «У першому турі ми виконали програму мінімум» // Місцевий час. – 2010. – 23 січня.
7. Андрущенко Т. Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року / Т. Андрущенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3 (12). – С.71–79.
8. Анохина Н. Смешанная и пропорциональная избирательные системы в условиях российского президентализма / Н. Анохина, Е. Мелешкина // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 263–285.
9. Артертон Ф. Використання опитувань громадської думки у виборчих кампаніях / Ф. Артертон // Вибори у США 1996 р. / Вик. ред. Дж. Коарк. – Київ, 1996. – С. 20–22.
10. Асланов С. Політико-правові засади державної етнонаціональної політики: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.05 / С. Асланов. – К.: Інститут держави і права ім. Корещького, 2010. – 23 с.
11. Базовкін С. Партії та громадські об'єднання України / С. Базовкін, В. Кремень. – К., 1994.
12. Балабан Р. Результати парламентських виборів 1990, 1994, 1998 рр.: політологічний аналіз / Р. Балабан // Нова політика. – 1998. – № 6. – С. 2–5.
13. Балєга Ю. Політичне русинство і будівництво Української Держави / Ю. Балєга. – Ужгород: Гражда, 2003. – 196 с.
14. Балєга Ю. Політичне русинство, або Фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті. – Ужгород: Гражда, 2010. – 248 с.
15. Балєга протягнув ще 8 штиків // Р.І.О. – 2006. – 8 квітня.
16. «Балєга пообіцяв Януковичу забезпечити 250 тис. голосів» : (прес-конференція історика С. Федаки) // Р.І.О. – 2010. – 5 лютого.
17. Бандити залякують членів ТВК // РІО. – 2010. – 23 жовтня.
18. Басараб М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державну незалежність (кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст.): Монографія /

- М. Токар, В. Басараб / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 336 с.
19. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг / В. Бебик. – К.: МАУП, 2001. – 216 с.
 20. Бедзир В. Закарпаття відстоює свій вибір / В. Бедзир // Старий Замок. – 2004. – 26 листопада - 2 грудня.
 21. Бедь В. Вересневі вибори ужгородського мера у світлі соціологічних досліджень і політичних реалій / В. Бедь // Срібна Земля. – 2002. – 27 липня.
 22. Без переможців (Основні підсумки місцевих виборів: поразка регіонів на тлі перемоги, фіаско придворної опозиції, розчарування виборців) [Електронний ресурс] // Тиждень. 2010 р. – № 45. – режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/Publication/7262>
 23. Без прикрас. Лидеры шести самых рейтинговых партий ответили на 10 вопросов Корреспондента // Корреспондент. – 2012. – 5 октября. – С. 18–22.
 24. Белецкий М.И. Президентские выборы 1999 г. в Украине: региональный аспект / М. Белецкий, М. Погребинский, А. Толпыго // Стратегічна панорама. – 1999. – № 4. – С. 18–26.
 25. Бій за головне обласне крісло // Р.І.О. – 2006. – 15 квітня.
 26. Берені А. Суспільно-політичне становище та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпатської області (1991–2004 рр.). – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (07.00.01 – історія України). – Ужгород, 2006. – 227 с.
 27. Білоус А. Виборче законодавство та партійна система України в порівнянні з деякими країнами ЄС / А. Білоус // Нова політика. – 1999. – №1. – С.2–6.
 28. Білоус А. Партії та громадські об'єднання України / А. Білоус. – К., 1998. – 136 с.
 29. Білоус А. Пропорційні вибори в Україні: ілюзії чи реалії / А. Білоус // Нова політика. – 2001. – №1. – С. 2–6.
 30. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні / Н. Богашева, Ю. Ключковський [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.eli.org.ua/press>
 31. Богдан В. Вибори в Мукачеві: висновки і уроки / В. Богдан // Європа-Центр. – 2003. – 19 липня.
 32. Богдан В. Вибори-2002: результати, оцінки, прогноз-3. Особливості виборів до обласної та місцевих рад у Закарпатті / В. Богдан // Європа-Центр. – 2002. – 4 травня.
 33. Богдан В. Вибори-2002: результати, оцінки, прогнози-4. Моральні підсумки останніх виборчих перегонів / В. Богдан // Європа-Центр. – 2002. – 11 травня.
 34. Богуш Д. «Зараз вираховують відсоток голосів, який можна свальсифікувати, щоб народ при цьому не піднявся на революцію» / Д. Богуш // Високий замок. – 2012. – 1 – 7 листопада

35. Бойко В. Ратушняк і Жолтані борються за друге місце / В. Бойко // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 14 - 20 жовтня.
36. Бойко О. Політичні цінності в програмних документах політичних партій України / О. Бойко // Історико-політологічні проблеми сучасного світу / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – 2001. – Т.8. – С. 206–213.
37. Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: сновні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія / О. Бойко. – К.: ІПІЦЕНД, 2002. – 306 с.
38. Бондаренко К. Владоможці, або хто здійснює владу в Україні / К. Бондаренко // Часопис «І». – 2001. – № 3. – С. 23–31.
39. Бульбенюк С. Десятиріччя здійснення системної модернізації в Україні та Росії: досягнення та втрати / С. Бульбенюк // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 33–40.
40. Бурдые П. Социология политики / П. Бурдые. – М.: Socio-Logos, 1993. – 336 с.
41. В закарпатському БЮТі після виборів почалися «розбори» // Закарпатська правда. – 2010. – 13 лютого.
42. В Ужгороді «голубі» запанікували // РІО. – 2004. – 18 листопада.
43. В Ужгороді будуть перевибори // РІО. – 2010. – 13 листопада.
44. Варзар І.М. Из контекстов минувших лет : Выбраное в концептуальных і мемуарних вимірах / І. Варзар. – К. : ФАДА ЛТД, 2003. – Кн. 1 : Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. – 592 с.
45. Василь Петьовка : «Я маю чіткі аргументи як голосувати у другому турі» // Срібна Земля-Фест. – 2010. – 4 – 10 лютого.
46. Васильєва Ю.А. Особливості електоральної поведінки (теоретико-методологічний аналіз) / Ю. А. Васильєва // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць: Вип. 18. – К.: ТОВ „XXI століття: діалог культур”, 2005. – С.386–392.
47. Васильченко С. Електоральний портрет України. Аналіз активності громадян на виборах 1994-2004 рр. в Україні у регіональному розрізі С. Васильченко [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.vasylchenko.in.ua>
48. Ващенко К. Деякі підсумки виборчої кампанії партій і блоків: регіональний аспект / К. Ващенко // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 14–16.
49. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // Избранные произведения: Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – С. 602 – 643.
50. Вегеш М. Якою ми бачимо нову Україну (Політичні замітки про минуле і майбутнє українського народу) / М. Вегеш. – Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. – 117 с.
51. Вегеш М. Етнополітична реальність Закарпаття (1991 – 2001 рр.) / М. Вегеш, М. Зан // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць: Вип. 14. – К.: Т-во «Знання» України, 2003. – С. 182–204.
52. Вегеш М. Політичні вибори: начерк до теорії електорального процесу / М. Вегеш, Ю. Остапець // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16. Політичні партії

- і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С. 173–192.
53. Вегеш М. Політичні партії в Україні. 1991–2001 рр. / М. Вегеш, Ю. Остапець // *Carpatica – Карпатика*. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С. 4–26.
 54. Вегеш М. Регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області (1991–2002 рр.) / М. Вегеш, Ю. Остапець // *Регіональні студії*. – Вип. 5. – Ужгород, 2002. – С. 76–86.
 55. Вегеш М. Регіональні особливості електорального процесу в Закарпатській області 1991–2002 рр. / М. Вегеш, Ю. Остапець // *Розвиток демократії в Україні: Матеріали II міжнародної наукової конференції (Одеса, 24-26 травня 2002 р.)* / Укладач Л.Марголіна; Канад.-укр. проект ”Демократична освіта”. – К.: Ай Бі, 2003. – 730 с.
 56. Вибори Президента України 1991 [електронний ресурс] // Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1991
 57. Вибори 2012: падіння міфів-привидів довкола «Свободи» // *Свобода*. – 2012. – 13 - 19 грудня.
 58. Вибори Президента України 2014 [електронний ресурс] // Режим доступу:https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_2014
 59. Вибори в Україні 1994 р. – К.: Парламентське видавництво, 1995. – 267 с.
 60. Вибори депутатів Закарпатської обласної ради. Результати голосування по районах // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня.
 61. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник: У двох книгах. – Книга 1 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К.: Атіка, 2006. – 624 с.
 62. Вибори до Верховної Ради України 2006 року: Інформаційно-аналітичний збірник: У двох книгах. – Книга 2 / Редкол. Я. В. Давидович (голова), М. І. Мельник, М. І. Ставнійчук. – К.: Атіка, 2006. – 328 с.
 63. Вибори до Закарпатської обласної ради по округах // *Післямова*. – 2006. – 28 березня.
 64. Вибори Президента України 1994 [електронний ресурс] // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вибори_Президента_України_1994
 65. Вибори народних депутатів України. Результати голосування по районах // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня.
 66. Вибори Президента України 1999. Інформаційно-аналітичне видання / ЦВК; Редкол.: М.М.Рябець (голова) та ін. – К., 2000. – 400 с.
 67. Виборче законодавство України напередодні змін. Аналіз перспектив виборчого законодавства та іноземний досвід // *Часопис Парламент*. – 2001. – № 3 – С. 24–45.
 68. Виборче законодавство України: наявні проблеми та шляхи вирішення // *Часопис Парламент*. – 2002. – № 1–2. – С. 6–12.
 69. Використання «адміністративного ресурсу» під час парламентської виборчої кампанії 2002 р. – К., 2002. – 48 с.
 70. Виступ депутата Ш.Фодо // Відомчий архів ОДА, Ф. 195.Закарпатська

- обласна Рада народних депутатів. – Опис 14. – Спр. VII. Позачергова сесія обласної Ради народних депутатів XXI скликання та рішення прийняті сесією (Третє засідання). – На 88 арк. – Арк.29.
71. Вишняк О. Електоральна соціологія: історія, теорії, методи / О. Вишняк. – Київ: ЗАТ "Віпол", 2000. – 310 с.
72. Вишняк О. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні: досвід і проблеми (1990–1998) / О. Вишняк, І Шевель. – К.: Стилос, 1998. – 150 с.
73. Відкритий лист Президенту України Л.Кучмі від народного депутата України М.Ковача // Вісник Березівщини. – 2002. – 12 лютого.
74. Відомості щодо депутатів, обраних 31 жовтня 2010 року в багатомандатних, одномандатних мажоритарних та одномандатних виборчих округах за поданням місцевих організацій політичних партій // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2011. – № 1. – С. 94 – 101.
75. Відомчий архів ОДА. – Ф. 195.Закарпатська обласна Рада народних депутатів. м.Ужгород. – Опис 23. Канцелярія. – Спр. 27. – Т.1. Листування з постановчих питань на виконання Указів Президента та доручень Кабінету Міністрів України. 04 січня 2000 – 03 березня 2000 р. – На 197 аркушах. – Арк.54.
76. Відомчий архів ОДА. – Ф. 195.Закарпатська обласна Рада народних депутатів. м.Ужгород. – Опис 23. Канцелярія. – Спр. 14. – Т.5. Листування з Кабінетом Міністрів України з питань економічного і соціального розвитку області. 03 липня 2000 – 03 серпня 2000 р. – На 168 аркушах. – Арк. 73.
77. Візниця Ю.В. Особливості українського електорату в процесі демократизації та становлення національної державності . Авт. дис. канд. соціол. наук. – Київ, 1993. – 19 с.
78. Вісник «Твій вибір – 2014». –№ 1: Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2014. – 40 с.
79. Влада активно готується до фальсифікацій у другому турі, попереджають її опоненти // Фест. – 2004. – 18 - 24 листопада.
80. Влада мажорів (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Тиждень. – 2010. – 12 - 18 листопада.
81. Вовк Р. Формування законодавства про вибори Президента України / Р. Вовк // Політичний менеджмент. – 2003. – № 2. – С. 74 – 82.
82. Володин К. Выборы-2004 – «болевые точки» / К. Володин // Європа-Центр. – 2004. – 6 листопада.
83. Волчан О.Ф. Грани политической жизни: теория и практика / О. Волчан. – Симферополь: «Таврида», 2001. – 180 с.
84. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М.М.Вегеш, М.В.Делеган, О.Д.Довганич та ін. [Відп. ред. М.Вегеш]. – Ужгород: Карпати, 2002. – 709 с.
85. Выдрин Д. Пентаграмма 2002. Формула особенностей парламентской избирательной кампании / Д. Выдрин // Зеркало недели. – 2001. – № 39.
86. Вятр Е. Социология политических отношений. – М.: «Прогресс», 1979. –

463 с.

87. Гавриленко І. Вибори як суспільно-історична ситуація: теоретичні моделі виборчого процесу / І. Гавриленко, А. Литвин // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №3. – С.119–129.
88. Гавриш С.Б. Парламентаризм в Україні через призму виборчих систем // Вестник Международного славян. ун-та – Сер. «Экономика. Социология» – Т.4 – №4. – С.61–64.
89. Гаврош О. Закарпаття обрало своїм президентом В. Ющенко // Старий Замок. – 2004. – 26 листопада-2 грудня.
90. Гаврош О. Президентські вибори-2004 на Закарпатті // Регіональна аналітика. – 2004 (грудень). – № 71 [електронний ресурс] / Режим доступу:<http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=4402&mode=thread&order=0&thold=0>
91. Галиновский В. Русский десант (Деятельность русских политтехнологов в избирательной кампании в Украине) // Компаньон. – 2002. – №4. – С.13–15.
92. Гантер Р. Виды политических партий: Новая типология / Р. Гантер, Л. Даймонд // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 54 – 61.
93. Ганусич А. Газета закарпатських регіоналів опублікувала біло-блакитну карту електоральних настроїв на Закарпатті [Електронний ресурс] / А. Ганусич // «Закарпатська правда». – 2010 р. – 5 вересня.
94. Ганусич А. Усе сталося як гадалося? Результати виборів до парламенту хоч і не збіглися з прогнозами, але й сенсаційними не стали // Срібна Земля. Фест. – 2002. – №18. – С.4.
95. Ганусич А. “Зачистка” студентських гуртожитків. Хто за цим стоїть? / А. Ганусич, В. Павлюх // Фест. – 2004. – 11-17 листопада.
96. Гарантій, що за порушення під час виборів не доведеться відповідати – нема // Трибуна. – 2004. – 16 листопада.
97. Гельман В. Изучение выборов в России: исследовательские направления и методы анализа // Выборы и партии в регионах России. – Серия «Studia politica». Выпуск 2. – Москва. Санкт-Петербург, 2000. – С.12–44.
98. Гельман В.Я. Избирательные кампании в России: испытание электоральной формулы // Полис. – 1996. – №2. – С.84–100.
99. Гельман В. «Учредительные выборы» в контексте российской трансформации / В. Гельман // Общественные науки и современность. – 1996. – № 6. – С. 46–64.
100. Геслі В. Чинники впливу на голосування українських виборців // Політична думка. – 2000. – №3. – С. 20–45.
101. Гетьманчук М. Угорська національна меншина в Україні: правові засади політичної суб'єктності: Монографія / М. Гетьманчук, В. Грищук, Н. Шипка. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 408 с.
102. Головаха Е.И. Трансформирующееся общество. – К., 1996. – 585 с.
103. Голови райрад (партійність) // Післямова. – 2006. – 4 травня.
104. Голосов Г. Фрагментация партийных систем: новый метод измерения и его

- применение к результатам выборов российских региональных законодательных собраний (2003–2008) / Г. Голосов // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 9–27.
105. Голосов Г.В. Поведение избирателей в России: теоретические перспективы и результаты региональных выборов / Г. В. Голосов // Полис. – 1997. – №4. – С.44–57.
106. Голосов Г.В. Пределы электоральной инженерии: “смешанные несвязанные” избирательные системы в новых демократиях / Г. В. Голосов // Политические исследования. – 1997. – № 3. – С. 102–114.
107. Голосов Г.В. Форматы партийных систем в новых демократиях: институциональные факторы неустойчивости и фрагментации // Полис. – 1998. – №1. – С.106–130.
108. Гоменюк І. Закарпаття напередодні президентської виборчої кампанії – 2004 [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=index&catid=33&topic=&allstories=1>
109. Гончарук Г. Громадська думка напередодні референдуму та виборів Президента України // Голос України. – 1991. – 28 листопада.
110. Гонюкова Л. Політичні партії України: сучасність та перспективи розвитку / Л. Гонюкова / Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва». – К., 2014 – 19 с.
111. Горбач В. Електоральна карта України: регіональний вимір // Український регіональний вісник. – 2001. – №26. – С.2.
112. Горобченко І. Осередки політичних партій в Закарпатській області(1991–2001 рр.) / І. Горобченко, Ю. Остапеч // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної і Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.78–96.
113. Грабовська С. Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації / С. Грабовська, А. Романюк, Л. Скочиляс. – Львів, Центр політичних досліджень ЛНУ ім. І.Франка. – 2005. – 155 с.
114. Гранчак І.М. Угорці Закарпаття в післявоєнні роки: кількісний аналіз (1945–1996) / І. М. Гранчак // Державне регулювання міжетнічних відносин на Закарпатті / Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1997. – С. 83–97.
115. Гранчак І.М. Хустський форум і його рішення / І. М. Гранчак // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918–1945) / ред. кол.: І.Гранчак та ін. – Ужгород: «Закарпаття», 1995. – С. 65–68.
116. Гранчак І. Спроби уряду М.Каролі утримати Закарпаття в складі Угорщини. Закон про Руську Країну / І. Гранчак, В. Ганчин // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918–1945) / ред. кол.: І.Гранчак та ін. – Ужгород: «Закарпаття», 1995. – С. 53–58.
117. Громадська думка в Україні / Міжнародна фундація виборчих систем. Опитування, проведене компанією «Соціс-Геллап» в Україні 29 травня – 8

- червня 1998 р. – К., 1998. – 140 с.
118. Гроші вирішили долю виборів на Закарпатті // Закарпатська правда. – 2010. – 6-12 листопада.
 119. Групи впливу в Закарпатті // Вісті тижня. – 2002. – 23 січня.
 120. Грязнова О. Політичні партії та вибори 2002 р. до Верховної Ради України // Часопис Парламент. Інформаційно-аналітичне видання громадської організації «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2002. – №1–2. – С. 2–6.
 121. Гузенкова Т.С. Политические партии и лидеры в Верховной Раде Украины (1998–2000). – М.: Российский институт стратегических исследований, 2001. – 230 с.
 122. Гураль В. Хто стане мером столичного Закарпаття? / В. Гураль // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 12 - 18 серпня.
 123. Гут Р. Берегово нарешті вийшло з-під контролю есдеків. Перемогу з відривом у 900 голосів отримав Віктор Ющенко! / Р. Гут // Старий Замок. – 2004. – 26 листопада-2 грудня.
 124. Гут Р. У Берегові закінчилася епоха Жупана, а каденція Гайдоша тільки почалася / Р. Гут // Старий замок. Паланок. – 2006. – 27 квітня.
 125. Гута А. Владний табір на Закарпатті: хто на кого працював? // Закарпатська правда. – 2005. – №3. – С.6.
 126. Давидович Я. Виступ на засіданні Центральної виборчої комісії при встановленні результатів виборів народних депутатів України 10 квітня 2006 року / Я. Давидович // Вибори і демократія. – 2006. – № 1. – С. 3–17.
 127. Депутати Ужгородської міської ради // Ужгород. – 2006. – 15 квітня.
 128. Дембельська сесія // Трибуна. – 2010. – 28 серпня.
 129. Депутатами ужгородського городского совета предварительно стали ... // Європа – Центр. – 2010. – 5 ноября.
 130. Дивіться, хто пройшов.. (про результати виборів до Закарпатської обласної та Ужгородської міської рад) // Р.І.О. – 2006. – 15 квітня.
 131. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980 – 2011 рр.) / Керівник проекту – М. С. Кармазіна. – К.: ІНІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2011. – 808 с.
 132. Державотворчий процес в Україні / НАН України, Інститут Історії України / В. А. Смолій (відп. редактор). – Київ: Наукова думка, 2007 – 910 с.
 133. Десять доводів на користь ревізії кордонів // Срібна Земля. – 2002. – 8 червня.
 134. Деттербек К. Картельные партии в Западной Европе / К. Деттербек // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 45–54.
 135. Дзюба Н. Деякі аспекти дослідження електоральної поведінки / Н. Дзюба // Соціальні виміри суспільства. – Вип. 3. – К.: НАН, Інститут соціології, 1999. – С.110–121.
 136. Дмитриев А. Политическая социология США / А. Дмитриев. – Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1971. – 84 с.
 137. Дмитричева О. А почём противогазы в Украине? Украиной заинтересовались мастера загрязнения окружающей политической среды /

- О. Дмитричева // Зеркало недели. – 2001. – 6 октября.
138. Дмитричева О. Україна партійна. Частина 7. Блок «За єдину Україну» / О. Дмитричева, Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 23 березня.
139. Довіряй, але перевіряй, або чому наші партії не виконують роль генератора ідей // Срібна Земля-Фест. – 2000. – 29 січня.
140. Дорош Л. Політичні зміни в країнах Центрально-Східної Європи: рік 2002 – завершення трансформації? / Л. Дорош, І. Сюсько // Регіональні студії. – Випуск 5. – Ужгород, 2002. – С.103–116.
141. Другий тур: фінішували не всі. Ще шестеро закарпатців в українському парламенті // Новини Закарпаття. – 1994. – 12 квітня.
142. Дюверже М. Политические партии / М. Дюверже. – М., 2002. – 560 с.
143. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття: монографія / Під ред. А. Круглашова і М. Токаря; [Ред. колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапеч, Н. Ротар; Відп. За випуск М. Токар]; НДІ політичної регіоналістики (Ужгород), НДІ європейської інтеграції та регіональних досліджень (Чернівці). – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. – 552 с.
144. Етноменшини Закарпаття в умовах ринкової трансформації / В. Мікловда, М. Лендел, М. Пітюлич та ін. – Ужгород: «Карпати», 2006. – 96 с.
145. Елисеєв С. Социальные и политические размеживания, институциональные предпосылки и условия консолидации партийных систем в демократическом транзите / С. Елисеєв // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 64–89.
146. Європейський демократичний доробок у галузі виборчого права: Матеріали Венеціанської комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету Міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи: пер. з англ. / за ред. Ю. Ключковського. – К., 2009. – 500 с.
147. Жадько В. Парадокси свідомості сільського виборця / В. Жадько // Політична думка. – 2000. – №1. – С.19–29.
148. Жданов І. Україна перед вибором – Яким він буде? / І. Жданов, О. Литвиненко, Ю. Якименко // Національна безпека і оборона. – 2004. – № 6. – С. 2–14.
149. Закарпатська обласна рада // Післямова. – 2006. – 11 квітня.
150. Закарпатські особливості виборів // Р.І.О. – 2010. – 23 січня.
151. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапеч, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра”, 2010. – 720 с.
152. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – Київ: ІШЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
153. Закарпаття голосувало (голосування за основних кандидатів у розрізі міст і районів) // Місцевий час. – 2010. – 23 січня.

154. Закарпаття за Юлю. Балага остаточно втратив контроль над областю // Місцевий час. – 2010. – 13 лютого.
155. Закарпатців розвели. Округи поділили // Р.І.О. – 2012. – 3 листопада.
156. Закон України “Про вибори народних депутатів України” (25 березня 2004 р.) // Все про вибори. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 144 – 219 с.
157. Закон України “Про вибори Президента України” / За станом на 18 березня 2004 р. – К., 2004. – 85 с.
158. Закон України “Про внесення змін до Конституції України” // Урядовий кур’єр. – 2004. – 10 грудня.
159. Закон України “Про особливості застосування Закону України “Про вибори Президента України” при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року // Урядовий кур’єр. – 2004. – 10 грудня.
160. Закон України “Про політичні партії в Україні” // Все про вибори. – К.: КНТ, АТІКА, 2004. – С. 41 – 51.
161. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» // Голос України. – 2010. – 31 липня.
162. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (18 лист. 1993 р.). – Ужгород, 1993. – 42 с.
163. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (24 вересня 1997 р.). – Київ: Парламентське видавництво, 1997. – 27 с.
164. Закон України «Про вибори народних депутатів України»/ Науково-практичний коментар / Ред. Рябця М.М. – К.: «Український інформаційно-правовий центр», 2002. – 362 с.
165. Закон України «Про вибори народних депутатів України» (із змінами і доповненнями станом на вересень 2012 року). – К. : Алерта, 2012. – 160 с.
166. Закон України «Про місцеві вибори» (2015) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
167. Зан М. Етнічні процеси на Закарпатті / М. Зан // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред.. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр “Ліра», 2010. – С. 504–514.
168. Зан М. Угорці Закарпаття (епізод етнополітичних процесів поч 90-х рр. ХХ ст.) // Carpatika – Карпатика. – Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасність. – Ужгород, 2002. – С.222 – 237.
169. Зан М. Русинський рух на Закарпатті: еволюція, фрагментація, перспективи / М. Зан // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи», м. Івано-Франківськ, 22 – 23 травня 2014 року. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 16–23.
170. Зауваження та пропозиції щодо проекту протоколу, підготовленого угорською стороною для членів угорської делегації до 10 засідання змішаної українсько-угорської Комісії з питань забезпечення прав національних меншин // Поточний архів управління у справах

- національностей і міграції Закарпатської ОДА. – Протоколи засідань українсько-угорської змішаної комісії з питань забезпечення прав національних меншин. 2001 р. – На 5 аркушах. – Арк. 5.
171. Звернення брегівської районної ради народних депутатів до обласної ради народних депутатів та Верховної Ради України // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.
172. Звернення до правління ПРП // Срібна Земля. – 2002. – 2 листопада.
173. Звернення до президента з приводу фальсифікацій // РІО. – 2010. – 13 листопада.
174. Звернення керівників релігійних центрів та єпархіальних управлінь Закарпаття до духовенства та віруючих у зв'язку з майбутніми виборами президента України // Світогляд. – 2004. – 23 жовтня.
175. Звернення представників інтелігенції до мешканців Закарпатської області // Новини Закарпаття. – 30 січня.
176. Звернення представників української інтелігенції Закарпаття // Трибуна. – 2010. – 30 січня.
177. Знову фальсифікація // Трибуна. – 2004. – 4 грудня.
178. Зуева В. Философия политической регионалистики: теоретико-методологический анализ / В. Зуева // Гуманітарний вісник / Запорізь. держ. інженер. акад.– 2001. – Вип. 6. – С. 127–139.
179. «ЄЦ» та Погорелов – порушники виборчого процесу // Закарпатська правда. – 2010. – 16 - 22 жовтня.
180. Игнаци П. Партии и демократия в постиндустриальную эру / П. Игнаци // Политическая наука: Политические парии, демократия и качество государственного управления в современном обществе / Ред. кол. : Е. Ю. Мелешкина – гл. ред. и др. – М.: ИНИОН РАН, 2010. – № 4. – С. 49–77.
181. Із зведення крайової виборчої комісії про наслідки виборів Чехословацького парламенту по Закарпаттю (25 листопада 1925 р.) // Шляхом Жовтня. Зб. документів в 6 т. – Т.2. – Ужгород: Карпати, 1961. – С.166–167.
182. Ільницький В. Перші особи. Історія Закарпаття в біографіях його керівників. Історико-публіцистичні нариси / В. Ільницький, С. Федака. – Ужгород: ТІМРАНІ, 2011. – 216 с.
183. Інформації про виконання постанов та розпоряджень КМ України // Державний архів Закарпатської області. – Ф. 195. Поч. 04 січня – зак. 30 березня 1998 року на 124 аркушах. – Опис 23. Канцелярія. – т 1. Інформація про висування та реєстрацію кандидатів у депутати місцевих рад, сільських, селищних, міських голів від 25.02.98. – Арк. 73 – 74.
184. Кармазіна М. Українська багатопартійність: становлення і розвиток / М. Кармазіна // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – 2012. – № 3 (59). – С.4–87.
185. Каревіна О. Економічні інтереси та соціально-економічні і політичні орієнтації населення України на етапі переходу до нового соціально-економічного устрою / О. Каревіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – № 4–5. – С. 176–186.

186. Кац Р. Изменение моделей партийной организации и партийной демократии: Возникновение картельных партий / Р. Кац, П. Мэир // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 27–45.
187. Квіткова І. Правда обов'язково переможе і на Берегівщині / І. Квіткова // Трибуна. – 2004. – 19 листопада.
188. Кисельова О. Бідність в Україні / О. Кисельова // Політична думка. – 1999. – №3. – С.56–67.
189. Кіс Т. Виборчі системи та їх політичні наслідки / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – №2. – С. 8–15.
190. Князева Е. Электоральное поведение как социокультурное явление: Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук / Е. Князева. – Харьковский госуниверситет, 1996. – 180 с.
191. Ковач Е.Я. Я за демократію, проти автономії / Е. Я. Ковач // Закарпатська правда. – 1989. – 29 грудня.
192. Ковач М.М. Угорська громада Закарпаття // Державне регулювання міжетнічних відносин на Закарпатті / М. М. Ковач / Матеріали науково-практичної конференції. – Ужгород, 1997. – С. 98–101.
193. Кодекс належної практики у виборчих справах. Керівні принципи та пояснювальна доповідь, ухвалені Венеціанською комісією на 52-й сесії (Венеція, 18-19 жовтня 2002 року), Європейська комісія за демократію через право, CDL-AD (2002) 023 rev, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD\(2002\)023rev-ukr.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDLAD(2002)023rev-ukr.pdf).
194. Кого вибрали, того маємо ... // Новини Закарпаття. – 2010. – 6 листопада.
195. Козак Б. Взаємозв'язок типу політичної системи, виборчих та партійних систем / Б. Козак // Нова парадигма. – 2002. – Вип.27. – С.101–110.
196. Колібаба А. Масові неточності в прізвищах та іменах – геніальний план влади? / А. Колібаба // Фест. – 2004. – 11-17 листопада.
197. Колібаба А. Українське суспільство нині нагадує розбалансовану систему, яка не може функціонувати стабільно / А. Колібаба // Срібна Земля-Фест. – 2002. – 24 квітня.
198. Колодій А. Народ і партії у виборах 2014 року [Електронний ресурс] / А. Колодій // Сайт незалежного культурологічного часопису «І». – 5.11.14. – Режим доступу: http://www.ji-magazine.lviv.ua/anons2014/Kolodij_Narod_i_partii_u_vyborah.htm
199. Колодій А. Позачергові президентські і парламентські вибори 2014 року в Україні: особливості та наслідки [електронний ресурс]: Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=1263>
200. Кому дісталась влада в радах (результати місцевих виборів 2010 в Україні) // Коментарі. – 2010. – 12 листопада.
201. Концепція кодексу про вибори, референдуми в Україні. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 52 с.
202. Кордун О. Конституційний Суд України і вибори / О. Кордун // Нова політика. – 1998. – №2. – С.2–14.
203. Кордун О. Вибори 2002: генеральна репетиція президентських виборів

- 2004? / О. Кордун, Р. Павленко // Людина і політика. – 2002. – №3. – С.3–21.
204. Король І. Політичні партії і політична боротьба в 1921–1929 рр. / І. Король, В. Делеган, О. Хланта // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІ (1918–1945) / ред. кол.: І.Гранчак та ін. – Ужгород: «Закарпаття», 1995. – С.180–194.
205. Королько В. Передвиборча комунікаційна агітаційна кампанія: політичний феномен, структура, функції / В. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №1. – С.80–101.
206. Королько В. Політична реклама: уроки виборів / В. Королько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №6. – С.53–56.
207. Котуков А. А рационален ли был выбор? Приложение теории рационального действия к политическому выбору / А. Котуков // Харьковские социологические чтения – 98. Сб. научных работ. – Х., 1998. – С.308–313.
208. Крамар О. Спотворене волевиявлення / О. Крамар // Тиждень. – 2012. – 2-8 листопада. – С. 8–11.
209. Креголець В. Вибори-2002 на шпальтах закарпатської преси / В. Креголець // Срібна Земля. – 2002. – 13 квітня.
210. Круглий стіл політичних партій та громадських організацій // Європа-Центр. – 2001. – №38. – С.5.
211. Куплений вибір. Результати по виборчому округу № 68 // Р.І.О. – 2012. – 3 листопада.
212. Кухарчук О. Суспільно-політичні процеси в Закарпатті (1991–2010). – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидат історичних наук (07.00.01 – історія України). – Ужгород, 2011. – 250 с.
213. Кучеренко Т. Регіональний фактор у політичному процесі України. Автореф. дис. канд. політ. наук / Т. Кучеренко. – К., 2002. – 18 с.
214. Кушерець В. Опитування і вибори: зарубіжна практика / В. Кушерець // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №3. – С.28–38.
215. Кушнір П. Що являють і кого представляють обласні партійні організації перед виборами / П. Кушнір // Срібна Земля-Фест. – 1997. – 25 червня.
216. Кынев А. Партии и выборы в современной России: Эволюция и деволуция / А. Кынев, А. Любарев. – М.: Фонд «Либеральная миссия», 2011. – 792 с.
217. Ландовський Е. Ужгород на зламі епох / Е. Ландовський. – Ужгород: Карпати, 2008. – 536 с.
218. Лемак В. Перша партійна коаліція на Закарпатті / В. Лемак // Новини Закарпаття. – 1991. – 6 червня.
219. Лемак В. Становлення і розвиток партійної системи Чеської республіки (1989–2000) / В. Лемак // Carpatica – Карпатика. – Випуск 16. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Ужгород, 2002. – С.247–257.
220. Лемак В. Державно-правова реформа в Чехословаччині в умовах постсоціалістичної модернізації й поділу федерації / В. Лемак. – Ужгород: «Ліра», 2002. – 248 с.
221. Лемак В. Сойм Карпатської України. Події березня 1939 р. // Нариси історії

- Закарпаття. Т.ІІ (1918–1945) / В. Лемак / ред. кол.: І.Гранчак та ін. – Ужгород: «Закарпаття», 1995. – С.310–318.
222. Леліч М. Мажоритарний беспредел / М. Леліч // Тиждень. – 2012. – 9-15 листопада. – С. 14–16.
223. На Закарпатті угорців закликають не голосувати за українські партії, «які загрожують їхньому майбутньому» [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakarpattya.net.ua/News/73507-Na-Zakarpatti-uhortsiv-zaklykaiut-ne-holosuvaty-za-ukrainski-partii-iaki-zahrozhuiut-ikhnomu-maibutn>
224. Липсет С. Структуры размеживаний, партийные системы и предпочтения избирателей. Предварительные замечания / С. Липсет, С. Роккан // Политическая наука: Социально-политические размеживания и консолидация партийных систем. – 2004. – № 4. – С. 204–235.
225. Литвиненко О. Політичні партії за рік до виборів: майбутнє, що починається сьогодні / О. Литвиненко, Ю. Якименко // Національна безпека і оборона. – 2005. – № 3. – С. 2–12.
226. Лідери та їхні блоки: в кого більший рейтинг // Дзеркало тижня. – 2002. – 8 березня.
227. Лінц Х. Президентська система і парламентаризм / Х. Лінц // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 802–827.
228. Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність: Монографія / Л. Лойко. – К.: ПЦ «Фоліант», 2005. – 634 с.
229. Лукша О. Парламентські вибори на Закарпатті у «кривому дзеркалі» обласної преси / О. Лукша // Срібна Земля. Фест. – 2012. – 9-15 листопада.
230. Майборода О. «Політичне русинство». Закарпатська версія периферійного націоналізму / Олександр Майборода. – К.: НаУКМА, 1999. – 25 с.
231. Макаров Т. Новый парламент: «штрихи к портрету» / Т. Макаров // «Европа-Центр. – 2012. – 2 ноября.
232. Макеев С. Выборы в социологической перспективе / С. Макеев // Медиа в выборах: между политикой и культурой (контент анализ политической прессы) / Под. ред. Н.Костенко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – 218 с.
233. Макеев С. Сучасна Україна: громадянська свідомість і політична участь населення / С. Макеев // Політична думка. – 2000. – №2. – С.10–16.
234. Макеев С. Політична соціалізація в пострадянській Україні / С. Макеев, А. Надточій // Політична думка. – 1997. – №1. – С.24–36.
235. Малець О. Етнічна консолідація і самоідентифікація угорців Закарпаття 1944–1991 рр. / О. Малець // Carpatika – Карпатика. – Вип.18. Історія, політологія, культура: минуле і сучасність. – Ужгород, 2002. – С. 211–222.
236. Малець О. Етнічні процеси угорців Закарпаття / О. Малець // Carpatika – Карпатика. – Вип.23. Актуальні проблеми історії та етнології. – Ужгород, 2003. – С. 293–302.
237. Малко Р. Фейкові, брате, часи настали. Як розуміти величезне розмаїття партій на місцевих виборах / Р. Малко // Український тиждень. – 2015. – № 42. – С. 18–20.

238. Маніфест «Про возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною» // Закарпатська правда. – 1944. – 28 листопада.
239. Мангейм Д. Политология. Методы исследования / Д. Мангейм, Р. Рич. – М.: Весь мир, 1997. – 544 с.
240. Мартин В. Історія антагонізму / В. Мартин // Р.І.О. – 2012. – 24 березня.
241. Мартин В. Українсько-угорська безкомпромісність / В. Мартин // Р.І.О. – 2012. – 28 січня.
242. Матусевич В. Політична культура: теоретико-методологічні проблеми дослідження / В. Матусевич // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №4–5. – С.5–21.
243. Мацневский Ю. Смена, транзит или цикл: Динамика политического режима в Украине в 2004–2010 гг. / Ю. Мацневский // Полис. – 2010. – № 5. – С. 17–37.
244. Медиа в выборах: между политикой и культурой (контент анализ политической прессы) / Под ред. Н.Костенко. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 1999. – 218 с.
245. Медушевский А. Демократия и тирания в новое и новейшее время / А. Медушевский // Вопросы философии. – 1993. – №10. – С.4–12.
246. Мейнверінг С. Президентська система, багатопартійні системи і демократія: складне рівняння / С. Мейнверінг // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 834–861.
247. Мелеганіч Г. Реалізація етнонаціональної політики в контексті розбудови громадянського суспільства в Україні (на прикладі Закарпатської області). – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (23.00.02 – політичні інститути і процеси). – Ужгород, 2012. – 264 с.
248. Мелешкина Е. Исследования электорального поведения: теоретические модели и проблемы их применения / Е. Мелешкина // Зарубежная политология в XX ст.: Сб. науч. тр. / РАН ИНХЛОН. Центр социальных научно-информац. исслед. Отдел политологии и правоведения. Институт сравнительной политологии. Российская ассоциация политической науки. Отв. ред. Ильин М.В. – 2001. – №2. – С.190–216.
249. Мітряєва С.І. Національно-культурні товариства Закарпатської області / Світлана Іванівна Мітряєва / Національний інституту стратегічних досліджень. Закарпатський філіал. – Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2001. – 164 с.
250. Меркотан К. Багатопартійність як чинник трансформації політичної еліти в Центрально-Східній Європі / К. Меркотан // Політичний менеджмент. Спеціальний випуск. – 2007. – С. 117–125.
251. Мигович І. Закарпатський соціум: етнологічний аспект / І. Мигович, М. Макара. – Ужгород: Патент, 2000. – 160 с.
252. Мигович І. Соціальне самопочуття і ціннісні орієнтації закарпатців / І.Мигович, А. Колібаба. – Київ-Ужгород, 1994. – 147 с.
253. Мигович І. Сила творча, інтернаціональна / І. Мигович. – Ужгород, 2012. – 303 с.
254. Мигович І. Русини в Україні: тест на європейськість / І. Мигович. –

- Ужгород: Видавництво Падяка, 2012. – 231 с.
255. Мишанич О. Русини: політика, історія, культура / О. Мишанич. – Ужгород: Видавництво «Гражда», 2012. – 350 с.
256. Михалева Г. Российские партии в контексте трансформации / Г. Михалева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009 – 352 с.
257. Місцеві вибори в Україні – попередні результати // Тиждень. – 2010. – 5-11 листопада. – С. 10–11.
258. Місцеві вибори 2015 (Обрані депутатами) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/wm001.html>
259. Мостова Ю. Соцопитування й адмінресурс – не одне й те саме / Ю. Мостова // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.
260. Мостова Ю. Україна партійна. Частина 2. «Наша Україна» / Ю. Мостова, С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2002. – 16 лютого.
261. Мукачівська епопея : хроніка найбрутальніших виборів / Уклад. і передм. : О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – 222 с.
262. На весні на вулиці Легоцького вперше зацвітуть сакури, посаджені міністром МНС та головою Закарпатської ОДА // Новини Закарпаття. – 2010. – 16 листопада.
263. На Закарпатті переконливо перемогла Тимошенко. Балога своєю підтримкою зробив ведмежу послугу Януковичу // Ужгород. – 2010. – 13 лютого.
264. На одне парламентське крісло на Закарпатті претендує близько 17 осіб, тоді як у середньому по Україні лише 11 // Срібна Земля-Фест. – 2002. – 13 лютого.
265. На передвиборному горизонті – розвиднюється // Срібна Земля. – 2002. – 24 серпня.
266. На посаду мера претендує 9 чоловік, а в міські депутати – аж 547 // Ужгород. – 2010. – 9 жовтня.
267. Надаис А. Выбор избирательных систем / А. Надаис // Полис. – 1993. – №3. – С.70–79.
268. Найрозумніші обирають «Свободу» // Свобода. – 2012. – 15–21 листопада.
269. Нариси з історії суспільних рухів та політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / За заг. ред. д. іст. наук, проф. Малика Я.Й. – Львів: Світ, 2001. – 352 с.
270. Нариси історії Закарпаття (1918–1945) / Гранчак І. (відповід. ред.). – Ужгород: «Закарпаття», 1995. – 663 с.
271. Нарізка округів. Балогу жорстко кинули // Р.І.О. – 2012. – 12 травня.
272. Національно-культурні товариства Закарпаття: Довідник. / Відділ у справах національностей облдержадміністрації, Центр культур національних меншин Закарпаття. – Ужгород: Видавництво «Ліра», 2009. – 31 с.
273. Національно-культурні товариства Закарпаття / Упорядник Михайло Черепаня. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ комітету інформації, 1999. – 44 с.
274. Недбаєвський С. Основні напрямки впливу політичних партій на електорат / С. Недбаєвський // Стратегічна панорама. – 1998. – №1–2. – С.67–77.

275. Нельга О. Вибори як індикатор і чинник національної інтеграції / О. Нельга // Нова політика. – 1999. – №6. – С.2–14.
276. Нельга О. Соціологія виборчого процесу: проблеми становлення / О. Нельга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2000. – №2. – С.43–54.
277. Николаев А. Административный ресурс в региональных избирательных кампаниях / А. Николаев // Полис. – 2000. – №4. – С.163–166.
278. Нікольська О. Маємо те, що маємо або те, що нам залишили / О. Нікольська // Трибуна. – 2004. – 16 жовтня.
279. Нова обласна рада з новим головою // Новини Закарпаття. – 2010. – 27 листопада.
280. Новообрана Верховна Рада: структура і перспективи діяльності // Політичний календар. – 2002. – №5. – С.9–25.
281. Об'єднання громадян на Закарпатті у 1998 р. / Закарпатське обласне управління статистики. – Ужгород, 1999. – 8с.
282. Оксак О. Платформи політичних партій: зміст та критерії порівняльного аналізу / О. Оксак // Нова політика. – 2000. – №2. – С.12–16.
283. Олександр Ледида : «Результат В. Януковича в нашій області стане прикладом для всієї України» // Закарпатська правда. – 2010. – 23 січня.
284. Олексієнко О. Вибори немісцевого значення. Які виклики для країни несуть місцеві вибори // Український тиждень. – 2015. – № 42. – С. 22–25.
285. Оранжевая революция: версии, хроника, документы / Сост. М. Погребинский. – К.: Оптима, 2005. – 416 с.
286. Опозиція в Україні: загальна характеристика (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2002. – №7. – С.2–41.
287. Остапець Ю. Вплив парламентських виборів 1994, 1998, 2002 рр. на становлення партійної системи України / Ю. Остапець // Політологічний вісник: Збірник наукових праць. – К.: ТОВ «XXI СТОЛІТТЯ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР», 2004. – Вип. 16. – С. 54–60.
288. Остапець Ю. Регіональні особливості структурування партійного простору Закарпатської області (1991–2005) / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 3. – Ужгород: «Вісник Карпат», 2006 – С. 215– 227.
289. Остапець Ю. Політичне протистояння комуністичної та націонал-демократичної еліт на Закарпатті кінця 80-х початку 90-х років ХХ ст. / Ю. Остапець, М. Зан // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 4. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006 – С. 238–245.
290. Остапець Ю. Аналіз парламентських та місцевих виборів 2006 року в Закарпатській області / Ю. Остапець, Ю. Лупей // Науковий вісник Ужгородського університету. – Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 4. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006 – С. 245–260.
291. Остапець Ю. Регіональні особливості президентських виборів 2010 року в Закарпатській області / Ю. Остапець, О. Пелін, М. Токар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія.

- Соціологія. Філософія. – 2010. – Випуск 14. – С. 106–122.
292. Остапець Ю. Участь осередків політичних партій у місцевих виборах 2006 року в Закарпатській області / Ю. Остапець // Історико-політичні проблеми сучасного світу. Збірник наукових статей. – т. 17 – 18. – Чернівці: Рута. – С. 60–65.
293. Остапець Ю. Політичні процеси в Закарпатті в контексті позачергових парламентських виборів 2007 року / Ю. Остапець, А. Ключкович, М. Токар // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – 2007. – Випуск 7–8. – С. 185–195.
294. Остапець Ю. Еволюція партійних систем в умовах трансформації соціальних і політичних структур: методологія дослідження / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 11. – С. 120–125.
295. Остапець Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапець, М. Токар / Серія «Studia Regionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
296. Остапець Ю. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорців Закарпаття (1991–2008 рр.) / Ю. Остапець, І. Скиба // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – Випуск 2. – Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – С. 63–70.
297. Остапець Ю. Суспільно-політичні процеси на Закарпатті / Ю. Остапець // Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред.. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 429–448.
298. Остапець Ю. Політичні об'єднання Закарпаття / Ю. Остапець // Закарпаття 1919 – 2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під. Ред.. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколегія: Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар; Відп. за випуск М. Токар]. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – С. 514–541.
299. Остапець Ю. Вплив місцевих виборів 2010 року на еволюцію партійної системи України та структурування регіонального партійного простору (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. – Випуск 14. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2010 – С. 183–198.
300. Остапець Ю. Президентські вибори 2010 року в Закарпатській області: аналіз результатів / Ю. Остапець, М. Токар // Політологічні та соціологічні студії: Т. Х. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах : зб. Наук. Праць / наук. ред. А. М. Круглашов. – Чернівці : Букрек, 2011. – С. 316–345.
301. Остапець Ю. О. Участь національних меншин у виборчих процесах:

- світовий досвід і українська політична практика (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Міжетнічна та міжконфесійна толерантність як чинник консолідації українського суспільства: досвід Закарпаття (Ужгород, 28 – 29 травня 2013 р.) – Ужгород: Ліра, 2013. – С. 96–106.
302. Остапець Ю. Участь політичних партій у парламентських виборах 2012 року: загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області) / Ю. Остапець // Парламентські вибори 2012 року в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2013. – С. 266–278.
303. Остапець Ю. Електоральна поведінка та представництво в органах влади угорської громади Закарпаття / Ю. Остапець, М. Зан // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Етнополітичні трансформації України в контексті інтеграційних процесів Центрально-Східної Європи», м. Івано-Франківськ, 22 – 23 травня 2014 року. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 149–158.
304. Остапець Ю. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України: Монографія / Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. / Серія «Studia Regionalistica» / № 8; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». – Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. – 256 с.
305. Остапець Ю. Місцеві вибори 2015 року: загальнонаціональний та регіональний вимір (на прикладі Закарпатської області) / Остапець Ю. Манайло-Приходько Р. // Регіональна політика: законодавче регулювання та практична реалізація: матеріали Першої Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 24–25 листопада 2015 року) / Мін-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т будівн. і архіт-ри та ін. – Київ-Тернопіль: «Карт-Бланш», 2015. – С. 406–414.
306. Остапець Ю. Порівняльний аналіз еволюції партійних систем України і Румунії / Ю. Остапець // Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. – Editura Muzeului Satmarean, 2015. – С. 165–176.
307. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944) / Р. Офіцинський. – Київ, 1997. – 244 с.
308. Офіцинський Р. Політичний розвиток незалежної України (1991 – 2004) в аспекті європейської ідентичності: Монографія / Р. Офіцинський. – Київ: Інститут Історії НАН України – Ужгород: Гражда, 2005. – 468 с.
309. Офіцинський Р. Тяжко жити Касандрою... Україна. 2006–2008 / Р. Офіцинський. – Ужгород: Гражда, 2008. – 352 с.
310. Офіцинський Р. Українська помаранчева революція (21 листопада – 23 січня 2005 року) / Р. Офіцинський // Вісник Ужгородського національного університету. Серія Історія. – Випуск 12. – 2005. – С.150–188.
311. Офіцинський Р. Сталеві нерви тореодора... Україна. 2009–2014 / Р. Офіцинський. – Ужгород: Гражда, 2014. – 244 с.
312. Офіційний сайт Центральної Виборчої Комісії [електронний ресурс] //

- Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua>
313. Павла Чучку засудили // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 12- 18 серпня.
314. Павлик В. Рівень політичної культури закарпатського виборця (за матеріалами соціологічного анкетування в селі Драгово Хустського району в липні 2004 р.) / В. Павлик // Вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія. Філософія. – Випуск 3. – Ужгород, 2006. – С.227–238.
315. Павло Чучка: «Блок «Карпатський Майдан не зареєстровано» // Післямова. – 2006. – 28 лютого.
316. Парламентські вибори в Україні 2014 [електронний ресурс] // Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Парламентські_вибори_в_Україні_2014
317. Парламент в Україні: тенденції та проблеми становлення (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2003. – №2. – С. 2–25.
318. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 1. – К.: ЦВК, 1998. – 618 с.
319. Парламент України: Вибори-98. Інформаційно-аналітичне видання. Частина 2. – К.: ЦВК, 1998. – 728 с.
320. Політичні партії і вибори в Україні та країнах Центральної та Південно-Східної Європи. – Carpatica - Карпатика. – Випуск 16. – Ужгород, 2002. – 267 с.
321. Партії, що пройшли до районних та міських рад (за кількістю мандатів) // Р.І.О. – 2006. – 8 квітня.
322. Партія регіонів викинула на вибори 218 мільйонів, опозиція – удвічі менше // Р.І.О. – 2012. – 17 листопада.
323. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити // Національна безпека і оборона України. – 2015. – № 6–7. – 180 с.
324. Пашков М. Перспективи політичної генетики / М. Пашков // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – №5. – С.13–19.
325. Пащенко В. До демократії у нас ще шлях не близький. Але результати мукачівських виборів виявилися прогнозованими та закономірними / В. Пащенко // Срібна Земля-Фест. – 2003. – 9 липня.
326. Пащенко В. Закарпатський вибір: Політичний розвиток області 1989 – 2006 рр. через призму електоральної соціології / В. Пащенко. – Ужгород: Вид-во «Карпатська вежа», 2008. – 87 с.
327. Пащенко В. Закарпаття знову перетворилося на експериментальний майданчик для різноманітних маніпулятивних виборчих технологій / В. Пащенко // Фест. – 2004. – 4-10 листопада.
328. Пащенко В. Мукачівські вибори як дзеркало української “демократії” / В. Пащенко // Срібна Земля.Фест. – 2003. – 30 липня.
329. Пащенко В. Перший тур став переломним не лише в ході кампанії, але й в усвідомленні українців / В. Пащенко // Фест. – 2004. – 18-24 листопада.
330. Пащенко В. Політичне Закарпаття. 15 років вибору: Довідник. – Ужгород:

Видавництво О. Гаркуші, 2006 / В. Пащенко. – 136 с.

331. Пащенко В. Політичного спокою в нашому краї годі чекати, якщо політикам особисті амбіції затьмарять розум / В. Пащенко // Срібна Земля. Фест. – 2006. – 30 березня.
332. Первый електоральный цикл в России (1993–1996) / Общ. ред.: В. Я. Гельмана, Г. В. Голосова, Е. Ю. Мелешкина. – М.: Изд.-во «Весь Мир», 2000. – 248 с.
333. Петерварі Н. Закарпаття нарізали: інтрига зберігається / Н. Петерварі // Закарпатська правда. – 2012. – 12-18 травня.
334. Петров О. Опитувальні технології у виборчій кампанії // Соціологія: теорія, методи, маркетинг / О. Петров, В. Полторак. – 1998. – №4–5. – С.56–76.
335. Петров О. Проблеми стратегічного планування президентської виборчої кампанії / О. Петров, В. Полторак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – №3. – С.41–46.
336. Петров О. Социологические избирательные технологии / О. Петров. – Днепропетровск: «Арт-Пресс», 1998. – 164 с.
337. Петровская М. Общественное мнение США: опросы и политика / М. Петровская. – М.: Наука, 1978. – 272 с.
338. Пирович В. Закарпаття: Балога не зміг / В. Пирович // Коментарі. – 2012. – 2 листопада.
339. Підгорний О. Поствиборча «політанатомія» Хустщини: електорати, кандидати і депутати / О. Підгорний // Трибуна. – 2006. – 8 квітня.
340. Підкуп, фальсифікації, бійки, самогубства (Після виборів ми не прокинулися в новій країні) // Р.І.О. – 2012. – 3 листопада.
341. Підсумки голосування в Ужгороді по дільницях // Р.І.О. – 2010. – 23 січня.
342. Під Піпаш В. Феномен регіонального сепаратизму / В. Піпаш. – Ужгород: «Карпатська вежа», 2009. – 36 с.
343. Піпаш В. Народний Рух України як форма національно-визвольної боротьби українців на зламі 80 – 90-х років ХХ ст.: закарпатський регіональний аспект / В. Піпаш. – Ужгород: Гражда, 2008. – 216 с.
344. Плав'юк М. Вибори 2002: пролог чи епілог / М. Плав'юк // Розбудова держави. – 2002. – №6. – С.2–8
345. Повідомлення обласної виборчої комісії про результати голосування і підсумки виборів депутатів Закарпатської обласної ради 31 березня 2002 р. // Новини Закарпаття. – 2002. – № 50 - 51. – С.1.
346. Повідомлення обласної виборчої комісії про результати голосування і підсумки виборів депутатів Закарпатської обласної ради // Срібна Земля. – 2002. – 6 квітня.
347. Повідомлення про результати голосування на виборах народних депутатів України 27 березня 1994 р. по Закарпатській області // Новини Закарпаття. – 1994. – 29 березня.
348. Повідомлення про утворення парламентської більшості // Р.І.О. – 2002. – 28 вересня.
349. Подгорна В.В. Формування партійної системи в Україні / В. Подгорна [електронний ресурс] // Режим доступу: www.–

niisp.gov.ua/vydanna/panorama

350. Покальчук О. Соціально-психологічні аспекти виборчої кампанії 2002 р. / О. Покальчук // Політична думка. – 2002. – №1. – С.32–42.
351. Політологія: Підручник / За ред.. М. Вегеша. – К.: Знання, 2008. – 384 с.
352. Політична система сучасної України: Особливості становлення, тенденції розвитку / Редкол. Ф.М.Рудич (голова) та ін. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 352.
353. Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти (Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р.) / Упоряд. Романюк А., Скочиляс Л. – Львів: ЦПД, 2005. – 152 с.
354. Політичні партії України / За ред. Якушика В.М. – К., 1996. – 234 с.
355. Політичні партії України за рік до парламентських виборів: регіональний вимір / За ред. С. Мітряєвої. – Ужгород: Ліра, 2005. – 112 с.
356. Політичні партії України напередодні парламентських виборів: стан і тенденції (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С.15–61.
357. Політичні партії України: погляд фахівців // Національна безпека і оборона. – 2015. – №6–7. – С.74–93.
358. Політичні підсумки першої сесії Верховної Ради України // Політичний календар. – 2002. – №6. – С.10–21.
359. Политические системы современных государств. Энциклопедический справочник: в 4 т. – Т. 1: Европа / МГИМО (У) МИД России. – М.: ОАО «Московские ученики и Картолитография», 2009 – 615 с.
360. Політологічний енциклопедичний словник. – Київ: Генеза, 1997. – 400 с.
361. Поліха П. Списки спотикання. Відстоювати своє право обирати главу держави можуть лише самі виборці / П. Поліха // Фест. – 2004. – 18-24 листопада.
362. Поліщук І. Політичні знання та політичні інтереси громадян у контексті виборчого процесу / І. Поліщук // Людина і політика. – 2001. – №16. – С.87–96.
363. Полохало В. Структурування політичних еліт в процесі виборчих кампаній в Україні і Росії: порівняльний аналіз / В. Полохало // Політична думка. – 1999. – №3. – С.3–7.
364. Полторак В. Політичний маркетинг та організація виборчих кампаній / В. Полторак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №1. – С.61–80.
365. Попов В. Избирательные технологии: социально-политический аспект / В. Попов // Политический маркетинг. – 1999. – №9. – С.29–45.
366. «Порушники – бютівці» створили свою фракцію «Батьківщина» в Закарпатській обласній раді // Післямова. – 2006. – 4 травня.
367. Постанова Верховної Ради України “Про політичну кризу у державі, що виникла у зв’язку з виборами Президента України // Відомості Верховної Ради. – 2004. – №50. – С. 544.
368. Постанова Центральної виборчої комісії «Про оприлюднення результатів повторного голосування 26 грудня 2004 року з виборів Президента України» // Стратегічна панорама. – 2005. – №1.

- http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_1.php
369. Постанова Центральної виборчої комісії «Про підсумки повторного голосування 26 грудня 2004 року та результати виборів Президента України» // Стратегічна панорама. – 2005. – №1. http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/2005_1.php
370. Постанова Центральної виборчої комісії від 24 листопада 2004 р. № 1264 “Про результати виборів Президента України 21 листопада 2004 року та обрання Президента України” // http://www.cvk.gov.ua/postanovy/2004/p1264_2004.htm
371. Постанова Центральної виборчої комісії від 4 грудня 2004 р. № 1273 “Про призначення повторного голосування з виборів Президента України 26 грудня 2004 року” // http://www.cvk.gov.ua/postanovy/2004/p1273_2004.htm
372. Почепцов Г. Как становятся президентами. Избирательные технологии XX века / Г. Почепцов . – Киев: «Знання», 1999. – 396 с.
373. Право вибору: програми політичних партій та виборчих блоків. – К.: Геопринт, 2002. – 328 с.
374. Президентська кампанія 1 туру – перемогли гроші : (прес-конференція П. Федаки та Ю. Келемана) // Р.І.О. – 2010. – 23 січня.
375. Примуш М. Політичні партії: історія та теорія / М. Примуш. – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 416 с.
376. Примуш М. Мешканці будинку влади // Нова політика. – 2001. – №1. – С.42–45.
377. Приходько В. Вплив парламентських виборів 2002 р. у Чехії і Словаччині на Центрально-Східну Європу / В. Приходько // Carpatica – Карпатика. – Випуск 19. Історія і культура Карпат. – Ужгород, 2002. – С.334–345.
378. Приходько В. Блиск і нищість української буржуазії на тлі місцевих виборчих процесів / В. Приходько // Срібна Земля-Фест. – 2015. – 13-19 листопада.
379. Про оприлюднення результатів повторного голосування 26 грудня 2004 року з виборів Президента України // Голос України. – 2005. – 20 січня.
380. Провал Балогі // Р.О.І. – 2010. – 13 лютого.
381. Програми кандидатів на пост Президента України (2010) // Режим доступу до : <http://president2010.info/ua/new>
382. Програми політичних партій та виборчих блоків: порівняльний аналіз // Політичний календар. – 2002. – №2. – С.9–17.
383. Програмна заява Демократичної ліги національностей // Карпатський край. – 1991. – 12 листопада.
384. Проект Закону “Про Угорський автономний територіальний округ” // Вісник Березівщини. – 1992. – 22 лютого.
385. Проект Закону України “Про спеціальну самоврядну адміністративну територію Закарпаття” // Новини Закарпаття. – 1992. – 1 лютого.
386. Пшизова С.Н. Какою партийною моделью воспримет наше общество // Полис. – 1994. – №4. – С.76–89.
387. Райкер В. Введение в положительную политическую теорию / В. Райкер, П. Ордесхауер. – М.:Наука,1973. – 420 с.

388. Районні ради Закарпаття // Післямова. – 2006. – 27 квітня.
389. Растоу Д. Переходи к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5–15.
390. Ратушняк переміг на виборах мера Ужгорода (Результати голосування по виборчих дільницях) // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня.
391. Регіонали вже передумали ділитися з балогівцями // Р.І.О. – 2012. – 28 січня.
392. Результати виборів в Закарпатській області // Старий Замок. Паланок. – 2010. – 4-10 листопада.
393. Результати виборів міського голови та депутатів міської ради м. Ужгорода // Ужгород. – 2010. – 6 листопада.
394. Результати голосування до Ужгородської міськради по дільницях // Р.І.О. – 2006. – 1 квітня.
395. Результати місцевих виборів 2015. Найбільше втратила Самопоміч, додали Свобода й Опоблок. Висновки і прогноз [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/news/extynewseditor/read/63067/Rezultaty_miscevyh_vyboriv2015_Najbilshe_vtratyl_a_Samopomich_dodaly
396. Різак І. В ім'я свободи, справедливості, України / І. Різак. – Ужгород, 2002. – 198 с.
397. Рішення ІХ сесії ХХІ скликання Берегівської районної Ради народних депутатів від 14 вересня 1991 р. «Про проведення референдуму по утворенню угорського автономного округу в адміністративних межах Берегівського району» // Вісник Берегівщини. – 1991. – 19 вересня.
398. Рішення VII сесії ХХІ скликання Закарпатської обласної Ради народних депутатів «Про проведення обласного референдуму» // Відомчий архів ОДА. – Ф. 195. Закарпатська обласна Рада народних депутатів. – Опис 14. – Спр. VII. Позачергова сесія обласної Ради народних депутатаів ХХІ скликання та рішення прийняті сесією (П'яте засідання від 31 жовтня) від 31 жовтня 1991 р. – На 357 арк. – Арк. 83–84.
399. Рішення X сесії ХХІ скликання Берегівської Ради народних депутатів від 30 січня 1991 р. «Про підсумки референдуму, проведеного 1 грудня 1991 р. // Вісник Берегівщини. – 1992. – 5 лютого.
400. Рішення ХХІІІ сесії ХХІ скликання Берегівської районної Ради народних депутатів від 28 квітня 1992 р. «Про проект Закону України «Про угорський автономний округ» // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.
401. Рішення Верховного Суду України від 20 січня 2005 // «Помаранчева» революція. Версії, хроніка, документи / Упоряд. М.Погребинський. – К.: Оптима, 2005. – С.256–260.
402. Рішення Верховного Суду України від 3 грудня 2004 року щодо другого туру виборів Президента України // «Помаранчева» революція. Версії, хроніка, документи / Упоряд. М.Погребинський. – К.: Оптима, 2005. – С.251-256.
403. Рішення Закарпатської обласної ради «Про врегулювання проблем русинської спільноти» (від 14 вересня 2006 р. № 119) // Руснацький світ.

- Науково-популярний збірник. – Випуск 4. – Ужгород, 2008. – С. 132.
404. Рішення 6-ї сесії V скликання Закарпатської обласної ради від 7 березня 2007 року № 241 «Про визнання національності «русин» // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Випуск 4. – Ужгород, 2008. – С. 138.
405. Роберт Бровді : «Ми націлені на досягнення високого результату» // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 21-27 січня.
406. Роберт Бровді : «Фронт змін» довів свою спроможність запобігти фальсифікаціям на Закарпатті» // Срібна Земля. Фест. – 2010. – 11 – 17 лютого.
407. Розкол – шлях у нікуди. Інтерв'ю з головою Товариства культури румун ім. Г. Кожбука Василем Мариною // Карпатська Україна. – 1992. – 9 липня.
408. Романюк А. Вплив виборів до Верховної Ради України на партійну систему України / А. Романюк // Виборчий процес в Україні 2006. Політико-правові аспекти та регіональні особливості. – Львів, 2006. – С. 21–25.
409. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституціональний вимір / А. Романюк. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 392 с.
410. Романюк А. Партії та електоральна політика / А. Романюк, Ю. Шведа. – Л. : ЦПД – «Астролябія», 2005. – 348 с.
411. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи: Монографія / А. Романюк. – Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 391 с.
412. Романюк А. Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз / А. Романюк, В. Литвин, Н. Панчак-Бялоблоцька. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 462 с.
413. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. Романюк. – Харків: ХДАК, 2011. – 376 с.
414. Ротар Н. Маркери ідентифікації у передвиборчому дискурсі парламентських партій України // Парламентські партії в Україні. Наукові дослідження. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – 364 с.
415. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду. Монографія / Н. Ротар. – Чернівці: Рута, 2007. – 472 с.
416. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сарторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
417. Сахно Ю. Закон про вибори Верховної Ради – третя спроба / Ю. Сахно // Нова політика. – 1995. – червень-липень. – С.40–44.
418. Сергій Мошак : «В. Янукович та Партія регіонів не розчарують українців» // Закарпатська правда. – 2010. – 23 січня.
419. Сергій Мошак : «Провокації, які чинив «ЄЦ» на Закарпатті підтвердили нашу позицію – нам із ними не по дорозі // Р.І.О. – 2010. – 23 січня.
420. Сергій Ратушняк : «Штаби БЮТ на Закарпатті лояльні до Балогі» // Трибуна. – 2010. – 30 січня.
421. Сергій Ратушняк : «Я голосую за Тимошенко» // Трибуна. – 2010. – 5

лютого.

422. Сесія районної ради затвердила законопроект про угорський автономний округ // Вісник Берегівщини. – 1992. – 7 травня.
423. Сіденко В. Економічні платформи партій і блоків: передвиборні обіцянки і реалії / В. Сіденко // Дзеркало тижня. – 2002. – 2 березня.
424. Сідун І. Бандитська бита як аргумент у закарпатській політиці // Фест. – 2004. – 2-8 грудня.
425. Скоблик В. Закарпаття – 2004: етапи і віхи суспільно-політичних змін / В. Скоблик // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти (Матеріали конференції, Львів, 12 лютого 2005 р.) / Упоряд. Романюк А., Сковчиляс Л. – Львів: ЦПД, 2005. – С.132-138.
426. Слободянюк Е. Парламентські вибори: Росія 1995 – Україна 1998 / Е. Слободянюк // Нова політика. – 1999. – №2. – С.2–14.
427. Слободянюк Е. Соціологічні дослідження – фундамент виборчої кампанії / Е. Слободянюк // Нова політика. – 2000. – №3. – С.55–60.
428. Сморгунув Л. Феномен «новых партий» и его влияние на электоральное поведение / Л. Сморгунув // Электоральное пространство современной России. Политическая наука: Ежегодник 2008 / Российская ассоциация политической науки. Гл. ред. А. И. Соловьев. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 9–27.
429. Сморгунув Л. Современная сравнительная политология / Л. Сморгунув. – М.: РОССПЭН, 2002. – 472 с.
430. Сокирка Ю. Регіональний фактор в політичному процесі України / Ю. Сокирка // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року) / Укл. Романюк А. С. та інші, Львів. : Генеза, 2007. – С. 25–33.
431. Соловьев А. Соотношение и сущность мажоритарной и пропорциональной избирательных систем в свете учения о демократии / А. Соловьев // Электоральная политология: теория и опыт России. – Сп-Пт.: Изд. С-Пт. Ун-та, 1998. – С.18–45.
432. Соломко И. Запорожская Рада / И. Соломко // Корреспондент. – 2012. – 2 ноября. – С.16 – 19.
433. Соломко И. Свободный радикал / И. Соломко // Корреспондент. – 2012. – 2 ноября. – С. 23–24.
434. Солонтай О. На замітку виборцям: 31 жовтня місцеву владу обиратимемо по-новому / О. Солонтай // «РІО». – 2010. – 4 вересня.
435. Социологический словарь. – М.,1987. – 348 с.
436. Специфіка виборчих технологій: порівняльний аналіз 1998–2002 років // Політичний календар. – 2002. – №3. – С.42–48.
437. Справжнє обличчя нинішньої влади // Трибуна. – 2004. – 11 грудня.
438. Старт 35 учасників парламентських перегонів // Політичний календар. – 2002. – №1. – С.12–28.
439. Статистична таблиця про результати виборів до Чехословацького парламенту по Закарпаттю (16 березня 1924 р.) // Шляхом Жовтня. Зб.

- документів в 6 т. – Т.2. – Ужгород: Карпати, 1961. – С.25–28.
440. Статистичний щорічник Закарпаття за 2014 рік. – Ужгород, 2015. – 495 с.
441. Статистичний щорічник України за 2012 рік. – К.: Тов. «Август Трейд», 2013. – 551 с.
442. Сурмин Ю. Теория общественного мнения / Ю. Сурмин. – К.: МАУП, 1999. – 72 с.
443. Сушко О. Електоральний розкол України: білорусизація починається з регіонів? / О. Сушко // Політична думка. – 2002. – №1. – С.24–32.
444. Схід і Захід України в контексті виборчої кампанії 2006: відмінність, протиріччя, перспективи єднання (Круглий стіл) // Національна безпека і оборона. – 2006. – № 1. – С. 35–50.
445. Сьогодні офіційний старт передвиборчої агітації // Р.І.О. – 2002. – 9 лютого.
446. Таагепера Р. Описание избирательных систем / Р. Таагепера, М. Шугарт // Политические исследования. – 1997. – № 3. – С. 114–137.
447. Табачник Д. Западные избирательные системы: мифы, геополитика, права человека / Д. Табачник, О. Верник. – Харьков: Фолио, 2009. – 271 с.
448. Танчер В. Політичні партії та рухи у світлі «ситуації постмодерну» / В. Танчер, О. Карась, О. Кучеренко. – К., 1997. – 238 с.
449. Татаренко Т. Регіональні політичні процеси та їх концептуальне обґрунтування / Т. Татаренко // Людина і політика. – 2002. – №1. – С.121–129.
450. ТВК оголосила список нових депутатів Ужгородської міської ради // Ужгород. – 2006. – 8 квітня.
451. Телешун С. Фінансово-політичні групи в Україні / С. Телешун, А. Колпаков // Срібна Земля. – 2002. – 20 липня.
452. Теория и методы в современной политической науке: Первая попытка теоретического синтеза / под. ред. С. У. Ларсена. – М.: РОССПЭН, 2009. – 751 с.
453. Теория партий и партийных систем: Учебное пособие для студентов вузов / Б.А. Исаев. – М.: АспектПресс, 2008. – 367.
454. Теория партий и партийных систем: Хрестоматия / Сост. Б.А. Исаев. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 400 с.
455. Тернер Дж. Структура социологической теории / Дж. Тернер. – М., 1991. – 258 с.
456. Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку) / М. Товт. – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство ІВА, 2002. – 160 с.
457. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939) / М. Токар. – Ужгород, 2006. – 380 с.
458. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-ті роки ХХ ст.) / М. Токар. – Ужгород, 2002. – 27 с.
459. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919–1939 роках / М. Токар. – Ужгород, 2001. – 176 с.
460. Токар П. Больові точки Закарпаття: зневіра, соціальна напруженість / П.

- Токар // Р.І.О. – 2001. – 24 березня.
461. Токар П. Національний рух на Закарпатті: 1988–1993 рр.: Соціолого-політологічний аналіз / П. Токар. – Ужгород, 2002. – 148 с.
462. Токар П. Регіональне управління і ринок / П. Токар. – Ужгород, 2001. – 184 с.
463. Токар П. Політичні партії в Закарпатті / П. Токар, Н. Токарчик. – Ужгород, 1998. – 118 с.
464. Токарчик Н. Вибори-98 в Закарпатті / Н. Токарчик // Новини Закарпаття. – 1998. – № 68–69. – С.5.
465. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влада України до і після виборів 2002 р. / М. Томенко // Універсум. – 2002. – №9–10. – С.5–12.
466. Томенко М. Підсумки парламентських виборів в Україні / М. Томенко // Політична думка. – 1998. – №2. – С.107–120.
467. Третий электоральный цикл в России, 2003–2004 годы: Коллективная монография / Под. Ред. В. Я. Гельмана. – СПб. : Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2007. – 294 с.
468. Третьою не буде (Більшість регіональних партій, які пройшли до місцевих рад, підіграватимуть владі) // Тиждень. – 2010. – № 47 – С. 18–20.
469. Тужанський Д. У найближчі дні Янукович назве прізвище людини, яка наглядатиме за Закарпаттям / Д. Тужанський [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ua-reporter.com/>
470. ТУКЗ – ДЕМСУУ: історія антагонізму // Трибуна. – 2012. – 13 квітня.
471. Тупиця І. Нариси помаранчевої перемоги. Регіональні аспекти / І. Тупиця. – Виноградів, 2005. – 25 с.
472. Туровський Р. Тенденції регіонального розвитку: порівняльний аналіз – Р. Туровський // Політична думка. – 1999. – №4. – С.58–76.
473. Тищенко Ю. Забезпечення ефективної участі національних меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд / Ю. Тищенко / Український незалежний центр політичних досліджень. – К., 2012. – 49 с.
474. У Верховній Раді лише чотири закарпатці // «Європа – центр». – 2006. – 1 квітня.
475. У кольорах «помаранчевої революції» / Загальна редакція та упорядкування Ю. Шаповала. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2007. – 308 с.
476. У наших кандидатів одна мета – перемога // Соціал-демократ. – 2002. – 9 лютого.
477. У Сваляві озброєні бандити вчинили погром у готелі, де зупинилися студенти агітатори // РІО. – 2004. – 18 листопада.
478. Угода про утворення та основні засади діяльності постійно діючої парламентської більшості у Верховній Раді України IV скликання. – Голос України. – 2002. – 10 жовтня.
479. Ужгород передвиборчий – ситуація стабільна // Трибуна. – 2010. – 23 жовтня.
480. Ужгородські вибори – 2010: Жителі обласного центру проміняли розвиток та комфорт свого міста на 200 гривень // Трибуна. – 2010. – 6 листопада.

481. Ужгородські вибори: хто кого? // Старий замок. – 2010. – 2-8 вересня.
482. Украдена перемога : хроніка мукачівської епопеї / Уклад. і передм.: О. Гаврош. – Мукачево : Видавництво «Карпатська Вежа», 2004. – 200 с.
483. Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / аг. ред.. А. Є. Єрмолаєва. – К.: НІСД, 2010. – 528 с.
484. Україна: політична історія. ХХ – поч. ХХІ ст. / Ред. рада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редколегія: В. Смолій, Ю. Левенець (співголови) та ін. – Київ: Парламентське видавництво, 2007. – 1028 с.
485. Україна-2001: Підсумки року. Інформаційно-аналітична доповідь. – К., Інститут політики, 2001. – 81 с.
486. Украина без Кучмы (январь 2005 – март 2006): год оранжевой власти / Составители М. Погребинский, А. Толпыго. – Киев, 2007. – 744 с.
487. Українська багатопартійність: політичні партії, виборчі блоки, лідери (кінець 1980-х – початок 2012 рр.). Енциклопедичний довід-ник / За ред. М. Кармазіної. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 588 с.
488. Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В.Ворони, М.Шульги. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2007. – 544 с.
489. У кольорах помаранчевої революції / Заг. ред Ю. Шаповал. – К.: ТОВ УВПК «ЕкОБ», 2007. – 308 с.
490. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность / М. Уоллерстайн // Политические исследования. – 1992. – № 5–6. – С. 156–163.
491. Уроки виборів 2002 р. та перспективи парламентаризму // Політичний календар. – 2002. – №3. – С. 9–21.
492. Усім, кому не байдужа доля пограбованого народу. Звернення демократичних організацій Закарпаття до населення краю // Трибуна. – 2004. – 28 листопада.
493. Федака С. Вибори по закарпатськи: пародія на демократію / С. Федака // Срібна Земля. Фест. – 2012. – 2-8 листопада.
494. Федака С. Дві останні помилки влади можуть стати для неї фатальними / С. Федака // Фест. – 2004. – 18-24 листопада.
495. Федака С. Перший тайм ми уже відіграли. Тепер кожен голос може бути вирішальним / С. Федака // Фест. – 2004. – 11-17 листопада.
496. Федака С. Шість мажоритарних округів на Закарпатті: невдоволені критикують, але змінити нічого не можуть / С. Федака // Трибуна. – 2012. – 11 травня.
497. Фединець Р. Завдання партії виконано. Навіщо маргінальні партії брали участь у виборах / Р. Фединець // Тиждень. – 2012. – 9-15 листопада. – С. 18 – 19.
498. Фесенко В. Сила и слабость партийной системы Украины / В. Фесенко // Политическая наука: Политические партии и партийные системы в современном мире. – М.: ИНИОН РАН, 2006. – С. 215 – 243.
499. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва [електронний

- ресурс] // Режим доступу: <http://www.dif.org.ua/>
500. Халилов Р. Возвращение к партийной вертикали / Р. Халилов // Комментарии. – 2011. – 26 декабря – 12 января.
 501. Хроніка вузівського протистояння: проблеми політики ректора В.Русина // Трибуна. – 2005. – 15 січня.
 502. Хроники современной Украины. Том 1: 1993 – 1994. – К.: Основные ценности, 2001. – 172 с.
 503. Хроники современной Украины. Том 1: 1993 – 1994. – К.: Основные ценности, 2001. – 172 с.
 504. Хроники современной Украины. Том 2: 1997 – 1998. – К.: Основные ценности, 2002. – 380
 505. Худанич В. Міжвоєнний період в історії Закарпаття / В. Худанич // Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура» (Ужгород, 26 серпня – 1 вересня 1991 р.). – Ужгород, 1993. – 435 с.
 506. Черепаня М. Етнокультурні процеси в Закарпатській області / М. Черепаня // Кордони єднання: проблеми міжетнічних відносин у Карпатському Євро регіоні / Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 19-21 квітня 2001 р.). – Ужгород: Карпати, 2001. – С.15–22.
 507. Черненко О. Готовність до боротьби / О. Черненко // Український регіональний вісник. – 2002. – №26. – С. 3–4.
 508. Черниш Н. Україна: Схід і Захід (проблема регіоналізму в сучасній Україні) / Н. Черниш, Я. Грицак, О. Маланчук // Современное общество. – 1993. – № 3. – С. 70–75.
 509. Черниш Н. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 р.р.) / Грицак Я., Черниш Н., Маланчук О. Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні / Спеціальний випуск часопису "Україна модерна". – "Критика", Київ-Львів, 2007. – С.61–91.
 510. Чорноморець Ю. Церква і політика: вибори 2002 р. / Ю. Чорноморець // Контекст. – 2002. – №2. – С. 26–32 .
 511. Чурилов М. 10000 виборців були опитані фірмою «Соціс-Геллап» у день виборів: спроба проведення першого «Exit poll» в Україні / М. Чурилов, С. Потоцька // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1998. – №3. – С.75–88.
 512. Чучка П. У перемоги батьків багато / П. Чучка // Європа-Центр. – 2002. – 21 квітня.
 513. Шаян О. Парламентські вибори – 2012: аналіз стартових позицій / О. Шаян // Р.І.О. – 2012. – 13 серпня.
 514. Шведа Ю. Політичні партії та партійна система України: проблеми на тлі позачергових парламентських виборів / Ю. Шведа // Регіональний вимір політичного процесу в Україні у 2007 році: Матеріали міжрегіональної науково-практичної конференції (Львів, 10 листопада 2007 року) / Укл. Романюк А. С. та інші, Львів. : Генеза, 2007. – С. 5–20.
 515. Шведа Ю. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. – Львів, 2010. – 462 с.

516. Шведа Ю. Куди прямує партійна система України / Ю. Шведа // *Виборчий процес в Україні 2006. Політико-правові аспекти та регіональні особливості.* – Львів, 2006. – С. 18 – 20.
517. Шведа Ю. Політичні партії у виборах: теорія та практика виборчої кампанії: навч.-мет. посіб. / Ю. Шведа. – К.: Знання, 2012. – 373 с.
518. Шведа Ю. Партії та вибори: енциклопедичний словник / Ю. Шведа – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 750 с.
519. Шведа Ю. Теорія партій і партійних систем: Навч. посібник / Ю. Шведа. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 528 с.
520. Шевченко Ю. Между экспрессией и рациональностью: об изучении электорального поведения в России / Ю. Шевченко // *Полис.* – 1998. – №1. – С.103–136.
521. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. – Львів, 2015. – 252 с.
522. Шелемба М. Конфігурація партійної системи України після позачергових парламентських виборів 2014 р. / М. Шелемба // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія.* – Випуск 18. – Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2015 – С. 236– 239.
523. Школьников А. Яка система формування парламенту потрібна для України / А. Школьников // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг.* – 2000. – №2. – С.132–139.
524. Щадей В. Вони вбили ректора, але не зламають студентів! / В. Щадей // *Трибуна.* – 2004. – 16 жовтня.
525. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) / А. Щербак // *Общественные науки и современность.* – 2003. – № 4. – С. 47–62.
526. Щодо XII засідання змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин (18–19 червня 2002 р., м. Ужгород) // Поточний архів управління у справах національностей та міграції Закарпатської обласної державної адміністрації. 2002 р. – На 5 аркушах.
527. Электоральная география [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.electoralgeography.com/new/ru/>
528. Юрій Беляков: “Добре подумайте, як голосувати у другому турі виборів Президента України” // *Ужгород.* – 2004. – 6 листопада.
529. Юрій Чижмарь: «Ми законсервували людей, які міняються з влади в опозицію, з опозиції у владу» // *Післямова.* – 2006. – 28 лютого.
530. Яневський Д. Хроніка “помаранчевої революції” / Д. Яневський. – Харків: “Фоліо”, 2005. – 319 с.
531. Яргомская Н. Избирательная система / Н. Яргомская // *Полис.* – 2000. – №2. – С.95–98.
532. Bezelson B., Lazarsfeld P., Mc Phee W. Voting. A Study of Opinion in a

- Presidential Campaign. – Chicago: University off Chicago Press, 1954.
533. Campbell A., Converse Ph., Miler W., Stokes D. The American Voter. – New York: Willey, 1960.
534. Dupka Gy. Magyar polgárjogi mozgalom a kollektiv jogokért (részletek egy készülő monográfiából) // Együtt. – 2002. - №1. – III. / I. évfolyam. – P. 38-44.
535. Dupka Gy. Autonómia-törekvések Kárpátalján (monográfia- részlet) // Együtt. – 2003. - №7/2. – III. / II. évfolyam. – P. 79-86.
536. Kovács M. Ukrajnai választások és magyar érdekvédelem 1989–2008 között / Miklós Kovács. – Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008. – 108 old.
537. Kovács M. Ukrajnai választások és magyar érdekvédelem 1989–2008 között / Miklós Kovács. – Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008. – 108 old. Kovács M. Ukrajnai választások és magyar érdekvédelem 1989–2008 között / Miklós Kovács. – Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008. – 108 old.
538. Kovács M. Üzenet a kalapács alól II. / Miklós Kovács. – Ungvár : Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2008. – 398 old.
539. Downs A. An Economic theory of Democracy. – New York: Harper, 1957.
540. Fiorina M. Retrospective Voting in American National Elections. – New Hawen: Yele University Press, 1984.
541. Gosnell H. Getting Out of Vote. – Chicago, 1927.
542. Lipset S.M., Rokhan S. Pasty System and Voter Alignments. – New York: Free Press, 1967.
543. Matsuzato K. Elites and Party System of Zakarpattya Oblast Relations among Leves of Party Systems in Ukraine // Europa-Asia Studies/ Published for the University of Glasgow.- Dezember 2002.- Number 8.- Volume 54.- 1267-1301.
544. Powell G.B. Contemporary Democracies: Participation, Stability and Violence. – Cambrige: Harvard University Press, 1982.
545. Rosenstone S. Forecasting Presidential Elections. – New Haven: University of Yele Press, 1983.
546. Tingsten H. Political Behaviour. Studies in Election Statistics. – London, 1937.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. АПУ – Аграрна партія України
2. ВБ – Виборчий блок
3. ВО – Всеукраїнське об'єднання
4. ВП – Всеукраїнська партія
5. ВПО – Всеукраїнське політичне об'єднання
6. ВР – Верховна Рада
7. ГО – Громадське об'єднання
8. “Дем.Союз” – Партія “Демократичний Союз”
9. Дем.ПУ – Демократична партія України
10. ДЛНЗ – Демократична ліга національностей Закарпаття
11. ДПУУ – Демократична партія угорців України
12. «ЄЦ» – ПП «Єдиний центр»
13. ЗКО – Закарпатська крайова організація
14. ЗОО – Закарпатська обласна організація
15. ЗМК – Засоби масової комунікації
16. КМІС – Київський міжнародний інститут соціології
17. КС – Конституційний Суд
18. КПУ – Комуністична партія України
19. КПУ(о) – Комуністична партія України (оновлена)
20. КПРС – Комуністична партія робітників і селян
21. КУН – Конгрес українських націоналістів
22. ЛПУ – Ліберальна партія України
23. ЛПУ(о) - Ліберальна партія України (оновлена)
24. МПУ – Молодіжна партія України
25. НРУ – Народний Рух України
26. НДП – Народно-демократична партія України
27. ОДА – Обласна державна адміністрація
28. ОВК – Округна виборча комісія
29. ПЗУ – Партія зелених України
30. ПП – Політична партія
31. ПДВУ – Партія демократичного відродження України
32. ПР – Партія регіонів
33. ПСПУ – Прогресивна соціалістична партія України
34. ПППУ – Партія промисловців і підприємців України
35. ПЗУ – Партія зелених України
36. ПУУ – Партія угорців України
37. СРСР – Союз радянських соціалістичних республік
38. СПУ – Соціалістична партія України
39. СДПУ – Соціал- демократична партія України

40. СДПУ(о) – Соціал- демократична партія України(об’єднана)
41. Сел.ПУ – Селянська партія України
42. ТУКЗ – Товариство угорської культури Закарпаття
43. УДОДОЗ – Українське державне об’єднання демократичних організацій Закарпаття
44. УНР – Український народний рух
45. УНРЗ – Українська народна рада Закарпаття
46. УЦЕПД ім. Разумкова – Український центр економічних і політичних досліджень ім. Разумкова
47. УНЦПД – Український незалежний центр політичних досліджень
48. УРП – Українська республіканська партія
49. УРСР – Українська радянська соціалістична республіка
50. УСДП – Українська соціал-демократична партія
51. УКРП – Українська консервативна партія України
52. УРП “Собор” – Українська народна партія “Собор”
53. УПС – Українська партія справедливості
54. ФПГ – Фінансово-промислові групи
55. ХДПУ – Християнсько-демократична партія України